ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ 75% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΚΑΙ 25% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ

ISBN 960-06-2013-X

Γ΄ Γυμνασίου

Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ευαγγελία Λούβη · Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς

Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία

Γ΄ Γυμνασίου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία

Γ′ Γυμνασίου

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	**Ευαγγελία Λούβη** *Επίκ. καθηγήτρια του Παντείου Πανεπιστημίου* **Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς** *Ιστορικός*
ΚΡΙΤΕΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ	**Άλκης - Νικόλαος Ρήγος** *Αναπλ. καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου* **Όλγα Καραγεώργου** *Σχολική Σύμβουλος* **Μάρκος Ρενιέρης** *Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	**Κωνσταντίνα Κουτσουρούμπα** *Φιλόλογος*
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	**Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα** *Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ	**Δημήτριος Γιαννακόπουλος** *Πάρεδρος ε.θ. Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	**«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ - MULTIMEDIA A.E.»**

Εικόνα εξωφύλλου: Κωνσταντίνος Βολανάκης, *Τα εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου* (1893), Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

Γ' **Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ / Ενέργεια 2.2.1** / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
Δημήτριος Γ. Βλάχος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.
Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου
Γεώργιος Κ. Παλπός
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ευαγγελία Λούβη · Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ
www.patakis.gr

Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία

Γ΄ Γυμνασίου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

Περιεχόμενα

Εισαγωγικό σημείωμα 7

Μέρος Πρώτο
Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ:
ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ
1. Η εποχή του Διαφωτισμού 10
2. Η αμερικανική επανάσταση 14
3. Η έκρηξη και η εξέλιξη της γαλλικής επανάστασης (1789-1794) 16
4. Η τελευταία φάση της γαλλικής επανάστασης (1794-1799) και η εποχή του Ναπολέοντα (1799-1815) 20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ:
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΔΥΣΗΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ
5. Ο ελληνισμός από τα μέσα του 18ου αι. έως τις αρχές του 19ου αι. 23
6. Τα επαναστατικά κινήματα των ετών 1820-1821 στην Ευρώπη 26
7. Η Φιλική Εταιρεία και η κήρυξη της ελληνικής επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες 28
8. Η εξέλιξη της ελληνικής επανάστασης (1821-1827) 30
9. Πρώτες προσπάθειες των επαναστατημένων Ελλήνων για συγκρότηση κράτους 33
10. Ελληνική επανάσταση και Ευρώπη 35
11. Τα επαναστατικά κύματα του 1830 και του 1848 στην Ευρώπη 38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ
12. Η ωρίμανση της βιομηχανικής επανάστασης 41
13. Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της βιομηχανικής επανάστασης 44
14. Οι ενοποιήσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας. Νέα εθνικά κράτη στα Βαλκάνια 46
15. Αποικιοκρατία και αποικιακοί ανταγωνισμοί 49
16. Εξελίξεις στην αμερικανική ήπειρο, στην Κίνα και στην Ιαπωνία 52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ:
ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ
17. Ο Ι. Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας (1828-1831). Η ολοκλήρωση της ελληνικής επανάστασης (1829) . . . 55
18. Από την άφιξη του Όθωνα (1833) έως την 3η Σεπτεμβρίου 1843 57
19. Από την 3η Σεπτεμβρίου 1843 έως την έξωση του Όθωνα (1862) 59
20. Από την έξωση του Όθωνα (1862) έως το κίνημα στο Γουδί (1909) 61
21. Το κρητικό ζήτημα (1821-1905) 64
22. Τα Βαλκάνια των αλληλοσυγκρουόμενων εθνικών επιδιώξεων 66
23. Η ελληνική οικονομία και κοινωνία κατά τον 19ο αιώνα 69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ:
ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ
24. Επιστήμες και στοχασμός στον κόσμο τον 19ο αιώνα 72
25. Τέχνες και Γράμματα στον κόσμο τον 19ο αιώνα 74
26. Πνευματική ζωή, Γράμματα και Τέχνες στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα 77

Μέρος Δεύτερο
Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ:
Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΓΟΥΔΙ (1909) ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (1913)
27. Το κίνημα στο Γουδί (1909) 82
28. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πρωθυπουργός: η βενιζελική πολιτική της περιόδου 1910-1912 84
29. Οι βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913) 85
30. Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια αμέσως μετά τους βαλκανικούς πολέμους 87

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ:
Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1914-1918)
31. Τα αίτια, η έκρηξη και τα μέτωπα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου 89
32. Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο – Ο Εθνικός Διχασμός 92

33. Η ρωσική επανάσταση . . . 94
34. Η λήξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και οι μεταπολεμικές ρυθμίσεις . . . 97

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ:
Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1919-1922)
35. Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική αυτοκρατορία . . . 100
36. Ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου . . . 102
37. Το τουρκικό εθνικό κίνημα . . . 104
38. Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922) . . . 105
39. Εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία μετά τον μικρασιατικό πόλεμο . . . 108

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ:
Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1919-1939)
40. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και η Μεγάλη Ύφεση . . . 111
41. Κοινωνικές διαστάσεις της κρίσης του 1929 . . . 114
42. Πολιτικές διαστάσεις της κρίσης του 1929 . . . 116
43. Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936 . . . 118
44. Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο . . . 121

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ:
Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ
45. Τα προμηνύματα και τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου . . . 123
46. Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος . . . 126
47. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο . . . 130
48. Κατοχή, Αντίσταση και Απελευθέρωση . . . 132
49. Τα αποτελέσματα του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου και η ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών . . . 135

Μέρος Τρίτο
Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ:
ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ
50. Η πολιτική διαίρεση της μεταπολεμικής Ευρώπης . . . 138
51. Διπολισμός και Ψυχρός Πόλεμος . . . 141
52. Το τέλος της αποικιοκρατίας και η ανάδυση του Τρίτου Κόσμου . . . 144
53. Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών και η μεταψυχροπολεμική Ευρώπη . . . 147

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ:
Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ
54. Ο εμφύλιος πόλεμος και τα κύρια προβλήματα της μετεμφυλιακής Ελλάδας (1944-1963)
Ο κυπριακός αγώνας (1955-1960) . . . 150
55. Όξυνση της πολιτικής κρίσης και η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 (1963-1974) . . . 154
56. Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως τις αρχές της δεκαετίας του ’80 (1974-1981) . . . 157
57. Η Ελλάδα κατά τη δεκαετία του ’80 (1981-1989) . . . 160
58. Η Ελλάδα στη μεταψυχροπολεμική εποχή (1989-2001) . . . 163

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ:
ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ
59. Οι κυριότεροι σταθμοί στις προσπάθειες ενοποίησης της Ευρώπης (1951-2001) . . . 166
60. Η Ελλάδα και οι διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης. Η Ελλάδα κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης . . . 169

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ:
ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ
61. Επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις στον κόσμο τον 20ό αιώνα . . . 171
62. Τέχνες στον κόσμο τον 20ό αιώνα . . . 174
63. Η ποίηση και η πεζογραφία στον κόσμο τον 20ό αιώνα . . . 177
64. Τα Γράμματα στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα . . . 179
65. Οι Τέχνες στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα . . . 182

Ενδεικτική βιβλιογραφία . . . 185
Γλωσσάριο . . . 186
Πηγές εικονιστικού υλικού . . . 187

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

● Οι ζωές των γονιών μας και των παππούδων μας, αν συγκριθούν με τις δικές μας, παρουσιάζουν περισσότερες ομοιότητες ή διαφορές;

● Όλα όσα βλέπουμε γύρω μας ήταν, άραγε, πάντα έτσι ή μήπως ήταν διαφορετικά;

● Σε τελική ανάλυση, πώς διαμορφώθηκε ο κόσμος στον οποίο ζούμε σήμερα;

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας γράφτηκε με την πρόθεση και την ελπίδα να γεννήσει τέτοιου είδους ερωτήματα και να σας προκαλέσει να τα ερευνήσετε.

Η χρονική περίοδος στην οποία αναφέρεται είναι τα διακόσια, περίπου, χρόνια από τη γαλλική επανάσταση του 1789 έως την εποχή μας. Ο τελευταίος αιώνας, δηλαδή τα χρόνια από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα, αποτελεί αυτό που ονομάζουμε *σύγχρονη εποχή.*

Κατά την περίοδο που θα εξετάσουμε πολλά γεγονότα επηρέασαν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, τις ζωές των ανθρώπων. Το βιβλίο παρουσιάζει τα κυριότερα από αυτά και ασχολείται, αρκετά πιο διεξοδικά, με την ιστορία των Ελλήνων, συνδέοντάς τη με την ιστορική εξέλιξη των άλλων λαών, ιδίως των γειτονικών, των Βαλκανίων και της Ευρώπης.

Η έμφαση δεν δόθηκε στην καταχώριση πληροφοριών. Η προσπάθεια εστιάστηκε στο να παρουσιαστεί μια γενική εικόνα του 19ου και του 20ού αιώνα, και κυρίως στο να αναδειχθούν τα σημαντικότερα προβλήματα που απασχόλησαν κάθε εποχή, καθώς και η κληρονομιά που άφησε αυτή η εποχή στους μεταγενέστερους.

Στο πλαίσιο αυτό, η ιστορική αφήγηση είναι μάλλον συνοπτική και αποσκοπεί όχι μόνο στη γνώση, αλλά κυρίως στην ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας. Αυτή μπορεί να αποκτηθεί με την εκμάθηση μεθόδων και τεχνικών προσέγγισης του παρελθόντος, με τη μελέτη παραθεμάτων γραμμένων από διαφορετική οπτική γωνία το καθένα, όπως, επίσης, και με κατάλληλες ασκήσεις. Στόχος μας είναι πάντα η διαμόρφωση μιας ιστορικής συνείδησης: αποκτώντας την ικανότητα να προβληματιζόμαστε για το παρελθόν, καλλιεργούμε την ικανότητα να σκεφτόμαστε για το παρόν. Γι' αυτό αξίζει να ασχολούμαστε με την Ιστορία.

Οι γραπτές πηγές, οι φωτογραφίες, οι χάρτες, τα διαγράμματα, γενικότερα το υποστηρικτικό υλικό που συνοδεύει την αφήγηση αποτελούν συμπληρωματικούς ή εναλλακτικούς τρόπους για να προσεγγίσει κανείς το παρελθόν και αξίζει τον κόπο να αξιοποιηθούν στον μέγιστο βαθμό.

Όσα ειπώθηκαν μέχρι στιγμής μαρτυρούν ότι το βιβλίο δεν γράφτηκε για να απομνημονευθεί. Ούτε σκοπός του είναι να λειτουργήσει σαν μια αποθήκη γνώσεων από την οποία θα παίρνει ο καθένας ό,τι θέλει. Αν στην αρχή τονίστηκε ότι το βιβλίο γράφτηκε για να γεννήσει ερωτήματα, εδώ αξίζει να υπογραμμιστεί ότι στόχος του δεν είναι ούτε να δώσει έτοιμες απαντήσεις, ούτε, πολύ περισσότερο, να τις υπαγορεύσει.

Θα επιτύχει τον σκοπό του μόνο αν βοηθήσει να γεννηθούν σκέψεις και παρακινήσει όσες και όσους το χρησιμοποιήσουν να αναζητήσουν άλλα βιβλία και άλλες πηγές πληροφόρησης για να βρουν απαντήσεις στα ερωτήματά τους.

Όλοι όσοι θα το διδαχτούν και θα το διδάξουν θα βρουν στις σελίδες του στοιχεία της δικής τους ζωής. Άλλοτε λιγότερα και άλλοτε περισσότερα. Ο κόσμος στον οποίο αναφέρεται το βιβλίο είναι ο κόσμος

που ζούμε. Δεν είναι κάποιος κόσμος ξένος και άγνωστος. Κατά συνέπεια, η κατανόηση στηρίζεται, από τη μία πλευρά, στις πληροφορίες που προσφέρει το βιβλίο και, από την άλλη, στις εμπειρίες, στη βιωματική προσέγγιση όσων το χρησιμοποιήσουν.

Το βιβλίο καλό θα ήταν να αντιμετωπιστεί σαν ένα σκάφος που ταξιδεύει συνεχώς στη νεότερη και σύγχρονη ιστορία. Όλοι όσοι είναι μέσα σ' αυτό, άνθρωποι του σήμερα, σχολιάζουν και συζητούν όσα βλέπουν γύρω τους. Τα τοπία που συναντούν δεν είναι ίδια με αυτά που γνωρίζουν, αλλά δεν τους είναι και άγνωστα. Βλέπουν εικόνες για πρώτη φορά, αλλά έχουν ξανακούσει γι' αυτές. Σ' αυτή τη γοητευτική περιπλάνηση στον χρόνο, οι επιβάτες του σκάφους, όλοι εμείς, έχουμε πολλά να μάθουμε, πολλά να πούμε και κυρίως πολλά να σκεφτούμε.

Το σκάφος με το οποίο ταξιδεύουμε, δηλαδή το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας, είναι σχεδιασμένο έτσι, ώστε να δίνει την ελευθερία σε όσους το χρησιμοποιούν να διαλέγουν εκείνοι τα ταξίδια που προτιμούν. Όποια κι αν είναι η διαδρομή που θα διαλέξετε, ένα μόνο μένει να σας πούμε...

Καλό ταξίδι στον κόσμο της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

Οι συγγραφείς

Μέρος Πρώτο

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

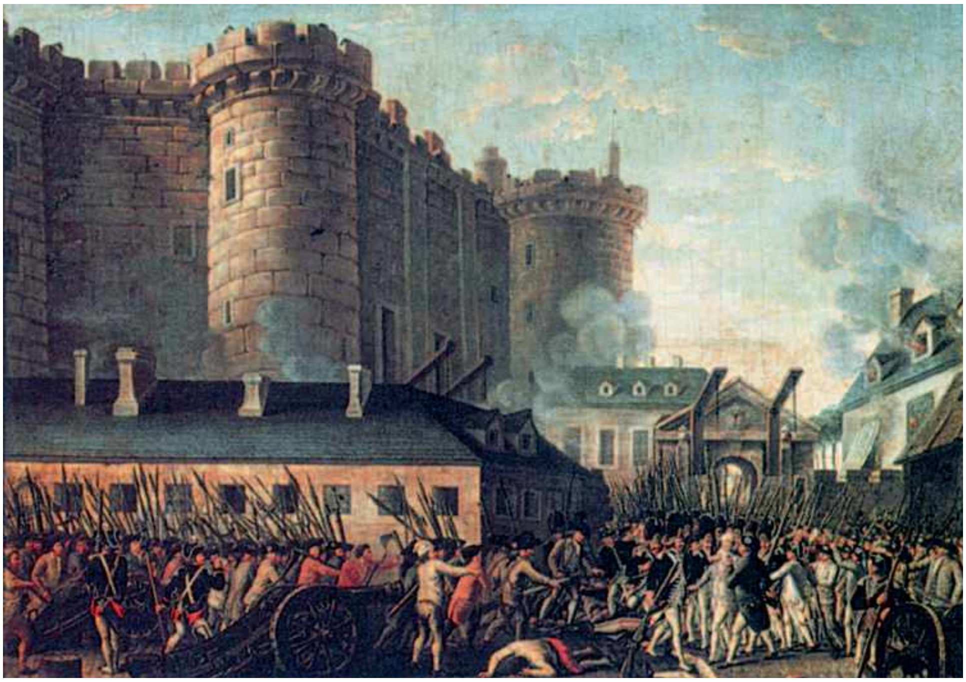

Ο λαός του Παρισιού καταλαμβάνει τη Βαστίλη (14 Ιουλίου 1789), ένα φρούριο-φυλακή, σύμβολο της απολυταρχίας. Η γαλλική επανάσταση του 1789 σφράγισε την πολιτική ατμόσφαιρα της νεότερης εποχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ το κίνημα του Διαφωτισμού
✓ την αμερικανική επανάσταση και την ίδρυση των ΗΠΑ
✓ τη γαλλική επανάσταση του 1789 και την εποχή του Ναπολέοντα (1799-1815)
✓ τη σημασία της περιόδου 1789-1815 για την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ιστορία.

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Η εποχή του Διαφωτισμού

Εξελίξεις στην Ευρώπη κατά τον 17ο και τον 18ο αιώνα

Κατά τον 17ο και 18ο αιώνα συντελέστηκαν στην Ευρώπη (όπως μάθαμε στη Β΄ Γυμνασίου) σημαντικές μεταβολές.

Πρώτα απ΄ όλα σημειώθηκε θεαματική αύξηση του πληθυσμού. Παράλληλα, έγιναν μεταβολές στην αγροτική οικονομία (δημιουργία μεγάλων αγροκτημάτων, εφαρμογή νέων μεθόδων καλλιέργειας, επέκταση της χρήσης μηχανημάτων), προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες του συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού. Αυτό το σημαντικό φαινόμενο ονομάστηκε, από τους ιστορικούς, *αγροτική επανάσταση*. Ακόμη, αναπτύχθηκε το εμπόριο ανάμεσα στην Ευρώπη, την Αφρική και την Αμερική (τριγωνικό εμπόριο), αλλά και στο εσωτερικό της ευρωπαϊκής ηπείρου, με αποτέλεσμα τη συσσώρευση κεφαλαίων στα χέρια Ευρωπαίων επιχειρηματιών. Η αύξηση της ζήτησης έφερε μεταβολές στη διαδικασία παραγωγής μεταποιημένων προϊόντων, με κυριότερη τη χρήση νέων μηχανών που είχαν μεγάλες δυνατότητες.

Έτσι, από τη μια πλευρά υπήρχαν επιχειρηματίες που διέθεταν κεφάλαια. Από την άλλη πλευρά, υπήρχαν χιλιάδες πρώην αγρότες, οι οποίοι, λόγω των μεταβολών που συνέβαιναν στην αγροτική οικονομία, είχαν μείνει δίχως εργασία και είχαν καταφύγει στις πόλεις αναζητώντας κάποιο εισόδημα. Οι δύο αυτοί παράγοντες οδήγησαν, χάρη και στην καταλυτική παρουσία ισχυρών μηχανών, στη δημιουργία μεγάλων εργοστασίων, δηλ. στη γέννηση της βιομηχανίας, την εκβιομηχάνιση. Οι μεταβολές αυτές, που άρχισαν να συντελούνται στη Μ. Βρετανία γύρω στα 1750-1780, αποτέλεσαν την πρώτη φάση του φαινομένου που ονομάστηκε *βιομηχανική επανάσταση*.

1. Εργοστάσιο υφαντουργίας στην Αγγλία (περίπου 1750).

Την ίδια στιγμή συντελούνταν κοινωνικές μεταβολές. Ομάδες της *αστικής τάξης* (βιομήχανοι, τραπεζίτες, μεγαλέμποροι) ενίσχυαν διαρκώς τη

1. Οι κοινωνικές επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης

Οι εξελιγμένες μηχανές του Άρκραϊτ [Άγγλος βιομήχανος] απαιτούν λίγα χέρια, και μάλιστα μόνο παιδιά, με την επίβλεψη ενός επιστάτη. Ένα παιδί μπορεί να παράγει τόσο όσο μπορούσαν παλαιότερα δέκα ενήλικες, καμιά φορά και περισσότερο. Οι εξελιγμένες κλωστικές μηχανές, [...] απαιτούν μόνο έναν εργαζόμενο για να τις δουλέψει. Έτσι, σε διάστημα δέκα ετών, ο Ρίτσαρντ Άρκραϊτ, ένας πάμπτωχος άνθρωπος που είχε δεν είχε παρά πέντε λίρες όλες κι όλες, έχει αποκτήσει περιουσία που ξεπερνά τις είκοσι χιλιάδες λίρες. Την ίδια στιγμή, εκατοντάδες γυναίκες είναι υποχρεωμένες, όταν, βεβαίως, βρίσκουν δουλειά, να εργάζονται από το πρωί μέχρι το βράδυ, παράγοντας τεράστιες ποσότητες βαμβακερού υφάσματος για τέσσερις πέντε πένες [πένα: υποδιαίρεση της αγγλικής λίρας] την ημέρα, το πολύ.

Ralph Mather, *Μια αντικειμενική παρουσίαση της ζωής των φτωχών κλωστών βαμβακιού στο Lancashire* (1780).

Πηγή: http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/

Σημείωση: Όπου δεν αναφέρεται μεταφραστής, η μετάφραση έχει γίνει από τους συγγραφείς.

θέση τους. Οι *αριστοκράτες* αμύνονταν προσπαθώντας να διαφυλάξουν τα προνόμιά τους, με εξαίρεση τη Μ. Βρετανία όπου είχαν αρχίσει να ασχολούνται με τις νέου τύπου οικονομικές δραστηριότητες. Οι *αγρότες*, που ήταν η πλειονότητα του πληθυσμού, και τα *ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα των πόλεων* ζούσαν σε άσχημες συνθήκες.

Ενώ συνέβαιναν όλα τα παραπάνω, η πολιτική κατάσταση παρέμενε στάσιμη. Σε όλα σχεδόν τα κράτη της Ευρώπης η εξουσία ήταν συγκεντρωμένη στα χέρια του βασιλιά (απόλυτη μοναρχία). Εξαίρεση αποτελούσε η Μ. Βρετανία, όπου οι πιέσεις της αριστοκρατίας και των αστών είχαν οδηγήσει, στα τέλη του 17ου αιώνα (*ένδοξη επανάσταση*, 1688), στην αναγνώριση ορισμένων πολιτικών δικαιωμάτων στα μέλη των οικονομικά ισχυρότερων τάξεων.

Παράλληλα, η πρόοδος των φυσικών επιστημών, που είχε αρχίσει να γίνεται αισθητή από τον 17ο αιώνα, άνοιγε τον δρόμο για την απελευθέρωση από τις προλήψεις του Μεσαίωνα. Τώρα, κάποιοι διανοούμενοι επιχειρούσαν, βασισμένοι στη λογική, να ανακαλύψουν φυσικούς νόμους που πίστευαν ότι διέπουν τη λειτουργία του κόσμου. Πρωτοπόροι υπήρξαν ο *Φράνσις Μπέικον* (ή Βάκων, 1561-1626), που υποστήριξε ότι κάθε επιστημονική θέση πρέπει να επαληθεύεται με πείραμα για να γίνεται αποδεκτή, ο *Ρενέ Ντεκάρτ* (ή Καρτέσιος, 1596-1650), που τόνισε ότι η συστηματική αμφιβολία είναι ο μόνος δρόμος προς την αληθινή γνώση, ο *Τζον Λοκ* (1632-1704), που διατύπωσε τη θέση ότι οι άνθρωποι έχουν απαραβίαστα *φυσικά δικαιώματα* (ζωής, ελευθερίας, περιουσίας), και ο *Ισαάκ Νιούτον* (ή Νεύτων, 1642-1727), που εφαρμόζοντας την επαγωγική μέθοδο (διανοητική πορεία από το ειδικό στο γενικό) διατύπωσε τον νόμο της παγκόσμιας έλξης και υποστήριξε ότι το σύμπαν λειτουργεί με βάση φυσικούς νόμους.

2. Ο ορθός λόγος εναντίον της προκατάληψης

Το πρώτο ήταν να μην παραδέχομαι ποτέ τίποτα για αληθινό, αν δεν το ξέρω ολοφάνερα για αληθινό· δηλαδή ν' αποφεύγω προσεκτικά τη βιασύνη και την προκατάληψη, και να μην περιλαμβάνω στις κρίσεις μου τίποτα παραπάνω απ' ό,τι θα παρουσιάζεται στο νου τόσο ευδιάκριτα ώστε να μη μου δίνεται καμιά ευκαιρία ν' αμφιβάλλω γι' αυτό.

Ντεκάρτ, *Λόγος περί της μεθόδου* (1637), μτφρ. Χρ. Χρηστίδης, Παπαζήσης, Αθήνα 1976, σ. 19.

2. Ρουσό

3. Βολτέρος

Το κίνημα του Διαφωτισμού

Η απόρριψη κάθε αυθεντίας, η κριτική κάθε υφιστάμενης γνώσης, η αποδοχή της λογικής ως του μόνου ασφαλούς τρόπου ερμηνείας του κόσμου και η πεποίθηση ότι ο άνθρωπος μπορεί να προοδεύει διαρκώς ήταν θέσεις που συμμερίζονταν πολλοί Ευρωπαίοι διανοούμενοι. Έτσι, διαμορφώθηκε βαθμιαία ένα κίνημα που ονομάστηκε ***Διαφωτισμός***. Πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλία του τέλους του 17ου αιώνα, κορυφώθηκε στη Γαλλία του 18ου αιώνα και εξαπλώθηκε στην Ευρώπη και έξω απ' αυτήν. Οι εκπρόσωποί του ονομάστηκαν *φιλόσοφοι* ή *διαφωτιστές*. Κορυφαίοι ανάμεσά τους υπήρξαν οι Ρουσό, Βολτέρος, Ντιντερό, Μοντεσκιέ και Ντ' Αλαμπέρ.

Διαφωτισμός και πολιτική Ο Διαφωτισμός υπήρξε κίνημα βαθύτατα πολιτικό, καθώς μέσα απ' αυτόν η κοινωνικά ανερχόμενη τότε αστική τάξη διαμόρφωσε τα πολιτικά επιχειρήματα που της ήταν αναγκαία για να διεκδικήσει τη συμμετοχή της στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων.

Τα *φυσικά δικαιώματα* αποτέλεσαν θεμελιώδη πολιτική έννοια του Διαφωτισμού και μια από τις θέσεις-εμβλήματα της αστικής τάξης. Για τους διαφωτιστές όλοι οι άνθρωποι έχουν, μόνο και μόνο επειδή είναι άνθρωποι, ορισμένα δικαιώματα (ζωής, ιδιοκτησίας, ισότητας απέναντι στον νόμο, ελευθερίας σκέψης και έκφρασης), τα οποία δεν μπορεί να καταργήσει καμιά εξουσία. Η ιδιαίτερη αναφορά στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας απηχούσε, προφανώς, τις επιδιώξεις της ανερχόμενης αστικής τάξης.

3. Διαφωτισμός και πολιτική

α. Οι απόψεις του Τζον Λοκ

Αν ένας ηγεμόνας χρησιμοποιεί την εξουσία του εναντίον του λαού του [...], τότε ο λαός έχει το δικαίωμα να τον αντιμετωπίσει με βία. Ο σωστός τρόπος για να αντιμετωπιστεί η παράνομη βία της εξουσίας είναι η βία.

Δύο δοκίμια περί διακυβερνήσεως (1689).
Πηγή: http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/

β. Οι απόψεις του Ζαν Ζακ Ρουσό

Οι φορείς της εκτελεστικής εξουσίας δεν είναι αφέντες του λαού, μα υπάλληλοί του. Ο λαός πρέπει να μπορεί να τους διορίζει και να τους απολύει όποτε θέλει. Δεν υπάρχει θέμα να συμβληθούν με το λαό· πρέπει να τον υπακούουν.

Το κοινωνικό συμβόλαιο (1762), μτφρ. Δ. Κωστελένος, Αναγνωστίδης, σ. 164.

Η θεωρία του *κοινωνικού συμβολαίου* διατυπώθηκε από τον Τζον Λοκ. Σύμφωνα με αυτή, τα άτομα δέχτηκαν να παραχωρήσουν ορισμένες από τις ελευθερίες τους, προκειμένου να συμβιώσουν, και το κράτος εγγυήθηκε αυτή τη συμφωνία, το κοινωνικό συμβόλαιο. Αν το κράτος παραβεί τους όρους αυτού του κοινωνικού συμβολαίου και γίνει τυραννικό, τότε οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα της αντίστασης. Ο Ρουσό, πιο ριζοσπα-

στικός, υποστήριξε ότι η πολιτική εξουσία πρέπει να βρίσκεται στα χέρια του λαού κι όχι κάποιου ηγεμόνα.

Η *γενική βούληση*, όρος που πρότεινε ο Ρουσό, είναι η σύνθεση των ατομικών βουλήσεων μέσα από την οποία εκφράζεται το δημόσιο συμφέρον. Η γενική βούληση εκφράζεται με τη συμμετοχή του λαού στη λήψη των αποφάσεων.

Τέλος, η *διάκριση των εξουσιών* υπήρξε συμβολή του Μοντεσκιέ. Οι φορείς της εξουσίας θα πρέπει να είναι διαφορετικοί: η εκτελεστική εξουσία να ασκείται από το σώμα που εφαρμόζει τους νόμους (κυβέρνηση), η νομοθετική από το σώμα που θεσπίζει τους νόμους (βουλή) και η δικαστική από εκείνους που ελέγχουν την τήρηση των νόμων (δικαστές). Έτσι, πίστευαν οι υποστηρικτές της διάκρισης των εξουσιών, δεν θα ήταν εύκολο οι εκάστοτε φορείς της εκτελεστικής εξουσίας να συγκεντρώσουν τόση δύναμη ώστε να κάνουν κατάχρησή της.

4. Ο Μοντεσκιέ και η διάκριση των εξουσιών

Υπάρχουν σε κάθε κράτος τρία είδη εξουσίας: η νομοθετική, η εκτελεστική που εξαρτάται από το δίκαιο των εθνών (εκτελεστική εξουσία), και η εκτελεστική που εξαρτάται από το αστικό δίκαιο (δικαστική εξουσία). [...] Δεν υπάρχει ελευθερία όταν συμπίπτουν στο ίδιο πρόσωπο ή στο ίδιο διοικητικό σώμα, η νομοθετική με την εκτελεστική δύναμη [...]. Δεν υπάρχει, επίσης, ελευθερία αν η δικαστική δύναμη δεν είναι χωρισμένη από τη νομοθετική και την εκτελεστική. [...] Όλα θα ήταν χαμένα αν ο ίδιος άνθρωπος ή το ίδιο σώμα [...], ασκούσε τις τρεις αυτές εξουσίες.
Το πνεύμα των νόμων (1748).
Πηγή: Γ.Δ. Ζιούτος, *Μοντεσκιέ,* Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1993, σ. 333-334.

Οι θέσεις του Διαφωτισμού επηρέασαν, με διάφορους τρόπους, την πολιτική πραγματικότητα του 18ου αιώνα και πολλές από αυτές (π.χ. διάκριση των εξουσιών) αποτελούν θεμέλια των σύγχρονων δημοκρατιών.

Ορισμένοι μονάρχες εφάρμοσαν κάποιες από τις ιδέες του Διαφωτισμού (περιορισμός των προνομίων των ανώτερων τάξεων, λήψη μέτρων κοινωνικής πρόνοιας, ενίσχυση των Γραμμάτων και των Τεχνών) για να κάνουν το κράτος τους πιο αποτελεσματικό και να ισχυροποιήσουν, έτσι, την εξουσία τους. Αυτή η παραλλαγή απόλυτης μοναρχίας ονομάστηκε *φωτισμένη δεσποτεία*. Κύριοι εκπρόσωποί της υπήρξαν ο Φρειδερίκος Β΄ της Πρωσίας, η Μαρία Θηρεσία της Αυστρίας, ο γιος της Ιωσήφ και η Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας. Πάντως, η καταλυτική δύναμη των πολιτικών ιδεών του Διαφωτισμού έμελλε να φανεί στις δύο μεγάλες επαναστάσεις του 18ου αιώνα, την αμερικανική και τη γαλλική.

5. Ο Βολτέρος για την ανεξιθρησκία

Απευθύνομαι σε σένα, Θεέ, που δημιούργησες όλα τα όντα. [...] Κάνε αυτοί που ανάβουν κεριά με το φως της ημέρας για να σε λατρέψουν να ανέχονται αυτούς που αρκούνται στο φως του ήλιου σου· κάνε, αυτοί που φορούν άσπρο ράσο για να σου δείξουν την αγάπη τους να μη μισούν αυτούς που σε αγαπούν το ίδιο, φορώντας μαύρο ράσο.
Πραγματεία περί ανεξιθρησκίας (1763).
Πηγή: http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/

Διαφωτισμός και θρησκεία Οι περισσότεροι διαφωτιστές υιοθετούσαν τον *ντεϊσμό* (βλέπε γλωσσάριο). Κάποιοι άλλοι ήταν άθεοι. Όλοι, όμως, ασκούσαν αυστηρή κριτική στην καθολική εκκλησία, κατηγορώντάς τη για φανατισμό. Οι διαφωτιστές πίστευαν ότι μόνο η καθιέρωση της ανεξιθρησκίας θα απάλλασσε τους ανθρώπους από τη μισαλλοδοξία.

Διαφωτισμός και εκπαίδευση Για τους διαφωτιστές η εκπαίδευση ήταν ένα από τα μέσα για τη διασφάλιση της συνεχούς προόδου του ανθρώπου. Στο πλαίσιο αυτό, ο Ρουσό, στο έργο του *Αιμίλιος*, υποστήριξε ότι η εκπαίδευση πρέπει να βασίζεται στην προσωπική αναζήτηση του διδασκόμενου. Ο δάσκαλος δεν πρέπει να λειτουργεί ως αυθεντία· χρειάζεται μόνο να θέτει ερωτήματα και να οδηγεί τον μαθητή στην ανακάλυψη απαντήσεων.

6. Ο Άνταμ Σμιθ και ο οικονομικός φιλελευθερισμός

Αυτά που πρέπει να κάνει το κράτος για να βοηθήσει τη μετάβαση από τη βαρβαρότητα στην ανώτατη βαθμίδα πλούτου δεν είναι πολλά, πέρα από το να διασφαλίζει την ειρήνη, να ζητά χαμηλούς φόρους και να φροντίζει η δικαστική εξουσία να είναι ανεκτική. Όλα τα υπόλοιπα θα προκύψουν με τη φυσική ροή των πραγμάτων.
Έρευνες για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών (1776).
Πηγή: http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/

Διαφωτισμός και οικονομικός φιλελευθερισμός Ορισμένοι Γάλλοι οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι η οικονομία θα έπρεπε να αφεθεί να λειτουργήσει «φυσικά», δηλαδή δίχως τις κρατικές παρεμβάσεις του *μερκαντιλισμού* (βλέπε γλωσσάριο). Η αντίληψη αυτή ονομάστηκε *φυσιοκρατία* και οι υποστηρικτές της *φυσιοκράτες*. Αναπτύχθηκε στη Γαλλία και κύριος εκπρόσωπος ήταν ο οικονομολόγος Κενέ. Στην Αγ-

4. Γκ. Λενονιέ, Ο Ντ' Αλαμπέρ (στο τραπέζι) διαβάζει την Εγκυκλοπαίδεια στο σαλόνι της μαντάμ Ζοφρέν: τα παρισινά σαλόνια υπήρξαν εστίες του Διαφωτισμού.

γλία, η κριτική στον μερκαντιλισμό γέννησε τον *οικονομικό φιλελευθερισμό*, που υποστήριζε ότι το κράτος δεν πρέπει να επεμβαίνει παρά ελάχιστα στην οικονομική ζωή. Εισηγητής του υπήρξε ο Άνταμ Σμιθ με το έργο του *Έρευνες για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών* (1776).

Η Εγκυκλοπαίδεια Οι ιδέες του Διαφωτισμού συνοψίστηκαν στην *Εγκυκλοπαίδεια*, ένα συλλογικό έργο 33 τόμων. Σε αυτό οι διαφωτιστές παρουσίασαν όλες τις νέες γνώσεις, καθώς και τις νέες ιδέες και αντιλήψεις για διάφορα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά και άλλα θέματα. Πρωτεργάτες της Εγκυκλοπαίδειας ήταν οι Γάλλοι διαφωτιστές Ντιντερό και Ντ' Αλαμπέρ.

Η διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού Οι διαφωτιστικές ιδέες διαδόθηκαν, αρχικά, στα ανώτερα μορφωμένα κοινωνικά στρώματα. Πολλές, ωστόσο, από αυτές έγιναν δημοφιλείς μέσα από την κυκλοφορία εκλαϊκευτικών βιβλίων, τα οποία έφεραν σε επαφή ευρύτερα τμήματα της κοινωνίας με τον επιστημονικό λόγο. Σύντομα οι ιδέες αυτές ξεπέρασαν τα σύνορα της Γαλλίας και διαδόθηκαν σε ολόκληρη την Ευρώπη αλλά και έξω απ' αυτήν.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

- ✓ Ρουσό, ***Κοινωνικό συμβόλαιο*** (1762). Παρουσίαση των ριζοσπαστικών πολιτικών απόψεων του Ρουσό.
- ✓ Ρουσό, ***Αιμίλιος ή Περί αγωγής*** (1762). Οι παιδαγωγικές απόψεις του Ρουσό.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε τις πηγές 3α, 3β και 4, να παρουσιάσετε σε σύντομο κείμενο τις πολιτικές θέσεις του Διαφωτισμού που υποστηρίζονται σε αυτές.
2. Ποιας κοινωνικής τάξης τις επιδιώξεις εξυπηρετούσε, αντικειμενικά, ο οικονομικός φιλελευθερισμός; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε την πηγή 6.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Αξιοποιώντας τις πληροφορίες που δίνονται στο βιβλίο της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, να αναζητήσετε επιδράσεις της πολιτικής σκέψης του Διαφωτισμού στο ελληνικό σύνταγμα που ισχύει σήμερα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Η αμερικανική επανάσταση

1. Οι 13 αγγλικές αποικίες στην Αμερική και η αμερικανική επανάσταση.

Οι αγγλικές αποικίες στην Αμερική Κατά την περίοδο 1607-1732 δημιουργήθηκαν στα ανατολικά παράλια της Βόρειας Αμερικής 13 αποικίες υπό αγγλικό έλεγχο. Οι άποικοι ήταν κυρίως Άγγλοι, αλλά και Γάλλοι, Γερμανοί και Σουηδοί. Τεχνίτες και κατεστραμμένοι μικροεπιχειρηματίες, θύματα θρησκευτικών διώξεων αλλά και κατάδικοι, όλοι αναζητούσαν μια καλύτερη τύχη.

Οι αποικίες του βορρά είχαν, το 1763, 1.000.000 περίπου κατοίκους, από τους οποίους 40.000 περίπου ήταν μαύροι σκλάβοι. Σε οικονομικές συνθήκες παρόμοιες με εκείνες της δυτικής Ευρώπης είχε αναπτυχθεί μια δυναμική αγροτική οικονομία, ενώ άκμαζε το εμπόριο με κέντρα τις μεγάλες πόλεις Βοστόνη, Νέα Υόρκη και Φιλαδέλφεια. Τα πρώτα πανεπιστήμια (Χάρβαρντ, Γέιλ, Πρίνστον) ήταν χώροι διάδοσης των ιδεών του Διαφωτισμού.

Οι αποικίες του νότου είχαν, το 1763, 750.000 περίπου κατοίκους· 300.000 περίπου από αυτούς ήταν μαύροι σκλάβοι. Η οικονομία βασιζόταν στις μεγάλες φυτείες καπνού, ρυζιού και βαμβακιού. Ιδιοκτήτες των φυτειών ήταν αποκλειστικά Ευρωπαίοι άποικοι, οι οποίοι και δέσποζαν στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Η γη καλλιεργούνταν από μαύρους σκλάβους που ζούσαν σε άθλιες συνθήκες. Οι μεγάλες πόλεις ήταν λίγες.

Κάθε πολιτεία διοικούνταν από έναν κυβερνήτη, που διοριζόταν από την Αγγλία. Παράλληλα, υπήρχε μια συνέλευση αποίκων που είχε λόγο στην ψήφιση νόμων και στην έγκριση φόρων. Το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στη συνέλευση αυτή είχαν μόνο ορισμένοι από τους πλούσιους αποίκους. Οι άποικοι δεν εκπροσωπούνταν στο αγγλικό κοινοβούλιο. Επίσης, το εξωτερικό εμπόριο των αποικιών ελεγχόταν πλήρως από την Αγγλία.

Η αποικιακή κρίση και η αμερικανική επανάσταση Η γρήγορη ανάπτυξη των αποικιών έκανε πολλούς αποίκους, ιδίως τους πλουσιότερους, να δυσφορούν για την οικονομική κηδεμονία της Αγγλίας.

Μετά τον *Επταετή πόλεμο* (βλέπε γλωσσάριο) των ετών 1756-1763, η Αγγλία όχι μόνο απαγόρευσε στους Αμερικανούς να εκμεταλλευτούν τον Καναδά και τη Φλόριντα, που μόλις είχε καταλάβει, αλλά και απαίτησε από αυτούς νέους φόρους για να καλύψει ένα μέρος των πολεμικών δαπανών.

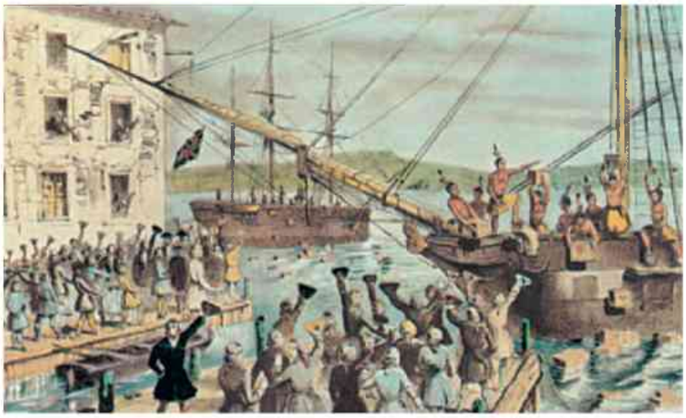

2. Η «γιορτή του τσαγιού»: Αμερικανοί πετούν στη θάλασσα αγγλικό τσάι στο λιμάνι της Βοστόνης, αντιδρώντας στην επιμονή της Αγγλίας να συνεχίσουν να πληρώνουν φόρους γι' αυτό το προϊόν.

Οι άποικοι αντέδρασαν σταματώντας να αγοράζουν αγγλικά προϊόντα. Η Αγγλία κατάργησε τους περισσότερους νέους φόρους, αλλά διατήρησε, ίσως για λόγους γοήτρου, τον φόρο στο τσάι. Οι άποικοι, ωστόσο, ήταν ανένδοτοι: όχι μόνο σταμάτησαν να αγοράζουν τσάι από την Αγγλία αλλά και προχώρησαν στην καταστροφή αγγλικών φορτίων τσαγιού. Αντιδρώντας, η Αγγλία επέβαλε εμπορικούς περιορισμούς στο λιμάνι της Βοστόνης. Τότε, οι Αμερικανοί συγκάλεσαν το Κογκρέσο (συνέλευση) της Φιλαδέλφειας (Σεπτέμβριος 1774), στο οποίο συμμετείχαν αντιπρόσωποι όλων των αποικιών. Ενώ, όμως, η πλειοψηφία του Κογκρέσου έδειχνε διάθεση συμβιβασμού, ο Άγγλος βασιλιάς

Γεώργιος Γ' διάλεξε την ένοπλη σύγκρουση. Η νίκη των αμερικανικών δυνάμεων στη μάχη του Λέξινγκτον (Απρίλιος 1775) σήμανε την οριστική ρήξη.

Παράλληλα κυκλοφορούσαν μαχητικά φυλλάδια, γραμμένα από ριζοσπάστες διανοούμενους οπαδούς του Διαφωτισμού, όπως ο Τόμας Πέιν, που υποστήριζαν ότι η Αγγλία δεν δικαιούνταν να ασκεί εξουσία στις αποικίες. Την ίδια στιγμή, καθώς οι άποικοι συνειδητοποιούσαν τα κοινά τους στοιχεία, γεννιόταν η αμερικανική εθνική συνείδηση.

Στο πλαίσιο αυτό, το Κογκρέσο της Φιλαδέλφειας ψήφισε τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (4 Ιουλίου 1776), ένα κείμενο που απηχούσε τις ιδέες του Διαφωτισμού και είχε συνταχθεί από τους Τόμας Τζέφερσον και Βενιαμίν Φραγκλίνο.

3. Τζ. Τράμπουλ, Η υπογραφή της αμερικανικής Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας, 4 Ιουλίου 1776. Η 4η Ιουλίου αποτελεί εθνική γιορτή των ΗΠΑ.

Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας

Θεωρούμε ως αλήθειες αυταπόδεικτες ότι όλοι οι άνθρωποι πλάστηκαν ίσοι, ότι προικίστηκαν από τον Δημιουργό τους με μερικά απαράγραπτα δικαιώματα, όπως αυτά της ζωής, της ελευθερίας και της αναζήτησης της ευτυχίας. Για να εξασφαλιστούν αυτά τα δικαιώματα, καθιερώθηκαν οι κυβερνήσεις των ανθρώπων, αντλώντας τη δίκαιη εξουσία τους από τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων. Όποτε οποιαδήποτε μορφή διακυβέρνησης έρθει σε αντίθεση με αυτές τις αρχές, είναι δικαίωμα του λαού να την αλλάξει ή να την καταργήσει και να καθιερώσει νέα κυβέρνηση βασισμένη σε αυτές τις αρχές και οργανωμένη με τέτοιο τρόπο, ώστε να θεωρείται από τον λαό πιο αποτελεσματική για την εξασφάλιση της ευτυχίας των πολιτών.

Προοίμιο της Διακήρυξης, 4 Ιουλίου 1776.
Πηγή: http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/

Ο πόλεμος που ακολούθησε έμεινε γνωστός ως *αμερικανική επανάσταση* ή *πόλεμος της ανεξαρτησίας*. Αρχικά, οι Αμερικανοί, με αρχιστράτηγο τον Τζορτζ Ουάσινγκτον, αντιμετώπισαν προβλήματα. Μετά το 1778, όμως, εκμεταλλευόμενοι τις αντιθέσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων, σύναψαν συμμαχίες με τη Γαλλία, την Ισπανία και την Ολλανδία, οι οποίες επιδίωκαν τον περιορισμό της Αγγλίας. Η άφιξη γαλλικών στρατευμάτων στην Αμερική επηρέασε την έκβαση της σύγκρουσης. Η ήττα των Άγγλων στη μάχη του Γιόρκταουν (Οκτώβριος 1781) σήμανε και το τέλος του πολέμου.

Ανεξαρτησία και νέο κράτος Η Αγγλία υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει τις 13 αποικίες (συνθήκη των Βερσαλιών, 1783) ως ανεξάρτητο κράτος με το όνομα *Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ)*. Το σύνταγμα των ΗΠΑ (1787), που ισχύει κατά βάση μέχρι σήμερα, ανακήρυξε τη χώρα ένωση (ομοσπονδία) πολιτειών και βασίστηκε στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Η κεντρική κυβέρνηση αποφασίζει για την οικονομία, την άμυνα και την εξωτερική πολιτική. Οι πολιτείες ρυθμίζουν μόνες τους ζητήματα τοπικής αυτοδιοίκησης, δικαιοσύνης, εκπαίδευσης και αστυνόμευσης. Η *νομοθετική εξουσία* ασκείται από το Κογκρέσο (Γερουσία, Βουλή των Αντιπροσώπων). Κάθε πολιτεία εκπροσωπείται στη Γερουσία από δύο γερουσιαστές, ανεξαρτήτως του πληθυσμού της. Στη Βουλή των Αντιπροσώπων, ωστόσο, οι πολιτείες εκπροσωπούνται από αριθμό βουλευτών ανάλογο προς τον πληθυσμό τους. Η *εκτελεστική εξουσία* ασκείται από τον Πρόεδρο, που εκλέγεται κάθε τέσσερα χρόνια από ένα σώμα εκλεκτόρων και μπορεί να επανεκλεγεί μόνο μία φορά. Πρώτος Πρόεδρος των ΗΠΑ εκλέχτηκε, το 1789, ο Τζορτζ Ουάσινγκτον (προς τιμή του η πρωτεύουσα των ΗΠΑ πήρε αργότερα το όνομά του). Τέλος, η *δικαστική εξουσία* ορίστηκε να είναι ανεξάρτητη και αιρετή.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να διαβάσετε την πηγή. Κατόπιν να τη μελετήσετε παράλληλα με την πηγή 3α της προηγούμενης ενότητας. Να καταγράψετε τα συμπεράσματά σας σε σύντομο κείμενο.
2. Να αναζητήσετε επιδράσεις των πολιτικών θέσεων του Μοντεσκιέ (βλέπε ενότητα 1) στον τρόπο πολιτειακής οργάνωσης των ΗΠΑ.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η έκρηξη και η εξέλιξη της γαλλικής επανάστασης (1789-1794)

1. Γελοιογραφία που απεικονίζει την τρίτη τάξη να κουβαλά τον κλήρο και την αριστοκρατία.

Η γαλλική κοινωνία του 18ου αιώνα ήταν οργανωμένη σε τρεις θεσμοθετημένες τάξεις (οι άνθρωποι κατατάσσονταν σε αυτές με κριτήριο την καταγωγή τους και τα προνόμια που τους είχαν απονεμηθεί από τον ηγεμόνα): τον κλήρο (0,5% του πληθυσμού), τους ευγενείς (1,5% του πληθυσμού) και την τρίτη τάξη (98% του πληθυσμού), που την αποτελούσαν όλοι όσοι δεν ανήκαν στις δύο προηγούμενες τάξεις, δηλαδή οι αστοί, οι αγρότες και οι εργάτες. Ο κλήρος και οι ευγενείς είχαν προνόμια, ενώ η τρίτη τάξη είχε μόνο υποχρεώσεις (πλήρωνε το σύνολο των φόρων, τη στιγμή που οι άλλες τάξεις δεν φορολογούνταν). Η κατάσταση αυτή, το *παλαιό καθεστώς*, γεννούσε τη δυσαρέσκεια, ιδίως της αστικής τάξης (του ανώτερου στρώματος της τρίτης τάξης), η οποία, αν και δέσποζε στην οικονομία, ήταν αποκλεισμένη από τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Παράλληλα, η δυσφορία εξαπλωνόταν στο σύνολο της τρίτης τάξης, καθώς, από τα μέσα του 18ου αιώνα, οι συνθήκες ζωής επιδεινώνονταν διαρκώς. Μάλιστα, κατά τον φοβερό χειμώνα του 1788-1789, η πείνα οδήγησε τον λαό σε λεηλασίες πλούσιων σπιτιών και κρατικών αποθηκών.

Η πρώτη φάση της γαλλικής επανάστασης, Μάιος 1789-Αύγουστος 1792

Η κατάσταση αυτή έκανε τον βασιλιά Λουδοβίκο ΙΣΤ΄ να συγκαλέσει συνέλευση των τάξεων στο ανάκτορο των Βερσαλιών (5 Μαΐου 1789). Εκεί, οι αντιπρόσωποι της τρίτης τάξης απαίτησαν μεταρρυθμίσεις, αλλά ο βασιλιάς ζήτησε να επιβληθούν νέοι φόροι που θα πλήρωναν αποκλειστικά τα μέλη της τρίτης τάξης.

2. Ζ.Λ. Νταβίντ, Ο όρκος του σφαιριστηρίου, 20 Ιουνίου 1789.

Οι αντιπρόσωποι της τρίτης τάξης αντέδρασαν και, με το επιχείρημα ότι εκπροσωπούσαν το 98% των Γάλλων, αυτοανακηρύχθηκαν Εθνική συνέλευση. Ο βασιλιάς, ωστόσο, δεν τους αναγνώρισε και διέταξε να κλείσει η αίθουσα όπου συνεδρίαζαν οι τάξεις. Τότε, οι αντιπρόσωποι της τρίτης τάξης συγκεντρώθηκαν στην αίθουσα του σφαιριστηρίου (βλέπε δίπλα, εικόνα 2), όπου ορκίστηκαν ότι θα συντάξουν σύνταγμα (20 Ιουνίου 1789). Στο πλευρό τους τάχθηκαν ορισμένοι κληρικοί και ευγενείς. Ο βασιλιάς αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Η Εθνοσυνέλευση αυτοανακηρύχθηκε Συντακτική συνέλευση (9 Ιουλίου 1789), με σκοπό να δώσει στη Γαλλία σύνταγμα.

Η υποχώρηση του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄, ωστόσο, δεν ήταν παρά μια κίνηση τακτικής, καθώς την ίδια στιγμή συγκέντρωνε, κρυφά, στρατό για να διαλύσει την Εθνοσυνέλευση.

Όταν έγιναν γνωστές οι παρασκηνιακές κινήσεις του βασιλιά, οργισμένοι πολίτες οπλίστηκαν για να υπερασπιστούν την Εθνοσυνέλευση: στις 14 Ιουλίου 1789 ο λαός του Παρισιού κατέλαβε τη Βαστίλη (βλέπε σ. 9), τόπο φυλάκισης και βασανιστηρίων, μισητό σύμβολο της απολυταρχίας. Η 14η Ιουλίου αποτελεί σήμερα εθνική γιορτή των Γάλλων. Παράλληλα, όλο και περισσότερες περιοχές στην ύπαιθρο της Γαλλίας επαναστατούσαν.

3. Οπλισμένες γυναίκες βαδίζουν εναντίον των ανακτόρων των Βερσαλιών, 5 Οκτωβρίου 1789.

Σε αυτό το κλίμα, η Συντακτική συνέλευση ανακοίνωσε την κατάργηση των προνομίων (4 Αυγούστου 1789) και ψήφισε τη Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη (26 Αυγούστου 1789), βασισμένη στις αρχές του Διαφωτισμού. Ο βασιλιάς αποδέχθηκε αναγκαστικά αυτές τις αποφάσεις μετά την κατάληψη των ανακτόρων των Βερσαλιών από τον επαναστατημένο λαό (5 Οκτωβρίου 1789).

Παράλληλα, στη Συντακτική συνέλευση είχαν διαμορφωθεί τρία πολιτικά ρεύματα που πήραν τα ονόματά τους από τις θέσεις στις οποίες κάθονταν οι υποστηρικτές τους στην αίθουσα συνεδριάσεων: η *δεξιά* δεν επιθυμούσε περαιτέρω μεταβολές του παλαιού καθεστώτος, το *κέντρο* αποδεχόταν τη διατήρηση της μοναρχίας αλλά με την παράλληλη συμμετοχή ευγενών και μεγαλοαστών στη λήψη των αποφάσεων και η *αριστερά* οραματιζόταν ένα πολίτευμα σαν το αμερικανικό.

Ένα από τα αποτελέσματα της δυναμικής συμμετοχής ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων στις πολιτικές εξελίξεις ήταν και η δημιουργία πολιτικών οργανώσεων, των *λεσχών*. Δύο από αυτές, η λέσχη των Ιακωβίνων και η λέσχη των Κορδελιέρων, κινητοποιούσαν μεγάλο αριθμό πολιτών. Γενικότερα, οι πολιτικές απόψεις γίνονταν ευρύτερα γνωστές μέσα από πολιτικά φυλλάδια και εφημερίδες, ο αριθμός των οποίων πολλαπλασιάστηκε.

Η Συντακτική ψήφισε, το 1791, το πρώτο σύνταγμα της Γαλλίας εγκαθιδρύοντας το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας. Το έθνος ανακηρύχτηκε κυρίαρχο και ως νομοθετικό σώμα ορίστηκε η Νομοθετική συνέλευση (Βουλή), που θα προέκυπτε από εκλογές. Δικαίωμα ψήφου, όμως, αναγνωρίστηκε μόνο σε όσους κατείχαν περιουσία και πλήρωναν φόρους. Η εκτελεστική εξουσία ανατέθηκε στον βασιλιά και σε έξι υπουργούς. Η δικαστική εξουσία αφαιρέθηκε από τον βασιλιά και κηρύχθηκε ανεξάρτητη.

Παράλληλα, τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα ώθησαν την επανάσταση στην εθνικοποίηση της περιουσίας του κλήρου που χρησιμοποιήθηκε ως εγγύηση για την έκδοση χαρτονομίσματος. Οι κληρικοί ορίστηκαν λειτουργοί του κράτους που όφειλαν υπακοή, πρώτα απ' όλα, στην πολιτεία. Επίσης, καταργήθηκαν οι συντεχνίες (βλέπε γλωσσάριο) και απαγορεύτηκαν οι απεργίες.

Οι παραπάνω ρυθμίσεις δεν έγιναν αποδεκτές ούτε από την εκκλησία ούτε από τον βασιλιά, ο οποίος επιχείρησε να διαφύγει από τη Γαλλία αλλά έγινε αντιληπτός και αναγκάστηκε να επιστρέψει.

1. Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, 1789

1. Οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι κι έχουν τα ίδια δικαιώματα.

2. Σκοπός κάθε πολιτικής οργάνωσης είναι να διαφυλάσσει τα φυσικά και απαράγραπτα δικαιώματα του ανθρώπου. Τα δικαιώματα αυτά είναι η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στην καταπίεση.

3. Το έθνος είναι αποκλειστική πηγή κάθε εξουσίας. Κανένα συλλογικό σώμα, κανένα άτομο δεν μπορεί να ασκεί εξουσία που δεν απορρέει από το έθνος.

6. Νόμος είναι η έκφραση της γενικής βούλησης. [...] Αφού όλοι οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στον νόμο, μπορούν όλοι να καταλαμβάνουν δημόσια αξιώματα και θέσεις, ανάλογα με τις ικανότητές τους και χωρίς καμιά άλλη διάκριση παρά αυτή που πηγάζει από τις αρετές και τα προτερήματά τους.

10. Κανένας δεν πρέπει να διώκεται για τις πεποιθήσεις του, ακόμη και τις θρησκευτικές, υπό τον όρο πως η εκδήλωσή τους δεν διαταράσσει την τάξη του νόμου.

11. Η ελεύθερη έκφραση της σκέψης και των πεποιθήσεων είναι ένα από τα πολυτιμότερα δικαιώματα του ανθρώπου. Επομένως, κάθε πολίτης μπορεί να μιλά, να γράφει και να τυπώνει ελεύθερα, εκτός από τις περιπτώσεις κατάχρησης αυτής της ελευθερίας, που ορίζονται από τον νόμο.

17. Δεδομένου ότι η ιδιοκτησία είναι δικαίωμα ιερό και απαραβίαστο, από κανέναν δεν επιτρέπεται να αφαιρεθεί παρά μόνο όταν η δημόσια ανάγκη, νόμιμα διαπιστωμένη, το απαιτεί φανερά και υπό την προϋπόθεση μιας δίκαιης και προκαταβολικής αποζημίωσης.

Πηγή: http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/

2. Τα δικαιώματα των γυναικών αγνοήθηκαν και από τους επαναστάτες

Η Ολυμπία ντε Γκουζ υπήρξε μία από τις μαχητικότερες αγωνίστριες της γαλλικής επανάστασης. Άσκησε αυστηρή κριτική στους συντάκτες της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου επειδή αγνόησαν τις γυναίκες. Εκτελέστηκε στη λαιμητόμο το 1793.

Γυναίκες, ξυπνήστε! Το μήνυμα της λογικής ακούγεται σ' ολόκληρο τον κόσμο! Ανακαλύψτε τα δικαιώματά σας! Η ισχυρή αυτοκρατορία της φύσης δεν περιβάλλεται πλέον από την προκατάληψη, τον φανατισμό, τη δεισιδαιμονία και τα ψέματα. Η φλόγα της αλήθειας έχει σκορπίσει τα σύννεφα της ανοησίας και της καταπίεσης. Ο άνδρας, που ήταν μέχρι χθες υποδουλωμένος, έχει πολλαπλασιάσει τη δύναμή του και χρειάζεται και τη δική σας βοήθεια για να σπάσει τις αλυσίδες του. Με το να απελευθερωθεί μόνο αυτός, αδικεί κατάφωρα τη σύντροφό του. Γυναίκες, γυναίκες! Πότε θα πάψετε να είστε τυφλές; Τι έχετε κερδίσει μέχρι τώρα από την επανάσταση; [...] Αγωνιστείτε, λοιπόν, για τα δικαιώματά σας.

D. Levy, H. Applewhite, M. Johnson (επιμ.), «Olympe de Gouges, "Declaration of the Rights of Woman and Female Citizen"», *Women in Revolutionary Paris, 1785-1795,* University of Illinois Press, Urbana 1979, σ. 92.

Η Νομοθετική συνέλευση, που προήλθε από τις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1791, ελεγχόταν από τους Γιρονδίνους (βλέπε γλωσσάριο) και είχε να λύσει σοβαρά προβλήματα. Ο βασιλιάς και ορισμένοι αριστοκράτες σχεδίαζαν, σε συνεννόηση με τους βασιλείς της Αυστρίας και της Πρωσίας, επέμβαση εναντίον του επαναστατικού καθεστώτος. Την ίδια στιγμή ριζοσπαστικά τμήματα των λαϊκών στρωμάτων, οι sans-culottes (σαν-κιλότ· ο όρος αποδόθηκε παλαιότερα στα ελληνικά «αβράκωτοι», επειδή οι άνθρωποι αυτοί δεν φορούσαν τα εφαρμοστά παντελόνια, που συνήθιζαν να φορούν τότε οι αριστοκράτες και οι αστοί, αλλά απλά παντελόνια, όμοια με τα σημερινά), αξίωναν την έκπτωση του βασιλιά.

Οι Γιρονδίνοι, που εκτιμούσαν ότι μια πολεμική σύγκρουση θα συσπείρωνε τον λαό γύρω από το επαναστατικό καθεστώς, ώθησαν στην κήρυξη πολέμου εναντίον της Αυστρίας και της Πρωσίας (20 Απριλίου 1792). Οι πρώτες αποτυχίες του γαλλικού στρατού, η ύποπτη στάση του βασιλιά και η πείνα ώθησαν τα λαϊκά στρώματα σε επαναστατική δράση.

Ο λαός του Παρισιού κατέλαβε τα ανάκτορα του Κεραμεικού (10 Αυγούστου 1792). Ο βασιλιάς κατέφυγε στη Νομοθετική, η οποία, όμως, τον έθεσε υπό περιορισμό και ανέθεσε την εκτελεστική εξουσία σε συμβούλιο με επικεφαλής τον Δαντόν, στέλεχος της πολιτικής λέσχης των Κορδελιέρων.

Οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες. Η Νομοθετική αναγνώρισε σε όλους τους άνδρες πολιτικά δικαιώματα (θέσπιση της καθολικής ψηφοφορίας), δήμευσε τις περιουσίες των αριστοκρατών που είχαν διαφύγει στο εξωτερικό, θέσπισε τον διαχωρισμό της εκκλησίας από το κράτος και κήρυξε την πατρίδα σε κίνδυνο. Η νίκη κατά των Πρώσων στο Βαλμί (20 Σεπτεμβρίου 1792) έσωσε, στην κυριολεξία την τελευταία στιγμή, την επανάσταση.

Η δεύτερη φάση της γαλλικής επανάστασης, Σεπτέμβριος 1792-Ιούλιος 1794

Μετά από εκλογές με καθολική ψηφοφορία, αναδείχτηκε η Συμβατική συνέλευση, η οποία, ύστερα από πρόταση των Ορεινών (βλέπε γλωσσάριο) και παρά τη διαφωνία των Γιρονδίνων, κατάργησε τη μοναρχία (21 Σεπτεμβρίου 1792) και εγκαθίδρυσε, για πρώτη φορά στην Ευρώπη, το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας. Ακόμη, υιοθετήθηκε νέο ημερολόγιο. Έτσι άρχισε το έτος Ι της Δημοκρατίας (1793). Ο βασιλιάς και η βασίλισσα καταδικάστηκαν και αποκεφαλίστηκαν (1793).

Παράλληλα, η Συμβατική αποφάσισε τη συνέχιση του πολέμου για να καταληφθούν εδάφη που θεωρούνταν γαλλικά στο Βέλγιο και στις όχθες του ποταμού Ρήνου. Η απόφαση αυτή συσπείρωσε εναντίον της Γαλλίας πολλά ευρωπαϊκά κράτη. Την ίδια στιγμή, στο εσωτερικό ξεσπούσαν αντεπαναστατικές εξεγέρσεις (1793: εξέγερση στην επαρχία της Βανδέας στη δυτική Γαλλία) και η οικονομική κατάσταση επιδεινωνόταν, ιδίως για τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα.

Τότε, η Συμβατική, μετά από πιεστικές προτάσεις των Ορεινών, μεταξύ των οποίων πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιζαν τα μέλη της πολιτικής λέσχης των Ιακωβίνων, σύστησε την Επιτροπή Δημόσιας Σωτηρίας, την Επιτροπή Γενικής Ασφάλειας και επαναστατικά δικαστήρια με στόχο την καταστολή αντεπαναστατικών ενεργειών. Οι Γιρονδίνοι αντέδρα-

4. Ο αποκεφαλισμός του βασιλιά Λουδοβίκου ΙΣΤ΄, 21 Ιανουαρίου 1793.

3. Μια σκιαγράφηση του «μέσου» Ιακωβίνου

Ο μυθικός «μέσος» Ιακωβίνος θα δεχόταν ως δήλωση των επιδιώξεών του περίπου τα εξής: ένα ανεξάρτητο εθνικό κράτος, μια μη μοναρχική πολιτική μορφή διακυβέρνησης, καθολική ανδρική ψηφοφορία, χωρισμό εκκλησίας και πολιτείας· ίσα πολιτικά δικαιώματα για όλους, την κατάργηση των κληρονομικών διακρίσεων και των κοινωνικών προνομίων· μια ανταγωνιστική βιομηχανική και αγροτική κοινωνία, με ατομική ιδιοκτησία, αλλά χωρίς μεγάλες περιουσίες και χωρίς την εξαθλίωση της φτώχειας.

C.C. Brinton, *The Jacobins, An essay in the New History*, Ν. Υόρκη 1961, σ. 183, Π. Κιτρομηλίδης (επιμ.), *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα σωζόμενα*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, τόμ. 5, σ. 15.

σαν, αλλά η Συμβατική, μετά από πρόταση των Ορεινών, διέταξε τη σύλληψη των ηγετών τους (Ιούνιος 1793). Λίγες μέρες αργότερα εγκρίθηκε το σύνταγμα του έτους I (24 Ιουνίου 1793).

Μετά την πτώση των Γιρονδίνων, οι Ορεινοί, με επικεφαλής τον Ροβεσπιέρο, ηγετική φυσιογνωμία των Ιακωβίνων, σχημάτισαν επαναστατική κυβέρνηση. Έχοντας να αντιμετωπίσουν αντεπαναστατικές κινήσεις σε πολλές περιοχές της Γαλλίας, οι Ορεινοί αναδιοργάνωσαν τον στρατό, κάνοντάς τον ένα ισχυρό όπλο απέναντι στους εχθρούς της επανάστασης, τόσο τους εξωτερικούς όσο και τους εσωτερικούς. Παράλληλα, στο όνομα της προστασίας της επανάστασης, εκτελέστηκαν με συνοπτικές διαδικασίες 40.000 περίπου άνθρωποι που θεωρήθηκαν ύποπτοι για αντεπαναστατική δράση (περίοδος της Τρομοκρατίας). Ακόμη, η χριστιανική θρησκεία αντικαταστάθηκε από τη λατρεία του Ανώτατου Όντος, ενώ δόθηκαν και νέα ονόματα στους μήνες. Παρά την κάποια βελτίωση που σημειώθηκε στο βιοτικό επίπεδο κυρίως των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, τα ακραία μέτρα, που σε πολλές περιπτώσεις υιοθετήθηκαν, προκάλεσαν αντιδράσεις. Ο Ροβεσπιέρος βρέθηκε στο στόχαστρο και τελικά η Συμβατική αποφάσισε να τον εκτελέσει μαζί με 20 συνεργάτες του (28 Ιουλίου 1794).

4. Ο Ροβεσπιέρος για τις αρχές λειτουργίας μιας επαναστατικής κυβέρνησης

Η συνταγματική κυβέρνηση ασχολείται κυρίως με την πολιτική ελευθερία. Η επαναστατική κυβέρνηση με τη δημόσια ελευθερία. Κάτω από το συνταγματικό καθεστώς, αρκεί σχεδόν το να προστατεύονται τα άτομα από τις καταχρήσεις της δημόσιας δύναμης. Κάτω από επαναστατικό καθεστώς, η ίδια η δημόσια δύναμη είναι υποχρεωμένη να προστατεύει τον εαυτό της από όλες τις φατρίες που της επιτίθενται. Στους καλούς πολίτες, η επαναστατική κυβέρνηση οφείλει ολοκληρωμένη προστασία. Στους εχθρούς του λαού, δεν οφείλει παρά μόνο το θάνατο.

Ροβεσπιέρος, *Λόγος στη Συμβατική Εθνοσυνέλευση* (1793).

Πηγή: Μ. Βερέτας (επιμ.), *Μαρά, Σεν Ζιστ, Ροβεσπιέρος, Κείμενα*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989, σ. 219.

5. Επαναστατικό δικαστήριο δικάζει έναν ευγενή (διακρίνεται αριστερά). Τα περισσότερα από τα μέλη του δικαστηρίου φορούν τους χαρακτηριστικούς κόκκινους σκούφους, που έγιναν ένα από τα σύμβολα της γαλλικής επανάστασης.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

- ✓ Ονορέ ντε Μπαλζάκ, ***Οι Σουάνοι*** (1829). Η φιλοβασιλική αντεπανάσταση στη Βανδέα.
- ✓ Βίκτορ Ουγκό, ***1793*** (1873). Η περίοδος κυριαρχίας των Ορεινών.
- ✓ Ανατόλ Φρανς, ***Οι θεοί διψούν*** (1912). Κριτική στις ακρότητες της γαλλικής επανάστασης.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε την πηγή 1. Στη συνέχεια, και αφού ξαναμελετήσετε τις πηγές 3 και 4 της ενότητας 1, να συντάξετε σύντομο κείμενο με θέμα τις επιδράσεις του Διαφωτισμού στη Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη της γαλλικής επανάστασης.
2. Να μελετήσετε και στη συνέχεια να σχολιάσετε την εικόνα 2.
3. Αφού μελετήσετε την πηγή 2 και την εικόνα 3, να αναφερθείτε στη συμμετοχή και στον ρόλο των γυναικών στη γαλλική επανάσταση.
4. Να συγκεντρώσετε στοιχεία για τις πολιτικές αντιλήψεις του Ροβεσπιέρου (πηγή 4 και ενότητα 4, πηγές 1 και 3).

ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Η τελευταία φάση της γαλλικής επανάστασης (1794-1799) και η εποχή του Ναπολέοντα (1799-1815)

Η τρίτη και τελευταία φάση της γαλλικής επανάστασης, 1794-1799 Μετά την εκτέλεση του Ροβεσπιέρου, ο έλεγχος της Συμβατικής πέρασε στα χέρια των μετριοπαθών, των Θερμιδοριανών (από τον μήνα Θερμιδόρ, κατά τον οποίο επικράτησαν). Τα περισσότερα από τα ριζοσπαστικά μέτρα των Ορεινών καταργήθηκαν και η επανάσταση επέστρεψε στις αρχικές θέσεις της. Οι Θερμιδοριανοί ψήφισαν νέο σύνταγμα (1795). Σύμφωνα με αυτό, η άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας ανατέθηκε σ' ένα πενταμελές συμβούλιο, το Διευθυντήριο. Αυτό, προκειμένου να αντιμετωπίσει τη δύσκολη κατάσταση, αναζήτησε τη στήριξη των στρατηγών που είχαν αναδειχθεί στα χρόνια της επανάστασης.

Η εποχή του Ναπολέοντα, 1799-1815 Τελικά, στις 9 Νοεμβρίου 1799 ο Ναπολέων Βοναπάρτης, αναμφισβήτητα ο πιο λαοφιλής, ο πιο ικανός, αλλά και ο πιο φιλόδοξος από τους Γάλλους στρατηγούς, κατέλαβε την εξουσία, με τη συγκατάθεση του Διευθυντηρίου. Έτσι, η μετριοπαθής αστική τάξη εμπιστεύτηκε έναν ηγέτη που έδειχνε ικανός να δημιουργήσει ένα σταθερό εσωτερικό καθεστώς και να κάνει σειρά πολέμων για την εδραίωση της γαλλικής κυριαρχίας στην Ευρώπη. Αρχικά, ο Ναπολέων ανακηρύχθηκε Πρώτος Ύπατος (1799-1804) και αργότερα Αυτοκράτορας (1804-1815). Αν και το πολίτευμα τυπικά δεν άλλαξε, ο Ναπολέων κυβερνούσε ως απόλυτος μονάρχης.

Ο νέος ηγέτης της Γαλλίας εφάρμοσε σειρά μεταρρυθμίσεων στη διοίκηση, στην εκπαίδευση και στην οικονομία, επιδιώκοντας να ελέγξει την κρατική μηχανή, αλλά και να την κάνει πιο αποτελεσματική. Το 1804 θεσπίστηκε ένας νέος νομικός κώδικας, ο Ναπολεόντειος Κώδικας, στον οποίο διατηρούνταν, με τη μορφή νόμων, ορισμένες από τις αρχές της γαλλικής επανάστασης. Ο Ναπολεόντειος Κώδικας διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη από τις γαλλικές στρατιές και παραμένει μέχρι σήμερα η βάση του νομικού συστήματος τόσο της Γαλλίας όσο και πολλών άλλων ευρωπαϊκών κρατών.

Παράλληλα, η Γαλλία του Ναπολέοντα, αντιμέτωπη κατά καιρούς με όλες σχεδόν τις σημαντικές ευρωπαϊκές δυνάμεις, κατόρθωσε να θέσει υπό τον έλεγχό της, ένα μεγάλο μέρος της Ευρώπης.

Ο Ναπολέων, εκτιμώντας ότι ο κύριος αντίπαλος ήταν η Αγγλία, εφάρμοσε, από το 1806, τον ηπειρωτικό αποκλεισμό, εμποδίζοντας τη διακίνηση αγγλικών εμπορευμάτων σε όλα τα ευρωπαϊκά λιμάνια. Σε αντίποινα, η Αγγλία εφάρμοσε θα-

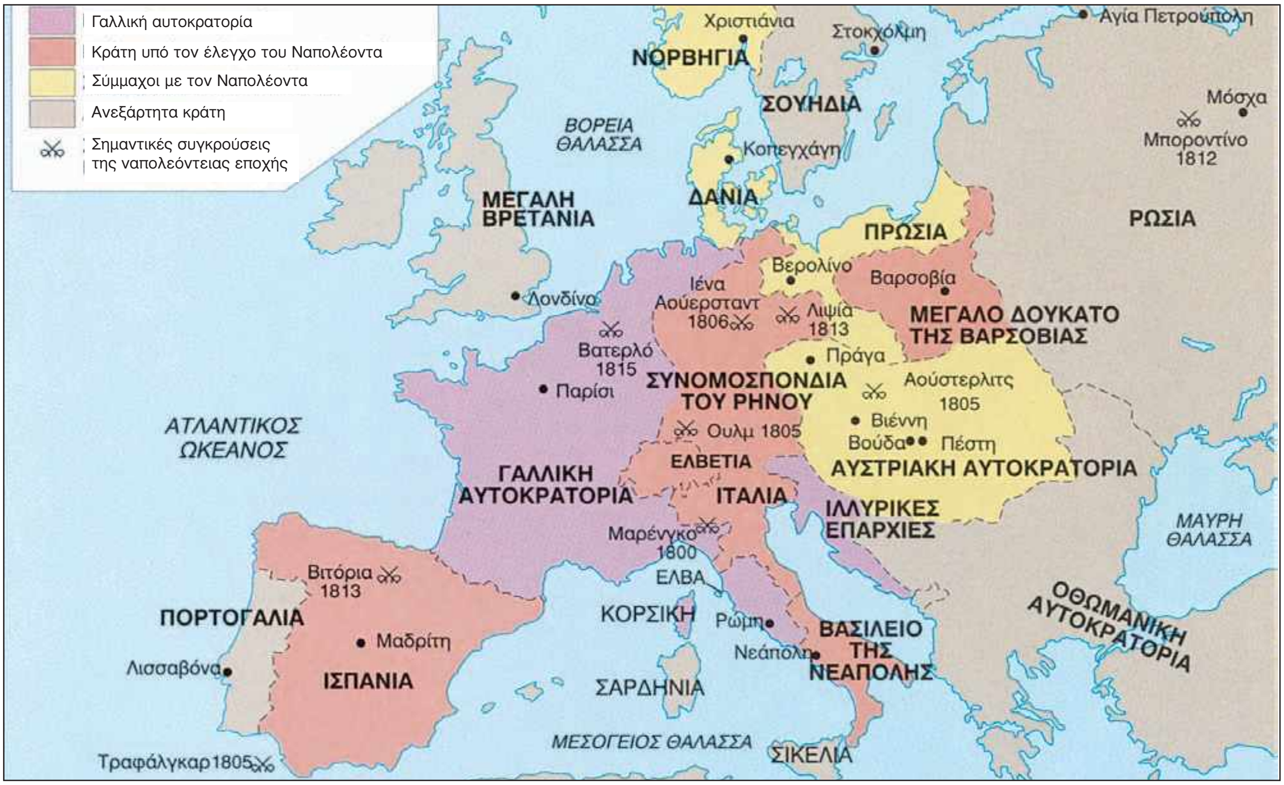

1. Η Ευρώπη το 1812, την εποχή της παντοδυναμίας του Ναπολέοντα.

λάσσιο αποκλεισμό σε βάρος της Γαλλίας, εμποδίζοντας πλοία τρίτων χωρών να πλησιάζουν τις γαλλικές ακτές.

Ο Ναπολέων, χάρη στις νίκες και στις κατακτήσεις του, δημιούργησε βασίλεια-δορυφόρους της Γαλλίας, σε πολλές περιοχές της Ευρώπης. Καθώς, όμως, η Γαλλία απαιτούσε φόρους για να καλύπτει τα τεράστια έξοδα των πολέμων, η γαλλική παρουσία αντιμετώπισε την αντίδραση των ευγενών και του ανώτερου κλήρου, που επιδίωκαν την επαναφορά της μοναρχίας και την αποκατάσταση των προνομίων τους, καθώς και σημαντικού μέρους των λαϊκών στρωμάτων, που ένιωσε να επιβαρύνεται οικονομικά και να βρίσκεται υπό ξένη κυριαρχία.

Το 1812 ο Ναπολέων αποφάσισε να επιτεθεί στη Ρωσία, με τη δικαιολογία ότι η τελευταία δεν εφάρμοζε αυστηρά τον ηπειρωτικό αποκλεισμό. Ο γαλλικός στρατός κατόρθωσε να φτάσει μέχρι τη Μόσχα, χωρίς, όμως, να θέσει υπό την κυριαρχία του τη Ρωσία. Λόγω του χειμώνα, των ασθενειών και των επιθέσεων, οι δυνάμεις του Ναπολέοντα άρχισαν να υποχωρούν. Κατά την υποχώρηση, ένας νέος συνασπισμός ευρωπαϊκών κρατών (Αγγλία, Αυστρία, Πρωσία, Ρωσία, Ισπανία, Σουηδία, βασίλειο της Νεάπολης) κατάφερε καίριο πλήγμα στις γαλλικές δυνάμεις (μάχη της Λιψίας, 1813). Από ένα στράτευμα 600.000 περίπου ανδρών επέστρεψαν στη Γαλλία λιγότεροι από 100.000 άνδρες. Η ήττα των Γάλλων στο Βέλγιο, στη μάχη του Βατερλό (1815), σήμανε και το τέλος της κυριαρχίας του Ναπολέοντα.

2. Ζ.Λ. Νταβίντ, Ο Ναπολέων διασχίζει τις Άλπεις.

Γαλλική επανάσταση και εποχή του Ναπολέοντα: μια αποτίμηση Η περίοδος 1789-1815 αποτελεί τομή στην ευρωπαϊκή αλλά και στην παγκόσμια ιστορία. Στη διάρκειά της:

– Η αστική τάξη της Γαλλίας κατέλαβε την εξουσία, δείχνοντας τον δρόμο και στις άλλες αστικές τάξεις της Ευρώπης.

– Τα συμφέροντα της αστικής τάξης προωθήθηκαν αποφασιστικά και, χάρη σε μια σειρά από μεταρρυθμίσεις, η φιλελεύθερη οικονομία, η οικονομία της ελεύθερης αγοράς, κέρδισε έδαφος.

– Οι αρχές του Διαφωτισμού έγιναν πολιτικά αιτήματα και, σε ένα βαθμό, δικαιώθηκαν.

– Η απολυταρχία γκρεμίστηκε στη Γαλλία και κλονίστηκε στην υπόλοιπη Ευρώπη.

– Αναπτύχθηκε η ιδέα ότι τα όρια του έθνους και του κράτους πρέπει να συμπίπτουν. Πολίτες και κράτος συνδέθηκαν μ' ένα πλέγμα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (π.χ. πολιτικά δικαιώματα-υποχρέωση στρατιωτικής θητείας). Έτσι γεννήθηκε η σύγχρονη έννοια της πατρίδας, στο πλαίσιο του έθνους-κράτους, που ενέπνεε αφοσίωση στους ανθρώπους.

– Η εκκλησία διαχωρίστηκε, για πρώτη φορά στη νεότερη εποχή, από το κράτος.

– Τα προνόμια των ευγενών και του κλήρου καταργήθηκαν και επικράτησε η αντίληψη ότι όλοι οι άνθρωποι γεννιόνταν έχοντας, τουλάχιστον θεωρητικά, τα ίδια δικαιώματα.

– Ο λαός αναδείχτηκε σε κινητήρια δύναμη της ιστορίας και σε αποκλειστική πηγή εξουσίας με την καθιέρωση συνταγμάτων και την επικράτηση της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας. Τα φυσικά δικαιώματα του Διαφωτισμού έγιναν πολιτικά δικαιώματα. Οι υπήκοοι έγιναν πολίτες.

– Αναπτύχθηκαν ή αναδύθηκαν ιδέες και κινήματα που σφράγισαν την παγκόσμια ιστορία, όπως ο φιλελευθερισμός, ο εθνικισμός, ο κοινωνικός ριζοσπαστισμός και ο σοσιαλισμός (για τα οποία θα γίνει αναφορά παρακάτω).

1. Η γαλλική επανάσταση δίδαξε στους λαούς να αντιστέκονται στους τυράννους

Η Ευρώπη δεν καταλαβαίνει ότι μπορεί να ζήσει χωρίς βασιλιάδες, χωρίς ευγενείς. Εμείς δεν καταλαβαίνουμε ότι μπορεί να ζήσει κανείς μαζί τους. Οι αξιότιμοι γείτονές μας απασχολούν [...] τον κόσμο με την υγεία του βασιλιά, με τις διασκεδάσεις και τα ταξίδια του. Εμείς πληροφορούμε τον κόσμο για τα ονόματα και τις αρετές των ηρώων που πέθαναν για τη λευτεριά [...] Εμείς του μαθαίνουμε ότι σήμανε η ώρα της εκτέλεσης των καταπιεστών.

Ροβεσπιέρος, *Λόγος στη Συμβατική Εθνοσυνέλευση*, 7 Μαΐου 1794.

Πηγή: Μ. Βερέτας (επιμ.), *Μαρά, Σεν Ζιστ, Ροβεσπιέρος, Κείμενα*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989, σ. 254.

2. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης για τη γαλλική επανάσταση

Η γαλλική επανάστασις και ο Ναπολέων έκαμαν, κατά την γνώμη μου, ν' ανοίξουν τα μάτια του κόσμου. Πρωτύτερα τα έθνη δεν εγνωρίζοντο, τους βασιλείς τους ενόμιζον ως θεούς της Γης, και ό,τι και αν έκαμναν, το έλεγαν καλά καμωμένο [...].

Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836 (1851), τόμ. Γ', σ. 61.

> ***3. Η γαλλική επανάσταση γέννησε τον δημοκρατικό πατριωτισμό***
>
> [...] Στα αριστοκρατικά κράτη, η λέξη πατρίδα δεν σημαίνει κάτι, παρά μόνο για τις οικογένειες των ευγενών, που έχουν την κυριαρχία. Μόνο στη δημοκρατία το κράτος είναι αληθινά η πατρίδα όλων των ανθρώπων που το συνθέτουν, και μπορεί να μετρήσει τόσους υπερασπιστές που ενδιαφέρονται για την υπόθεσή της όσους και πολίτες. Να ποια είναι η πηγή της ανωτερότητας των λεύτερων λαών απέναντι σε όλους τους άλλους.
>
> Ροβεσπιέρος, *Λόγος στη Συμβατική Εθνοσυνέλευση*, 17 Φεβρουαρίου 1794.
>
> *Πηγή:* Μ. Βερέτας (επιμ.), *Μαρά, Σεν Ζιστ, Ροβεσπιέρος, Κείμενα*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989, σ. 234.

Το συνέδριο της Βιέννης Οι νικητές του Ναπολέοντα συγκάλεσαν το συνέδριο της Βιέννης (Σεπτέμβριος 1814-Ιούνιος 1815). Κυρίως τους απασχόλησαν η επαναχάραξη των συνόρων, ώστε να εξασφαλίζεται μια βιώσιμη ισορροπία, η ανασυγκρότηση της απολυταρχίας και η καταστολή των επαναστατικών ιδεών. Στη Γαλλία εγκαθιδρύθηκε ξανά το πολίτευμα της βασιλείας και τα γαλλικά σύνορα επανήλθαν εκεί που ήταν το 1789.

Τον Νοέμβριο του 1815 ιδρύθηκε η Ιερή Συμμαχία, από τη Ρωσία, την Αυστρία και την Πρωσία, χώρες-προπύργια της απολυταρχίας και της αντεπανάστασης. Οι περισσότεροι εκθρονισμένοι ηγεμόνες επανήλθαν στους θρόνους τους. Τα χρόνια που ακολούθησαν ονομάστηκαν *εποχή της Παλινόρθωσης* ή απλώς *Παλινόρθωση* (1815-1830).

Αν και δόθηκε η εντύπωση πως οι προεπαναστατικοί θεσμοί ανασταίνονταν, οι αρχές της γαλλικής επανάστασης (ελευθερία, ισότητα, δικαίωμα εθνικής αυτοδιάθεσης) είχαν αποκτήσει, πλέον, τεράστια απήχηση στους ευρωπαϊκούς λαούς.

3. Η Ευρώπη το 1815, μετά την ήττα του Ναπολέοντα και το συνέδριο της Βιέννης.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Μέχρι το 1789 η διαχείριση της πολιτικής εξουσίας αποτελούσε προνόμιο του βασιλιά. Ποιες άλλες κοινωνικές δυνάμεις εισήλθαν στο πολιτικό σκηνικό με τη γαλλική επανάσταση; Ποιες ήταν οι επιδιώξεις και ο ρόλος τους;
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να καταγράψετε πολιτικούς όρους που καθιερώθηκαν στα χρόνια της γαλλικής επανάστασης και χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

- ✓ ο Διαφωτισμός ήταν ένα πολύμορφο κίνημα μέσα από το οποίο διαμορφώθηκαν όλα τα διανοητικά όπλα που χρησιμοποιήθηκαν στις επαναστάσεις του 18ου και του 19ου αιώνα
- ✓ η αμερικανική επανάσταση, η πρώτη που έγινε στο όνομα του Διαφωτισμού, ήταν σημαντική όχι μόνο για την αμερικανική ήπειρο αλλά και για ολόκληρο τον πλανήτη
- ✓ η εποχή της γαλλικής επανάστασης και του Ναπολέοντα (1789-1815) συνιστά τομή στην ευρωπαϊκή και στην παγκόσμια ιστορία, καθώς κατά τη διάρκειά της άρχισαν να διαμορφώνονται οι παράγοντες που οδήγησαν στις επαναστάσεις του 19ου αιώνα και όχι μόνο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΔΥΣΗΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ τις μεταβολές που έγιναν στους κόλπους του ελληνισμού από τα μέσα του 18ου αιώνα
✓ τις επαναστάσεις των ετών 1820-1821 στην Ευρώπη
✓ την ελληνική επανάσταση στο πολιτικό πλαίσιο της εποχής της
✓ την έκρηξη της ελληνικής επανάστασης, αρχικά στις Ηγεμονίες
✓ τα στρατιωτικά γεγονότα της ελληνικής επανάστασης στο νότιο ελλαδικό χώρο
✓ τις πρώτες απόπειρες των Ελλήνων να συγκροτήσουν κρατικούς θεσμούς
✓ τις σχέσεις των επαναστατημένων Ελλήνων με την Ευρώπη
✓ τις εξελίξεις που οδήγησαν στην αναγνώριση της ελληνικής ανεξαρτησίας
✓ τα ευρωπαϊκά επαναστατικά κινήματα του 1830 και του 1848.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Ο ελληνισμός από τα μέσα του 18ου αι. έως τις αρχές του 19ου αι.

Οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί Η επέκταση του ευρωπαϊκού εμπορίου στην Ανατολή ενίσχυσε τις εμπορικές συναλλαγές της δυτικής Ευρώπης με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Καθώς οι Τούρκοι σταδιοδρομούσαν, κατά παράδοση, στον κρατικό τομέα, Έλληνες, Εβραίοι και Αρμένιοι διακρίθηκαν στο εμπόριο και στη ναυτιλία. Ιδίως οι Έλληνες καραβοκύρηδες (πλοιοκτήτες) αξιοποίησαν τη ρωσοτουρκική συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), που επέτρεπε την ελεύθερη κίνηση πλοίων με ρωσική σημαία στα Στενά του Βοσπόρου, και την περιορισμένη παρουσία αγγλικών και γαλλικών πλοίων στη Μεσόγειο, εξαιτίας των ναπολεόντειων πολέμων. Έτσι απέκτησαν τον έλεγχο σημαντικού μέρους του εμπορίου. Βαθμιαία, πόλεις όπως η Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, η Σμύρνη και η Χίος εξελίχθηκαν σε σημαντικά εμπορικά κέντρα με πρωταγωνιστική ελληνική παρουσία, ενώ ενισχύθηκαν και οι ελληνικές *παροικίες* (βλέπε γλωσσάριο).

Παράλληλα, συντελούνταν σημαντικοί κοινωνικοί μετασχηματισμοί.

Η *ορθόδοξη εκκλησία*, που αναγνωριζόταν από την οθωμανική διοίκηση ως η ηγεσία όλων των υπόδουλων χριστιανών, εναντιωνόταν στη διάδοση των διαφωτιστικών ιδεών επειδή θεωρούσε ότι μια επανάσταση θα έθετε σε κίνδυνο την ίδια αλλά και τον ελληνισμό. Αυτό, ωστόσο, δεν εμπόδισε ορισμένους κληρικούς να υιοθετήσουν διαφωτιστικές αντιλήψεις (Μεθόδιος Ανθρακίτης, περ. 1650 - περ. 1736, Ευγένιος Βούλγαρης, 1716 - 1806) και κάποιους να δραστηριοποιηθούν εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας.

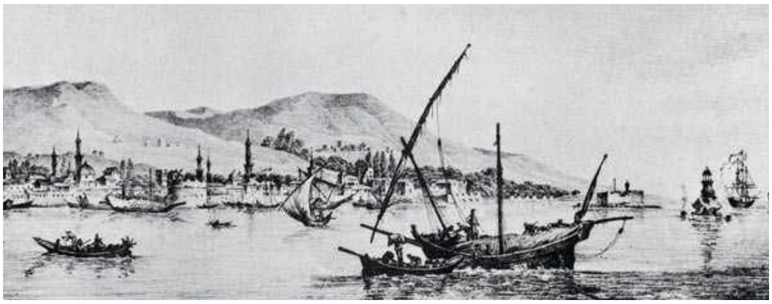

1. Το λιμάνι της Χίου, ένα από τα κύρια εμπορικά κέντρα του ελληνισμού κατά την προεπαναστατική εποχή.

1. Οι Έλληνες κυριαρχούν στο εμπόριο της Βαλκανικής

Για έναν ολόκληρο αιώνα μετά το 1750, τα ελληνικά ήταν η γλώσσα του εμπορίου στα Βαλκάνια και οι βαλκάνιοι έμποροι, ανεξάρτητα από την εθνική τους προέλευση, μιλούσαν γενικά ελληνικά [...]. «Έλληνας» πρώτα απ' όλα σήμαινε πλανόδιος πωλητής ή έμπορος και μ' αυτή την έννοια ακόμα και ένας Εβραίος μπορούσε να είναι «Έλληνας».
T. Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 318.

Οι *Φαναριώτες* (Έλληνες από παλιές αρχοντικές οικογένειες που κατοικούσαν στο Φανάρι, συνοικία της Κωνσταντινούπολης όπου βρισκόταν και το Πατριαρχείο), μάθαιναν ξένες γλώσσες, σπούδαζαν στη Δύση και πολλοί από αυτούς σταδιοδρομούσαν στην οθωμανική διοίκηση. Καταλάμβαναν, συχνά, υψηλές θέσεις στο οθωμανικό κράτος, και μάλιστα τον 18ο αιώνα διορίζονταν ηγεμόνες στις αυτόνομες παραδουνάβιες ηγεμονίες, τη Μολδαβία και τη Βλαχία (σημερινή Ρουμανία), θέσεις που έχασαν με την κήρυξη της επανάστασης του 1821.

Οι *προεστοί* διοικούσαν τις ελληνορθόδοξες κοινότητες, συγκέντρωναν τους φόρους από τους Έλληνες και τους απέδιδαν στην οθωμανική διοίκηση. Είχαν αποκτήσει πολιτική εμπειρία και μεγάλες περιουσίες· αρκετοί από αυτούς διέθεταν και κάποια πολιτική επιρροή στους τοπικούς Τούρκους αξιωματούχους.

Οι *έμποροι* και οι *καραβοκύρηδες* βελτίωναν την οικονομική τους κατάσταση. Μάλιστα αρκετοί από τους Έλληνες εμπόρους των παροικιών δεν περιορίζονταν απλώς στην οικονομική επιτυχία, αλλά έδειχναν ενδιαφέρον και για τη διάδοση των νεοτερικών ιδεών μεταξύ των συμπατριωτών τους ιδρύοντας σχολεία στις πατρίδες τους, τυπώνοντας βιβλία, περιοδικά, εφημερίδες και χορηγώντας υποτροφίες.

> ***2. Παροικιακός ελληνισμός, εκπαίδευση και νεοτερικές ιδέες***
>
> Φροντίζουν οι πάροικοι για την ίδρυση σχολείων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, σε κτίρια στα οποία αναδεικνύεται ο διακριτός ρόλος του εκπαιδευτηρίου. Με τα κληροδοτήματά τους σπουδάζουν νέοι συμπατριώτες τους στους τόπους καταγωγής ή με υποτροφίες τους παίρνουν το δρόμο για τα πανεπιστήμια της Βιέννης, του Göttingen, της Ιένας, της Λειψίας, της Halle, του Παρισιού, νέοι που διψούν για τα νεοτερικά γράμματα, νέοι που θα επανδρώσουν τα σχολεία των παροικιών αλλά και τις πολλαπλασιαζόμενες εκπαιδευτικές εστίες στην Ανατολή.
>
> Ό. Κατσιαρδή-Hering, «Η ελληνική διασπορά», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 1ος, σ. 103-104.

Οι *κλέφτες* ήταν αγρότες που αναγκάζονταν ή επέλεγαν να καταφύγουν στα βουνά όπου για να επιβιώσουν επιδίδονταν στη ληστεία. Συχνά υποστηρίζονταν από τους αγροτικούς πληθυσμούς και ως πρότυπα ανυπότακτης στάσης υμνήθηκαν για την τόλμη τους ή θρηνήθηκαν για τον θάνατό τους στα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια.

2. Κλέφτης

Οι *αρματολοί* ανήκαν σε ένοπλα σώματα οργανωμένα από την οθωμανική διοίκηση για την τήρηση της τάξης. Συχνά, κλέφτες γίνονταν αρματολοί και το αντίστροφο.

Οι *αγρότες* ξεπερνούσαν το 80% του πληθυσμού. Καλλιεργούσαν κτήματα κρατικά ή ιδιωτικά (τσιφλίκια) που ανήκαν, συνήθως, σε Τούρκους και σπανιότερα σε Έλληνες. Η ζωή τους ήταν δύσκολη και στερημένη.

Τέλος, οι *απασχολούμενοι στο εμπόριο* και οι *ναύτες* γίνονταν περισσότεροι στον βαθμό που αναπτύσσονταν το εμπόριο και η ναυτιλία.

Κινήματα εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας Γύρω στις αρχές του 18ου αιώνα, οι Έλληνες στράφηκαν στη Ρωσία, που είχε στην περιοχή κοινά συμφέροντα με τα ελληνικά και ήταν ομόδοξη, ζητώντας τη βοήθειά της.

Έτσι, το 1770 έγινε, με ρωσική υποκίνηση, ελληνική επανάσταση με κέντρο την Πελοπόννησο. Η κινητοποίηση, ωστόσο, των Ελλήνων δεν ήταν η απαιτούμενη, ενώ και ο μικρός αριθμός ρωσικών πολεμικών πλοίων που συμμετείχαν, με επικεφαλής τους αδερφούς Ορλόφ, αποδείχτηκε ανεπαρκής. Η επανάσταση, τα *Ορλοφικά* όπως ονομάστηκαν, καταπνίγηκε. Παρόμοια τύχη είχε και η ηρωική προσπάθεια του Έλληνα απεσταλμένου της Ρωσίας Λάμπρου Κατσώνη να ξεσηκώσει τους κατοίκους των νησιών του Αιγαίου.

Τέλος, οι κάτοικοι του Σουλίου, αυτόνομης περιοχής στην Ήπειρο, συγκρούστηκαν με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων, αλλά, παρά τον αγώνα που έκαναν, υποχρεώθηκαν το 1803 να εγκαταλείψουν την περιοχή.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός Με αφετηρία τις παροικίες, ο ελληνισμός ήρθε σε επαφή με τις ιδέες του Διαφωτισμού. Οι έμποροι και γενικότερα οι Έλληνες που ταξίδευαν στην Ευρώπη έγιναν οι φορείς διάδοσης αυτών των ιδεών στον ελλαδικό χώρο. Καλλιεργήθηκε, λοιπόν, η αντίληψη ότι η λογική μπορεί όχι μόνο να εξηγήσει τον κόσμο αλλά και να τον αλλάξει. Η εκπαίδευση συνδέθηκε με τον αγώνα για ελευθερία.

Έτσι, διαμορφώθηκε, γύρω στα μέσα του 18ου αιώνα, ένα κίνημα που, επιδιώκοντας τη διάδοση των διαφωτιστικών ιδεών μεταξύ των Ελλήνων, αποσκοπούσε στην ιδεολογική προετοιμασία του αγώνα για την ελευθερία. Το

κίνημα αυτό, που αναπτύχθηκε κυρίως στις παροικίες και σε ορισμένα από τα μεγάλα εμπορικά κέντρα του ελληνισμού (Σμύρνη, Ιωάννινα, Χίος κτλ.), ονομάστηκε αργότερα *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*.

Οι Έλληνες υποστηρικτές του Διαφωτισμού θαύμαζαν τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και τον συνέδεαν με την ελευθερία, πίστευαν ότι η εκπαίδευση θα έπρεπε να θεμελιώνεται στην ενασχόληση με τις θετικές επιστήμες, να γίνεται στη λαϊκή γλώσσα και να υπηρετεί την προοπτική του αγώνα για ελευθερία.

Βεβαίως, οι παραπάνω θέσεις δεν ήταν καθολικά αποδεκτές. Ορισμένοι Έλληνες συντηρητικοί λόγιοι, που συνήθως συνδέονταν με την εκκλησία, απέρριπταν τις διαφωτιστικές ιδέες, έκριναν ότι η εκπαίδευση πρέπει να βασίζεται σε εκκλησιαστικά κείμενα, να περιορίζεται στη γνωριμία με τη θρησκευτική, κυρίως, παράδοση και να γίνεται σε αρχαΐζουσα γλώσσα.

Ανάμεσα στους πολλούς Έλληνες λόγιους που υιοθέτησαν τις ιδέες του Διαφωτισμού ξεχώρισαν ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραής.

3. Η «Νέα Πολιτική Διοίκησις», το σύνταγμα του Ρήγα (1797)

2. Τα φυσικά δίκαια είναι: πρώτον το να είμεθα όλοι ίσοι και όχι ο ένας ανώτερος από τον άλλον· δεύτερον να είμεθα ελεύθεροι, και όχι ο ένας σκλάβος του αλλουνού· τρίτον να είμεθα σίγουροι εις την ζωήν μας και κανένας να μην ημπορή να μας την πάρη αδίκως και κατά την φαντασίαν του· και τέταρτον, τα κτήματα οπού έχομεν κανένας να μην ημπορή να μας τα εγγίξη, αλλ' να είναι εδικά μας και των κληρονόμων μας.

3. Όλοι οι άνθρωποι, Χριστιανοί και Τούρκοι, είναι ίσοι. [...]

Π. Κιτρομηλίδη (επιμ.), *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα σωζόμενα*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, τόμ. 5, σ. 36.

4. Η μόρφωση θα φέρει τους Έλληνες πιο κοντά στην ελευθερία

Ας εξετάσουμε τώρα τις αιτίες που κάνουν πιο εύκολη την εθνική αποκατάσταση των Ελλήνων. Πρώτη, λοιπόν, είναι η πρόοδος του γένους μας στα μαθήματα. Πόση διαφορά υπάρχει ανάμεσα στη σημερινή κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα και αυτή που επικρατούσε πριν από δέκα χρόνια! [...] Δεν υπάρχει πόλη σήμερα που να μην έχει δύο και τρία σχολεία. [...] Η Λογική και η Φυσική άνοιξαν τα μάτια των περισσοτέρων.

Ανώνυμος, *Ελληνική Νομαρχία* (1806), Κάλβος, Αθήνα 1980, σ. 165 (απόδοση στη νέα ελληνική: οι συγγραφείς).

Ο **Ρήγας Βελεστινλής** (1757-1798) πρότεινε, στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, ένα έργο έντονα επηρεασμένο από τις ριζοσπαστικές ιδέες των Γάλλων Ιακωβίνων, τη δημιουργία μιας «Ελληνικής Δημοκρατίας» που θα απλωνόταν σε όλη τη Βαλκανική αντικαθιστώντας την Οθωμανική αυτοκρατορία και εξασφαλίζοντας ισονομία και ισοπολιτεία στους κατοίκους της. Ο Ρήγας δοκίμασε να εφαρμόσει τα σχέδιά του, αλλά προδόθηκε και πλήρωσε με τη ζωή του, αυτός και οι σύντροφοί του, το όραμά του. Λίγο αργότερα το 1806, ο *Ανώνυμος* συγγραφέας του έργου *Ελληνική Νομαρχία* εμπνεόμενος από το όραμα του Ρήγα υποστήριξε με πάθος ότι οι Έλληνες πρέπει να αγωνιστούν μόνοι τους για την ελευθερία τους.

Ο **Αδαμάντιος Κοραής** (1748-1833), υποστηρικτής των φιλελεύθερων ιδεών της γαλλικής επανάστασης, θεωρούσε ότι οι Έλληνες, για να κερδίσουν την ελευθερία τους, θα έπρεπε πρώτα να μορφωθούν. Αν και διαφωνούσε με τον εξαρχαϊσμό της γλώσσας, δεν δεχόταν αυτούσια τη δημοτική, από την οποία, όπως πίστευε, έπρεπε να αφαιρεθούν κάποιες λαϊκές και ξένες λέξεις.

Άλλοι σημαντικοί διαφωτιστές ήταν οι Ιώσηπος Μοισιόδακας και Δημήτριος Καταρτζής, θερμοί υπερασπιστές της χρήσης της λαϊκής γλώσσας, ο Κωνσταντίνος Κούμας, μαχητικός υποστηρικτής της εισαγωγής νέων μεθόδων διδασκαλίας και ο Θεόφιλος Καΐρης, οπαδός των φιλελεύθερων ιδεών της γαλλικής επανάστασης.

3. Ο Ρήγας και ο Κοραής ανασηκώνουν την Ελλάδα. Αλληγορική εικόνα που σκοπό είχε να υπογραμμίσει τη συμβολή των δύο διαφωτιστών στην αναγέννηση του ελληνισμού.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 1, προσπαθήστε να ερμηνεύσετε την κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας στα Βαλκάνια μετά τα μέσα του 18ου αιώνα.
2. Να μελετήσετε την πηγή 2 και να παρουσιάσετε τις μεταβολές που έφερε ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός στην εκπαιδευτική πραγματικότητα του ελληνισμού.
3. Αφού μελετήσετε ξανά τη Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη της γαλλικής επανάστασης (ενότητα 3, πηγή 1), να αναζητήσετε επιδράσεις της στις πολιτικές απόψεις του Ρήγα όπως αυτές διατυπώνονται στην πηγή 3.

ΕΝΟΤΗΤΑ 6

Τα επαναστατικά κινήματα των ετών 1820-1821 στην Ευρώπη

Οι ευρωπαϊκοί λαοί αμφισβήτησαν από νωρίς τις αποφάσεις του συνεδρίου της Βιέννης (1815) διατυπώνοντας πολιτικές και εθνικές διεκδικήσεις.

Πολιτικές διεκδικήσεις Σε πολιτικό επίπεδο προβάλλονταν τα αιτήματα της παραχώρησης συντάγματος, της θέσπισης κοινοβουλευτικών θεσμών, της αναγνώρισης ατομικών ελευθεριών και πολιτικών δικαιωμάτων. Στη βάση αυτή μορφοποιήθηκαν τρία κύρια πολιτικά ρεύματα, που αμφισβητούσαν τις αποφάσεις των ηγεμόνων της Ευρώπης, το καθένα από τη δική του σκοπιά και με τον δικό του τρόπο.

Οι *μετριοπαθείς φιλελεύθεροι* επιδίωκαν την καθιέρωση συνταγματικών μοναρχιών στις οποίες εκλογικό δικαίωμα θα είχαν μόνο όσοι διέθεταν κάποια περιουσία, όπως συνέβαινε στην Αγγλία.

Οι *ριζοσπάστες δημοκρατικοί* προσδοκούσαν την εγκαθίδρυση αβασίλευτων δημοκρατιών που θα αναγνώριζαν πολιτικά δικαιώματα σε όλους ανεξαιρέτως τους ενήλικους άνδρες και θα προστάτευαν τις αδύναμες κοινωνικές ομάδες.

Οι *σοσιαλιστές*, που εμφανίστηκαν μετά το 1850, θεωρούσαν ότι η καταλληλότερη μορφή πολιτικής οργάνωσης θα ήταν ένα καθεστώς οικονομικής και κοινωνικής ισότητας.

Εθνικές διεκδικήσεις και η *αρχή των εθνοτήτων* Οι εθνικές διεκδικήσεις προέκυψαν ως αποτέλεσμα της σταδιακής συνειδητοποίησης των *εθνών* (βλέπε γλωσσάριο). Στην Ευρώπη του 1815, πληθυσμοί που θεωρούσαν τους εαυτούς τους έθνη δεν διέθεταν κράτη, είτε γιατί ζούσαν σε μεγάλες πολυεθνικές αυτοκρατορίες (κυρίως στην Αυστριακή και στην Οθωμανική) είτε γιατί ζούσαν διάσπαρτοι σε διάφορα κράτη (γερμανικό, ιταλικό και πολωνικό έθνος).

Η επιδίωξη συγκέντρωσης όλων των ομοεθνών σε ένα κράτος γέννησε την *αρχή των εθνοτήτων*: σύμφωνα με αυτή, πληθυσμοί που ανήκουν στο ίδιο έθνος έχουν το δικαίωμα να ιδρύσουν ενιαίο κράτος και πληθυσμοί έθνους διαφορετικού από εκείνο που αποτελεί την πλειονότητα των κατοίκων ενός κράτους έχουν το δικαίωμα να αποσχιστούν. Τα όρια του κράτους πρέπει να συμπίπτουν με τα όρια του έθνους.

Οι παραπάνω θέσεις αντλούνταν κυρίως από δύο πηγές.

Η μία ήταν η γαλλική επανάσταση, που από τα πρώτα βήματά της αναγνώρισε το έθνος ως πηγή όλων των εξουσιών σε μια πολιτεία, διακηρύσσοντας ότι η βούληση των λαών είναι αυτή που πρέπει να καθορίζει το μέλλον τους και όχι οι αποφάσεις του ηγεμόνα. Οι ιδέες αυτές διαδόθηκαν σε ολόκληρη την Ευρώπη την περίοδο 1789-1815.

Η άλλη πηγή του εθνικού αισθήματος ήταν η άρνηση της γαλλικής κυριαρχίας ενισχυμένη από μια ισχυρή τάση επιστροφής στις παραδόσεις. Στον γερμανικό χώρο, όπου κυρίως αναπτύχθηκε αυτή η αντίληψη στα χρόνια της ναπολεόντειας κατοχής, διατυπώθηκε η θέση ότι το έθνος είναι μια διαχρονική κοινότητα βασισμένη σε τρία, κυρίως, στοιχεία:

– την *ιστορία*, η οποία βιώθηκε ως ένα εξιδανικευμένο παρελθόν που χάνεται στα βάθη των αιώνων και πιστοποιεί την κοινή προέλευση των μελών του έθνους,

– τη *γλώσσα*, της οποίας φιλόλογοι και γλωσσολόγοι πάσχισαν να βρουν τις αρχέγονες μορφές και την οποία συγγραφείς ανέλαβαν να διαδώσουν· κάποιες φορές, μάλιστα, το εθνικό αίσθη-

> ***1. Δύο διαφορετικές αντιλήψεις για το έθνος***
>
> **α. «Στο έθνος ανήκουν όλοι όσοι αισθάνονται ότι ανήκουν σε αυτό»**
>
> Το έθνος είναι η συνένωση όλων των ανθρώπων, όσων ζουν μαζί, είτε λόγω γλώσσας είτε λόγω ορισμένων γεωγραφικών παραγόντων, είτε λόγω του ρόλου που τους όρισε η ιστορία, και αναγνωρίζουν την ίδια αρχή και βαδίζουν για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού. Πατρίδα είναι, πρώτα απ' όλα, η συνείδηση της πατρίδας.
> Τζουζέπε Ματσίνι, Ιταλός πολιτικός.
> *Πηγή: http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/*
>
> **β. «Το έθνος υπήρχε πάντα, ανεξάρτητα από το τι αισθάνονταν οι άνθρωποι»**
>
> Τα πρώτα, τα γνήσια και αληθινά εθνικά σύνορα των κρατών είναι, αναμφίβολα, τα εσωτερικά σύνορα των ανθρώπων. Όλοι όσοι μιλούν την ίδια γλώσσα συνδέονται μεταξύ τους με ένα πλήθος αόρατων δεσμών από την ίδια τη φύση, πράγμα που συνέβαινε πολύ πριν αρχίσει οποιαδήποτε ανθρώπινη δραστηριότητα, καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλον και έχουν τη δύναμη να συνεχίζουν να αλληλοκαταλαβαίνονται όλο και πιο καθαρά και αποτελούν εκ φύσεως ένα ενιαίο και αδιάσπαστο σύνολο. [...] Από αυτά τα εσωτερικά σύνορα, που χαράσσονται από την πνευματική φύση του ανθρώπου καθεαυτού, προκύπτει ως συνέπεια η διαμόρφωση των εξωτερικών συνόρων [...]
> Γιόχαν Φίχτε, Γερμανός φιλόσοφος.
> *Πηγή: http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/*

μα σφυρηλατήθηκε μέσα από την υπεράσπιση της γλώσσας και με τους αγώνες εναντίον του κατακτητή για το δικαίωμα χρησιμοποίησής της και

– τη *θρησκεία*, όταν ο κυρίαρχος ήταν αλλόθρησκος, όπως στην περίπτωση των Βαλκανίων όπου χριστιανοί ήταν υποταγμένοι στους Οθωμανούς, που ήταν μουσουλμάνοι.

Οι πολιτικές και εθνικές διεκδικήσεις γέννησαν, την περίοδο 1815-1848, τρία μεγάλα επαναστατικά κύματα στην Ευρώπη: των ετών 1820-1821, του 1830 και του 1848.

Οι επαναστάσεις των ετών 1820-1821 Οι ρυθμίσεις του συνεδρίου της Βιέννης αμφισβητήθηκαν για πρώτη φορά οργανωμένα με το επαναστατικό κύμα των ετών 1820-1821. Γεωγραφικά περιορίστηκε στη νότια, μεσογειακή Ευρώπη και σ' αυτό εντάσσονται οι επαναστάσεις στην Ισπανία (1820), στην Ιταλία (1820-1821) και στην Ελλάδα (1821).

Η *επανάσταση στην Ισπανία* (1820) ξεκίνησε από στρατιωτικές μονάδες που στασίασαν κατά του αυταρχικού βασιλιά Φερδινάνδου Ζ' απαιτώντας την επαναφορά του συντάγματος του 1812 που είχε επιβληθεί από τον Ναπολέοντα. Ακολούθησε εμφύλιος πόλεμος μέχρι το 1823, οπότε, μετά από σχετική απόφαση και εντολή της Ιερής Συμμαχίας, γαλλικός στρατός κατέπνιξε την επανάσταση. Η επαναστατική αναταραχή στην Ισπανία πυροδότησε σειρά απελευθερωτικών επαναστάσεων στη Λατινική Αμερική.

Οι *επαναστάσεις στην Ιταλία* (1820-1821), που τότε ήταν χωρισμένη σε πολλά μικρά κράτη, οργανώθηκαν από *καρμπονάρους* (βλέπε γλωσσάριο), ξεκίνησαν από το βασίλειο της Νεάπολης και της Σικελίας (σημερινή νότια Ιταλία) το 1820, στρέφονταν κατά της αυστριακής κυριαρχίας και διεκδικούσαν εθνική ελευθερία και συνταγματικές μεταρρυθμίσεις. Ο επαναστατικός αναβρασμός συνεχίστηκε μέχρι το 1821, οπότε η επέμβαση αυστριακού στρατού, που ενεργούσε με εντολή της Ιερής Συμμαχίας, είχε ως αποτέλεσμα την καταστολή της επανάστασης. Σχεδόν ταυτόχρονα, στο βασίλειο του Πεδεμοντίου (σημερινή βορειοδυτική Ιταλία) ξέσπασε επανάσταση με τα ίδια αιτήματα, που είχε, όμως, και την ίδια τύχη.

Η *επανάσταση στην Ελλάδα* (1821) ήταν το πρώτο εθνικό κίνημα του 19ου αιώνα που έμελλε να πετύχει, καταλήγοντας στη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους. Υπήρξε, λοιπόν, ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα της εποχής της.

2. Η γαλλική επανάσταση μητέρα των επαναστάσεων του 19ου αιώνα

Αντίθετα από ό,τι συνέβαινε με τις επαναστάσεις στο τέλος του 18ου αιώνα, οι επαναστάσεις της μεταναπολεόντειας περιόδου ήταν εσκεμμένες ή ακόμη και προγραμματισμένες. Γιατί το καταπληκτικότερο κληροδότημα της ίδιας της γαλλικής επανάστασης ήταν τα πρότυπα και τα οργανωτικά σχήματα της πολιτικής αναταραχής που αυτή καθιέρωσε για τη γενική χρήση των απανταχού επαναστατών.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990, σ. 154.

Καρμπονάροι οδηγούνται σιδηροδέσμιοι σε δίκη μετά τις αποτυχημένες επαναστάσεις των ετών 1820-1821 στην Ιταλία.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι τα ιστορικά γεγονότα διαμορφώνονται αποκλειστικά και μόνο από τη βούληση των ισχυρών. Οι πολιτικές εξελίξεις στην Ευρώπη αμέσως μετά το συνέδριο της Βιέννης επιβεβαιώνουν ή διαψεύδουν αυτή την άποψη; Να τεκμηριώσετε τη θέση σας.
2. Να μελετήσετε τις πηγές 1α και 1β. Κατόπιν να κάνετε άσκηση (σε σχήμα) άστρου τοποθετώντας στο κέντρο την έννοια «έθνος».
3. Αφού μελετήσετε την πηγή 2, να αναφερθείτε στη σχέση των επαναστάσεων των ετών 1820-1821 με τη γαλλική επανάσταση του 1789.

ΕΝΟΤΗΤΑ 7

Η Φιλική Εταιρεία και η κήρυξη της ελληνικής επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες

1. Τα σύμβολα της Φιλικής Εταιρείας.

Η ίδρυση και η ανάπτυξη της Φιλικής Εταιρείας Η Φιλική Εταιρεία ήταν μια μυστική οργάνωση που δημιουργήθηκε το 1814 στην Οδησσό της Ρωσίας με σκοπό την προετοιμασία του ένοπλου αγώνα των Ελλήνων για ανεξαρτησία. Άλλες οργανώσεις, που είχαν προηγηθεί, δεν έθεταν ως πρώτο στόχο την επανάσταση, αλλά την απόκτηση παιδείας. Πρωτεργάτες της Φιλικής Εταιρείας υπήρξαν οι Νικόλαος Σκουφάς, Αθανάσιος Τσακάλωφ, Εμμανουήλ Ξάνθος και Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος.

Προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους, οι Φιλικοί θα έπρεπε να κάνουν τεράστιες οργανωτικές προσπάθειες, καθώς ο ελληνισμός ήταν διάσπαρτος σ' έναν ευρύ γεωγραφικό χώρο, και να δράσουν με μεγάλη μυστικότητα, ώστε να μη γίνουν αντιληπτοί από την οθωμανική διοίκηση αλλά και από τις ευρωπαϊκές απολυταρχίες. Ακόμη, θα έπρεπε να υπερνικήσουν τους δισταγμούς εκείνων των Ελλήνων που είχαν δει προγενέστερα επαναστατικά κινήματα να αποτυγχάνουν και να κινητοποιήσουν ανθρώπους προερχόμενους από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, με διαφορετικά οικονομικά-κοινωνικά συμφέροντα και επιδιώξεις.

Από την άλλη πλευρά, πάντως, το έργο των Φιλικών ευνοούνταν από το ότι η Οθωμανική αυτοκρατορία αντιμετώπιζε σοβαρά εσωτερικά προβλήματα, από τη διάδοση μεταξύ των Ελλήνων των ιδεών της γαλλικής επανάστασης και από το γεγονός ότι για σημαντικό τμήμα του ελληνισμού ήταν, πλέον, ώριμο αίτημα η δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Η Φιλική Εταιρεία υιοθέτησε το οργανωτικό πρότυπο μυστικών εταιρειών, όπως οι καρμπονάροι (βλέπε γλωσσάριο), που δρούσαν τότε στην Ευρώπη. Τα υποψήφια μέλη δοκιμάζονταν για ένα διάστημα και στη συνέχεια εντάσσονταν στην οργάνωση, αφού ορκίζονταν πίστη και αφοσίωση σε αυτή. Για τους παραβάτες η προβλεπόμενη τιμωρία ήταν ο θάνατος. Οι Φιλικοί χρησιμοποιούσαν ψευδώνυμα και επικοινωνούσαν με κρυπτογραφικό αλφάβητο.

Μέχρι τα 1817-1818, η Φιλική Εταιρεία απευθυνόταν, κυρίως, σε πλούσιους Έλληνες εμπόρους, προκειμένου να εξασφαλιστούν τα οικονομικά μέσα για την ανάπτυξή της. Ωστόσο, οι περισσότεροι από αυτούς ήταν αρνητικοί. Κατόπιν, όταν η Φιλική Εταιρεία άρχισε να απευθύνεται σε όλες τις κοινωνικές ομάδες του ελληνισμού, ιδίως σε μικρεμπόρους και διανοούμενους, αναπτύχθηκε γρήγορα. Γυναίκες γίνονταν δεκτές μόνο κατ' εξαίρεση.

Η ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας, η Αόρατη Αρχή, παρέμενε μυστική και αφηνόταν, σκόπιμα, να εννοηθεί ότι αποτελούνταν από ισχυρά πρόσωπα. Καθώς ο καιρός περνούσε, οι ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας, καταλαβαίνοντας ότι τα άσημα ονόματά τους δύσκολα θα ενέπνεαν τους συμπατριώτες τους, αποφάσισαν να αναθέσουν την ηγεσία σε ένα γνωστό Έλληνα. Αρχικά, απευθύνθηκαν στον Ιωάννη Καποδίστρια, τότε υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας, αλλά εκείνος αρνήθηκε θεωρώντας ότι οι συνθήκες δεν ήταν ακόμη ώριμες για επανάσταση. Τελικά, η ηγεσία ανατέθηκε στον Αλέξανδρο Υψηλάντη, ανώτερο αξιωματικό του ρωσικού στρατού, που τότε ανακηρύχθηκε Γενικός Επίτροπος της Αρχής.

2. Αλέξανδρος Υψηλάντης

1. Ο όρκος των Φιλικών (αποσπάσματα)

Ορκίζομαι ενώπιον του αληθινού Θεού οικειοθελώς, ότι θέλω είμαι επί ζωής μου πιστός εις την Εταιρείαν κατά πάντα. Να μη φανερώσω το παραμικρόν από τα σημεία και λόγους της, μήτε να σταθώ κατ' ουδένα λόγον η αφορμή τού να καταλάβωσιν άλλοι ποτέ ότι γνωρίζω τι περί τούτων, μήτε εις συγγενείς μου, μήτε εις πνευματικόν, μήτε εις φίλον μου. [...]

Τέλος πάντων ορκίζομαι εις σε, ω Ιερά Πατρίς [...] και εις την μέλλουσαν ελευθερίαν των ομογενών μου, ότι αφιερώνομαι όλος εις σε. Εις το εξής συ θέλεις είσαι η αιτία και ο σκοπός των διαλογισμών μου. Το όνομά σου ο οδηγός των πράξεών μου, και η ευτυχία σου η ανταμοιβή των κόπων μου. [...].

Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας* (1834), Γκράφια, Αθήνα 1971, σ. 17

2. Μία από τις επαναστατικές προκηρύξεις του Αλέξανδρου Υψηλάντη (αποσπάσματα)

ΜΑΧΟΥ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ

Η ώρα ήλθεν, ω Άνδρες Έλληνες! Προ πολλού οι λαοί της Ευρώπης, πολεμούντες υπέρ των ιδίων Δικαιωμάτων και ελευθερίας αυτών, μας επροσκάλουν εις μίμησιν [...]

Οι φωτισμένοι λαοί της Ευρώπης [...] πλήρεις ευγνωμοσύνης διά τας προς αυτούς των Προπατόρων μας ευεργεσίας, επιθυμούσι την ελευθερίαν της Ελλάδος.

Ημείς φαινόμενοι άξιοι της προπατορικής αρετής και του παρόντος αιώνος, είμεθα Εύελπεις, να επιτύχωμεν την υπεράσπισιν αυτών και βοήθειαν· πολλοί εκ τούτων φιλελεύθεροι θέλουσιν έλθη, διά να συναγωνισθώσι με ημάς. Κινηθήτε, ω φίλοι, και θέλετε ιδή μίαν Κραταιάν δύναμιν να υπερασπισθή τα δίκαιά μας! [...]

Ας καλέσωμεν λοιπόν εκ νέου, ω Ανδρείοι και μεγαλόψυχοι Έλληνες, την ελευθερίαν εις την κλασσικήν γην της Ελλάδος!

Εις τα όπλα λοιπόν φίλοι, η Πατρίς μάς προσκαλεί!

Αλέξανδρος Υψηλάντης

Την 24ην Φεβρουαρίου 1821.

Εις το γενικόν στρατόπεδον του Ιασίου.

Πηγή: Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάστασις*, Μέλισσα, Αθήνα 1956-1960, τόμ. 1, σ. 103-106.

3. Π. φον Ες, Ο Ιερός Λόχος μάχεται στο Δραγατσάνι.

Η κήρυξη της ελληνικής επανάστασης στις Ηγεμονίες Η επανάσταση αποφασίστηκε να ξεκινήσει από τις παραδουνάβιες ηγεμονίες (σημερινή Ρουμανία), γιατί εκεί δεν υπήρχε τουρκικός στρατός (σύμφωνα με παλαιότερες ρωσοτουρκικές συνθήκες), αλλά και γιατί λίγο βορειότερα βρισκόταν ρωσικός στρατός, που υπήρχε ελπίδα ότι θα βοηθούσε.

Παράλληλα, προσεγγίστηκαν διάφοροι βαλκάνιοι ηγέτες για να εξασφαλιστεί η συμμετοχή τους στην επανάσταση. Ο Σέρβος ηγέτης Καραγεώργεβιτς έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας· οι οθωμανικές αρχές, ωστόσο, τον συνέλαβαν και τον εκτέλεσαν. Ο Βλαντιμηρέσκου, τοπικός ηγέτης στις Ηγεμονίες, συμμετείχε, αλλά μόνο στην αρχή.

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, ξεκινώντας από ρωσικό έδαφος, πέρασε τον ποταμό Προύθο, μπήκε στις Ηγεμονίες και στις 24 Φεβρουαρίου 1821 κήρυξε την επανάσταση στο Ιάσιο της Βλαχίας (σημερινή Ρουμανία). Κυκλοφόρησε προκηρύξεις με τις οποίες κήρυττε την επανάσταση, αφήνοντας να εννοηθεί ότι πίσω απ' αυτή βρισκόταν η Ρωσία. Παράλληλα, συγκροτούσε το στράτευμά του.

Γρήγορα, όμως, προέκυψαν σοβαρά προβλήματα. Οι πλούσιοι Έλληνες των Ηγεμονιών δεν ανταποκρίθηκαν υλικά και η στρατολόγηση δεν προχωρούσε. Ο τσάρος αποκήρυξε την επανάσταση και επέτρεψε την είσοδο τουρκικού στρατού στις Ηγεμονίες για την καταστολή της. Ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε' πιεζόμενος από τον σουλτάνο αφόρισε όσους συμμετείχαν στο κίνημα. Επιπλέον, ο Βλαντιμηρέσκου θεωρήθηκε προδότης και με εντολή της Φιλικής Εταιρείας εκτελέστηκε.

Παρά τις δυσκολίες, ο Υψηλάντης συνέχισε τον αγώνα. Η κρίσιμη μάχη δόθηκε στο Δραγατσάνι (7 Ιουνίου 1821), όπου και διακρίθηκε ιδιαίτερα, ο Ιερός Λόχος, μια μονάδα που είχε συγκροτηθεί από εθελοντές σπουδαστές. Η ήττα, ωστόσο, δεν αποφεύχθηκε. Ο Υψηλάντης πέρασε στην Αυστρία όπου οι αρχές τον συνέλαβαν. Ο τραγικός επίλογος γράφτηκε λίγους μήνες αργότερα, όταν ένα τελευταίο απομονωμένο τμήμα αγωνιστών με επικεφαλής τους οπλαρχηγούς Γιωργάκη Ολύμπιο και Ιωάννη Φαρμάκη εγκλωβίστηκε στη μονή Σέκκου. Τότε, ο Ολύμπιος αποφάσισε να ανατιναχθεί μαζί με τους συμπολεμιστές του, ενώ ο Φαρμάκης, μετά από σκληρή αντίσταση δύο εβδομάδων, πιάστηκε αιχμάλωτος και αποκεφαλίστηκε.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 1, να συνθέσετε σύντομο κείμενο στο οποίο θα παρουσιάζετε τις κύριες επιδιώξεις και τις αρχές λειτουργίας της Φιλικής Εταιρείας.
2. Να μελετήσετε την επαναστατική προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη (πηγή 2) και να καταγράψετε τα κύρια επιχειρήματα με τα οποία αυτή προτρέπει σε επανάσταση.

ΕΝΟΤΗΤΑ 8

Η εξέλιξη της ελληνικής επανάστασης (1821-1827)

Η ευνοϊκή συγκυρία Οι προϋποθέσεις για την επιτυχία της ελληνικής επανάστασης ήταν σαφώς καλύτερες στο νότιο ελλαδικό χώρο, όπου οι ελληνικοί πληθυσμοί ήταν πυκνότεροι και η παρουσία οθωμανικού στρατού δεν ήταν ιδιαίτερα ισχυρή, ενώ τη δεδομένη στιγμή (1820-1822) μεγάλο μέρος των οθωμανικών δυνάμεων ήταν απασχολημένο στον πόλεμο εναντίον του Αλή πασά της Ηπείρου. Ακόμη, εδώ πολυάριθμοι Φιλικοί προετοίμαζαν και ανέμεναν τον ξεσηκωμό, υπήρχαν ένοπλα σώματα Ελλήνων (κλέφτες), ελληνικά εμπορικά σκάφη, που τότε ήταν εφοδιασμένα με κανόνια, ενώ πολλοί Έλληνες διέθεταν σημαντική εμπειρία ένοπλων συγκρούσεων τόσο στην ξηρά (στρατιώτες στις ένοπλες δυνάμεις του Αλή πασά και στον αγγλικό στρατό των Επτανήσων) όσο και στη θάλασσα (ναύτες στο τουρκικό πολεμικό ναυτικό, αλλά και σε εμπορικά πλοία που είτε συγκρούονταν με πειρατές είτε ασκούσαν πειρατεία). Επιπλέον, τα ορεινά εδάφη της Πελοποννήσου και της Στερεάς διευκόλυναν τον κλεφτοπόλεμο.

Επαναστατικές εστίες Επαναστάσεις ξέσπασαν τον Μάρτιο του 1821 σε διάφορα σημεία της Πελοποννήσου και στη συνέχεια στη Στερεά Ελλάδα, στην Κρήτη, στα νησιά του Αιγαίου, στη Θεσσαλία, στην Ήπειρο, στη Μακεδονία και στη Θράκη. Επαναστατικές κινήσεις έγιναν, επίσης, στην Κύπρο και στη Μ. Ασία. Γρήγορα, ωστόσο, φάνηκε ότι η απελευθέρωση μιας τόσο μεγάλης περιοχής ξεπερνούσε τις δυνατότητες του ελληνισμού. Ειδικά στη Θεσσαλία και στη Μακεδονία, που είναι σε μεγάλο βαθμό πεδινές, καθώς και στη Θράκη, στην Κύπρο και στη Μ. Ασία, όπου ήταν εύκολο να φτάσει γρήγορα τουρκικός στρατός, η καταστολή ήταν άμεση. Τελικά, η επανάσταση εδραιώθηκε στην Πελοπόννησο, στη Στερεά Ελλάδα και σε ορισμένα νησιά του Αιγαίου. Οι δυνάμεις των επαναστατών αποτελούνταν από αγωνιστές που ακολουθούσαν κάποιον οπλαρχηγό δίχως να υπάρχει κεντρική ηγεσία.

1. Θ. Βρυζάκης, Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός ευλογεί τη σημαία της επανάστασης (φανταστική σύνθεση). Αν και ο Αγώνας είχε ξεκινήσει λίγες μέρες νωρίτερα, η 25η Μαρτίου ορίσθηκε το 1838 ως εθνική επέτειος για να συνδεθεί η κήρυξη της Επανάστασης με τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου.

Οι πρωταγωνιστές Από τους χιλιάδες Έλληνες που συμμετείχαν στην επανάσταση ξεχώρισαν, χάρη στις στρατιωτικές ηγετικές τους ικανότητες, οι Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Οδυσσέας Ανδρούτσος και Μάρκος Μπότσαρης στη στεριά, καθώς και οι Κωνσταντίνος Κανάρης και Ανδρέας Μιαούλης στη θάλασσα. Ηγετικό ρόλο έπαιξαν και δύο γυναίκες, η Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα και η Μαντώ Μαυρογένους.

Η φάση των επιτυχιών (1821-1824) Αρχικά, οι επαναστάτες περιόρισαν τους Τούρκους στα κατά τόπους φρούρια. Παράλληλα, καταλήφθηκαν από τους Έλληνες πόλεις της Πελοποννήσου, όπως η Καλαμάτα και η Πάτρα. Οι οθωμανικές αρχές απάντησαν με σκληρά αντίποινα σε βάρος Ελλήνων αμάχων

2. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο θρυλικός «γέρος του Μοριά», ηγετική φυσιογνωμία της επανάστασης του 1821.

> *1. Οι απαρχές της ελληνικής επανάστασης*
>
> Οι περισσότεροι από αυτούς [ενν. τους Έλληνες] στην αρχή της επανάστασης ήσαν χωρίς άρματα [...] και αι σημαίαι των περισσοτέρων ήσαν τσεμπέρες των γυναικών των. Ερωτούσαν οι απλοί Έλληνες τότε ο ένας τον άλλον διά τι εμαζώχθησαν εδώ και τι θα κάμωμεν. [...] Οι Έλληνες εις την αρχήν της επαναστάσεως αυτομάτως εσυναθροίζοντο εις τα στρατόπεδα [...]. Έπειτα όμως ο Κολοκοτρώνης επρολάμβανε και τους εσυνάθροιζε διά διαταγής αυτού, ή της κυβερνήσεως, και δεν τους άφηνε να συνέρχωνται αυτομάτως, διότι εφοβείτο την ραδιουργίαν και την λιποταξίαν και ήθελε να τους έχη όλους υπό επιτήρησιν.
>
> Φωτάκος (Φώτιος Χρυσανθακόπουλος), *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήναι 1858, τόμ. Α΄, σ. 81.

στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη, στη Θράκη, στην Κύπρο και αλλού. Στη διάρκειά τους απαγχονίστηκε ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ (10 Απριλίου 1821).

Η επανάσταση, ωστόσο, δεν κάμφθηκε. Τουρκικά στρατεύματα που μετέβαιναν στην Πελοπόννησο για να την καταπνίξουν συνάντησαν ισχυρή και γενναία αντίσταση σε διάφορα σημεία της Στερεάς Ελλάδας (Αλαμάνα, Γραβιά, Βασιλικά και αλλού) από τις δυνάμεις οπλαρχηγών όπως ο Αθανάσιος Διάκος και ο Οδυσσέας Ανδρούτσος. Σε μια από αυτές τις μάχες σκοτώθηκε πολεμώντας και ο επίσκοπος Σαλώνων Ησαΐας. Την ίδια στιγμή ενισχύονταν οι ελληνικές θέσεις στην Πελοπόννησο. Γεγονός-σταθμός υπήρξε η άλωση της Τριπολιτσάς (23 Σεπτεμβρίου 1821), διοικητικού κέντρου της Πελοποννήσου, από δυνάμεις με επικεφαλής τον Θ. Κολοκοτρώνη.

Παράλληλα, στη θάλασσα οι ελληνικές δυνάμεις παρεμπόδιζαν τις κινήσεις του τουρκικού στόλου, υποστήριζαν τις χερσαίες δυνάμεις και συμμετείχαν σε πολιορκίες παραλιακών φρουρίων.

Οι Τούρκοι, θέλοντας να σπείρουν τον πανικό, κατέλαβαν τη Χίο (Πάσχα 1822) και κατέσφαξαν τον ελληνικό πληθυσμό της (23.000 νεκροί και 47.000 αιχμάλωτοι), γεγονός που προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση στην Ευρώπη. Σε απάντηση, ο Κ. Κανάρης και οι άνδρες του ανατίναξαν, λίγο αργότερα, την τουρκική ναυαρχίδα στο λιμάνι της Χίου.

3. Ν. Λύτρας, Η ανατίναξη της τουρκικής ναυαρχίδας στη Χίο από τον Κ. Κανάρη και άνδρες του.

Συγχρόνως, ελληνικές δυνάμεις, υπό την ηγεσία του Θ. Κολοκοτρώνη, διέλυσαν στα Δερβενάκια της Αργολίδας (25-28 Ιουλίου 1822) τη στρατιά του Δράμαλη που είχε φτάσει στην Πελοπόννησο με σκοπό την ανακατάληψη της Τριπολιτσάς.

Το 1823 σκοτώθηκε, πολεμώντας λίγο έξω από το Καρπενήσι, ο Μάρκος Μπότσαρης.

Το 1824 ο σουλτάνος ήρθε σε συμφωνία με τον ηγεμόνα της Αιγύπτου Μοχάμετ Άλι, προσφέροντάς του, σε περίπτωση καταστολής της επανάστασης, την Κρήτη και την Πελοπόννησο. Πράγματι, αιγυπτιακός στρατός κατέπνιξε την επανάσταση στην Κρήτη και κατέστρεψε την Κάσο, ενώ τουρκικές δυνάμεις έκαναν το ίδιο στα Ψαρά.

Η ελληνική απάντηση δόθηκε στη ναυμαχία του Γέροντα (29 Αυγούστου 1824), στην οποία ελληνικές ναυτικές δυνάμεις με επικεφαλής τον Α. Μιαούλη κατάφεραν ισχυρό χτύπημα στον τουρκοαιγυπτιακό στόλο.

Η φάση της κάμψης (1825-1827) Στις αρχές του 1825 ο Ιμπραήμ, θετός γιος του Μοχάμετ Άλι της Αιγύπτου, αποβιβάστηκε στην Πελοπόννησο επικεφαλής ενός καλά οργανωμένου τακτικού στρατού. Χωρίς σοβαρή αντίσταση από τις ελληνικές δυνάμεις, που ήταν καταπονημένες από τον εμφύλιο πόλεμο (βλέπε επόμενη ενότητα), ανακατέλαβε μεγάλο τμήμα της Πελοποννήσου. Η ηρωική προσπάθεια του Παπαφλέσσα να τον σταματήσει (μάχη στο Μανιάκι, 20 Μαΐου 1825) δεν είχε αποτέλεσμα. Μόνο στους Μύλους, περιοχή κοντά στο Άργος, οι Δημήτριος Υψηλάντης, Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης και Μακρυγιάννης κατάφεραν να πλήξουν τις δυνάμεις του Ιμπραήμ (13 Ιουνίου 1825). Παράλληλα, τουρκικές και αιγυπτιακές δυνάμεις είχαν αρχίσει την πολιορκία

4. Παπαφλέσσας

2. Η πείνα βασανίζει τους αγωνιστές του Μεσολογγίου

Αρχίσαμεν, περί τας 15 Μαρτίου, ταις πικραλήθραις, χορτάρι της θαλάσσης· το εβράζαμεν πέντε φοραίς έως ότου έβγαινεν η πικράδα, και το ετρώγαμεν με ξείδι και λάδι ωσάν σαλάτα, και με ζουμί από καβούρους ανακατωμένον και τούτο. Εδόθησαν και εις τους ποντικούς, πλην ήτον ευτυχής όστις εδύνατο να πιάση έναν. Βατράχους δεν είχαμεν, κατά δυστυχίαν. Από την έλλειψην της θροφής αύξαναν αι ασθένειαι, πονόστομος και αρθρίτις. Εις τοιαύτην κατάστασιν ευρισκόμασθον όταν μας έφθασεν γράμμα των απεσταλμένων μας εις Ναύπλιον συσταίνον και να φάγωμεν (εν ανάγκη) ένας τον άλλον. [...] Εκείνην την ημέραν ένας Κραβαρίτης έκοψεν κρέας από το μηρί ενός φονευμένου και το έφαγεν.

Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων. Από τα 1821 μέχρι των 1833*, επιμ. Γ. Βλαχογιάννης, Αθήνα 1939, τόμ. Β΄, σ. 256.

του Μεσολογγίου (Απρίλιος 1825-Απρίλιος 1826), η οποία τερματίστηκε τη νύχτα της 10ης προς την 11η Απριλίου 1826 με την ηρωική έξοδο των πολιορκημένων Ελλήνων, που κατέληξε σε σφαγή, γεγονός που προκάλεσε τεράστια συγκίνηση σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Η επανάσταση κινδύνευε άμεσα να καμφθεί. Μόνο στη Στερεά Ελλάδα δυνάμεις με επικεφαλής τον Γεώργιο Καραϊσκάκη, μία από τις σημαντικότερες στρατιωτικές φυσιογνωμίες του Αγώνα, πραγματοποιούσαν ακόμη επιχειρήσεις. Ενώ, όμως, οι Έλληνες μάχονταν κατά τουρκικών δυνάμεων που πολιορκούσαν την Ακρόπολη της Αθήνας, ο Καραϊσκάκης σκοτώθηκε (23 Απριλίου 1827). Ο θάνατός του και η κατάληψη της Ακρόπολης, λίγο μετά, από τους Τούρκους ενίσχυσαν την αίσθηση ότι η επανάσταση έσβηνε.

Παράλληλα, οι Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία), παρακινημένες από δικούς τους λόγους, αποφάσισαν (συνθήκη του Λονδίνου, 6 Ιουλίου 1827) την ειρήνευση και τη δημιουργία ελληνικού κράτους. Ήταν μια απόφαση που άλλαξε ουσιαστικά τα δεδομένα του ελληνικού ζητήματος. Η επανάσταση, ωστόσο, δεν είχε ακόμη τελειώσει.

5. Θ. Βρυζάκης, Η έξοδος του Μεσολογγίου.

6. Μάρκος Μπότσαρης

7. Γεώργιος Καραϊσκάκης

8. Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 1, προσπαθήστε να παρουσιάσετε σε σύντομο κείμενο την ατμόσφαιρα που επικρατούσε μεταξύ των ξεσηκωμένων Ελλήνων στο ξεκίνημα του Αγώνα.
2. Να μελετήσετε την πηγή 2 και την εικόνα 4 και να συνθέσετε κείμενο στο οποίο θα αφηγηστε τη ζωή στο πολιορκημένο Μεσολόγγι και την έξοδο των κατοίκων του.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να επιλέξετε έναν από τους ζωγραφικούς πίνακες 1, 3, 5 και να τον περιγράψετε.

ΕΝΟΤΗΤΑ 9

Πρώτες προσπάθειες των επαναστατημένων Ελλήνων για συγκρότηση κράτους

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος

Μορφές πολιτικής οργάνωσης με τοπικό χαρακτήρα Προκειμένου να εδραιωθεί η επανάσταση, χρειάζονταν, εκτός από πολεμική προσπάθεια, ανεφοδιασμός των ελληνικών στρατευμάτων και πολιτική οργάνωση των περιοχών που απελευθερώνονταν. Παράλληλα, επιτακτική ήταν και η ανάγκη διαχείρισης των *εθνικών γαιών* ή *εθνικών κτημάτων*, δηλαδή των ακίνητων οθωμανικών περιουσιών που είχαν περάσει στον έλεγχο των Ελλήνων. Αυτές τις ανάγκες ανέλαβαν να καλύψουν οι *τοπικοί οργανισμοί*, δηλαδή πολιτικοί σχηματισμοί τοπικού χαρακτήρα, ένα είδος τοπικών κυβερνήσεων. Οι περισσότεροι ελέγχονταν από προεστούς, Φαναριώτες και ιεράρχες. Η παρουσία σε αυτούς εκπροσώπων των κατώτερων τάξεων ήταν σπάνια.

Ανάμεσα στα πολλά τέτοια σώματα που δημιουργήθηκαν, τα σημαντικότερα ήταν η *Πελοποννησιακή Γερουσία*, που συστάθηκε με πρωτοβουλία Πελοποννήσιων προεστών, δίχως τη συμμετοχή κανενός άλλου φορέα του Αγώνα, η *Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος* (Δ. Στερεάς Ελλάδας), που είχε επικεφαλής τον έμπειρο Φαναριώτη πολιτικό Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, και ο *Άρειος Πάγος*, που διοικούσε την Α. Στερεά Ελλάδα και είχε επικεφαλής τον επίσης Φαναριώτη Θεόδωρο Νέγρη.

Η συγκρότηση τοπικών οργανισμών, παρ' ότι αναμφισβήτητα βοήθησε στην αντιμετώπιση ορισμένων επειγόντων προβλημάτων, έφερε στην επιφάνεια και διαμάχες. Αυτές κλιμακώθηκαν από το καλοκαίρι του 1821, όταν έφτασε στην Πελοπόννησο ο Δημήτριος Υψηλάντης, αδερφός του ηγέτη της Φιλικής Εταιρείας Αλ. Υψηλάντη, ως εκπρόσωπός του, για να αναλάβει την ηγεσία του Αγώνα. Τότε, αρκετοί οπλαρχηγοί και Φιλικοί, που κατηγορούσαν τους προεστούς, τους Φαναριώτες και τους ιεράρχες ότι επιχειρούσαν να μονοπωλήσουν τη διαχείριση της εξουσίας, συσπειρώθηκαν γύρω του. Μάλιστα, το καλοκαίρι του 1821, όταν οι προεστοί της Πελοποννήσου αρνήθηκαν να συνεργαστούν με τον Υψηλάντη, απειλήθηκαν, και μάλιστα δύο φορές, με σφαγή από εξοργισμένους αγωνιστές. Σώθηκαν τελικά, μόνο χάρη στις παρεμβάσεις του Κολοκοτρώνη.

Η Α΄ Εθνοσυνέλευση Η ανάγκη ενιαίας διεύθυνσης του Αγώνα οδήγησε, σύντομα, στην απόφαση κατάργησης των τοπικών οργανισμών και δημιουργίας κεντρικής διοίκησης. Έτσι, προκηρύχθηκαν εκλογές για την ανάδειξη *παραστατών*, δηλαδή εκπροσώπων του λαού που θα αποτελούσαν την Εθνική Συνέλευση.

Η Α΄ Εθνοσυνέλευση έγινε κοντά στην Επίδαυρο (Δεκέμβριος 1821-Ιανουάριος 1822), έμεινε γνωστή ως *Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου* και ψήφισε το πρώτο ελληνικό σύνταγμα, γνωστό ως *σύνταγμα της Επιδαύρου*. Ήταν ένα κείμενο έντονα επηρεασμένο από τα συντάγματα της γαλλικής επανάστασης, με το οποίο ανακηρυσσόταν η ελληνική ανεξαρτησία και θεσπιζόταν το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας. Η τελευταία ρύθμιση αποτελούσε μοναδική εξαίρεση σε όλη την Ευρώπη, όπου επικρατούσε τότε η βασιλεία. Έχοντας επίγνωση αυτής της διαφοράς, η Εθνοσυνέλευση έσπευσε να διακηρύξει ότι η επανάσταση ήταν εθνική και δεν είχε κοινωνικοανατρεπτικές προθέσεις. Τέλος, η

1. Ο Κολοκοτρώνης μιλά σε αγωνιστές που απειλούσαν προκρίτους

Έλληνες! Είμαι κι εγώ σύντροφός σας. Αλλά πρώτα να με ακούσετε που θα σας μιλήσω. [...] Γιατί θέλουμε να χάσουμε την πατρίδα μας σκοτώνοντας ο ένας τον άλλο; Εμείς εσηκώσαμε τ' άρματα για τους Τούρκους και ακουστήκαμε στην Ευρώπη ότι σηκωθήκαμε οι Έλληνες για τους τυράννους [...]. Αν σκοτώσουμε τους προεστούς, τι θα μας πουν τότε; Θ' ακουσθή σ' όλον τον κόσμον και θα μας πουν τα βασίλεια ότι τούτοι δεν σηκώθηκαν για την πατρίδα και την ελευθερίαν τους, αλλά για να σκοτωθούνε συνατοί τους [ενν. αναμεταξύ τους]. [...] Θα μας πούνε Καρμπουνάρους, ρέμπελους κι ακατάστατους και κανένας δεν θα μας βοηθήση [...].

Πηγή: Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάστασις*, Μέλισσα, Αθήνα 1959-1960, τόμ. 1, σ. 479-480.

2. Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος

(σύνταγμα της Επιδαύρου), 1822

§ γ΄ – Όλοι οι Έλληνες εισίν όμοιοι ενώπιον των νόμων άνευ τινός εξαιρέσεως ή βαθμού, ή κλάσεως (ενν. κοινωνικής τάξης), ή αξιώματος.

§ ζ΄ – Η ιδιοκτησία, τιμή και ασφάλεια εκάστου των Ελλήνων, είναι υπό την προστασίαν των νόμων.

Λ. Αξελός (επιμ.), *Τα ελληνικά συντάγματα, 1822-1952*, Στοχαστής, Αθήνα 1971, σ. 66.

διοίκηση ορίστηκε ότι θα αποτελούνταν από δύο σώματα με ετήσια θητεία, το *Εκτελεστικό* (κυβέρνηση), με πέντε μέλη, και το *Βουλευτικό*, με 70 μέλη. Πρόεδρος του πρώτου εκλέχτηκε ο Αλ. Μαυροκορδάτος και του δεύτερου ο Δ. Υψηλάντης. Ωστόσο, στο Βουλευτικό πλειοψηφούσαν οι προεστοί, γεγονός που αποδυνάμωνε τον Υψηλάντη.

Η Β΄ Εθνοσυνέλευση Σε συνθήκες πολιτικής έντασης έγινε στο Άστρος της Κυνουρίας η Β΄ Εθνοσυνέλευση (Μάρτιος-Απρίλιος 1823). Εγκρίθηκε μια νέα, ελαφρώς τροποποιημένη, εκδοχή του συντάγματος της Επιδαύρου, ο *νόμος της Επιδαύρου*, καταργήθηκαν όλοι οι τοπικοί οργανισμοί, καθώς και το αξίωμα του αρχιστράτηγου που έφερε έως τότε ο Κολοκοτρώνης. Πρόεδρος του Εκτελεστικού ορίστηκε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και πρόεδρος του Βουλευτικού ο Α. Μαυροκορδάτος.

Ο εμφύλιος πόλεμος Η πολιτική ένταση δεν άργησε να οδηγήσει σε εμφύλια σύρραξη, που εκδηλώθηκε το φθινόπωρο του 1823, αρχικά ως σφοδρή πολιτική σύγκρουση και λίγο αργότερα ως ανοιχτή ένοπλη αναμέτρηση.

Οι αντιθέσεις ανάμεσα στους Έλληνες που προεπαναστατικά διέθεταν εξουσία και τώρα επιδίωκαν να τη διατηρήσουν (πρόκριτοι, ιεράρχες, Φαναριώτες) και σ' εκείνους που αναδείχτηκαν στα πεδία των μαχών και θεωρούσαν αυτονόητο δικαίωμά τους την πρωταγωνιστική συμμετοχή τους στα κοινά (οπλαρχηγοί, Φιλικοί), οι τοπικιστικές αντιθέσεις, οι διαφωνίες για τη διαχείριση των χρημάτων του δανείου που είχε συναφθεί στην Αγγλία και οι καθαρά προσωπικές αντιπαλότητες και φιλοδοξίες γέννησαν την εμφύλια διαμάχη.

Αρχικά (φθινόπωρο 1823-καλοκαίρι 1824) συγκρούστηκαν δύο παρατάξεις με επικεφαλής τους Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, αντιπρόεδρο του Εκτελεστικού, και Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, πρόεδρο του Βουλευτικού. Όταν ο τελευταίος εξασφάλισε την υποστήριξη των ισχυρότερων προκρίτων της Πελοποννήσου και της Ύδρας, ο Κολοκοτρώνης αναγκαστικά υποχώρησε.

Κατόπιν (Ιούλιος 1824-Ιανουάριος 1825), ο Μαυροκορδάτος και οι Υδραίοι συμμάχησαν με τον Ιωάννη Κωλέττη, που επηρέαζε πολλούς οπλαρχηγούς της Στερεάς Ελλάδας, και απέκλεισαν τους Πελοποννήσιους από την εξουσία. Όταν οι τελευταίοι συνασπίστηκαν, στρατεύματα από τη Στερεά λεηλάτησαν τη βόρεια Πελοπόννησο αναγκάζοντας τους Πελοποννήσιους να συνθηκολογήσουν. Οι νικητές φυλάκισαν τον Κολοκοτρώνη και τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, που λίγο αργότερα δολοφονήθηκε.

Η Γ΄ Εθνοσυνέλευση Η Γ΄ Εθνοσυνέλευση συγκλήθηκε το 1826 στην Επίδαυρο, αλλά διαλύθηκε σχεδόν αμέσως, όταν έγινε γνωστή η πτώση του Μεσολογγίου. Συγκλήθηκε ξανά, την άνοιξη του 1827, στην Τροιζήνα, όπου και εξέλεξε *Κυβερνήτη της Ελλάδος* τον Ιωάννη Καποδίστρια με θητεία επτά ετών. Τέλος, ψήφισε το *Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος*, που βασιζόταν στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών, διαπνεόταν από φιλελεύθερες ιδέες και ήταν το πιο δημοκρατικό σύνταγμα της εποχής του.

3. Η ένοπλη εμφύλια σύγκρουση

Μετά τον Μάιο του 1824, διάφοροι Πελοποννήσιοι ηγέτες άρχισαν να καλούν σε ανταρσία. Την ίδια στιγμή οι αντίπαλοί τους, με επικεφαλής τους αδερφούς Κουντουριώτη και τον Ι. Κωλέττη, προσπαθούσαν να εντάξουν στο στρατόπεδό τους Στερεοελλαδίτες οπλαρχηγούς με επιστολές σαν την παρακάτω (πιθανόν συντάχθηκε από τον Ι. Κωλέττη).

Οι Μωραΐτες ελύσσαξαν από τα πολλά πλούτη, τα οποία ήρπασαν από τους Τούρκους [...] και προσπαθούν ν' αντικαταστήσουν [...] τους μπέηδες και τους αγάδες. Και σεις τρέχετε αυτού χωρίς ψωμί, χωρίς τσαρούχι, χωρίς φορέματα, με μίαν παλαιοκάπαν, καταβασανίζεσθε. Τι λοιπόν περιμένετε; Άλλην αρμοδιωτέραν και ευτυχεστέραν διά σας περίστασιν δεν θέλει εύρετε ποτέ, διά να πλουτίσετε μεγάλοι και μικροί. Τώρα άνοιξαν διά σας δύο πηγαί πλούτου, οι λίρες του δανείου και τα πλούσια λάφυρα του Μωρέως.

Πηγή: Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάστασις*, Μέλισσα, τόμ. 4, Αθήνα 1959-1960, σ. 509.

4. Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος

(σύνταγμα της Τροιζήνας), 1827

5. Η Κυριαρχία ενυπάρχει εις το Έθνος· πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού, και υπάρχει υπέρ αυτού.

21. Εις την Ελληνικήν Επικράτειαν, ούτε πωλείται, ούτε αγοράζεται άνθρωπος. Αργυρώνητος δε ή δούλος παντός γένους και πάσης θρησκείας, καθώς πατήση το Ελληνικόν έδαφος, είναι ελεύθερος και από τον δεσπότη αυτού ακαταζήτητος.

Λ. Αξελός (επιμ.), *Τα ελληνικά συντάγματα, 1822-1952*, Στοχαστής, Αθήνα 1971, σ. 94, 95.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε τα συντάγματα του Αγώνα (πηγές 2 και 4), να αναζητήσετε επιδράσεις σε αυτά της ιδεολογίας του Διαφωτισμού (ενότητα 1, πηγές 3, 4) και της γαλλικής επανάστασης (ενότητα 3, πηγή 1).
2. Αξιοποιώντας τις πηγές 1 και 3, καθώς και όποια άλλα στοιχεία θεωρείτε σχετικά, να γράψετε σύντομο κείμενο με θέμα τα αίτια του εμφύλιου πολέμου την εποχή του Αγώνα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 10

Ελληνική επανάσταση και Ευρώπη

Ελληνική επανάσταση και ευρωπαϊκή διπλωματία (1821-1826) Οι Έλληνες προσπάθησαν να εξασφαλίσουν, από την αρχή της επανάστασης, τη συμπαράσταση των Ευρωπαίων, τόσο των ηγετών όσο και των λαών. Στις πρώτες προκηρύξεις του Αγώνα αλλά και στη Διακήρυξη της Α΄ Εθνοσυνέλευσης τονιζόταν ότι η ελληνική επανάσταση δεν είχε στόχο την κοινωνική ανατροπή, αλλά ότι ήταν ένας εθνικός αγώνας με αποκλειστική επιδίωξη την ελευθερία.

Η διεθνής συγκυρία, ωστόσο, ήταν δυσμενής. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις (Αγγλία, Ρωσία, Αυστρία, Πρωσία) μόλις είχαν νικήσει τον Ναπολέοντα και προσπαθούσαν να διαμορφώσουν ισορροπίες που θα απέτρεπαν πολέμους μεγάλης κλίμακας στο μέλλον. Η Ευρώπη βίωνε την Παλινόρθωση. Σε αυτές τις συνθήκες, η ελληνική επανάσταση ήταν για τους Ευρωπαίους διπλωμάτες ένα ακόμη πρόβλημα, μία από τις συνιστώσες του *ανατολικού ζητήματος* (βλέπε γλωσσάριο).

Κατά τα δύο πρώτα χρόνια της Επανάστασης (1821-1822) οι Δυνάμεις (Αγγλία, Ρωσία, Αυστρία, Γαλλία, Πρωσία) κράτησαν σταθερά αρνητική στάση απέναντί της. Η πολιτική τους καθορίστηκε, εκτός από τα επιμέρους συμφέροντα κάθε χώρας, από την κοινή επιθυμία τους να εμποδίσουν τη διάλυση του οθωμανικού κράτους, γεγονός που φοβούνταν ότι θα προκαλούσε νέες διενέξεις μεταξύ τους.

Έτσι, όταν αμέσως μετά την κήρυξη της επανάστασης στις Ηγεμονίες, ο ηγέτης της Αλέξανδρος Υψηλάντης προσπάθησε να επιτύχει την υποστήριξη της Ρωσίας, η τελευταία όχι μόνο δεν ανταποκρίθηκε αλλά και καταδίκασε την ελληνική επανάσταση. Χρειάστηκαν καίριες παρεμβάσεις του Ι. Καποδίστρια, τότε υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας, για να διαμορφωθεί μια κάπως πιο ευνοϊκή για τους επαναστατημένους Έλληνες ρωσική και ευρωπαϊκή πολιτική.

> ***1. Οι επαναστατημένοι Έλληνες απευθύνονται στην Ευρώπη***
>
> Προς τους εν Πάτραις προξένους των ξένων επικρατειών
>
> Ημείς, το Ελληνικόν έθνος των Χριστιανών, βλέποντες ότι μας καταφρονεί το οθωμανικόν γένος και σκοπεύει τον όλεθρον εναντίον μας [...], απεφασίσαμεν σταθερώς ή ν' αποθάνωμεν όλοι, ή να ελευθερωθώμεν. Και τούτου ένεκα βαστούμεν τα όπλα εις χείρας, ζητούντες τα δικαιώματά μας. Όντες λοιπόν βέβαιοι, ότι όλα τα χριστιανικά βασίλεια γνωρίζουν τα δίκαιά μας, και όχι μόνον δεν θέλουν μας εναντιωθή αλλά και θέλουν μας συνδράμη, και ότι έχουν εις μνήμην, ότι οι ένδοξοι πρόγονοί μας εφάνησαν ποτέ ωφέλιμοι εις την ανθρωπότητα, διά τούτο ειδοποιούμεν την Εκλαμπρότητά σας και σας παρακαλούμεν να προσπαθήσετε, να είμεθα υπό την εύνοιαν και προστασίαν του μεγάλου τούτου κράτους.
>
> Προκήρυξη του Αχαϊκού Διευθυντηρίου
>
> (Αχαϊκό Διευθυντήριο: επιτροπή προσωρινής διακυβέρνησης που σχηματίστηκε από πρoύχοντες της Αχαΐας αμέσως μετά την έκρηξη της επανάστασης.)
>
> *Πηγή:* Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάστασις*, Μέλισσα, Αθήνα 1959-1960, τόμ. 1, σ. 178.

Το 1823, όμως, ο νέος Άγγλος υπουργός Εξωτερικών Τζορτζ Κάνιγκ, εκτιμώντας ότι ένα δυναμικό ελληνικό κράτος θα μπορούσε να αποτελέσει χρήσιμο συνεργάτη της Αγγλίας στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, αναθεώρησε την πολιτική της χώρας του και αναγνώρισε τους Έλληνες ως εμπόλεμη δύναμη.

Η Ρωσία, θορυβημένη από τις πρωτοβουλίες του Κάνιγκ και φοβούμενη ότι εξαιτίας της στάσης της απέναντι στην ελλη-

> ***2. Ο φιλέλληνας ποιητής Σέλεϊ: «Είμαστε όλοι Έλληνες...»***
>
> *Ο ριζοσπάστης Βρετανός ποιητής Σέλεϊ όταν έμαθε την έκρηξη της ελληνικής επανάστασης συνέθεσε ένα λυρικό δράμα με τίτλο Hellas. Στον πρόλογό του έγραφε:*
>
> «Είμαστε όλοι Έλληνες. Οι νόμοι μας, η φιλολογία μας, η θρησκεία μας, οι τέχνες μας έχουν όλα τις ρίζες τους στην Ελλάδα...».
>
> *Ο πρώτος εκδότης του έργου αφαίρεσε από τον πρόλογο μια μεγάλη παράγραφο στην οποία ο ποιητής τόνιζε ότι «αυτή είναι η εποχή του πολέμου των καταπιεσμένων εναντίον των καταπιεστών». Έχει υποστηριχθεί ότι το ποίημα Hellas υπήρξε το πρότυπο-ερέθισμα του Διονύσιου Σολωμού για να συνθέσει το έργο του* Ύμνος εις την Ελευθερίαν, *που έγινε αργότερα ο εθνικός ύμνος των Ελλήνων.*

1. Φιλέλληνες

νική επανάσταση θα χάσει την επιρροή της στους Έλληνες, γνωστοποίησε, στις αρχές του 1824, το *σχέδιο των τριών τμημάτων*, που προέβλεπε τον σχηματισμό τριών αυτόνομων (για τον όρο αυτονομία βλέπε γλωσσάριο) ελληνικών ηγεμονιών. Το σχέδιο, ωστόσο, απορρίφθηκε όχι μόνο από τον σουλτάνο αλλά και από τους Έλληνες.

Η αγγλική μεταστροφή ενίσχυσε την επιρροή της Αγγλίας μεταξύ των Ελλήνων. Στο πλαίσιο αυτό, η κυβέρνηση Κουντουριώτη προώθησε τη σύναψη δύο δανείων με αγγλικές τράπεζες (1824, 1825). Λίγο αργότερα, το 1825, η δύσκολη θέση στην οποία είχε περιέλθει η επανάσταση, εξαιτίας της επέμβασης του αιγυπτιακού στρατού, διευκόλυνε τους αγγλόφιλους να πείσουν τους περισσότερους Έλληνες ηγέτες να υπογράψουν την *πράξη προστασίας*, ένα έγγραφο με το οποίο ζητούσαν από την Αγγλία να αναλάβει την προστασία των Ελλήνων. Ένας από τους λίγους που δεν υπέγραψαν ήταν ο Δ. Υψηλάντης.

Καθώς η Αγγλία, η Ρωσία και η Γαλλία αναμειγνύονταν όλο και περισσότερο στα ελληνικά πράγματα, αρκετοί Έλληνες άρχισαν να πείθονται ότι η λύση θα ερχόταν, τελικά, από τις Δυνάμεις. Έτσι, δημιουργήθηκαν, την περίοδο 1823-1825, πολιτικές ομάδες-κόμματα που συνδέονταν με τις Δυνάμεις. Αυτά ήταν το *αγγλικό* με επικεφαλής τον Αλ. Μαυροκορδάτο, το *γαλλικό* με ηγέτη τον Ι. Κωλέττη και το *ρωσικό* με αρχηγούς τους Α. Μεταξά και Θ. Κολοκοτρώνη.

Το κίνημα του φιλελληνισμού Παράλληλα, αναπτυσσόταν τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική ο φιλελληνισμός, ένα κίνημα συμπαράστασης στους Έλληνες. Κύριοι παράγοντες που γέννησαν τον φιλελληνισμό ήταν ο φιλελευθερισμός και ο επαναστατικός ριζοσπαστισμός που είχε σπείρει η γαλλική επανάσταση. Ως πολιτική συμπεριφορά ο φιλελληνισμός στρεφόταν εναντίον τόσο της οθωμανικής απολυταρχίας όσο και της Ιερής Συμμαχίας αποτελώντας μια από τις κορυφαίες στιγμές του πολιτικού Ρομαντισμού του 19ου αιώνα. Ο φιλελληνισμός ευνοήθηκε, επίσης, από τον θαυμασμό των Ευρωπαίων για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, τον αποτροπιασμό για τις βιαιότητες των Τούρκων σε βάρος άμαχων Ελλήνων, αλλά και από τη συγκίνηση που είχαν προκαλέσει οι ελληνικές επιτυχίες. Βεβαίως, υπήρχαν και κάποιοι που, ενώ παρουσιάζονταν ως φιλέλληνες, συμπεριφέρονταν τυχοδιωκτικά ενδιαφερόμενοι μόνο για χρήματα και αξιώματα.

Ο φιλελληνισμός πρόσφερε ενίσχυση τόσο οικονομική (χρήματα, εφόδια) όσο και ηθική (ποικίλες εκδηλώσεις συμπαράστασης). Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει στους φιλέλληνες που συμμετείχαν προσωπικά στον Αγώνα και στις προσπάθειες συγκρότησης κράτους. Πολλοί από αυτούς σκοτώθηκαν πολεμώντας για την ελευθερία των Ελλήνων. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει στον Άγγλο λόρδο Μπάιρον που πέθανε στο πολιορκημένο Μεσολόγγι (1824).

Προς την ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους (1826-1830) Μετά το 1826 οι Δυνάμεις φαίνονταν αποφασισμένες να λύσουν το ελληνικό ζήτημα. Η ιουλιανή συνθήκη του Λονδίνου (6 Ιουλίου 1827: Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία) προέβλεπε την ίδρυση αυτόνομου ελληνικού κράτους. Η άρνηση του σουλτάνου να αποδεχτεί αυτή τη ρύθμιση προκάλεσε την ένοπλη επέμβαση των Δυνάμεων: στη ναυμαχία του Ναβαρίνου (8 Οκτωβρίου 1827) οι στόλοι της Αγγλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας συνέτριψαν τον τουρκοαιγυπτιακό στόλο.

Η νέα τουρκική ήττα στον ρωσοτουρκικό πόλεμο που ακολούθησε (1828-1829) υποχρέωσε τον σουλτάνο να αποδεχτεί όλες τις μέχρι τότε αποφάσεις των Δυνάμεων σχετικά με το ελληνικό ζήτημα (συνθήκη της Αδριανούπολης, 14 Σεπτεμβρίου 1829). Καθώς η Ρωσία φαινόταν έτοιμη να αποκομίσει μόνη της όλα τα διπλωματικά οφέλη από τη διευθέτηση του ελληνικού ζητήματος, η Αγγλία και η Γαλλία πρότειναν τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Πράγματι, στις 22 Ιανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου (ν.η.) 1830 υπογράφτηκε από την Αγγλία, τη Ρωσία και τη Γαλλία το **πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας**, η πρώτη επίσημη διεθνής διπλωματική πράξη που αναγνώρισε την Ελλάδα ως

3. Η ελληνική επανάσταση στην πολιτική πραγματικότητα της εποχής της

Μόνο μία από τις επαναστάσεις του 1820-1822 κατόρθωσε να επιβληθεί, και αυτό αποδίδεται εν μέρει στην επιτυχία της να πάρει μορφή γνήσιας λαϊκής επανάστασης και στην ευνοϊκή διπλωματική κατάσταση: ο ελληνικός ξεσηκωμός του 1821. Η Ελλάδα, συνεπώς, έγινε πηγή έμπνευσης του διεθνούς φιλελευθερισμού [...].

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990, σ. 159.

2. Carneray, Η ναυμαχία του Ναβαρίνου.

3. Η επικράτεια του πρώτου ελληνικού κράτους (1830).

κράτος κυρίαρχο και ανεξάρτητο. Το ελληνικό κράτος συμφωνήθηκε ότι θα εκτεινόταν νότια της συνοριακής γραμμής που ορίζεται από τους ποταμούς Αχελώο και Σπερχειό. Ωστόσο, τα σύνορα αυτά θα άλλαζαν λίγο αργότερα (βλέπε ενότητα 17). Παράλληλα, οι Δυνάμεις επέλεξαν τον πρίγκιπα Λεοπόλδο του Σαξ Κόμπουργκ ως ηγεμόνα της Ελλάδας. Αυτός, όμως, δεν αποδέχτηκε την εκλογή του.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 1, να καταγράψετε τα επιχειρήματα με τα οποία προσπάθησαν οι Έλληνες να πείσουν τους Ευρωπαίους ηγέτες να τους συμπαρασταθούν.
2. Ποια ήταν η θέση της ελληνικής επανάστασης στο ευρωπαϊκό πολιτικό τοπίο της εποχής της; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε την πηγή 3.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Αφού μελετήσετε τον παραπάνω χάρτη του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, να συνθέσετε δίστηλο πίνακα: στη μία στήλη να καταγράψετε τα διαμερίσματα της σημερινής Ελλάδας που συμπεριλαμβάνονταν στα εδάφη εκείνης της πρώτης Ελλάδας και στην άλλη τα διαμερίσματα που δεν συμπεριλαμβάνονταν.

ΕΝΟΤΗΤΑ 11

Τα επαναστατικά κύματα του 1830 και του 1848 στην Ευρώπη

Οι επαναστάσεις του 1830 Γύρω στα 1830 σειρά επαναστάσεων συγκλόνισε την Ευρώπη δυτικά της Ρωσίας.

Η ***επανάσταση στη Γαλλία*** στρεφόταν εναντίον του βασιλιά Καρόλου Ι΄, που επιχείρησε να αποδώσει στους αριστοκράτες και στην εκκλησία κάποια από τα προνόμια που είχαν πριν από το 1789. Η μεγαλοαστική τάξη και τα λαϊκά στρώματα αντέδρασαν έντονα. Η κρίση κορυφώθηκε όταν ο αυταρχικός Κάρολος Ι΄ διέλυσε τη Βουλή (Μάρτιος 1830), περιόρισε δραστικά τα εκλογικά δικαιώματα των αστών και επέβαλε αυστηρή λογοκρισία. Αμέσως, πλήθη λαού, με επικεφαλής ριζοσπάστες δημοκρατικούς, έστησαν οδοφράγματα στους δρόμους του Παρισιού εξαναγκάζοντας τον Κάρολο Ι΄ σε παραίτηση και αξιώνοντας την εγκαθίδρυση αβασίλευτης δημοκρατίας. Οι φιλελεύθεροι αστοί, όμως, που έλεγχαν την κατάσταση, ευνόησαν την άνοδο στον θρόνο του μετριοπαθούς βασιλιά Λουδοβίκου-Φιλίππου.

1. Ε. Ντελακρουά, Η ελευθερία οδηγεί τον λαό. Πίνακας εμπνευσμένος από τη γαλλική επανάσταση του 1830.

Η ***επανάσταση στο Βέλγιο***, που ήταν τμήμα του Βασιλείου των Κάτω Χωρών, προκλήθηκε κυρίως από το ότι ο βασιλιάς Γουλιέλμος Α΄ της Οράγγης ευνοούσε τα ολλανδικά οικονομικά συμφέροντα σε βάρος των βελγικών. Ενισχύθηκε, επίσης, από τις θρησκευτικές διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στους προτεστάντες Ολλανδούς και τους καθολικούς Βέλγους. Έτσι, οι Βέλγοι επαναστάτησαν και ίδρυσαν το ανεξάρτητο βασίλειο του Βελγίου το 1830.

Η ***επανάσταση στην Πολωνία*** ξεκίνησε με κύριο αίτημα την ανεξαρτησία από τη Ρωσία, τμήμα της οποίας ήταν έως τότε τα πολωνικά εδάφη. Η επέμβαση, ωστόσο, ισχυρών ρωσικών δυνάμεων και οι διαφωνίες μεταξύ των επαναστατών οδήγησαν τελικά στην αποτυχία της επανάστασης και στην επιβολή ενός ιδιαίτερα αυταρχικού καθεστώτος.

Οι επαναστάσεις του 1848 Λίγα χρόνια αργότερα, στα 1848, ξέσπασαν νέες επαναστάσεις. Τα αιτία τους ήταν ποικίλα.

Τα *οικονομικά και κοινωνικά αίτια* σχετίζονταν με τη σταθερή πτώση του βιοτικού επιπέδου των λαϊκών στρωμάτων σε πολλές περιοχές της Ευρώπης, ήδη από τη δεκαετία του 1820, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη μιας γενικευμένης κοινωνικής δυσαρέσκειας.

Τα *εθνικά αίτια* συνδέονταν με την ανάδυση των εθνικών ιδεών στην Ευρώπη και την επιδίωξη πολλών ευρωπαϊκών εθνών να δημιουργήσουν ανεξάρτητα κράτη.

Τα *πολιτικά αίτια* προέκυπταν από τις διαρκώς αυξανόμενες απαιτήσεις των ευρωπαϊκών κρατών από τους υπηκόους τους (αύξηση της φορολογίας, καθιέρωση της υποχρεωτικής στράτευσης κ.ά.), αλλά και από την ενίσχυση εκείνων των πολιτικών δυνάμεων που επιδίωκαν την ανατροπή των αποφάσεων του συνεδρίου της Βιέννης.

> ***1. Τα κίνητρα των επαναστατών του 1848***
>
> Καθένας [ενν. από όσους συμμετέχουν στις επαναστάσεις του 1848] αντλεί τα κίνητρα που ταιριάζουν στη δράση του από το κατά τα φαινόμενα ανεξάντλητο οπλοστάσιο των ιδεών που κληροδοτήθηκαν από τη γαλλική επανάσταση. Παρ' όλα αυτά, εκείνο που ακόμα παρακινεί τους λαούς είναι οι δυο μεγάλες διεκδικήσεις οι οποίες καταπνίγηκαν από τους πρωτεργάτες του συνεδρίου της Βιέννης: ο φιλελευθερισμός και ο εθνικισμός. Αρχίζουν, ωστόσο, να διαφαίνονται, κυρίως στη Γαλλία και την Ιταλία, νέες επιδιώξεις με κοινωνικό χαρακτήρα, που προβάλλονται από ένα στρώμα του πληθυσμού του οποίου η σημασία αυξάνει μαζί με τις προόδους της εκβιομηχάνισης: τους εργάτες.
>
> S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 49.

Η ***επανάσταση στη Γαλλία*** πυροδοτήθηκε από ριζοσπάστες δημοκρατικούς που απαιτούσαν κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις και εξανάγκασε τον βασιλιά σε παραίτηση. Σχηματίστηκε δημοκρατική κυβέρνηση, με τη συμμετοχή τόσο μετριοπαθών όσο και ριζοσπαστών, που παραχώρησε πολιτικά δικαιώματα σε όλους τους άνδρες και πήρε μέτρα οικονομικής ανακούφισης των λαϊκών τάξεων. Ωστόσο, οι εκλογές που έγιναν τον Απρίλιο του 1848 έδωσαν την πλειοψηφία στους μετριοπαθείς φιλελεύθερους, που συνέλαβαν τους ηγέτες των ριζοσπαστών και κατάργησαν τα κοινωνικά μέτρα της προηγούμενης κυβέρνησης. Το αποτέλεσμα ήταν να ξεσπάσει, το καλοκαίρι του 1848, ένας

2. Το επαναστατικό κύμα του 1848 στην Ευρώπη.

2. Τα κοινά χαρακτηριστικά των επαναστάσεων του 1848

Πρώτα απ' όλα, όλες [οι επαναστάσεις] πέτυχαν και απέτυχαν γρήγορα και, στις περισσότερες περιπτώσεις, ολοκληρωτικά. Στους πρώτους λίγους μήνες όλες οι κυβερνήσεις στην επαναστατημένη ζώνη σαρώθηκαν ή παρέλυσαν. Όλες κατέρρευσαν ή παραιτήθηκαν ουσιαστικά χωρίς αντίσταση. Ωστόσο, μέσα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα η επανάσταση είχε χάσει την πρωτοβουλία σχεδόν παντού. [...] Όλες οι επαναστάσεις είχαν και ένα άλλο κοινό σημείο, που σε μεγάλο βαθμό εξηγεί την αποτυχία τους. Ήταν, πραγματικά ή εν σπέρματι, κοινωνικές επαναστάσεις των φτωχών εργαζομένων.
E.J. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, γ' ανατύπωση, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σ. 31-34.

αληθινός κοινωνικός πόλεμος που τελείωσε με τη συντριβή των ριζοσπαστικών δυνάμεων. Η κυριαρχία των μετριοπαθών φιλελεύθερων επιβεβαιώθηκε με την εκλογή ως προέδρου της Γαλλίας του πρίγκιπα Λουδοβίκου-Ναπολέοντα Βοναπάρτη, την αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων από τους εργάτες και τον περιορισμό της ελευθεροτυπίας.

Η ***επανάσταση στην Αυστρία*** προκάλεσε αρχικά την παραίτηση και τη φυγή από τη Βιέννη του αυταρχικού πρωθυπουργού Μέτερνιχ καθώς και την παραίτηση του αυτοκράτορα Φερδινάνδου. Ωστόσο, οι αντιθέσεις ανάμεσα στους μετριοπαθείς φιλελεύθερους, που συμμετείχαν στην κυβέρνηση, και τους ριζοσπάστες δημοκρατικούς, που αξίωναν μεταρρυθμίσεις, οδήγησαν σε νέα επανάσταση (Οκτώβριος 1848), η οποία καταπνίγηκε.

Η ***επανάσταση των Ούγγρων*** ήταν η σημαντικότερη μιας σειράς επαναστάσεων (Βοημία, Ιταλία) που εκδηλώθηκαν στην επικράτεια της Αυστρίας, ευνοημένες από τον γενικότερο επαναστατικό αναβρασμό. Με επικεφαλής τον Λάγιος Κόσουτ, οι επαναστάτες κήρυξαν την ανεξαρτησία της Ουγγαρίας, σχημάτισαν κυβέρνηση και θέσπισαν νόμους. Τελικά, όμως, και αυτή η επανάσταση καταπνίγηκε.

Η ***επανάσταση στην Πρωσία*** άρχισε με εξέγερση στο Βερολίνο. Αμέσως, ο βασιλιάς Φρειδερίκος Γουλιέλμος Γ' υποσχέθηκε παραχώρηση συντάγματος. Παράλληλα, και καθώς δυνάμωναν οι φωνές που υποστήριζαν την ενοποίηση του γερμανικού χώρου, συγκροτήθηκε η συνέλευση της Φρανκφούρτης. Σε αυτή διαμορφώθηκαν δύο ρεύματα: το ένα υποστήριζε τη δημιουργία μιας *Μεγάλης Γερμανίας* με τη συμμετοχή και της Αυστρίας και το άλλο τη συγκρότηση μιας *Μικρής Γερμανίας* υπό την καθοδήγηση της Πρωσίας. Αν και η πλειοψηφία της συνέλευσης τάχθηκε με τη δεύτερη άποψη, η αντίδραση της Αυστρίας εμπόδισε τη δημιουργία ενός ενιαίου γερμανικού κράτους.

Μια αποτίμηση Τα επαναστατικά κινήματα του 1848, η *άνοιξη των λαών* όπως ονομάστηκαν, επηρέασαν ουσιαστικά το πολιτικό τοπίο. Η μεγαλοαστική τάξη, ο αληθινός κερδισμένος, αύξησε, στα περισσότερα κράτη, τον βαθμό συμμετοχής της στη διαχείρι-

3. Η επανάσταση του 1848 στο Βερολίνο.

4. Ε. Φιλιποτό, Η επανάσταση του 1848 στη Γαλλία.
Οι φιλελεύθεροι υψώνουν την τρίχρωμη σημαία ως εθνικό έμβλημα της Γαλλίας (δεξιά) τη στιγμή που οι σοσιαλιστές απέναντί τους υψώνουν την κόκκινη σημαία (αριστερά).

3. Η πολιτική κληρονομιά των επαναστάσεων του 1848

Οι επαναστάσεις του 1848 φανέρωσαν καθαρά ότι οι μεσαίες τάξεις, ο φιλελευθερισμός, η πολιτική δημοκρατία, ο εθνικισμός, ακόμα και οι εργατικές τάξεις, αποτελούσαν πια μόνιμα στοιχεία του πολιτικού σκηνικού. Η ήττα των επαναστάσεων μπορεί να τα έκανε προσωρινά αφανή, αλλά όταν ξαναπρόβαλλαν θα καθόριζαν τη δράση ακόμα και εκείνων των πολιτικών που έτρεφαν τις λιγότερες συμπάθειες γι' αυτά.
E.J. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, 1848-1875, γ' ανατύπωση, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σ. 50.

ση της πολιτικής εξουσίας. Παράλληλα, αναδύθηκαν τα εθνικά αιτήματα πολλών λαών. Τέλος, το κύριο μέτωπο κοινωνικής αντιπαράθεσης μετατοπίστηκε: από εδώ και πέρα οι κύριοι κοινωνικοί αντίπαλοι δεν θα είναι οι ευγενείς και οι αστοί αλλά οι αστοί και οι εργάτες.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ Σταντάλ, ***Το κόκκινο και το μαύρο*** (1830).
Γλαφυρή παρουσίαση της γαλλικής κοινωνίας την εποχή της Παλινόρθωσης (1815-1830).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 2, να ανιχνεύσετε τους λόγους που οδήγησαν σε αποτυχία τις επαναστάσεις του 1848.
2. Ποιες μεταβολές έφεραν στην ευρωπαϊκή πολιτική πραγματικότητα οι επαναστάσεις του 1848; Στην απάντησή σας να πάρετε υπόψη σας τις πηγές 1-3 και την εικόνα 4.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να μελετήσετε τον πίνακα του Ε. Ντελακρουά *Η ελευθερία οδηγεί τον λαό* (εικόνα 1). Ποια μορφή δεσπόζει; Τι συμβολίζει; Τι εκπροσωπούν οι άλλες μορφές;

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

✓ από τα μέσα του 18ου αιώνα είχαν αρχίσει να συντελούνται στους κόλπους του ελληνισμού σοβαρότατοι οικονομικοί, κοινωνικοί και ιδεολογικοί μετασχηματισμοί

✓ κατά την περίοδο 1820-1848 ξέσπασαν στην Ευρώπη πολλές επαναστάσεις που εναντιώνονταν στην Παλινόρθωση και διεκδικούσαν πολιτικές και εθνικές ελευθερίες

✓ η ελληνική επανάσταση, μία από τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις του 19ου αιώνα, ξέσπασε τον Φεβρουάριο του 1821 στις Ηγεμονίες, επεκτάθηκε και σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου και είχε ως τελικό αποτέλεσμα την ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ την ωρίμανση και εξάπλωση της βιομηχανικής επανάστασης τον 19ο αιώνα
✓ τις κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της βιομηχανικής επανάστασης
✓ τις ενοποιήσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας
✓ την ίδρυση νέων εθνικών κρατών στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα
✓ τα φαινόμενα του ιμπεριαλισμού και της αποικιοκρατίας
✓ τις κύριες εξελίξεις στην αμερικανική ήπειρο, στην Κίνα και στην Ιαπωνία τον 19ο αιώνα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 12

Η ωρίμανση της βιομηχανικής επανάστασης

Το φαινόμενο *βιομηχανική επανάσταση* Οι πρώτες βιομηχανίες (εκβιομηχάνιση) δημιουργήθηκαν στη Μ. Βρετανία γύρω στα 1750-1780 (όπως είδαμε στην ενότητα 1). Κύρια γνωρίσματα της εκβιομηχάνισης ήταν η εκτεταμένη χρήση νέων τεχνικών μέσων (κυρίως της ατμομηχανής) που περιόριζαν τη χειρωνακτική εργασία αυξάνοντας την παραγωγή και μειώνοντας το κόστος των προϊόντων, η αξιοποίηση νέων μορφών ενέργειας (κυρίως του άνθρακα, του καύσιμου των ατμομηχανών), η εφαρμογή καινοτομιών στη μεταλλουργία, η συγκέντρωση των εργαζομένων στα εργοστάσια (βιομηχανικό σύστημα) και οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης. Κύριοι πόλοι εκβιομηχάνισης ήταν η υφαντουργία και η μεταλλουργία.

Από τις αρχές του 19ου αιώνα το φαινόμενο άρχισε να επεκτείνεται, αρχικά στη δυτική Ευρώπη και στη συνέχεια στον υπόλοιπο κόσμο, οδηγώντας στη μετάβαση από την αγροτική-χειροτεχνική οικονομία στη βιομηχανική οικονομία και προκαλώντας οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές. Οι μεταβολές αυτές υπήρξαν τόσο σημαντικές, ώστε οι ιστορικοί τις ονόμασαν *βιομηχανική επανάσταση* (βλέπε και ενότητα 1).

Η εξάπλωση της βιομηχανικής επανάστασης Στα μέσα του 19ου αιώνα η εκβιομηχάνιση περιοριζόταν ακόμη στη Μ. Βρετανία, στη βόρεια και ανατολική Γαλλία, στο Βέλγιο, στις Κάτω Χώρες, σε κάποιες περιοχές στις όχθες του ποταμού Ρήνου και σε ορισμένα κέντρα στη βόρεια Ιταλία. Από τα μέσα του 19ου αιώνα, όμως, εξαπλώθηκε με γρήγορους ρυθ-

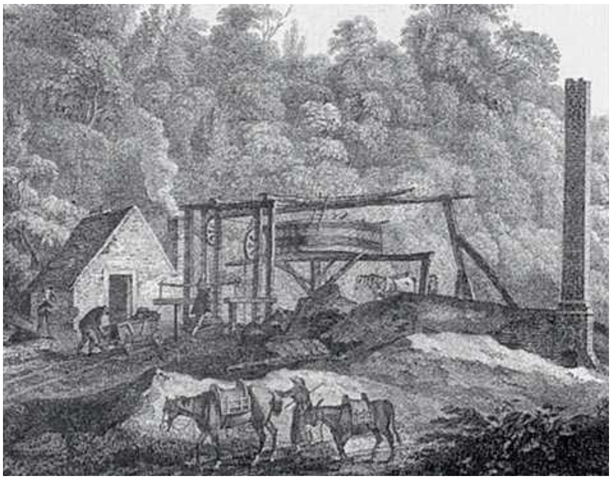

1. Δύο ανθρακωρυχεία του 1800 περίπου (αριστερά) και του 1910 περίπου (δεξιά).

> **1. Η σύζευξη επιστήμης και βιομηχανίας**
>
> [...] Γύρω στα μέσα του 19ου αιώνα αναπτύχθηκαν δύο βιομηχανικοί κλάδοι που βασίζονταν σε μια πολύ επαναστατική τεχνολογία: η χημική και (στο βαθμό που αφορούσε τις επικοινωνίες) η ηλεκτρική βιομηχανία. [...] Όπως μαρτυρούν τα μυθιστορήματα του Ιουλίου Βερν (1828-1905), ο καθηγητής έγινε μια πολύ σημαντικότερη για τη βιομηχανία μορφή από όσο ήταν στο παρελθόν [...]. Εξάλλου, το ερευνητικό εργαστήριο έγινε αναπόσπαστο στοιχείο της βιομηχανικής ανάπτυξης. [...] Μια σημαντική συνέπεια αυτής της διείσδυσης της επιστήμης στη βιομηχανία ήταν ότι από τότε το εκπαιδευτικό σύστημα γινόταν όλο και ζωτικότερο για τη βιομηχανική ανάπτυξη.
>
> E.J. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, 1848-1875, γ' ανατύπωση, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σ. 71-73.

μούς σε νέες περιοχές της Ευρώπης, καθώς και στις ΗΠΑ, χάρη στην αδιάκοπη πρόοδο των παραδοσιακών βιομηχανικών τομέων (υφαντουργία, μεταλλουργία).

Μετά το 1880 πρωτοπόροι έγιναν νέοι βιομηχανικοί κλάδοι που συνδέονταν με την επιστημονική έρευνα. Η χημεία πέρασε από τον χώρο του εργαστηρίου στη μαζική παραγωγή. Επαναστατικές επιστημονικές ανακαλύψεις γέννησαν την οργανική χημεία και επέτρεψαν την παραγωγή μεγάλων ποσοτήτων συνθετικών βαφών, λιπασμάτων, πλαστικών υλών και εκρηκτικών (δυναμίτιδα). Χάρη στη χημεία αναπτύχθηκαν, ακόμη, οι βιομηχανίες φαρμάκων, ψυγείων, φωτογραφικών και κινηματογραφικών ειδών. Πρωτοπόρος αναδείχτηκε η Γερμανία. Παράλληλα, ο ηλεκτρισμός αποτέλεσε, ίσως, την κυριότερη καινοτομία του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, τόσο ως πηγή ενέργειας για τους ηλεκτρικούς κινητήρες όσο και ως μέσο φωτισμού, καθώς άρχισε να αντικαθιστά το φωταέριο και τις λάμπες πετρελαίου. Αυτή την εποχή επινοήθηκαν ο ηλεκτρικός λαμπτήρας πυρακτώσεως, καθώς και μέθοδοι μετατροπής της ενέργειας των υδάτων σε ηλεκτρική ενέργεια και μεταφοράς της σε μεγάλες αποστάσεις.

Η επανάσταση στις συγκοινωνίες και στις επικοινωνίες Οι πρόοδοι στις συγκοινωνίες και στις επικοινωνίες επιτάχυναν τη βιομηχανική ανάπτυξη.

Όλα άρχισαν με τον σιδηρόδρομο. Το 1825 ο Άγγλος μηχανικός Στίβενσον (Stephenson) κίνησε την πρώτη ατμάμαξα στη σιδηροδρομική γραμμή Λίβερπουλ-Μάντσεστερ. Το επίτευγμα ήταν τεράστιο, αν σκεφτεί κανείς ότι έως τότε τα χερσαία μέσα μεταφοράς λίγο διέφεραν από εκείνα της αρχαιότητας. Ξεκίνησε, έτσι, μια διαδικασία συνεχών βελτιώσεων του σιδηροδρόμου, που έφτασε, στα τέλη του 19ου αιώνα, μέχρι την κατασκευή ηλεκτροκίνητων τραμ και αστικών υπόγειων ηλεκτρικών σιδηροδρόμων (μετρό). Η χρησιμοποίηση ατμομηχανής για την κίνηση στη θάλασσα οδήγησε στο σιδερένιο ατμόπλοιο, που αντικατέστησε, βαθμιαία, το ξύλινο ιστιοφόρο πλοίο. Ο χρόνος και το κόστος του ταξιδιού μειώθηκαν θεαματικά. Ο σιδηρόδρομος και το ατμόπλοιο έγιναν τα σύμβολα της βιομηχανικής ανάπτυξης, τα σύμβολα της νέας εποχής.

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, η εξέλιξη των κινητήρων και η ενσωμάτωσή τους σε οχήματα είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του αυτοκινήτου, αλλά και τον πειραματισμό στη δημιουργία ιπτάμενων μηχανών, των πρώτων αεροπλάνων. Παράλληλα, το καύσιμο των κινητήρων, το πετρέλαιο, άρχιζε να αποκτά μεγάλη αξία και σημασία.

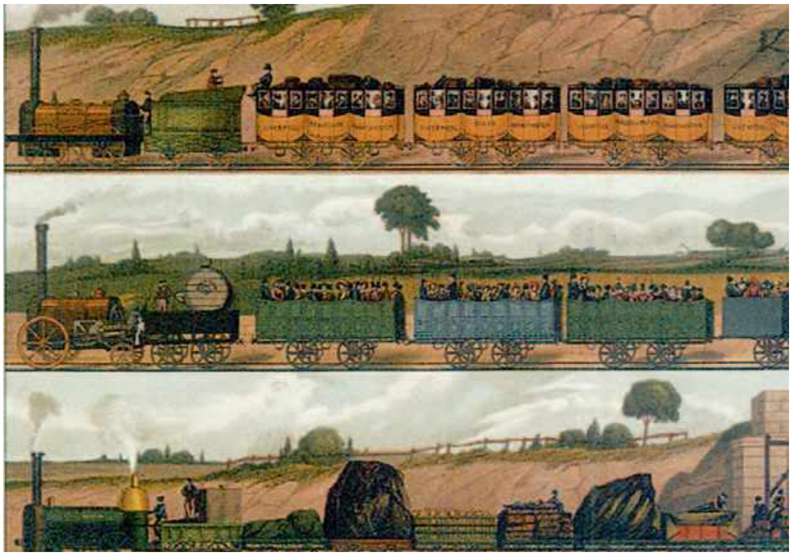

2. Σιδηρόδρομοι στη Βρετανία, 1800 περίπου.

> **2. Η σημασία του σιδηροδρόμου**
>
> Με τη γρήγορη βελτίωση όλων των εργαλείων παραγωγής, με την απεριόριστη διευκόλυνση των συγκοινωνιών, η αστική τάξη τραβάει στον πολιτισμό όλα, ακόμα και τα πιο βάρβαρα έθνη. [...] Αναγκάζει όλα τα έθνη να δεχτούν τον αστικό τρόπο παραγωγής, αν δεν θέλουν να χαθούν. Τα αναγκάζει να εισάγουν στη χώρα τους τον λεγόμενο πολιτισμό, δηλ. να γίνουν αστοί. Με μια λέξη δημιουργεί έναν κόσμο «κατ' εικόνα της».
>
> Κ. Μαρξ & Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* (1848), Κ. Μαρξ & Φρ. Ένγκελς, *Εκλεκτά έργα*, Γνώσεις, χ.χ., τόμ. 1ος, σ. 24-25.

Ενώ συνέβαιναν τα παραπάνω, η επανάσταση των μέσων μετάδοσης ήχου σε μεγάλες αποστάσεις (ηλεκτρικός τηλέγραφος, τηλέφωνο, ασύρματος τηλέγραφος), που είχε ξεκινήσει από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, συνεχιζόταν κάνοντας ευκολότερη την επικοινωνία.

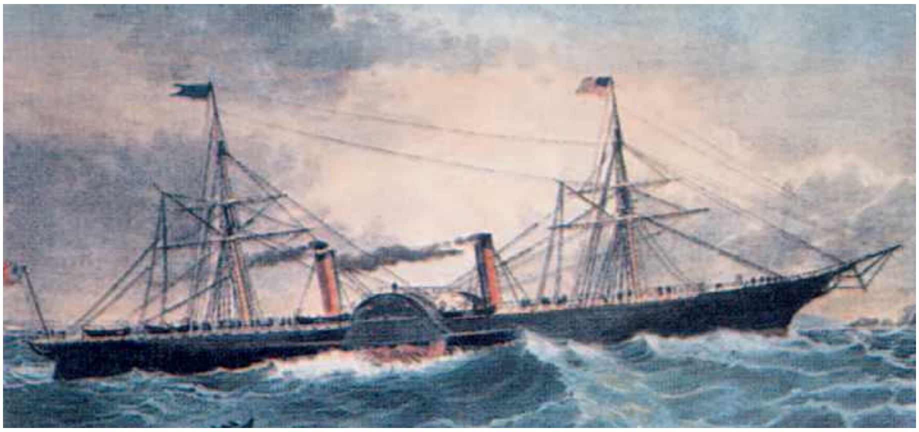

3. Ένα από τα πρώτα ατμόπλοια.

Έτσι, άρχισε να διαμορφώνεται ένα δίκτυο μεταφορών και επικοινωνιών που αγκάλιαζε, βαθμιαία, όλη τη Γη, ενσωματώνοντας συνεχώς νέες περιοχές, οι οποίες εντάσσονταν μέρα με την ημέρα στο νέο οικονομικό σύστημα.

Οικονομικός φιλελευθερισμός και καπιταλισμός Ο νέος τρόπος οργάνωσης της οικονομίας ονομάστηκε *οικονομία της ελεύθερης αγοράς* ή *καπιταλισμός* ή *κεφαλαιοκρατία*. Ιδεολογική βάση του νέου συστήματος υπήρξε ο *οικονομικός φιλελευθερισμός*. Σύμφωνα με αυτόν, οι επιχειρηματίες είχαν το δικαίωμα να πράττουν ό,τι εκείνοι έκριναν αναγκαίο για να κερδίζουν. Το ατομικό συμφέρον θεωρούνταν σημαντικότερο του κοινωνικού.

Η ανάγκη συγκέντρωσης τεράστιων κεφαλαίων για να ιδρυθούν μεγάλες βιομηχανίες οδήγησε στη δημιουργία εταιρειών με τη συμμετοχή πολλών κεφαλαιούχων. Το κεφάλαιο αυτών των επιχειρήσεων εκφραζόταν σε μετοχές. Ο κάθε κεφαλαιούχος, ανάλογα με το ποσοστό συμμετοχής του στην εταιρεία, είχε έναν αριθμό μετοχών. Την ίδια εποχή δημιουργήθηκαν μεγάλες τράπεζες που συγκέντρωναν κεφάλαια, τα οποία δάνειζαν σε επιχειρηματίες με τόκο. Η ανάγκη μείωσης του κόστους παραγωγής προκάλεσε συγχωνεύσεις και οδήγησε στη δημιουργία ολιγοπωλίων και μονοπωλίων, δηλαδή τεράστιων επιχειρήσεων που κατόρθωναν να επικρατήσουν μόνο αυτές στην αγορά.

Παράλληλα, άρχισαν να ξεσπούν, περιοδικά, οικονομικές κρίσεις όταν η αγορά αδυνατούσε να απορροφήσει την παραγωγή. Στο πλαίσιο αυτό, άρχισε να αμφισβητείται ο απόλυτος οικονομικός φιλελευθερισμός και να συζητείται η κρατική παρέμβαση στην οικονομία.

3. Οι απαρχές διαμόρφωσης της μαζικής αγοράς

[Κατά την περίοδο 1875-1914] με την αύξηση του πληθυσμού, του εξαστισμού και των πραγματικών εισοδημάτων, η μαζική αγορά, που ίσαμε τότε περιοριζόταν λίγο-πολύ στα [...] βασικά είδη επιβίωσης, άρχισε να επιβάλλει την κυριαρχία της στις βιομηχανίες παραγωγής καταναλωτικών αγαθών. Μακροπρόθεσμα αυτή η εξέλιξη ήταν πιο σημαντική από την αξιοσημείωτη αύξηση στην κατανάλωση των πλούσιων [...]. Επανάσταση στην αυτοκινητοβιομηχανία δεν έφερε η Ρολς Ρόις αλλά το μοντέλο Τ της Φορντ.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914*, α' ανατύπωση, μτφρ. Κ. Σκλαβενίτη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σ. 90.

4. Το μοντέλο Τ της Ford, το πρώτο αυτοκίνητο για τους πολλούς.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 1, να συνθέσετε κείμενο με θέμα τις αλλαγές που συντελέστηκαν στη σχέση επιστήμης-βιομηχανίας κατά τον 19ο αιώνα και τη σημασία τους.
2. Να μελετήσετε την πηγή 2 και την εικόνα 2. Κατόπιν να εκπονήσετε άσκηση (σε σχήμα) άστρου τοποθετώντας στο κέντρο τη λέξη «σιδηρόδρομος».
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Τα μέσα μαζικής μεταφοράς την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης και σήμερα: Παραμένουν τα ίδια; Έχουν αλλάξει; Ποιες μεταβολές θα μπορούσατε να εντοπίσετε; Πού τις αποδίδετε;

ΕΝΟΤΗΤΑ 13

Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της βιομηχανικής επανάστασης

1. Μετανάστες στο κατάστρωμα πλοίου ταξιδεύουν προς την Αμερική.

Η βιομηχανική επανάσταση έφερε σοβαρές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές.

Πληθυσμιακές μεταβολές Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου προκάλεσε στην Ευρώπη, ιδίως μετά το 1850, εντυπωσιακή πληθυσμιακή αύξηση, ένα μέρος της οποίας διοχετεύτηκε στη μετανάστευση. Η *εσωτερική μετανάστευση* προς τις βιομηχανικές πόλεις πύκνωσε τις στρατιές των εργατών. Τότε, άρχισαν να δημιουργούνται εργατικά προάστια, κοντά ή και ανάμεσα στα εργοστάσια. Η *εξωτερική μετανάστευση* κατευθύνθηκε στις ΗΠΑ, στον Καναδά και στην Αυστραλία.

Κοινωνικοί μετασχηματισμοί Παράλληλα, άλλαζαν τα κοινωνικά δεδομένα.

Οι *αριστοκράτες-μεγαλογαιοκτήμονες* παρέμεναν πανίσχυροι στην ανατολική και μεσογειακή Ευρώπη, καθώς η περιορισμένη διάδοση της βιομηχανίας στις περιοχές αυτές δεν έθιγε τις προϋπάρχουσες κοινωνικές δομές. Στην Αγγλία, όπου είχαν αρχίσει να ασχολούνται με επιχειρήσεις καπιταλιστικού χαρακτήρα, έπαιζαν σημαντικό ρόλο. Αντιθέτως, στη Γαλλία, όπου η αριστοκρατία δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για νέου τύπου οικονομικές δραστηριότητες, η επιρροή της περιοριζόταν διαρκώς.

Οι *αστοί* ήταν, πλέον, η κυρίαρχη κοινωνική τάξη. Διακρίνονταν σε *μεγαλοαστούς* (βιομήχανοι, μεγαλέμποροι, τραπεζίτες), *μεσοαστούς* (βιοτέχνες, ελεύθεροι επαγγελματίες) και *μικροαστούς* (δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι). Οι μεγαλοαστοί συγκροτούσαν την άρχουσα κοινωνική τάξη. Διέθεταν πλούτο, υψηλό κοινωνικό κύρος και πολιτική επιρροή.

2. Παιδική εργασία σε ανθρακωρυχείο την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης.

Οι *αγρότες* αποτελούσαν την πλειονότητα των Ευρωπαίων κατά τον 19ο αιώνα και ζούσαν υπό εξαιρετικά ασταθείς συνθήκες, εκτεθειμένοι στις διαθέσεις των μεγαλοκτηματιών και στις διακυμάνσεις των τιμών. Πολλοί μετανάστευαν αναζητώντας καλύτερη τύχη.

Οι *εργάτες*, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, αυξάνονταν όσο αναπτυσσόταν η βιομηχανία. Εργάζονταν 12-16 ώρες καθημερινά, δίχως ούτε μια μέρα ανάπαυσης, και έπαιρναν μισθούς πείνας. Ζούσαν, στριμωγμένοι πολλοί μαζί, σε μικρά και ανθυγιεινά σπίτια και πέθαιναν νέοι. Το 1827 ο μέσος όρος ζωής των εργατών της γαλλικής βιομηχανικής πόλης Μιλούζ ήταν τα 27 χρόνια!

Σοσιαλιστικές θεωρίες Τα έντονα κοινωνικά προβλήματα γέννησαν, τον 19ο αιώνα, μια σειρά θεωρίες που, επειδή τόνιζαν την προτεραιότητα του κοινωνικού (social) συμφέροντος έναντι του ατομικού, έγιναν γνωστές με τον γενικό όρο *σοσιαλισμός*.

Οι πρώτοι σοσιαλιστές (Σαιν Σιμόν, Φουριέ, Όουεν, Μπλαν, Προυντόν) μιλούσαν για μια εξιδανικευμένη μορφή κοινωνίας που θα έπρεπε, κατά τη γνώμη τους, να επικρατήσει. Γι' αυτό και οι απόψεις τους ονομάστηκαν *ουτοπικός σοσιαλισμός*.

Το 1848 οι Γερμανοί Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς δημοσίευσαν το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Αργότερα ο Μαρξ δημοσίευσε ένα τρίτομο έργο, *Το Κεφάλαιο (Das Kapital)*. Σε αυτό υποστήριζε την άποψη ότι κύρια αιτία της κοινωνικής αδικίας

> ***1. Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο***
>
> Οι κομμουνιστές θεωρούν ανάξιό τους να κρύβουν τις απόψεις και τις προθέσεις τους. Δηλώνουν ανοιχτά ότι οι σκοποί τους μπορούν να πραγματοποιηθούν μονάχα με τη βίαιη ανατροπή όλου του σημερινού κοινωνικού καθεστώτος. Ας τρέμουν οι κυρίαρχες τάξεις μπρος σε μια κομμουνιστική επανάσταση. Οι προλετάριοι δεν έχουν να χάσουν σ' αυτήν τίποτε άλλο, εκτός από τις αλυσίδες τους. Έχουν να κερδίσουν έναν κόσμον ολόκληρο. Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!
>
> Κ. Μαρξ & Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* (1848), στο Κ. Μαρξ & Φρ. Ένγκελς, *Εκλεκτά έργα*, Γνώσεις, χ.χ., τόμ. 1ος, σ. 58.

ήταν το γεγονός ότι οι σχετικά ολιγάριθμοι αστοί ήταν ιδιοκτήτες των *μέσων παραγωγής* (βλέπε γλωσσάριο). Κατά τον Μαρξ, η εργατική τάξη θα έπρεπε να οργανωθεί σ' ένα δικό της πολιτικό κόμμα, να ανατρέψει τον καπιταλισμό και να πάρει στα χέρια της τα μέσα παραγωγής. Έτσι, θα δημιουργούνταν μια νέα κοινωνία δίχως τάξεις (αταξική κοινωνία), όπου δεν θα υπήρχε εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Οι θέσεις αυτές έγιναν γνωστές ως *μαρξισμός*.

Η ανάπτυξη του συνδικαλισμού (βλέπε γλωσσάριο) Οι άθλιες συνθήκες ζωής έκαναν τους εργάτες να ξεσηκώνονται αυθόρμητα. Όμως, μόνο μετά το 1830, άρχισαν να διεκδικούν οργανωμένα την ικανοποίηση αιτημάτων, όπως η οκτάωρη εργασία. Το 1838 η αγγλική *Ένωση Εργατών* δημοσίευσε τη *Χάρτα του Λαού*, με την οποία οι *χαρτιστές*, όπως ονομάστηκαν τα μέλη της, διατύπωναν πολιτικά αιτήματα (θέσπιση της καθολικής ψηφοφορίας για τους άνδρες κ.ά.).

2. Το εργατικό κίνημα ως τρόπος ζωής

Το εργατικό κίνημα ήταν οργάνωση αυτοάμυνας, διαμαρτυρίας, επανάστασης. Αλλά για τους φτωχούς εργαζομένους ήταν κάτι περισσότερο από όργανο πάλης: ήταν επίσης και τρόπος ζωής. [...] Ο τρόπος ζωής που οι ίδιοι σφυρηλατούσαν για τον εαυτό τους –ζωή συλλογική, μαχητική, ιδεαλιστική και απομονωμένη– προϋπέθετε το κίνημα, γιατί ο αγώνας ήταν η πεμπτουσία της. Με τη σειρά του το κίνημα τής έδινε συνοχή και λόγο ύπαρξης.
E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990, σ. 279.

Κύριος τρόπος διεκδίκησης ήταν οι απεργίες, που συχνά καταστέλλονταν βίαια. Την 1η Μαΐου 1886 μια εργατική απεργία στο Σικάγο των ΗΠΑ με αίτημα την καθιέρωση οκτάωρης εργασίας πνίγηκε στο αίμα. Έτσι, από το 1890 τα σοσιαλιστικά κόμματα και τα συνδικάτα άρχισαν να γιορτάζουν την Πρωτομαγιά ως παγκόσμια μέρα των εργατών, πράγμα που συμβαίνει και σήμερα σε όλο τον κόσμο.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, το εργατικό κίνημα είχε πετύχει τη μείωση των ωρών εργασίας σε δέκα, τη δημιουργία ταμείων ασφάλισης που στήριζαν οικονομικά τους εργάτες σε περίπτωση εργατικού ατυχήματος, ασθένειας ή απόλυσης και την υπογραφή συλλογικών συμβάσεων εργασίας με τους εργοδότες που όριζαν τις κατώτερες αμοιβές προστατεύοντας τους εργάτες, σε κάποιο βαθμό, από την υπερεκμετάλλευση.

Η πολιτική οργάνωση των εργατών Το 1864 ιδρύθηκε στο Λονδίνο η πρώτη *Διεθνής Ένωση Εργατών (πρώτη Διεθνής)*, που διαλύθηκε, ωστόσο, το 1876 εξαιτίας διαφωνιών μεταξύ των σοσιαλιστών. Το 1889, στο Παρίσι, ιδρύθηκε η *δεύτερη Διεθνής*, με τη συμμετοχή μόνο πολιτικών κομμάτων που δέχονταν, τουλάχιστον θεωρητικά, τον μαρξισμό. Τα επόμενα χρόνια δημιουργήθηκαν σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες σοσιαλιστικά και εργατικά κόμματα. Πολλά από αυτά επιδίωκαν να ανέλθουν στην κυβέρνηση μέσα από εκλογές. Με την τακτική αυτή διαφωνούσαν οι Καρλ Λίμπκνεχτ και Ρόζα Λούξεμπουργκ στη Γερμανία, ο Λένιν στη Ρωσία και άλλοι σοσιαλιστές, που πίστευαν ότι έπρεπε να επιδιώκεται η ανατροπή του καπιταλισμού με επανάσταση και η εγκαθίδρυση ενός νέου σοσιαλιστικού καθεστώτος.

Το κίνημα για τη χειραφέτηση της γυναίκας Στη διάρκεια του 19ου αιώνα πολλές γυναίκες άρχισαν να εργάζονται σε εργοστάσια και άλλες επιχειρήσεις. Απέκτησαν, έτσι, οικονομική ανεξαρτησία και άρχισαν να διεκδικούν τη νομική και πολιτική τους χειραφέτηση. Το 1903 η Αγγλίδα Έμελιν Πάνκχορστ ίδρυσε την *Κοινωνική και Πολιτική Ένωση Γυναικών*, που μαχόταν για την παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, πράγμα που επιτεύχθηκε, στη διάρκεια του 20ού αιώνα, σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες.

3. Γυναίκες διαδηλώνουν. Οι πινακίδες που κρατούν γράφουν: «Ψήφο στις γυναίκες».

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

Βιομηχανική επανάσταση και λογοτεχνία

- ✓ Κάρολος Ντίκενς, ***Όλιβερ Τουίστ*** (1837-1839).
  Ένα ορφανό παιδί στα πτωχοκομεία του Λονδίνου.
- ✓ Εμίλ Ζολά, ***Ζερμινάλ*** (1885).
  Η ζωή και οι αγώνες των Γάλλων ανθρακωρύχων το 19ο αιώνα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποιες ήταν οι κύριες κοινωνικές μεταβολές που έφερε η βιομηχανική επανάσταση;
2. Να μελετήσετε την πηγή 2 και την εικόνα 2. Ποιοι παράγοντες οδήγησαν στην εμφάνιση και ανάπτυξη του συνδικαλισμού των εργαζομένων; Εκτός από τη διεκδικητική, ποιες άλλες διαστάσεις είχε το εργατικό κίνημα;
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να μελετήσετε ένα από τα λογοτεχνικά έργα που προτείνονται δίπλα και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 14

Οι ενοποιήσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας. Νέα εθνικά κράτη στα Βαλκάνια

Ο κυρίαρχος ρόλος των εθνικών ιδεών στην Ευρώπη του 19ου αιώνα εκφράστηκε με τον πιο χαρακτηριστικό, ίσως, τρόπο στις διαδικασίες ενοποίησης της Ιταλίας και της Γερμανίας, καθώς και στην ίδρυση νέων εθνικών κρατών στα Βαλκάνια.

Η ενοποίηση της Ιταλίας (1861-1870) Κατά το μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα, στην ιταλική χερσόνησο υπήρχαν πολλά διαφορετικά κράτη. Από αυτά, το μοναδικό στο οποίο βασίλευε Ιταλός μονάρχης ήταν το βασίλειο του Πεδεμοντίου (σημερινή ΒΔ Ιταλία) και της Σαρδηνίας. Σε αυτό βασίστηκε, σε μεγάλο βαθμό, και η προσπάθεια ενοποίησης. Πρωτεργάτες υπήρξαν ο βασιλιάς Βίκτωρ Εμμανουήλ Β΄ και ο μετριοπαθής φιλελεύθερος πρωθυπουργός Καμίλο Καβούρ. Παράλληλα, ο πολιτικός Τζουζέπε Ματσίνι ίδρυσε το κίνημα *Νέα Ιταλία* με στόχο τη δημιουργία ενός ενιαίου και δημοκρατικού ιταλικού κράτους. Στα 1859-1860 το Πεδεμόντιο απέσπασε από την Αυστρία περιοχές της βόρειας Ιταλίας, ενώ ο Ιταλός επαναστάτης Τζουζέπε Γκαριμπάλντι κήρυξε την επανάσταση στη νότια Ιταλία και την ένωση αυτών των περιοχών με το Πεδεμόντιο. Έτσι, το 1861 σχηματίστηκε το ενιαίο βασίλειο της Ιταλίας, που ως το 1870 είχε λάβει την εδαφική μορφή που έχει σήμερα η Ιταλία.

1. Η ενοποίηση της Ιταλίας.

1. Τα ρεύματα του ιταλικού εθνικού κινήματος

Κατά τους οπαδούς του αβά Τζιομπέρτι, η ενότητα θα έπρεπε να πάρει μορφή μιας ομοσπονδίας υπό την προεδρία του Πάπα. [...]

Ένα δεύτερο ρεύμα, φιλελεύθερης έμπνευσης, έχει ως εισηγητές τον Μάσιμο ντ' Ατζέλιο και μια μικρή ομάδα συγκεντρωμένη γύρω από την εφημερίδα *Il Risorgimento*, που ιδρύθηκε από τον Καβούρ στο Τορίνο το 1847. Ανταποκρίνεται στις επιθυμίες της βιομηχανικής και εμπορικής αστικής τάξης του βορρά και βλέπει σε μια Ιταλία ενωμένη υπό συνταγματική μοναρχία το μέσο για την ικανοποίηση τόσο των πατριωτικών αισθημάτων όσο και των οικονομικών συμφερόντων της. [...]

Τέλος, ένα ρεύμα δημοκρατικών ενσαρκώνεται στο ιδεολογικό και «ρομαντικό» σχέδιο του Ματσίνι και των νέων επαναστατών που συσπειρώνονται στους κόλπους του κινήματος «Νέα Ιταλία». Βρίσκουν αρκετά μεγάλο ακροατήριο στους κύκλους της μικρής και της μεσαίας αστικής τάξης –που θα προσφέρουν τη μεγάλη μάζα των αγωνιστών της ιταλικής επανάστασης [...]– και ζητούν τη δημιουργία μιας ενιαίας δημοκρατίας, στηριγμένης στον «λαό», για τον οποίο έχουν μια πολύ εξιδανικευμένη εικόνα.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 115.

Η ενοποίηση της Γερμανίας (1871) Η πολιτική ενοποίηση του γερμανικού χώρου, στον οποίο συνυπήρχαν δύο ισχυρά κράτη, η Αυστρία και η Πρωσία, καθώς και πολλά μικρά κρατίδια, άρχισε να συζητείται στα χρόνια της ναπολεόντειας κατοχής.

Το 1815 ιδρύθηκε, με τη μορφή χαλαρής ένωσης, η Γερμανική Συνομοσπονδία (βλέπε χάρτη στην επόμενη σελίδα). Ακολούθησε, το 1834, με πρωτοβουλία της Πρωσίας, η γερμανική τελωνειακή ένωση, που ενοποίησε οικονομικά ένα μεγάλο τμήμα του γερμανικού χώρου, αποκλείοντας, ωστόσο, την Αυστρία, τον μεγάλο ανταγωνιστή της Πρωσίας. Δημιουργήθηκε, έτσι, μια ισχυρή οικονομική βάση στην οποία θα μπορούσε να θεμελιωθεί η ενοποίηση.

2. Η ενοποίηση της Γερμανίας.

2. Ο χαρακτήρας του γερμανικού εθνικού κινήματος

[Η ενοποίηση της Γερμανίας] σηματοδοτεί το θρίαμβο μιας αντίληψης του έθνους που θεμελιώνεται περισσότερο στη δύναμη παρά στη λαϊκή συναίνεση. [...] Γεννημένο από την ορμή ενός λαού, το γερμανικό ενωτικό κίνημα ολοκληρώθηκε χάρη στο συνδυασμό της βούλησης ενός ανθρώπου –[του Μπίσμαρκ] με αντιλήψεις αριστοκράτη του Παλαιού Καθεστώτος που πάνω απ' όλα λογαριάζει το μεγαλείο της βασιλεύουσας δυναστείας– και της ισχύος του πρωσικού στρατού, που νίκησε διαδοχικά τους Δανούς, τους Αυστριακούς και τους Γάλλους. [...] Ήδη στην τροχιά των εθνικών κινημάτων διαγράφεται το φάσμα ενός απόλυτου και κατακτητικού εθνικισμού [...] που δεν θα αργήσει να φέρει σε αντιπαράθεση τους λαούς της γηραιάς ηπείρου.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 141.

3. Α. φον Βέρνερ, Η στέψη του Γερμανού αυτοκράτορα στις Βερσαλίες, 18 Ιανουαρίου 1871. Στο κέντρο, με τη λευκή στολή, εικονίζεται ο Μπίσμαρκ.

Η ανάδειξη του Όττο φον Μπίσμαρκ ως καγκελάριου (πρωθυπουργού) της Πρωσίας επιτάχυνε τις εξελίξεις. Θέτοντας ως ζήτημα άμεσης προτεραιότητας τη γερμανική ενοποίηση υπό πρωσική ηγεμονία, ο Μπίσμαρκ επιδίωξε τη σύγκρουση με την Αυστρία. Πράγματι, το 1866 τα πρωσικά στρατεύματα συνέτριψαν τους Αυστριακούς. Τότε ιδρύθηκε η Βόρεια Γερμανική Συνομοσπονδία, στην οποία δέσποζε η Πρωσία. Τα ανεξάρτητα γερμανικά κρατίδια συμφώνησαν ότι, σε περίπτωση πολέμου, οι στρατοί τους θα διοικούνταν από τον βασιλιά της Πρωσίας. Εκτιμώντας ότι ένας πόλεμος στον οποίο θα συμμετείχαν όλοι οι Γερμανοί θα σφυρηλατούσε την εθνική τους ενότητα, ο Μπίσμαρκ προ-

κάλεσε σύγκρουση με τη Γαλλία (1870). Στις αρχές του 1871 και ενώ οι γερμανικές δυνάμεις πολιορκούσαν το Παρίσι, οι Γερμανοί ηγεμόνες ανακήρυξαν αυτοκράτορα της Γερμανίας τον βασιλιά της Πρωσίας, γεγονός που σήμανε τη δημιουργία ενός ενιαίου γερμανικού κράτους και επισφραγίστηκε με την επικράτηση επί της Γαλλίας.

Τα νέα έθνη-κράτη στα Βαλκάνια Το πρώτο, χρονικά, εθνικό κράτος που δημιουργήθηκε στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα ήταν η Ελλάδα. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, ιδίως μετά τα μέσα του, διατυπώθηκαν εθνικές διεκδικήσεις και από άλλους βαλκανικούς λαούς. Κύριο ρόλο σε αυτό έπαιξε η όλο και μεγαλύτερη οικονομική και πολιτισμική σύνδεση των Βαλκανίων με τη δυτική Ευρώπη, που είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων αστικών στρωμάτων, τη διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού και τη διαμόρφωση των εθνικών συνειδήσεων. Συνέβαλαν, επίσης, τα εσωτερικά προβλήματα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι ανταγωνισμοί των ευρωπαϊκών Δυνάμεων στην περιοχή και η γενικότερη ανάδυση των εθνικών ιδεών στον ευρωπαϊκό χώρο.

Οι **Σέρβοι** είχαν, και λόγω της θέσης της χώρας τους, στενή επαφή με τη Δύση. Στις αρχές του 19ου αιώνα, πριν ακόμη από τους Έλληνες, οι Σέρβοι, με επικεφαλής τον Μίλος Ομπρένοβιτς, εξεγέρθηκαν εναντίον του σουλτάνου και εξασφάλισαν περιορισμένη αυτονομία (1812-1815). Στα χρόνια που ακολούθησαν, το σερβικό κράτος, υπό διάφορους ηγεμόνες, οργανώθηκε, απέκτησε σύνταγμα, διοικητικούς θεσμούς και εκπαιδευτικό σύστημα. Τελικά, η σερβική ανεξαρτησία αναγνωρίστηκε από το συνέδριο του Βερολίνου (1878).

Οι **Βούλγαροι** επιδίωξαν την εθνική τους ανεξαρτησία στρεφόμενοι, ταυτοχρόνως, εναντίον τόσο της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας όσο και της ελληνικής πνευματικής ηγεμονίας, που θεωρούσαν ότι ασκούνταν μέσω του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο ελεγχόταν από Έλληνες. Μετά από πολύχρονες προσπάθειες πέτυχαν, το 1870, την αναγνώριση από την οθωμανική διοίκηση της αυτόνομης βουλγαρικής εκκλησίας, της Εξαρχίας. Μάλιστα, προβλεπόταν ότι, αν τα δύο τρίτα των ορθόδοξων κατοίκων μιας εκκλησιαστικής περιφέρειας επιθυμούσαν να υπαχθούν στην Εξαρχία, τότε η περιφέρεια εντασσόταν σ' αυτή και όχι στο Πατριαρχείο. Οι ρυθμίσεις αυτές δεν αναγνωρίστηκαν από το Πατριαρχείο και προκάλεσαν ένταση στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις. Παράλληλα, οι Βούλγαροι στήριξαν πολλές ελπίδες στη Ρωσία. Πράγματι, μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο των ετών 1877-1878 η νικήτρια Ρωσία επιχείρησε να δημιουργήσει μια *Μεγάλη Βουλγαρία* (συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, 1878). Οι αντιδράσεις, ωστόσο, της Αγγλίας και της Γερμανίας οδήγησαν στη δημιουργία ενός εδαφικά περιορισμένου αυτόνομου βουλγαρικού κράτους (συνέδριο του Βερολίνου, 1878). Η Βουλγαρία απέκτησε την ανεξαρτησία της το 1908.

> ***3. Τα πρώτα βήματα διαμόρφωσης της βουλγαρικής εθνικής ιδέας***
>
> Οι προσπάθειες διάδοσης και ανάδειξης της βουλγαρικής εθνικής γλώσσας και κουλτούρας συνέβαλαν στη σταδιακή αφύπνιση του αισθήματος της κοινής γενιάς του λαού εμπνέοντάς τον περηφάνια για την καταγωγή του. [...] Στο εξωτερικό, Βούλγαροι, συνήθως έμποροι που είχαν εγκατασταθεί στη Ρουμανία ή στη Ρωσία [...] ενθάρρυναν αυτή την κίνηση. [...] Στο Βουκουρέστι βρισκόταν μια βουλγαρική παροικία σχετικά πολυάριθμη και οικονομικά ισχυρή· το ίδιο και στην Οδησσό της Ρωσίας. Και οι δυο ονειρεύονταν την πολιτική χειραφέτηση. [...] Το 1835 [...] με οικονομική ενίσχυση που στάλθηκε από την Οδησσό [...] άνοιγε με 120 μαθητές [...] το πρώτο σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που παρείχε διδασκαλία στην εθνική βουλγαρική γλώσσα. [...] Το ίδιο με την τυπογραφία. Το 1839 ιδρύθηκε το πρώτο τυπογραφείο που χρησιμοποιούσε βουλγαρικούς χαρακτήρες. [...] Το 1844 εμφανιζόταν η πρώτη βουλγαρική εφημερίδα.
>
> R. Ristelhueber, *Ιστορία των βαλκανικών λαών*, γ' έκδοση, μτφρ. Α. Μεθενίτη, Α. Στεφανής, Παπαδήμας, Αθήνα 2003, σ. 171-172.

Οι **Ρουμάνοι** κατοικούσαν στις βόρειες επαρχίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (Μολδαβία, Βλαχία) και διεκδικούσαν από τα μέσα του 19ου αιώνα, την εθνική τους ανεξαρτησία. Σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξε το ότι, στα 1858-1859, οι δύο ηγεμονίες απέκτησαν κοινούς νόμους και ένοπλες δυνάμεις και εξέλεξαν τον ίδιο ηγεμόνα, τον Αλέξανδρο Κούζα. Αργότερα, ο Κούζα ανατράπηκε και αντικαταστάθηκε από τον Κάρολο Α', ο οποίος συμμάχησε με τη Ρωσία και κήρυξε την ανεξαρτησία της Ρουμανίας, που αναγνωρίστηκε επίσημα από το συνέδριο του Βερολίνου (1878).

Τέλος, οι **Μαυροβούνιοι** ίδρυσαν και αυτοί ανεξάρτητο κράτος το 1878, με βάση τις αποφάσεις του συνεδρίου του Βερολίνου.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποιες κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις έλεγξαν τις διαδικασίες ενοποίησης της Ιταλίας και της Γερμανίας; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε τις πηγές 1, 2 και την εικόνα 3.
2. Να μελετήσετε την πηγή 3 παράλληλα με την πηγή 2 της ενότητας 5. Ποιες ομοιότητες εντοπίζετε στην πορεία εθνικής συνειδητοποίησης Ελλήνων και Βουλγάρων;

ΕΝΟΤΗΤΑ 15

Αποικιοκρατία και αποικιακοί ανταγωνισμοί

Ιμπεριαλισμός και αποικιοκρατία Ορισμένα από τα ευρωπαϊκά κράτη που πέτυχαν υψηλούς ρυθμούς καπιταλιστικής ανάπτυξης άρχισαν να αναζητούν, από ένα σημείο κι έπειτα, περιοχές και εκτός Ευρώπης για να τις εκμεταλλευτούν. Το φαινόμενο, σύμφυτο με την ανάπτυξη του καπιταλισμού στη συγκεκριμένη ιστορική φάση, ονομάστηκε *ιμπεριαλισμός* (από τη λατινική λέξη imperium: ισχύς, εξουσία), εκφράστηκε με την προσπάθεια απόκτησης αποικιών, την *αποικιοκρατία*, και εκδηλώθηκε με ένταση την περίοδο 1870-1914.

Τα ***κύρια αίτια*** του φαινομένου εντοπίζονται στην ανάγκη των εκβιομηχανισμένων κρατών της Ευρώπης να βρουν *νέες αγορές* για τα βιομηχανικά προϊόντα τους, *νέες πηγές πρώτων υλών* (μεταλλεύματα, μαλλί, βαμβάκι) και *καυσίμων* (πετρέλαιο), *νέες περιοχές επένδυσης των κεφαλαίων τους*. Ακόμη, η απόκτηση αποικιών, εμπορικών σταθμών και βάσεων εξασφάλιζε στα ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη τον έλεγχο των θαλασσών και τον απρόσκοπτο εφοδιασμό των πολεμικών τους πλοίων, ενώ, επιπλέον, αποτελούσε και παράγοντα ενίσχυσης του εθνικού γοήτρου.

Η ***κοινωνική βάση της αποικιοκρατίας*** περιλάμβανε τόσο την αστική τάξη όσο και ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Η αποικιακή πολιτική υπαγορευόταν, σε μεγάλο βαθμό, από τους αστούς, που ωφελούνταν περισσότερο από αυτήν. Υποστηριζόταν, όμως, και από άλλες κοινωνικές ομάδες, καθώς πολλοί έβλεπαν την οικονομική και κοινωνική τους θέση να ενισχύεται ως αποτέλεσμα της αποικιακής επέκτασης. Παράλληλα, η κατάκτηση αποικιών επιβεβαίωνε την «ανωτερότητα» των κατακτητών ενισχύοντας την εθνική τους αυταρέσκεια.

Πρωτοπόροι της αποικιοκρατίας υπήρξαν οι εξερευνητές, οι χριστιανοί ιεραπόστολοι και οι έμποροι. Οι εξερευνητές, αναζητώντας νέες γνώσεις, ανακάλυπταν, συχνά, νέες περιοχές τις οποίες καταλάμβαναν στο όνομα της χώρας τους, επεκτείνοντας έτσι την κυριαρχία της. Οι ιεραπόστολοι, διαδίδοντας τον χριστιανισμό, προετοίμαζαν το έδαφος για μια μονιμότερη ευρωπαϊκή παρουσία. Επιπλέον, οι έμποροι, αναζητώντας νέες αγορές, λειτουργούσαν ως η εμπροσθοφυλακή των αποικιοκρατών.

1. Ορισμένα από τα αίτια της αποικιοκρατίας

Αναντίρρητα τα υλικά συμφέροντα έπαιξαν σπουδαίο ρόλο. Οι βιομηχανικές επαναστάσεις του 19ου αι. ενέτειναν τις ανάγκες της Ευρώπης σε πολύτιμα μέταλλα και σε πρώτες ύλες [...]. Το ίδιο ισχύει για τα κεφάλαια των οποίων τα έσοδα είναι υψηλότερα στα υπερπόντια εδάφη απ' ό,τι στη γηραιά ήπειρο [...]. Σε μια εποχή που το εθνικό συμφέρον μετριέται με την ισχύ και το κύρος, η θέληση των κυβερνήσεων να οικοδομήσουν απέραντες αποικιακές αυτοκρατορίες είναι ένας τρόπος να αυξήσουν τις ζωτικές δυνάμεις του έθνους, παρέχοντάς του στρατιώτες, βάσεις για το στόλο και πρώτες ύλες για τη βιομηχανία του.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 175-176.

2. Η κοινωνική βάση της αποικιοκρατίας

Σε όλες τις αποικιοκρατικές χώρες, οι πολιτικοί άνδρες και οι ομάδες πίεσης ιμπεριαλιστικού προσανατολισμού βρήκαν στήριξη σε ισχυρά ρεύματα της κοινής γνώμης, που απέρρεαν από το μεγάλο εθνικιστικό κύμα του τέλους του 19ου αιώνα. Πράγματι, για πολλούς Ευρωπαίους η αποικιοκρατία επιβεβαιώνει τη δύναμη και το πνεύμα του λαού τους και δίνει διέξοδο στην επιθυμία τους για ισχύ.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 176.

3. Οι ιεραπόστολοι προπομποί της αποικιοκρατίας

Οι χριστιανοί ιεραπόστολοι [...] έπαιξαν [...] κεφαλαιώδη ρόλο. Υποστηριζόμενα από ισχυρά ρεύματα της κοινής γνώμης, τα εγχειρήματά τους έχουν στην αρχή καθαρά θρησκευτικό και ανθρωπιστικό χαρακτήρα. Ζητούν να κηρύξουν το ευαγγέλιο στους ιθαγενείς πληθυσμούς καθώς και να τους προστατεύσουν από την εκμετάλλευση [...]. Όμως, η εγκατάσταση των ιεραποστολών συνοδεύεται γρήγορα από εκείνη του ευρωπαϊκού πολιτισμού και η ανάγκη προστασίας τους οδηγεί συχνά τα αποικιακά κράτη να επέμβουν στρατιωτικά σε ορισμένες περιοχές και να εγκαταστήσουν άμεσο ή έμμεσο έλεγχο από τη μητρόπολη.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 177-178.

Οι **μέθοδοι αποικιοκρατικής πολιτικής** ήταν δύο: η *κατάκτηση εδαφών* και η *καθυπόταξη των κατοίκων τους*, πρακτική που εφαρμόστηκε στις περισσότερες περιπτώσεις, αλλά και η *οικονομική διείσδυση* σε ανεξάρτητα κράτη και η μετατροπή τους σε ημιαποικίες, τακτική που εφαρμόστηκε όπου ήταν αδύνατη, για λόγους διεθνών ισορροπιών, η κατάκτηση (π.χ. η γερμανική διείσδυση στην Οθωμανική αυτοκρατορία, στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα).

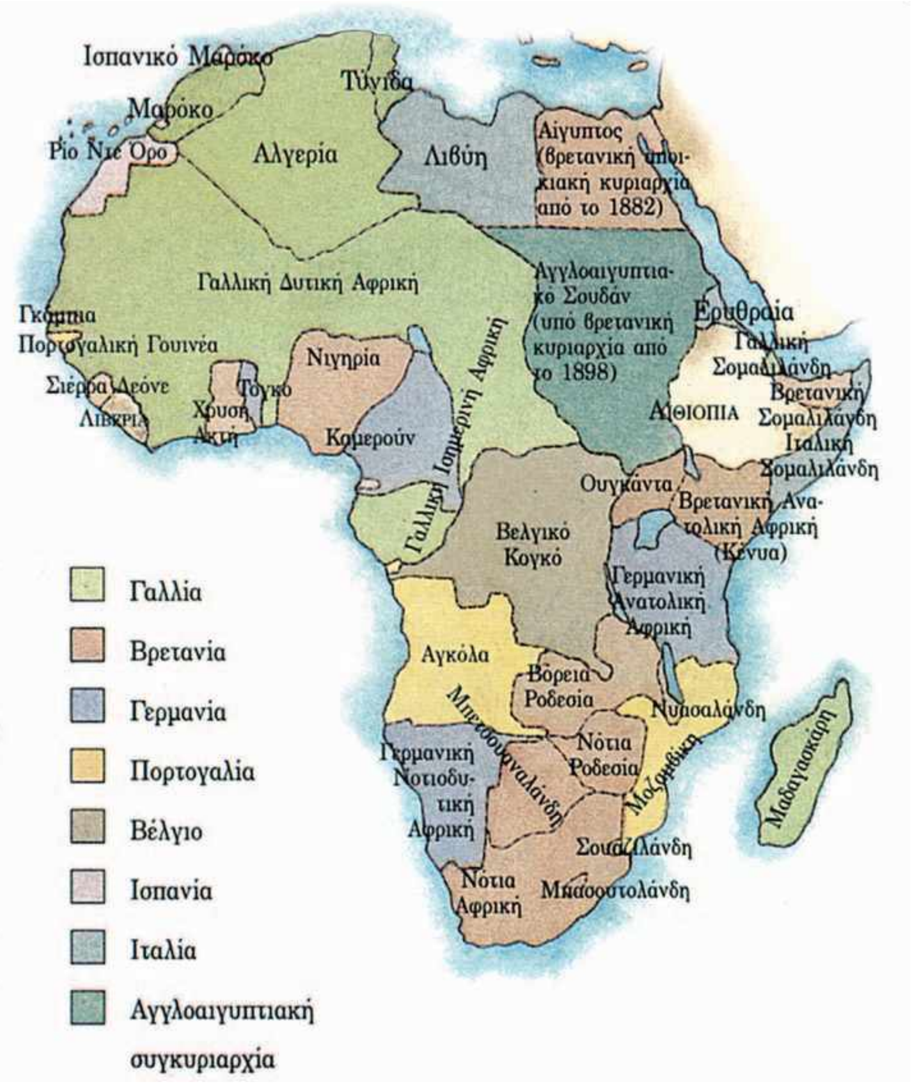

1. Οι αποικίες των ευρωπαϊκών κρατών στην Αφρική στις αρχές του 20ού αιώνα.

Η αποικιακή εξάπλωση Τα ευρωπαϊκά κράτη κατέλαβαν εδάφη στην Ασία και στην Αφρική. Η τελευταία μετατράπηκε, μέσα σε λίγα χρόνια, σε μια μεγάλη αποικία.

Η ***Μ. Βρετανία*** ήταν, αναμφισβήτητα, η ισχυρότερη αποικιακή δύναμη, μια τεράστια αποικιακή αυτοκρατορία. Κατείχε αποικίες με πληθυσμούς κυρίως λευκών (Καναδάς, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία), αποικίες με πληθυσμούς κυρίως ντόπιων (Ινδία, Πακιστάν, Αφγανιστάν, Νότια Αφρική κ.ά.), ενώ έλεγχε και διάφορα στρατηγικά σημεία (Γιβραλτάρ, Μάλτα, Κύπρος κ.ά.).

Η ***Γαλλία*** διέθετε αποικίες στην Αφρική (Τυνησία, Αλγερία, Μαρόκο, Σενεγάλη, Μαυριτανία κ.ά.) και στην Άπω Ανατολή (Ινδοκίνα: Βιετνάμ, Λάος, Καμπότζη).

Άλλα ευρωπαϊκά κράτη, όπως το Βέλγιο, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Ολλανδία και η Γερμανία, διέθεταν μικρό αριθμό αποικιών.

Την ίδια εποχή, η ***Ρωσία***, καταλαμβάνοντας και εποικίζοντας ολόκληρη τη βόρεια Ασία, επέκτεινε την κυριαρχία της μέχρι τις ακτές του Ειρηνικού ωκεανού.

Επίσης, αυτή την περίοδο, η Αγγλία και η Γαλλία άρχισαν να διεισδύουν στην Κίνα.

Έτσι, στα 1900, το 90% των εδαφών της Αφρικής και μεγάλο μέρος των εδαφών της Ασίας βρίσκονταν υπό αποικιακό έλεγχο.

Τα αποτελέσματα της αποικιοκρατίας Η αποικιακή εξάπλωση επηρέασε καταλυτικά τόσο τις περιοχές που εντάχθηκαν στο αποικιακό σύστημα όσο και την Ευρώπη.

Οι ***αποικίες*** σφραγίστηκαν από την αποικιοκρατία. Ο πλούτος τους λεηλατήθηκε. Οι λαοί τους αντιμετωπίστηκαν σαν να ήταν κατώτεροι και μετατράπηκαν, σχεδόν, σε δούλους. Οι πολιτισμοί τους υποτιμήθηκαν. Παράλληλα, οι αποικιοκράτες έφεραν στις αποικίες όλα τα στοιχεία των πολιτισμών τους: γλώσσες, τεχνολογικά επιτεύγματα (σιδηρόδρομος, ατμόπλοιο), θρησκείες, θεσμούς, ιδεολογίες (φιλελευθερισμός, εθνικισμός, σο-

σιαλισμός), τρόπο ζωής. Απέναντι σ' αυτή την επέλαση, οι λαοί των αποικιών εκδήλωσαν όλες τις αντιδράσεις, από την απόλυτη υποταγή έως την επανάσταση.

Τα ***αποικιοκρατικά κράτη και οι λαοί τους*** είδαν τη θέση τους να ενισχύεται με την κατάκτηση αποικιών. Οι Ευρωπαίοι απομύζησαν τις αποικίες και πολλοί στις ευρωπαϊκές κοινωνίες καρπώθηκαν μέρος αυτού του πλούτου. Παράλληλα, η Ευρώπη έγινε το κέντρο του κόσμου. Οι κατακτήσεις αποικιών θεωρήθηκαν, από τους Ευρωπαίους, επαρκείς αποδείξεις της πνευματικής τους ανωτερότητας, της οικονομικής και τεχνολογικής τους παντοδυναμίας. Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός θεωρήθηκε ανώτερος. Οι Ευρωπαίοι έφτασαν στην πολιτισμική αλαζονεία. Τέλος, σημειώθηκε όξυνση του ανταγωνισμού ανάμεσα στους ίδιους τους αποικιοκράτες: η Γερμανία, έχοντας σημειώσει εκρηκτική οικονομική ανάπτυξη, θεωρούσε ότι είχε αδικηθεί και αμφισβητούσε την αποικιακή διανομή στρεφόμενη εναντίον της Αγγλίας και της Γαλλίας.

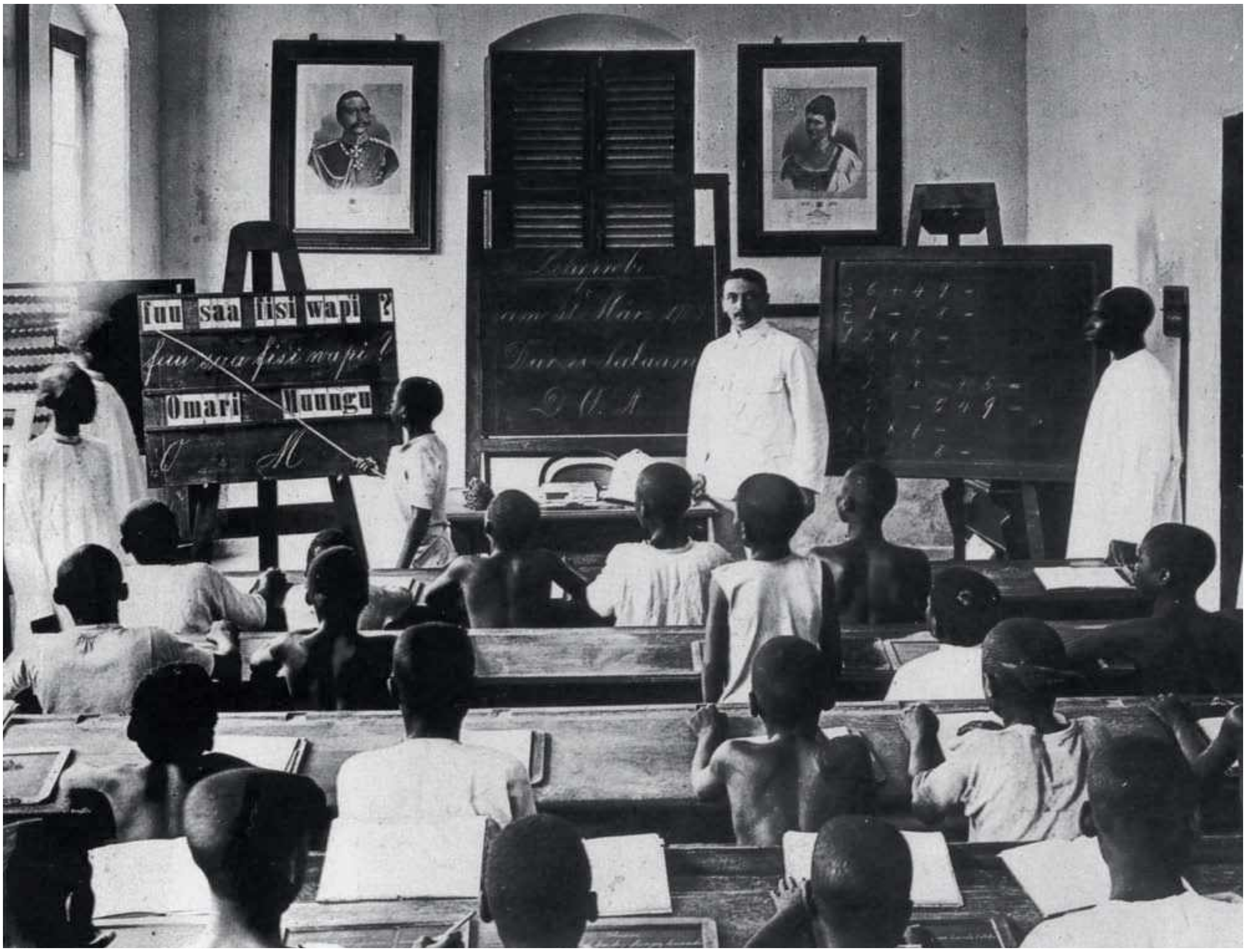

2. Υπό το βλέμμα του Γερμανού αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β' και της συζύγου του (εικονίζονται στα κάδρα που κρέμονται στον τοίχο), Αφρικανοί μαθητές παρακολουθούν μάθημα από τον λευκό δάσκαλό τους.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να εκπονήσετε άσκηση άστρου θέτοντας στο κέντρο τον όρο «αποικιοκρατία».
2. Σύμφωνα με μια άποψη, η αποικιοκρατία συμπυκνωνόταν στα τρία Μ: Missionari (ιεραπόστολοι) – Mercanti (έμποροι) – Militari (στρατιώτες). Να σχολιάσετε αυτή τη θέση.
3. Να μελετήσετε την πηγή 3 και την εικόνα 2. Κατόπιν να συνθέσετε σύντομο κείμενο με θέμα την πολιτισμική διάσταση της αποικιοκρατίας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 16

Εξελίξεις στην αμερικανική ήπειρο, στην Κίνα και στην Ιαπωνία

Επαναστάσεις και νέα κράτη στη Λατινική Αμερική

Η διάδοση του φιλελευθερισμού και η ανάδυση των εθνικών ιδεών στη Λατινική Αμερική οδήγησαν, στις αρχές του 19ου αιώνα, σε επαναστάσεις κατά της ισπανικής και πορτογαλικής αποικιακής κυριαρχίας και στην ίδρυση ανεξάρτητων κρατών (Αργεντινή, Παραγουάη, Χιλή, Περού, Μεξικό, Βραζιλία, Βολιβία, Ισημερινός, Βενεζουέλα, Κολομβία). Ηγετικές φυσιογνωμίες υπήρξαν ο Σιμόν Μπολίβαρ (1783-1830) από τη Βενεζουέλα, ο οποίος, αφού απελευθέρωσε μεγάλο τμήμα της Λατινικής Αμερικής (Βενεζουέλα, Κολομβία, Βολιβία), προσπάθησε να δημιουργήσει συνομοσπονδία λατινοαμερικανικών κρατών αλλά χωρίς επιτυχία, και ο Αργεντινός Χοσέ ντε Σαν Μαρτίν.

1. Η Λατινική Αμερική το 1830.

Πάντως, η ανεξαρτησία δεν άλλαξε θεαματικά την κατάσταση. Η οικονομία παρέμεινε για πολλά χρόνια αγροτική. Λίγοι μεγάλοι γαιοκτήμονες μονοπωλούσαν τη γη και τη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας, ενώ οι αγρότες, που αποτελούσαν και τη συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού, ζούσαν σε άθλιες συνθήκες.

Σε πολιτικό επίπεδο, μετά την ανεξαρτησία ακολούθησε μια περίοδος μεγάλης αστάθειας. Σε κάποια κράτη εγκαθιδρύθηκαν δικτατορίες, που όξυναν, με την πολιτική τους, τα προβλήματα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Μεξικού, όπου η μακροχρόνια δικτατορία του Πορφίριο Ντίας (1876-1911) έφερε την ανάπτυξη για τους λίγους, αλλά οδήγησε την πλειονότητα στην εξαθλίωση, με αποτέλεσμα να ανατραπεί από τη μεξικανική επανάσταση των ετών 1910-1911 με επικεφαλής τους Εμιλιάνο Ζαπάτα και Πάντσο Βίγια.

Οι εξελίξεις στις ΗΠΑ

Στις ΗΠΑ, η συνύπαρξη πλούσιων φυσικών πόρων, άφθονων εργατικών χεριών, σχετικά υψηλού μορφωτικού επιπέδου, σταθερότητας και ριψοκίνδυνης επιχειρηματικής νοοτροπίας έφερε ραγδαία ανάπτυξη, ιδίως στις βόρειες πολιτείες. Έκφραση της οικονομικής ανάπτυξης υπήρξε και η επέκταση στα δυτικά. Άλλοτε με εξαγορά εδαφών κι άλλοτε με προσάρτησή τους ύστερα από συγκρούσεις με τους ντόπιους, οι ΗΠΑ κατάφεραν, στα μέσα του 19ου αιώνα, να εκτείνονται από τον Ατλαντικό έως τον Ειρηνικό ωκεανό. Οι τεράστιες αυτές εκτάσεις ήταν σχεδόν έρημες, προσφέρονταν, ωστόσο, για εκμετάλλευση.

Γύρω στα μέσα του 19ου αιώνα, οι σχέσεις μετα-

> ***1. Το οικονομικό υπόβαθρο του αμερικανικού εμφύλιου πολέμου***
>
> Ο Νότος, ουσιαστικά μια ημιαποικία των Βρετανών, στους οποίους προμήθευε τη μεγαλύτερη ποσότητα του ακατέργαστου βαμβακιού τους, έβρισκε το ελεύθερο εμπόριο επωφελές, ενώ η βιομηχανία του Βορρά ζητούσε από καιρό, επίμονα και μαχητικά, προστατευτικούς δασμούς, τους οποίους αδυνατούσε να επιβάλει [...] εξαιτίας της πολιτικής επιρροής των νότιων πολιτειών (που πρέπει να θυμηθούμε ότι το 1850 αποτελούσαν το μισό του συνόλου των πολιτειών). Είναι βέβαιο ότι η βιομηχανία του Βορρά ανησυχούσε περισσότερο για ένα έθνος που το μισό εφάρμοζε το ελεύθερο εμπόριο και το άλλο μισό τον προστατευτισμό παρά για ένα έθνος που το μισό χρησιμοποιούσε δούλους και το άλλο μισό είχε καταργήσει τη δουλεία.
>
> E.J. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, γ' ανατύπωση, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σ. 217.

ξύ βόρειων και νότιων πολιτειών οξύνθηκαν. Στο νότο, οι μεγάλοι γαιοκτήμονες διατηρούσαν φυτείες στις οποίες εργάζονταν μαύροι δούλοι. Στο βορρά, οι αστοί θεωρούσαν ότι η δουλεία εμπόδιζε τη βιομηχανική ανάπτυξη (οι δούλοι δεν είχαν, στην πραγματικότητα, εισόδημα και έτσι δεν μπορούσαν να αγοράζουν βιομηχανικά προϊόντα), ήταν ηθικά απαράδεκτη και έπρεπε να καταργηθεί.

Μετά την εκλογή του δεδηλωμένου πολέμιου της δουλείας Αβραάμ Λίνκολν ως προέδρου των ΗΠΑ (1860), οι νότιες πολιτείες αποσχίστηκαν και συγκρότησαν νέο κράτος. Η κρίση οδηγήθηκε σε σκληρό εμφύλιο πόλεμο (πόλεμος Βορείων-Νοτίων) που έληξε με νίκη των Βορείων (1865), αφήνοντας πίσω του πάνω από 600.000 νεκρούς. Η ενότητα των ΗΠΑ αποκαταστάθηκε και θεσμοθετήθηκε η κατάργηση της δουλείας, αν και χρειάστηκε να περάσουν πολλά χρόνια μέχρι να γίνουν ουσιαστικά βήματα για την εφαρμογή αυτής της απόφασης.

2. Η εδαφική εξάπλωση των ΗΠΑ.

Μετά τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο άρχισε και η συστηματική διείσδυση των ΗΠΑ στη Λατινική Αμερική με τη μορφή, αρχικά, επένδυσης κεφαλαίων. Παράλληλα, οι ΗΠΑ φρόντιζαν να ελέγχουν και τα πολιτικά καθεστώτα της περιοχής διασφαλίζοντας τις επενδύσεις τους. Έτσι, στις παραμονές του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου (1914) οι ΗΠΑ είχαν τον οικονομικό έλεγχο ολόκληρης της αμερικανικής ηπείρου.

Στα χρόνια μετά τον εμφύλιο πόλεμο οι ΗΠΑ σημείωσαν τους υψηλότερους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης στον κόσμο. Κορμός της αμερικανικής οικονομίας υπήρξε η βιομηχανία, που επεκτάθηκε αυτή την εποχή και στον αγροτικό, έως τότε, νότο. Η άφιξη νέων μεταναστών και η ανάπτυξη του σιδηροδρόμου υπήρξαν, επίσης, γεγονότα καταλυτικά. Παράλληλα, την ίδια εποχή άρχισε και ο εποικισμός της αμερικανικής ενδοχώρας, η γνωστή «κατάκτηση της Δύσης», που συνοδεύτηκε από τον αφανισμό των ντόπιων Ινδιάνων. Στα τέλη του 19ου αιώνα οι ΗΠΑ ανταγωνίζονταν τις οικονομικά αναπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες.

Η Κίνα

Η Κίνα ήταν μια αχανής χώρα με πλούσιο πολιτισμό που δεν είχε καταφέρει, ωστόσο, να εξελιχθεί. Κατά τον 19ο αιώνα δέχτηκε τις επιθέσεις ισχυρών αποικιακών δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Ιαπωνία), δίχως να μπορέσει να αντιδράσει. Μια σειρά από στρατιωτικές ήττες (1839-1842: *πόλεμος του οπίου*) την υποχρέωσαν να ανοίξει τις αγορές της στους δυτικούς εμπόρους. Παράλληλα, οι Κινέζοι έχασαν, από τους Γάλλους, τον έλεγχο της Ινδοκίνας (1885) και, από τους Ιάπωνες, τον έλεγχο της Ταϊβάν (1895). Βαθμιαία, η Ρωσία, η Γερμανία, η Μ. Βρετανία και η Γαλλία χώρισαν την Κίνα σε ζώνες επιρροής. Μορφές αντίδρασης σ' αυτή την κατάσταση υπήρξαν το

2. Ο χαρακτήρας της αποικιακής εξάπλωσης

[...] Η παγκόσμια επανάσταση, εφόσον ξεχύθηκε από τον διπλό κρατήρα της Αγγλίας και της Γαλλίας [ενν. η βιομηχανική επανάσταση σε οικονομικό επίπεδο και η γαλλική επανάσταση σε πολιτικό-ιδεολογικό επίπεδο], πήρε αρχικά τη μορφή ευρωπαϊκής επέκτασης και κατάκτησης του υπόλοιπου κόσμου. Πράγματι, η πιο εντυπωσιακή της συνέπεια για την παγκόσμια ιστορία ήταν ότι κυριάρχησαν στη Γη μερικά δυτικά καθεστώτα (και ιδίως το βρετανικό), γεγονός που δεν έχει παράλληλο στην ιστορία. Μπροστά στους εμπόρους, τις ατμομηχανές, τα πλοία και τα κανόνια της Δύσης –και μπροστά στις ιδέες της– οι πανάρχαιοι πολιτισμοί και οι αυτοκρατορίες του κόσμου υποχώρησαν και κατέρρευσαν.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990, σ. 14.

κίνημα των Τάιπινγκ (αγροτικό, εξισωτικό και αντιδυναστικό κίνημα που συγκλόνισε τη ΝΑ Κίνα κατά τη δεκαετία του 1850) και η επανάσταση του 1911, με την οποία καταργήθηκε η μοναρχία και καθιερώθηκε η προεδρική δημοκρατία. Η κατάσταση, ωστόσο, δεν άλλαξε ουσιαστικά. Η Κίνα, δείχνοντας μεγάλη δυσκολία στην αποδοχή και αφομοίωση του εκσυγχρονισμού, παρέμεινε εύκολο θήραμα των αποικιοκρατών.

Η Ιαπωνία

Λίγο μετά τα μέσα του 19ου αιώνα άρχισαν να συντελούνται στην Ιαπωνία σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Το παλαιό φεουδαλικού τύπου καθεστώς που στηριζόταν στους ισχυρούς ευγενείς κυβερνήτες γαιοκτήμονες ανατράπηκε, δόθηκε έμφαση στη βιομηχανία και υιοθετήθηκαν δυτικοί θεσμοί (σύνταγμα, κοινοβουλευτισμός, εκπαίδευση). Η Ιαπωνία άρχισε να ενσωματώνεται, βαθμιαία, στον δυτικό κόσμο. Ταυτόχρονα, η εκβιομηχάνιση γέννησε και τον ιμπεριαλισμό. Εκτός από τον πόλεμο εναντίον της Κίνας (1895), που προαναφέρθηκε, η Ιαπωνία εκτόπισε τη Ρωσία από τη Μαντζουρία (βόρεια Κίνα) και κατέλαβε την Κορέα.

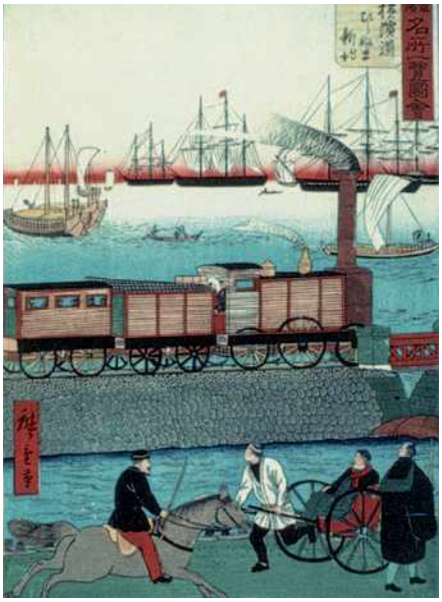

3. Ο εκσυγχρονισμός της Ιαπωνίας.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Εκτός από τη διαφωνία σχετικά με το ζήτημα της δουλείας, ποιοι άλλοι λόγοι οδήγησαν στον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε την πηγή 1.
2. Ποιοι παράγοντες επέτρεψαν στους δυτικούς να διεισδύσουν στην Κίνα και στην Ιαπωνία; Στην απάντησή σας να πάρετε υπόψη σας την πηγή 2 και την εικόνα 3.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε το λογοτεχνικό έργο *Η καλύβα του μπαρμπα-Θωμά* και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...δείτε

✓ Στίβεν Σπίλμπεργκ, ***Amistad*** (1997).
Το δουλεμπόριο μαύρων από την Αφρική στην Αμερική.

✓ Βίκτορ Φλέμινγκ, ***Όσα παίρνει ο άνεμος*** (1939).
Ταινία με φόντο τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο.

...διαβάστε

✓ Χάριετ Μπίτσερ Στόου, ***Η καλύβα του μπαρμπα-Θωμά*** (1852).
Η ζωή των μαύρων σκλάβων στην Αμερική του 19ου αιώνα.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

✓ κατά τον 19ο αιώνα η βιομηχανική επανάσταση εξαπλώθηκε στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ
✓ ο νέος τρόπος οργάνωσης της οικονομίας ονομάστηκε *οικονομία της ελεύθερης αγοράς* ή *καπιταλισμός*
✓ η βιομηχανική επανάσταση έφερε την αριθμητική αύξηση των εργατών και τη συσσώρευση ακόμη περισσότερου πλούτου στα χέρια των αστών
✓ οι άθλιες συνθήκες ζωής των εργατών οδήγησαν στην εμφάνιση του συνδικαλισμού, στη διατύπωση σοσιαλιστικών θεωριών και στη δημιουργία σοσιαλιστικών κομμάτων
✓ στα τέλη του 19ου αιώνα πρωτοεμφανίστηκε το κίνημα χειραφέτησης των γυναικών
✓ κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ενοποιήθηκαν η Ιταλία και η Γερμανία, ενώ στα Βαλκάνια ιδρύθηκαν η Σερβία, η Ρουμανία, το Μαυροβούνιο και λίγο αργότερα η Βουλγαρία
✓ ως αποτέλεσμα της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξής τους, τα δυτικά εκβιομηχανισμένα κράτη επιδίωξαν την επέκτασή τους (ιμπεριαλισμός) μέσω της απόκτησης εδαφών (αποικιοκρατία)
✓ κατά τον 19ο αιώνα, στη Λατινική Αμερική ιδρύθηκαν, μετά από επαναστάσεις, πολλά ανεξάρτητα κράτη, οι ΗΠΑ, ύστερα από έναν εμφύλιο πόλεμο, ισχυροποιήθηκαν και άρχισαν να μετατρέπονται σε μεγάλη δύναμη, ενώ στην Άπω Ανατολή η Κίνα και η Ιαπωνία εξαναγκάστηκαν, από τους δυτικούς, να ανοίξουν τις οικονομίες τους στο δυτικό εμπόριο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ τις σημαντικότερες πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα έως τις αρχές του 20ού αιώνα
✓ τις κύριες επιδιώξεις της ελληνικής διπλωματίας τον 19ο αιώνα και τα αποτελέσματα αυτής της πολιτικής στη διεθνή θέση και στην εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας
✓ τις κύριες εξελίξεις στα Βαλκάνια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και σ' αυτό το πλαίσιο το κρητικό ζήτημα και το μακεδονικό ζήτημα
✓ τα κύρια γνωρίσματα της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας τον 19ο αιώνα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 17

Ο Ι. Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας (1828-1831). Η ολοκλήρωση της ελληνικής επανάστασης (1829)

1. Ιωάννης Καποδίστριας

Ο Ιωάννης Καποδίστριας εκλέχτηκε κυβερνήτης της Ελλάδας από την Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας (άνοιξη 1827) και στις αρχές του 1828 ήρθε στο Ναύπλιο. Η κατάσταση που βρήκε ήταν τραγική. Η χώρα ήταν κατερειπωμένη και ο λαός εξαθλιωμένος. Ληστές και πειρατές έλεγχαν μεγάλες περιοχές, ενώ αιγυπτιακός στρατός παρέμενε στη ΝΔ Πελοπόννησο και τουρκικός στη Στερεά Ελλάδα.

Πολίτευμα και διοίκηση Ο Καποδίστριας ανέστειλε την ισχύ του συντάγματος της Τροιζήνας και συγκέντρωσε στα χέρια του όλες τις εξουσίες. Έκρινε ότι αυτό ήταν αναγκαίο για να αντιμετωπιστούν τα επείγοντα προβλήματα της χώρας. Η Δ' Εθνοσυνέλευση (Άργος, καλοκαίρι 1829) επικύρωσε αυτές τις αποφάσεις και έθεσε τις βασικές αρχές μιας μελλοντικής συνταγματικής αναθεώρησης.

Ένοπλες δυνάμεις Ο Κυβερνήτης ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη συγκρότηση τακτικών ενόπλων δυνάμεων, καθώς έπρεπε να εκκαθαρισθεί η Στερεά Ελλάδα από τον τουρκικό στρατό αλλά και να αντιμετωπιστούν σοβαρά προβλήματα εσωτερικής τάξης (ληστεία, πειρατεία). Ορισμένοι από τους αγωνιστές αξιοποιήθηκαν για τη δημιουργία τακτικού στρατού. Επιπλέον, ιδρύθηκε ο *Λόχος των Ευελπίδων*, πρόδρομος της σημερινής Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων. Παράλληλα, έγιναν τα πρώτα βήματα για την οργάνωση τακτικού πολεμικού ναυτικού και καταπολεμήθηκε η πειρατεία χάρη και στη δράση του Ανδρέα Μιαούλη.

Οικονομία Ο Καποδίστριας σχημάτισε ένα πρώτο κρατικό ταμείο, το οποίο προήλθε από εισφορές Ελλήνων του εξωτερικού και φιλελλήνων. Κατόπιν προχώρησε, με τη συνεργασία του φίλου του Γαλλοελβετού τραπεζίτη Εϋνάρδου, στην ίδρυση τράπεζας και στην κοπή νομίσματος, του *φοίνικα*. Παράλληλα, εφάρμοσε αυστηρή λιτότητα στις δημόσιες δαπάνες και

Δύο αντίθετες απόψεις για τον Ι. Καποδίστρια και το έργο του

α. Η άποψη του Ιωάννη Κωλέττη, αρχηγού του γαλλικού κόμματος

Απομάκρυνε [ενν. ο Καποδίστριας] από τα πράγματα όλους τους αρχηγούς των Ελλήνων, όλους τους επιρροή έχοντας και όλους τους πεπαιδευμένους [...], κατεπάτησεν [...] τα ψηφίσματα της εν Άργει Εθνοσυνελεύσεως, καταφρόνησε τα δίκαια του πολίτου, κατέτρεξε την ελευθεροτυπία, σύστησε και διοργάνωσε δικαστήρια καθ' όλην την έκτασιν εξηρτημένα από την θέλησίν του· εμψύχωσε την κακοήθεια, την επιβουλήν, την προδοσία.
Πηγή: Β. Κρεμμυδάς, *Ο πολιτικός Ιωάννης Κωλέττης*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2000, σ. 165.

β. Η άποψη του Εϋνάρδου, φιλέλληνα συνεργάτη του Καποδίστρια

Ο ενάρετος ανήρ [...] όστις εθυσίασε το παν διά την πατρίδα του, απέθανε θύμα ιδιαιτέρας εκδικήσεως [...]. Οι Έλληνες πάσης φατρίας θέλουν γνωρίσει αργότερα την αμέτρητον ζημίαν, την οποίαν υπέφερον, θέλουν ιδεί εντός ολίγου, ότι δεν υπάρχει άνθρωπος ικανός ν' αναπληρώση την έλλειψιν του Κόμητος Καποδίστρια, και όταν εξετάσουν όλα όσα έπραξε διά την πατρίδα του, θέλουν τον αναγνωρίσει ως τον αγαθώτερον άνθρωπον.
Πηγή: Ιστορία του ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΒ', σ. 562.

2. Το ελληνικό κράτος σύμφωνα με τη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης (1832).

επιχείρησε να εκσυγχρονίσει τη γεωργία εισάγοντας νέες καλλιέργειες (πατάτα) και νέες καλλιεργητικές μεθόδους (χρήση σιδερένιου άροτρου).

Εκπαίδευση Μια από τις κύριες προτεραιότητες του Κυβερνήτη υπήρξε η οργάνωση της εκπαίδευσης. Ίδρυσε το *Ορφανοτροφείο της Αίγινας*, στο οποίο λειτούργησαν τρία *αλληλοδιδακτικά* σχολεία (αντίστοιχα των σημερινών δημοτικών αλλά τετραετούς φοίτησης), τρία *ελληνικά* (αντίστοιχα των σημερινών γυμνασίων με τριετή φοίτηση), αρκετά *χειροτεχνεία* (επαγγελματικές σχολές), καθώς και το *Πρότυπον Σχολείον*, στο οποίο σπούδαζαν όσοι προορίζονταν για δάσκαλοι στα αλληλοδιδακτικά. Επίσης, ιδρύθηκε το *Κεντρικόν Σχολείον*, στο οποίο φοιτούσαν όσοι προορίζονταν για σπουδές σε πανεπιστήμια του εξωτερικού. Επιπλέον, δημιουργήθηκε στην Τίρυνθα (περιοχή ανάμεσα στο Άργος και το Ναύπλιο) το *Πρότυπον Αγροκήπιον* (γεωργική σχολή). Ο Καποδίστριας πίστευε ότι στη δεδομένη στιγμή η εκπαίδευση θα έπρεπε να παρέχει, πρώτα απ' όλα, βασικές γνώσεις και επαγγελματική κατάρτιση. Αυτός ήταν και ο λόγος που δεν προχώρησε τότε στην ίδρυση πανεπιστημίου.

Η ολοκλήρωση της επανάστασης 1829 Όταν έφτασε στην Ελλάδα ο Καποδίστριας, η επανάσταση βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη. Εκκρεμούσαν ο βαθμός ανεξαρτησίας του κράτους (αν θα ήταν αυτόνομο ή ανεξάρτητο, βλέπε γλωσσάριο) και ο καθορισμός των συνόρων του· ακόμη, δεν είχαν σταματήσει οι πολεμικές επιχειρήσεις. Η τελευταία μάχη δόθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 1829 στην Πέτρα της Βοιωτίας, όπου ελληνικές δυνάμεις με επικεφαλής τον Δ. Υψηλάντη επικράτησαν επίλεκτων τουρκικών δυνάμεων. Λίγο αργότερα, χάρη και στους επιδέξιους χειρισμούς του Κυβερνήτη, η Ελλάδα όχι μόνο αναγνωρίστηκε κράτος ανεξάρτητο (πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας, 1830, βλέπε ενότητα 10), αλλά και διεύρυνε τα σύνορά της ενσωματώνοντας όλα τα εδάφη νοτίως της γραμμής Αμβρακικού κόλπου-Παγασητικού κόλπου (συνθήκη της Κωνσταντινούπολης, 1832). Το ελληνικό κράτος θα περιελάμβανε τη Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο, τα νησιά του Αργοσαρωνικού, την Εύβοια, τις Κυκλάδες και τις Σποράδες.

3. Η δολοφονία του Καποδίστρια (πίνακας λαϊκού ζωγράφου).

Η αντιπολίτευση κατά του Καποδίστρια Η επιλογή του Καποδίστρια να συγκροτήσει ένα ισχυρό, συγκεντρωτικό κράτος, κατά τα δυτικά πρότυπα, προκάλεσε αντιδράσεις. Πρόκριτοι με τοπική εξουσία (Π. Μαυρομιχάλης), πλούσιοι πλοιοκτήτες (Γ. Κουντουριώτης) και έμπειροι Φαναριώτες (Α. Μαυροκορδάτος) δυσαρεστήθηκαν, την ίδια στιγμή που φιλελεύθεροι διανοούμενοι (Αδ. Κοραής) καυτηρίαζαν τον αυταρχισμό του Καποδίστρια και αξίωναν την παραχώρηση συνταγματικών ελευθεριών. Επίσης, η Αγγλία και η Γαλλία υποκινούσαν τις αντικαποδιστριακές κινήσεις θεωρώντας τον Κυβερνήτη όργανο της Ρωσίας.

Από τις αρχές του 1830 σημειώθηκαν εξεγέρσεις και αργότερα ο Α. Μιαούλης, αντίπαλος πλέον του Κυβερνήτη, ανατίναξε στον Πόρο τα δύο μεγαλύτερα ελληνικά πολεμικά πλοία. Στην Ύδρα, κέντρο της αντιπολίτευσης, η εφημερίδα *Απόλλων* προπαγάνδιζε τη δολοφονία του Κυβερνήτη. Η ένταση κορυφώθηκε όταν ο Καποδίστριας φυλάκισε τον πρόκριτο της Μάνης Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη θεωρώντας τον υπεύθυνο για αντικυβερνητικές κινήσεις. Η αντίδραση δεν άργησε. Στις 27 Σεπτεμβρίου 1831 ο Κωνσταντίνος και ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης δολοφόνησαν τον Καποδίστρια στο Ναύπλιο.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού αντιπαραβάλετε τις πηγές α και β, να καταγράψετε τις θέσεις που διατυπώνονται σε αυτές.
2. Να αποτιμήσετε την εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια.
3. Ποια ήταν τα αίτια της σύγκρουσης Καποδίστρια-αντιπολίτευσης;

ΕΝΟΤΗΤΑ 18

Από την άφιξη του Όθωνα (1833) έως την 3η Σεπτεμβρίου 1843

1. Π. φον Ες, Η αποβίβαση του Όθωνα στο Ναύπλιο, 25 Ιανουαρίου 1833.

Η εκλογή και η άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα Ο εμφύλιος πόλεμος που ξέσπασε στην Ελλάδα μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια έκανε τις Δυνάμεις να επέμβουν στα ελληνικά πράγματα, για να αποτρέψουν τη δημιουργία μιας εστίας αναταραχής στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, εξέλιξη που θα έβλαπτε τα συμφέροντά τους. Όρισαν, λοιπόν, βασιλιά της Ελλάδας τον Όθωνα, τον 17χρονο γιο του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄ (συνθήκη του Λονδίνου, 1832). Το πολίτευμα ορίστηκε να είναι απόλυτη μοναρχία. Επιπλέον, οι Δυνάμεις έδωσαν στην Ελλάδα 20.000.000 φράγκα ως πρώτη δόση ενός δανείου που θα έφτανε συνολικά τα 60.000.000 φράγκα.

Η περίοδος της Αντιβασιλείας (1833-1835) Επειδή ο Όθωνας ήταν ανήλικος, συμφωνήθηκε ότι την εξουσία θα ασκούσε, μέχρι την ενηλικίωσή του (1835), η *Αντιβασιλεία*, μια επιτροπή από Βαυαρούς αξιωματούχους διορισμένους από τον πατέρα του Όθωνα. Τα τρία κύρια μέλη της ήταν ο *Άρμανσμπεργκ*, πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών, ο *Μάουρερ*, αρμόδιος για την εκπαίδευση, τη δικαιοσύνη και την εκκλησία, και ο *Χάιντεκ*, υπεύθυνος για τις ένοπλες δυνάμεις. Η Αντιβασιλεία θέλησε να οικοδομήσει ένα σύγχρονο, κατά τα δυτικά πρότυπα, εθνικό κράτος. Οι επιδιώξεις της συ-

Τρεις διαφορετικές απόψεις για το έργο της Αντιβασιλείας

α. Η άποψη του μέλους της Αντιβασιλείας Γκέοργκ Λούντβιχ φον Μάουρερ

Μόλις αποβιβαστήκαμε, κυκλοφορήσαμε μια προκήρυξη με την οποία ζητούσαμε να μας χαρίσει ο Ελληνικός Λαός πρώτα απ' όλα την εμπιστοσύνη του. [...] Για ν' αποκτήσει ο τόπος ηρεμία, δημοσιεύσαμε αυστηρότατους νόμους –με προσωρινό φυσικά χαρακτήρα– εναντίον εκείνων που θα επιχειρούσαν να διασαλεύσουν την τάξη. [...] Με τα μέτρα που πήραμε σχετικά με τη Δικαιοσύνη και το Στρατό, αποκαταστάθηκε η τάξη και η ασφάλεια [...], σταμάτησαν οι ληστείες και οι πειρατείες. Με τη βαθμιαία οργάνωση στα θέματα της διοίκησης, ταχτοποιήθηκαν ένα σωρό ζητήματα, και με τη σιγουριά που απλώθηκε παντού, άρχισε να αναπτύσσεται η γεωργία, το εμπόριο και η βιομηχανία.

Γκ. Λ. φον Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός* (Χαϊδελβέργη 1835), μτφρ. Ό. Ρομπάκη, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 733 και 735.

β. Η άποψη του Βαυαρού αξιωματούχου Ρούντχαρτ

Ο Ίγκνατς φον Ρούντχαρτ διετέλεσε για λίγο, το 1837, αρχηγός του βασιλικού οίκου της Ελλάδας (θέση παρόμοια με αυτή του σημερινού πρωθυπουργού), αλλά διαφώνησε με τον Όθωνα και παραιτήθηκε.

Δε σκοπεύω να κατηγορήσω την Αντιβασιλεία, αλλά δεν μπορώ να κρύψω την παρατήρηση ότι [...] οι δημόσιοι άντρες, που είχαν αναλάβει τη διακυβέρνηση και τη διοίκηση της Ελλάδας, δεν έπρεπε να ξεκινήσουν από τις δικές τους αντιλήψεις και από το διοικητικό τυπικό [...] αλλά να θεσπίσουν ρυθμίσεις που να ταιριάζουν στην κατάσταση της φτωχής και εξαντλημένης χώρας [...] Έπρεπε στην αρχή να περιοριστούν στη θεμελίωση του κράτους βάσει των κοινοτήτων που ήδη υπήρχαν [...]

Μ.Χ. Τσαπόγας, «Το ανέκδοτο ''κυβερνητικό πρόγραμμα'' του Ignaz von Rudhart για την πολιτειακή και διοικητική οργάνωση της Ελλάδας (1836)», *Το Σύνταγμα*, 15, σ. 273-4, Γ. Γιαννόπουλος, *Δοκίμια Θεωρίας και Διδακτικής της Ιστορίας*, Βιβλιογονία, Αθήνα 1997, σ. 144.

γ. Η άποψη του Μακρυγιάννη, αντιπάλου της Αντιβασιλείας

Ότι οι Μπαυαρέζοι και οι οπαδοί τους Έλληνες θέλαν να μας φάνε κι' ο Θεός μας γλύτωσε από τους κακούς τους σκοπούς. Και πασκίζαμεν έξω και μέσα με τρόπον και κατηχούσαμεν τους ανθρώπους ίσως και κινηθούμεν διά τα έξω και λευτερωθούμεν κ' εμείς εδώ μέσα και κάμωμεν νόμους στέρεους και διοικηθούμεν ως άνθρωποι· ότι μας κυβερνούν οι ανθρωποφάγοι με το «έτζι θέλω» και κρίμα 'στα αίματα και θυσίες οπού κάμαμεν.

Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Ι. Βλαχογιάννη (1907), Γιοβάνης, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σ. 109.

νοψίζονταν στο τρίπτυχο: εθνική ανεξαρτησία, βασιλική απολυταρχία και συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης.

Η *διοίκηση του κράτους* ήταν συγκεντρωτική. Η Ελλάδα διαιρέθηκε σε 10 νομούς, ενώ η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε το 1834 από το Ναύπλιο στην Αθήνα, κίνηση που σκοπό είχε να τονίσει ότι το νέο κράτος ήταν κληρονόμος της αρχαίας Ελλάδας.

Ο *στρατός* βασίστηκε, αρχικά, στους περίπου 3.500 Βαυαρούς στρατιωτικούς που είχαν έρθει μαζί με τον Όθωνα στην Ελλάδα. Οι Έλληνες αγωνιστές που δεν έγιναν δεκτοί στις ένοπλες δυνάμεις του κράτους έμειναν χωρίς κανέναν πόρο ζωής, με αποτέλεσμα τη μεγάλη δυσαρέσκειά τους. Αρκετοί από αυτούς στράφηκαν στη ληστεία.

Η *δικαιοσύνη* αναδιοργανώθηκε, ιδρύθηκαν δικαστήρια και συντάχθηκαν νέοι νόμοι.

Η *εκπαίδευση* αναμορφώθηκε, επίσης. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση παρεχόταν στα επταετούς διάρκειας αλληλοδιδακτικά *Δημοτικά σχολεία*. Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση προσφερόταν στα τριτάξια *Ελληνικά σχολεία*, που βρίσκονταν στις πρωτεύουσες των επαρχιών, και στα τετρατάξια *Γυμνάσια*, που υπήρχαν στις πρωτεύουσες των νομών. Επίσης, ιδρύθηκε, το 1837, Πανεπιστήμιο στην Αθήνα. Την ίδια χρονιά ιδρύθηκε και το *Πολυτεχνικό Σχολείο*, πρόδρομος του σημερινού Πολυτεχνείου. Ωστόσο, η εκπαίδευση των κοριτσιών παρέμεινε παραμελημένη.

Η *ελληνική εκκλησία* ορίστηκε *αυτοκέφαλη*, δηλαδή χωρίστηκε διοικητικά από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, απόφαση που υπαγορεύθηκε από το ότι το τελευταίο βρισκόταν σε οθωμανικό έδαφος, υπό την άμεση επιρροή του σουλτάνου. Επίσης, διατάχθηκε το κλείσιμο των μοναστηριών που είχαν μικρό αριθμό μοναχών.

Η *στάση των Ελλήνων απέναντι στην Αντιβασιλεία* ήταν αρχικά δύσπιστη και στη συνέχεια απροκάλυπτα εχθρική. Αναπτύχθηκαν, μάλιστα, συνωμοτικές κινήσεις με σκοπό την ανατροπή της Αντιβασιλείας, ενώ δεν έλειψαν και ανοιχτές εξεγέρσεις (Μεσσηνία, 1834).

Η περίοδος της απόλυτης μοναρχίας του Όθωνα (1835-1843) Μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης από τον Όθωνα (Μάιος 1835), η κατάσταση δεν άλλαξε. Ο βασιλιάς προσπάθησε, όπως και η Αντιβασιλεία πριν απ' αυτόν, να περιορίσει την επιρροή των κομμάτων ενισχύοντας κατά περιόδους ένα από αυτά και περιθωριοποιώντας τα άλλα. Ωστόσο, η πολιτική αυτή συνάντησε έντονες αντιδράσεις που εκφράστηκαν αρχικά με εξεγέρσεις τοπικού χαρακτήρα (Ύδρα, Μεσσηνία).

2. Χ. Μάρτενς, Η νύχτα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843.
Ο Καλλέργης έφιππος στο κέντρο· στο παράθυρο διακρίνεται ο Όθωνας.

Η 3η Σεπτεμβρίου 1843 Παράλληλα, η οικονομική κατάσταση των αγροτών χειροτέρευε και στην ύπαιθρο αναπτυσσόταν η ληστεία. Επιπλέον, η Ελλάδα αδυνατούσε να εξοφλήσει τα δάνειά της, με αποτέλεσμα οι Δυνάμεις να επιβάλουν οικονομικό έλεγχο στη χώρα και περικοπή των κρατικών δαπανών. Οι στρατιωτικοί, από τα πρώτα θύματα των περικοπών, στράφηκαν εναντίον του Όθωνα. Η γενική αναταραχή οδήγησε σε έντονη πολιτική κινητοποίηση με πρωτεργάτες τους Α. Μαυροκορδάτο, Ι. Κωλέττη, Α. Μεταξά και Α. Λόντο, δηλαδή πολιτικούς όλων των κομμάτων. Κοινή ήταν η πεποίθηση ότι η παραχώρηση συντάγματος θα απάλλασσε τη χώρα από τους Βαυαρούς και θα την ανακούφιζε από την οικονομική και κοινωνική κρίση.

Έτσι, τη νύχτα της 2ης προς την 3η Σεπτεμβρίου 1843 δυνάμεις της φρουράς της Αθήνας και πολλοί πολίτες με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Δημήτριο Καλλέργη και τον αγωνιστή του '21 Μακρυγιάννη συγκεντρώθηκαν έξω από τα ανάκτορα (σημερινή Βουλή) και απαίτησαν από τον Όθωνα να παραχωρήσει σύνταγμα (σε ανάμνηση των γεγονότων ο χώρος ονομάστηκε αργότερα *πλατεία Συντάγματος*). Ο βασιλιάς, αν και αρχικά αρνήθηκε, υποχρεώθηκε τελικά να προκηρύξει εκλογές για Εθνοσυνέλευση, που θα ψήφιζε σύνταγμα. Έτσι, τελείωσε η περίοδος της απόλυτης μοναρχίας του Όθωνα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε τις πηγές και λάβετε υπόψη σας το σύνολο των στοιχείων της ενότητας, να οργανώσετε συζήτηση στην τάξη: μια ομάδα θα υπερασπιστεί, με επιχειρήματα, το έργο της Αντιβασιλείας και μια άλλη θα το επικρίνει, επίσης με κατάλληλα επιχειρήματα.
2. Να μελετήσετε και κατόπιν να σχολιάσετε την εικόνα 2.

ΕΝΟΤΗΤΑ 19

Από την 3η Σεπτεμβρίου 1843 έως την έξωση του Όθωνα (1862)

Η καθιέρωση της συνταγματικής μοναρχίας Η Εθνοσυνέλευση που συγκλήθηκε ύστερα από το κίνημα του 1843 ψήφισε λίγο μετά, το 1844, σύνταγμα με το οποίο θεσπίστηκε το πολίτευμα της *συνταγματικής μοναρχίας*. Τη *νομοθετική εξουσία* ασκούσαν από κοινού ο βασιλιάς, η Γερουσία (τα μέλη της διορίζονταν από τον βασιλιά και ήταν ισόβια) και η Βουλή (τα μέλη της εκλέγονταν από το λαό). Η *εκτελεστική εξουσία* ασκούνταν από τον βασιλιά μέσω υπουργών που ο ίδιος διόριζε και έπαυε, χωρίς την έγκριση της Βουλής. Οι δικαστές *(δικαστική εξουσία)* διορίζονταν και παύονταν από τον βασιλιά. Πάντως, το σύνταγμα του 1844 διέθετε και ορισμένα φιλελεύθερα στοιχεία (άρθρα για τις ατομικές ελευθερίες).

Η διαμάχη αυτοχθόνων-ετεροχθόνων Στη διάρκεια της Εθνοσυνέλευσης εκφράστηκε με ένταση η αντίθεση μεταξύ αυτοχθόνων (Ελλήνων γεννημένων σε περιοχές που εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος) και ετεροχθόνων (Ελλήνων γεννημένων σε περιοχές που βρίσκονταν έξω από τα σύνορα του ελληνικού κράτους). Οι αυτόχθονες διαμαρτύρονταν επειδή οι ετερόχθονες είχαν καταλάβει, χάρη στη μόρφωση που συνήθως διέθεταν, πολλές από τις θέσεις της δημόσιας διοίκησης, πράγμα που κατά τη γνώμη των πρώτων δεν ήταν δίκαιο. Μετά από έντονες πιέσεις των αυτοχθόνων, που αποτελούσαν και την πλειοψηφία της Εθνοσυνέλευσης, αποφασίστηκε οι ετερόχθονες, δίχως να χάσουν το δικαίωμα του Έλληνα πολίτη, να μην επιτρέπεται να διοριστούν σε θέσεις της διοίκησης (δεν αποκλείονταν από την εκπαίδευση και τον στρατό). Επίσης, ετερόχθονες μπορούσαν να εκλεγούν βουλευτές μόνο σε οικισμούς ετεροχθόνων, εάν αυτοί διέθεταν ορισμένο αριθμό κατοίκων.

Η λειτουργία του πολιτεύματος Η καθιέρωση των κοινοβουλευτικών θεσμών αποτέλεσε, αναμφισβήτητα, μια θετική εξέλιξη. Οι υπερεξουσίες του βασιλιά, ωστόσο, νόθευαν τον δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Παράλληλα, τα κόμματα συνέχιζαν να αναπτύσσουν δράση, δίχως, όμως, να είναι επίσημα αναγνωρισμένα. Στις εκλογές που ακολούθησαν (1844), χρησιμοποιήθηκαν αθέμιτα μέσα (καλπονοθεία, εκβιασμοί, χρηματισμοί) για να επηρεαστούν οι ψηφοφόροι.

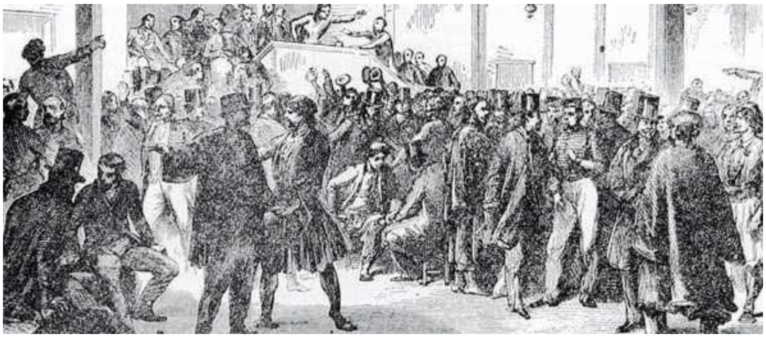

1. Οι πρώτες εκλογές στην Αθήνα του 1844.

Τέτοιες πρακτικές εφάρμοσε κυρίως το γαλλικό κόμμα και ο ηγέτης του, ο Ιωάννης Κωλέττης, που αναδείχτηκε και νικητής των εκλογών. Κατά την πρωθυπουργία του (1844-1847), συνεργάστηκε με τον Όθωνα, παραβίασε κατ' επανάληψη το σύνταγμα, αγνόησε τη Βουλή και χρησιμοποίησε κρατικούς πόρους για την εξυπηρέτηση ψηφοφόρων του.

Μεγάλη Ιδέα και αλυτρωτισμός Αυτή την εποχή, στη βάση του ότι η Ελλάδα ήταν φτωχή και οι περισσότεροι Έλληνες ζούσαν έξω από τα σύνορα του ελληνικού κράτους, διατυπώθηκε η θέση ότι, για να αναπτυχθεί η χώρα, θα έπρεπε πρώτα να διευρυνθούν τα ελληνικά σύνορα ώστε να περιλάβουν περιοχές με ελληνικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν υπό ξένη -κυρίως οθωμανική- κυριαρχία. Αν και η ιδέα κυκλοφορούσε σχεδόν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, ο Κωλέττης ήταν εκείνος που αναφερόμενος σε αυτή χρησιμοποίησε για πρώτη φορά τον όρο *Μεγάλη Ιδέα* (ιδέα για την οποία αξίζει να αγωνιστεί όλο το έθνος) σε ομιλία του στην Εθνοσυνέλευση το 1844.

Γρήγορα, η *Μεγάλη Ιδέα* έγινε αποδεκτή από την ελληνική κοινωνία, υιοθετήθηκε ως επίσημη κρατική πολιτική και σφράγισε τη ζωή και την ιδεολογία του ελληνισμού μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Οι Έλληνες που ζούσαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία ονομάστηκαν *αλύτρωτοι* (επειδή δεν είχαν, ακόμη, *λυτρωθεί*, δηλαδή απελευθερωθεί) και η πολιτική που στόχευε στην ένταξη, τη δική τους και των εδαφών στα οποία κατοικούσαν, στο ελληνικό κράτος ονομάστηκε *αλυτρωτισμός*.

Παράλληλα, μια άλλη αντίληψη, που εκφραζόταν, κυρίως, από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και το αγγλικό κόμμα και υποστήριζε ότι μόνο αν προηγούνταν η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας θα ήταν εφικτή και η εδαφική επέκτασή της, έβρισκε λιγότερους υποστηρικτές.

Ο Κριμαϊκός πόλεμος (1854-1856) και ο ελληνισμός Το 1854 ξέσπασε ρωσοτουρκικός πόλεμος. Αγγλία και Γαλλία τάχθηκαν αμέσως στο πλευρό του σουλτάνου και ο πόλεμος μεταφέρθηκε στη ρωσική χερσόνησο της Κριμαίας *(Κριμαϊκός πόλεμος)*.

Δύο αντίθετες απόψεις για τη Μεγάλη Ιδέα

α. Ο Ιωάννης Κωλέττης για τη Μεγάλη Ιδέα

Διά την γεωγραφικήν της θέσιν η Ελλάς είναι το κέντρον της Ευρώπης· ισταμένη και έχουσα, εκ μεν δεξιών την Ανατολήν, εξ αριστερών δε την Δύσιν, προώρισται, ώστε διά μεν της πτώσεως αυτής να φωτίση την Δύσιν, διά δε της αναγεννήσεως την Ανατολήν. Το μεν πρώτον εξεπλήρωσαν οι προπάτορες ημών, το δε δεύτερον είναι εις ημάς ανατεθειμένον· εν τω πνεύματι του όρκου τούτου και της μεγάλης ταύτης ιδέας είδον πάντοτε τους πληρεξουσίους του έθνους να συνέρχωνται διά να αποφασίσωσιν ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, αλλά της ελληνικής φυλής. Πόσον επεθύμουν να ήτο[ν] παρόντες σήμερον Γερμανοί, Ζαΐμαι, Κολοκοτρώναι, οι άλλοτε της Εθνικής Συνελεύσεως πληρεξούσιοι, και αυτοί οι δραξάμενοι τα όπλα επί τω γενικώ τούτω σκοπώ, διά να συνομολογήσωσι μετ' εμού πόσον εμακρύνθημεν της μεγάλης εκείνης της πατρίδος ιδέας, την οποίαν εις αυτό του Ρήγα το τραγούδι είδομεν κατά πρώτον εκπεφρασμένην. Εν ενί πνεύματι τότε πνωμένοι, όσοι είχομεν το επώνυμον Έλληνες, εκερδίσαμεν μέρος του όλου σκοπού.

Ι. Κωλέττης, Λόγος στην Εθνοσυνέλευση, 14 Ιανουαρίου 1844.

Πηγή: Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1982, σ. 405-406.

β. Ο αντιμοναρχικός πολιτικός και συγγραφέας Γ. Φιλάρετος για τη Μεγάλη Ιδέα

Εις ποίαν εποχήν κατεγίναμεν ειλικρινώς και ειργάσθημεν επιμόνως υπέρ της υλικής προαγωγής ημών, ήτις είναι ο στύλος τής καλώς εννοουμένης ηθικής αναπτύξεως; Εάν ύπαρξη στιγμή, καθ' ην δεν μας διαιρούσι πάθη πολιτικά εσωτερικώς ή δεν συρόμεθα από το δέλεαρ πολιτικού ταχυδακτυλουργού εις υψηλάς, συνταγματικάς θεωρίας εξαντλούμενοι, αναμφισβητήτως απασχολούμεθα εις την Μεγάλην Ιδέαν, εξασθενούμενοι με το όνειρον τού να ίδωμεν την ελληνική σημαίαν, κυματίζουσαν εις την Αγίαν Σοφίαν.

Γ. Φιλάρετος, εφημ. *Εύβοια*, 22.1.1876.

Πηγή: Ε. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σ. 360.

Ο Όθωνας και πολλοί Έλληνες θεώρησαν ότι δινόταν στην Ελλάδα μια καλή ευκαιρία να διευρύνει τα σύνορά της. Έτσι, στις αρχές του 1854, Έλληνες στρατιωτικοί οργάνωσαν εξεγέρσεις στη Θεσσαλία, στην Ήπειρο και στη Μακεδονία.

Σχεδόν αμέσως, αγγλικά και γαλλικά στρατεύματα κατέλαβαν τον Πειραιά (1854-1857) απαιτώντας από τον Όθωνα να τηρήσει η Ελλάδα αυστηρή ουδετερότητα.

Τελικά, ο Κριμαϊκός πόλεμος έληξε με ήττα της Ρωσίας. Αμέσως μετά, ο σουλτάνος, πιεζόμενος και από τις Δυνάμεις, προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις, γνωστές ως *Χάτι Χουμαγιούν* (1856), με στόχο τη διασφάλιση της ισότητας όλων των υπηκόων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ανεξάρτητα από φυλή ή θρήσκευμα. Έτσι εγκαινιάστηκε μια περίοδος ανάπτυξης του ελληνισμού στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

Παράλληλα στην Ελλάδα, τα τρία παλαιά κόμματα (αγγλικό, γαλλικό και ρωσικό) έπαψαν να υπάρχουν, καθώς, μετά τις εξελίξεις του Κριμαϊκού πολέμου, η ελληνική κοινή γνώμη έχασε την εμπιστοσύνη της και στις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις.

Η έξωση του Όθωνα (1862) Η βαθμιαία αστικοποίηση της Ελλάδας, αν και περιορισμένη ακόμη, είχε φέρει στο κοινωνικοπολιτικό προσκήνιο μια νέα γενιά πολιτικών με φιλελεύθερες ιδέες που εκτιμούσαν ότι ο Όθωνας δεν είχε πλέον τίποτα να προσφέρει στη χώρα. Έτσι, την περίοδο 1859-1862 το κοινωνικό ρεύμα εναντίον του Όθωνα ενισχύθηκε. Στο Ναύπλιο, το κυριότερο αντιοθωνικό κέντρο, ξέσπασε την 1η Φεβρουαρίου 1862 επανάσταση (Ναυπλιακά), που, αν και δεν πέτυχε, έδειξε τη φθορά του καθεστώτος. Τελικά, στασίασε τον Οκτώβριο του 1862 και η φρουρά της Αθήνας. Ο Όθωνας κηρύχθηκε έκπτωτος και υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τη χώρα. Έφυγε για το Μόναχο, όπου και πέθανε το 1867.

2. Ο Όθωνας και η Αμαλία φεύγουν από την Ελλάδα, 12 Οκτωβρίου 1862.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε την πηγή α.
   α. Ποια είναι η αποστολή της Ελλάδας, σύμφωνα με το κείμενο;
   β. Ποια σημεία του κειμένου δείχνουν ότι ο Κωλέττης αναφέρεται στην εδαφική επέκταση της Ελλάδας;
2. Ποια στάση τηρεί απέναντι στη Μεγάλη Ιδέα ο συντάκτης της πηγής β; Προτείνει κάποιο εναλλακτικό σχέδιο δράσης για την πρόοδο του ελληνισμού; Αν ναι, ποιο είναι αυτό;
3. Λαμβάνοντας υπόψη σας όσα μάθατε για την πολιτεία του Όθωνα τόσο σε αυτή την ενότητα όσο και στην προηγούμενη, να εκθέσετε σε σύντομο κείμενο τους παράγοντες που οδήγησαν, κατά τη γνώμη σας, στην έξωσή του.

ΕΝΟΤΗΤΑ 20

Από την έξωση του Όθωνα (1862) έως το κίνημα στο Γουδί (1909)

1. Α. Κριεζής, Η άφιξη του Γεώργιου στην Ελλάδα, 17 Οκτωβρίου 1863.

Ο Γεώργιος Α΄ βασιλιάς των Ελλήνων - Η ενσωμάτωση των Επτανήσων Μετά την έξωση του Όθωνα, οι Δυνάμεις αναγόρευσαν βασιλιά των Ελλήνων τον 18χρονο Δανό πρίγκιπα Γουλιέλμο-Γεώργιο Γκλύξμπουργκ με το όνομα Γεώργιος. Παράλληλα, η Αγγλία, πιεζόμενη σοβαρά από τους αγώνες των ριζοσπαστών Επτανησίων που αξίωναν ένωση με την Ελλάδα, πρόσφερε στον νέο βασιλιά τα Επτάνησα (1863). Η επίσημη ενσωμάτωσή τους στο ελληνικό κράτος έγινε το 1864.

Το σύνταγμα του 1864 Όταν ο Γεώργιος έφτασε στην Ελλάδα (1863), είχε ήδη συγκληθεί Εθνοσυνέλευση με σκοπό την ψήφιση συντάγματος. Το νέο σύνταγμα του 1864 θεμελιωνόταν στη *δημοκρατική αρχή*, δηλαδή αναγνώριζε τον λαό ως κυρίαρχο παράγοντα του πολιτεύματος. Ο βασιλιάς οριζόταν ανώτατος άρχοντας της πολιτείας. Έτσι, θεσπιζόταν το πολίτευμα της *βασιλευόμενης δημοκρατίας*. Τη νομοθετική εξουσία θα ασκούσαν από κοινού ο βασιλιάς και η Βουλή. Η Γερουσία καταργήθηκε ως θεσμός αντιδημοκρατικός. Δικαίωμα ψήφου αναγνωριζόταν στους άνδρες που είχαν συμπληρώσει το 21ο έτος της ηλικίας τους. Η εκτελεστική εξουσία ασκούνταν από τον βασιλιά με τη συνεργασία υπουργών που διόριζε ο ίδιος. Η δικαστική εξουσία κηρύχθηκε ανεξάρτητη.

Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις Ο *Αλέξανδρος Κουμουνδούρος* ήταν ο πολιτικός που δέσποσε την περίοδο 1864-1881. Ως πρωθυπουργός προχώρησε σε διανομή των εθνικών γαιών (1871) που είχαν μείνει αδιάθετες και επιδίωξε τη διεύρυνση των ελληνικών συνόρων. Αρκετές επιλογές του, ιδίως στην εξωτερική πολιτική, έβρισκαν αντίθετο τον Γεώργιο, που τον απομάκρυνε όταν ο Κουμουνδούρος αποφάσισε την αποστολή ελληνικού στρατού για την ενίσχυση της κρητικής επανάστασης των ετών 1866-1869 (βλέπε ενότητα 21).

Γενικότερα, ο κοινοβουλευτισμός λειτουργούσε με προβλήματα. Με δεδομένο ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν ήταν μόνιμοι, πολλοί πολίτες πίεζαν τους βουλευτές για να εξασφαλίσουν κάποιο διορισμό στο δημόσιο. Καθώς δεν υπήρχαν συγκροτημένα κόμματα, οι βουλευτές, με τη σειρά τους, στήριζαν με την ψήφο τους στη Βουλή εκείνον τον πολιτικό αρχηγό που τους εξασφάλιζε διορισμούς των οπαδών τους.

Ο κυριότερος, ωστόσο, παράγοντας πολιτικής αστάθειας ήταν ο βα-

> ***1. Ο Χ. Τρικούπης καυτηριάζει τη λειτουργία του ελληνικού πολιτεύματος***
>
> [...] Καλούνται εις την εξουσίαν κυβερνήσεις αποκρουόμεναι παρά της πλειοψηφίας του Έθνους, χορηγείται εις αυτάς η διάλυσις της Βουλής και συνάμα παν μέσον επηρεασμού των συνειδήσεων του λαού και νοθεύσεως των εκλογών, και λέγομεν ύστερον, ότι πταίει ο λαός διά την τοιαύτην κατάστασιν. Τι δύναται ο λαός κατ' αυτής; Ουδέν άλλο ή να επαναστατήση· αλλά τις ο δυνάμενος να κατακρίνη ευλόγως τον λαόν διότι την επανάστασιν θεωρεί ως έσχατον καταφύγιον, και πριν ή προέλθη εις αυτήν ζητεί να ίδη εξαντλούμενα όλα τα προληπτικά μέσα.
>
> Αν δεν πταίει ο λαός, πταίουν οι πολιτευόμενοι, λέγουσιν οι άλλοι, και η εξαχρείωσις αυτών ευθύνει το Έθνος, αφού ούτοι εις το Έθνος ανήκουσιν. Απαντώμεν ότι η διαγωγή των πολιτευομένων θα πύθυνε το Έθνος, αν η Ελλάς αυτοδιοικείτο, αλλ' αφού διά της διαστροφής του Συντάγματος και της εικονικότητος της Βουλής κυβερνάται πράγματι η Ελλάς ως μοναρχία απόλυτος, επόμενον ήτο να καταστώσι και οι πολιτευόμενοι οποίους διαπλάττει αυτούς το νόθον καθεστώς.
>
> Χ. Τρικούπης, «Τις πταίει;», εφημ. *Καιροί*, 29 Ιουνίου 1874.
>
> *Πηγή: Περί Τρικούπη, Ανάλεκτα*, Αθήνα 1912, τόμ. Α΄ (ΙΔ΄), σ. 428.

σιλιάς, που, όταν διαφωνούσε με μια κυβέρνηση, δεν δίσταζε να την ανατρέψει. Την αντίθεσή του σε αυτή την πρακτική εξέφρασε ένας νέος πολιτικός, ο *Χαρίλαος Τρικούπης*, σε άρθρο του υπό τον χαρακτηριστικό τίτλο «Τις πταίει;» (1874). Σύμφωνα με τον Τρικούπη, ο βασιλιάς θα έπρεπε να διορίζει πρωθυπουργό μόνο εκείνον που είχε τη «δεδηλωμένη» εμπιστοσύνη της Βουλής, δηλαδή την υποστήριξη της πλειοψηφίας των βουλευτών.

Αντιμέτωπος με αυτή την κριτική, ο Γεώργιος διόρισε, το 1875, τον επικριτή του Χαρίλαο Τρικούπη προσωρινό πρωθυπουργό για να πραγματοποιήσει εκλογές. Κατά την έναρξη των εργασιών της νέας Βουλής, ο Γεώργιος εκφώνησε λόγο γραμμένο από τον Τρικούπη (Λόγος του Θρόνου) στον οποίο αναγνώριζε την *αρχή της δεδηλωμένης*. Έτσι άρχισε μια νέα φάση στην πολιτική ζωή της Ελλάδας.

Ο δικομματισμός Η καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης οδήγησε τα μικρά κόμματα, που δεν μπορούσαν, πλέον, να παίζουν αυτόνομα κάποιο σημαντικό ρόλο, είτε στην εξαφάνιση είτε στην ενσωμάτωση σε μεγαλύτερα κόμματα. Έτσι, τη δεκαετία 1885-1895 εναλλάσσονταν στην εξουσία δύο κόμματα, με επικεφαλής, το ένα τον Χαρίλαο Τρικούπη και το άλλο τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη. Το σύστημα αυτό ονομάστηκε *δικομματισμός*.

Το πρόγραμμα του Χαρίλαου Τρικούπη Οι στόχοι του Χ. Τρικούπη συνοψίζονταν στη δημιουργία ενός κράτους σύγχρονου και οικονομικά αναπτυγμένου. Κύριες πλευρές της πολιτικής του ήταν η κατασκευή μεγάλων έργων υποδομής (σιδηροδρομικό δίκτυο, οδοποιία, διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου κ.ά.) που θα στήριζαν την οικονομική ανάπτυξη, η ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων, η εξυγίανση της δημόσιας διοίκησης μέσω της θέσπισης αντικειμενικών κριτηρίων πρόσληψης και η επιδίωξη ειρηνικής συμβίωσης με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Για να πετύχει τα παραπάνω, ο Τρικούπης επέβαλε βαρύτατη φορολογία και σύναψε μεγάλα δάνεια με τράπεζες του εξωτερικού. Επίσης, προσέφερε στους Έλληνες κεφαλαιούχους του εξωτερικού προνομιακούς όρους για επενδύσεις.

2. Χαρίλαος Τρικούπης

3. Κ. Βολανάκης, Τα εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου, 25 Ιουλίου 1893.

Οι θέσεις του Θεόδωρου Δηλιγιάννη Ο Θ. Δηλιγιάννης υποστήριζε ότι θα έπρεπε η φορολόγηση να είναι η μικρότερη δυνατή, υπογράμμιζε τις συνέπειες των τρικουπικών μέτρων για τα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα και κατηγορούσε τον Τρικούπη ότι έδειχνε εύνοια προς τους οικονομικά ισχυρούς. Θεωρώντας, επίσης, θεμιτή την εναλλαγή των οπαδών της εκάστοτε κυβέρνησης στις κρατικές θέσεις, κατάργησε, όταν έγινε πρωθυπουργός, τον τρικουπικό νόμο περί «προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων».

Η πορεία προς την οικονομική και εθνική κρίση Η αδυναμία της Ελλάδας να ανταποκριθεί στις οικονομικές της υποχρεώσεις οδήγησε τον Χ. Τρικούπη στην απόφαση να κηρύξει, το 1893, τη χώρα υπό πτώχευση. Στις εκλογές που έγιναν το 1895 ο Τρικούπης δεν εκλέχτηκε ούτε βουλευτής. Ο νέος πρωθυπουργός Θ. Δηλιγιάννης ήρθε αντιμέτωπος με πλήθος προβλημάτων. Επιπλέον, το 1896 ξέσπασε επανάσταση στην Κρήτη. Πιεζόμενος από την κοινή γνώμη, που εμπνεόταν από τη Μεγάλη Ιδέα, έστειλε στρατό στην Κρήτη (Φεβρουάριος 1897).

4. Γ. Ροϊλός, Η μάχη των Φαρσάλων, 23 Απριλίου 1897.
Μία από τις μάχες του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897.

> *2. Το πολιτικό κλίμα στην Ελλάδα μετά την ήττα στον πόλεμο του 1897*
>
> Το ολιγαρχικόν καθεστώς θα εσαρώνετο από το πρώτον τυχόν πραξικόπημα. Τόση ήτο η εξωτερική ταπείνωσις και ο εσωτερικός εκπεσμός του τόπου. Ανατροπείς όμως δεν υπήρχον. Οι αστοί ευρίσκοντο εις το στάδιον της πολιτικής των διαμορφώσεως. Δεν ήσαν ακόμη τάξις αρχηγική. Οι αξιωματικοί, οι οποίοι ελάμβανον συνήθως την πρωτοβουλίαν των επαναστάσεων, εδοκίμαζον τας συνεπείας της ήττης. Έγιναν αντικείμενον αδίκου και γενικού χλευασμού.
> Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Ίκαρος, Αθήνα 1970, τόμ. Α΄, σ. 31.

Ο πόλεμος του 1897 και οι πολιτικές εξελίξεις έως το 1908 Σχεδόν αμέσως άρχισε στη Θεσσαλία ελληνοτουρκικός πόλεμος στον οποίο ο ελληνικός στρατός, με αρχιστράτηγο τον διάδοχο Κωνσταντίνο, ηττήθηκε. Μάλιστα, οι οθωμανικές δυνάμεις έφτασαν ως τη Λαμία και σταμάτησαν τις επιχειρήσεις εκκενώνοντας τη Θεσσαλία μόνο αφού ο σουλτάνος έλαβε διαβεβαίωση από τις Δυνάμεις ότι η Ελλάδα θα πλήρωνε τεράστια πολεμική αποζημίωση.

Προκειμένου να πληρώσει την αποζημίωση, η Ελλάδα αναγκάστηκε να πάρει νέο δάνειο. Επιπλέον, οι Δυνάμεις, για να διασφαλίσουν ότι η Ελλάδα θα αποπληρώσει τα χρέη της, υποχρέωσαν τη χώρα να δεχτεί μια επιτροπή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ), η οποία ανέλαβε τη διαχείριση των κυριότερων ελληνικών δημοσίων εσόδων.

Μετά την ήττα του 1897, η λαϊκή δυσαρέσκεια εναντίον των πολιτικών και των Ανακτόρων συνεχώς μεγάλωνε. Ο Γεώργιος, ωστόσο, εξακολουθούσε να παρεμβαίνει αποφασιστικά τόσο στην εσωτερική πολιτική όσο και στην εξωτερική. Οι συνεχείς παρεμβάσεις, τόσο του βασιλιά Γεώργιου όσο και άλλων μελών της βασιλικής οικογένειας, στην πολιτική ζωή και στη λειτουργία των ενόπλων δυνάμεων ήταν ένας από τους κύριους παράγοντες που οδήγησαν στην εκδήλωση, το 1909, στρατιωτικού κινήματος στο Γουδί (θα γίνει λόγος γι' αυτό στην ενότητα 27).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε την πηγή 1. Ποια είναι, κατά τον Χ. Τρικούπη, τα αίτια της πολιτικής κακοδαιμονίας που επικρατεί στην Ελλάδα; Ποιοι φέρουν την ευθύνη; Ποια λύση προτείνει;
2. Με βάση την πηγή 2, προσπαθήστε να παρουσιάσετε, σε σύντομο κείμενο, την πολιτική ατμόσφαιρα στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897.

ΕΝΟΤΗΤΑ 21

Το κρητικό ζήτημα (1821-1905)

Η επανάσταση του 1821 στην Κρήτη καταπνίγηκε από δυνάμεις του ηγεμόνα της Αιγύπτου Μοχάμετ Άλι, που κράτησε υπό τον έλεγχό του το νησί έως το 1840. Τότε η Κρήτη τέθηκε ξανά υπό οθωμανική διοίκηση.

Οι προσπάθειες των Ελλήνων της Κρήτης, των ελεύθερων Ελλήνων και του ελληνικού κράτους για ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, καθώς και η εμπλοκή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και των Δυνάμεων σ' αυτές ονομάστηκαν *κρητικό ζήτημα*.

1. Το ολοκαύτωμα της μονής Αρκαδίου. Πίνακας του Ιταλού ζωγράφου Γκατέρι. Το φιλελληνικό ρεύμα ήταν ιδιαίτερα ισχυρό εκείνη την εποχή στην Ιταλία και δεκάδες Ιταλοί εθελοντές συμμετείχαν στην κρητική επανάσταση του 1866.

1. 1866: Οι Κρητικοί ζητούν από τις Δυνάμεις την ένωση με την Ελλάδα

Ικετεύομεν λοιπόν θερμώς την Υμετέραν Μεγαλειότητα και τους Μεγαλειοτάτους Μονάρχας των δύο ετέρων Μεγάλων και Προστάτιδων του Ελληνικού Έθνους Δυνάμεων να πραγματοποιήσωσι την μόνην ημών έφεσιν, την ένωσιν μετά των αδελφών ημών Ελλήνων [...]. Αν όμως τούτο είναι σήμερον αδύνατον, τουλάχιστον [...] ευδοκήσατε [...] να μας χορηγηθή οργανισμός πολιτικός, να μας δοθώσι νόμοι, να συσταθώσι τακτικά δικαστήρια· η βαρεία φορολογία μας να μετριασθή και να τακτοποιηθή [...].

Υπόμνημα μυστικό των επαναστατημένων Κρητών προς τους βασιλείς της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, 15 Μαΐου 1866.

Πηγή: Ακαδημία Αθηνών, «Η Κρητική Επανάστασις του 1866-1869», *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1967-1970, τόμ. 1ος.

Στα 1866-1869 ξέσπασε η *μεγάλη κρητική επανάσταση*, που, παρά τις αρχικές επιτυχίες της, καταπνίγηκε. Ιδιαίτερη στιγμή της υπήρξε η ανατίναξη μιας ομάδας επαναστατών στη μονή Αρκαδίου (κοντά στο Ρέθυμνο). Το *ολοκαύτωμα της μονής Αρκαδίου* (Νοέμβριος 1866) προκάλεσε συγκίνηση τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη.

Λίγο αργότερα, ο σουλτάνος παραχώρησε τον Οργανικό Νόμο (1868), ένα είδος τοπικού συντάγματος, που προέβλεπε την πρόσληψη και χριστιανών υπαλλήλων στη διοίκηση, τη συμμετοχή χριστιανών αντιπροσώπων στη Γενική Διοίκηση, την ισοτιμία τουρκικής και ελληνικής γλώσσας και μεικτά δικαστήρια (αποτελούμενα τόσο από χριστιανούς όσο και από μουσουλμάνους).

Μετά από νέα μεγάλη επανάσταση, το 1878, ο σουλτάνος παραχώρησε τη *σύμβαση της Χαλέπας* (προάστιο των Χανίων). Σύμφωνα με αυτή, ο Γενικός Διοικητής θα μπορούσε να είναι και χριστιανός, ενώ στη Γενική Διοίκηση θα πλειοψηφούσαν χριστιανοί. Έτσι, θεσπίστηκε στην Κρήτη καθεστώς ημιαυτονομίας. Ωστόσο, μια νέα, αποτυχημένη επανάσταση, το 1889, έδωσε στην οθωμανική διοίκηση το πρόσχημα να καταργήσει τη σύμβαση της Χαλέπας.

Νέα επανάσταση στα 1896-1897 εξελίχθηκε, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, σε ελληνοτουρκικό πόλεμο, στον οποίο η Ελλάδα ηττήθηκε. Μετά από παρέμβαση των Δυνάμεων, όμως, ο σουλτάνος αναγνώρισε τη δημιουργία της αυ-

τόνομης *Κρητικής Πολιτείας* με ύπατο αρμοστή (γενικό διοικητή) τον πρίγκιπα Γεώργιο, δευτερότοκο γιο του βασιλιά της Ελλάδας Γεώργιου. Υπουργός Δικαιοσύνης της Κρητικής Πολιτείας διορίστηκε ένας νέος πολιτικός, ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Η ολιγωρία, ωστόσο, του ύπατου αρμοστή στο ζήτημα της ένωσης με την Ελλάδα προκάλεσε την έκρηξη το 1905 νέας επανάστασης στο Θέρισο των Χανίων με επικεφαλής τους Ελευθέριο Βενιζέλο, Κωνσταντίνο Φούμη και Κωνσταντίνο Μάνο, οι οποίοι κήρυξαν την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Ο Γεώργιος αντικαταστάθηκε στη θέση του αρμοστή από τον Αλέξανδρο Ζαΐμη. Η άμεση, ωστόσο, ανάμειξη των Δυνάμεων, που επιθυμούσαν τη διατήρηση των ισορροπιών στην περιοχή, απέτρεψε την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Η οριστική διευθέτηση του κρητικού ζητήματος έμελλε να γίνει αργότερα.

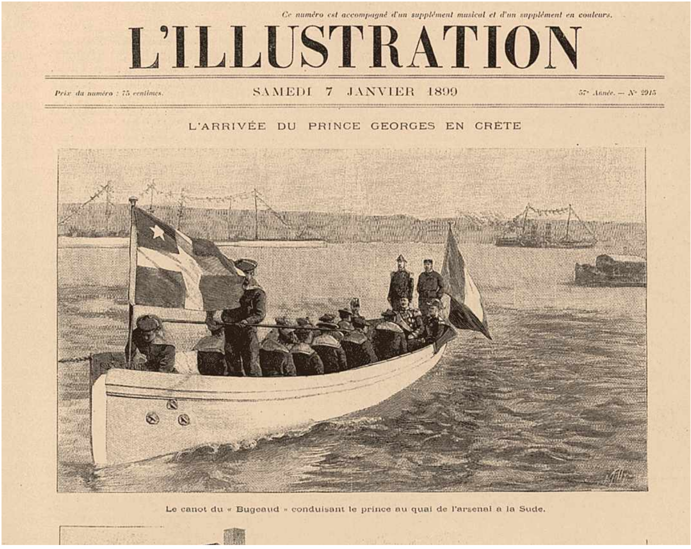
Ce numéro est accompagné d'un supplément musical et d'un supplément en couleurs.

L'ILLUSTRATION

Prix du numéro : 75 centimes. SAMEDI 7 JANVIER 1899 57e Année. — N° 2915

L'ARRIVÉE DU PRINCE GEORGES EN CRÈTE

Le canot du « Bugeaud » conduisant le prince au quai de l'arsenal a la Sude.

2. Η άφιξη του πρίγκιπα Γεώργιου στην Κρήτη ως αρμοστή. Στην πλώρη της βάρκας που τον μεταφέρει διακρίνεται η σημαία της Κρητικής Πολιτείας.

2. Οι θέσεις των επαναστατών του Θέρισου, 1905

Οι υπογεγραμμένοι, αποτελούντες την εν Κρήτη αντιπολίτευσιν [ενν. προς τον πρίγκιπα Γεώργιο], συνελθόντες εν Χανίοις τη 26η Φεβρουαρίου 1905, αποσκοπούντες εις την εκπλήρωσιν του Εθνικού Προγράμματος, αποφασίζομεν:

Α) Πρώτον και κύριον μέλημα ημών έστω η επίτευξις του από αιώνος επιδιωκομένου σκοπού, της ενώσεως της Κρήτης μετά της ελευθέρας Ελλάδος.

Β) Αδυνάτου αποβαίνοντος του σκοπού τούτου, θέλομεν επιδιώξει την πολιτικήν προσέγγισιν της πατρίδος προς την ελευθέραν Ελλάδα, μεταβαλλομένης από διεθνούς απόψεως της σημερινής καταστάσεως.

Γ) Μη εκπληρουμένου μηδέ του σκοπού τούτου θέλομεν επιδιώξει την αναθεώρησιν του ημετέρου συντάγματος κατά το πρότυπον του ελληνικού, όπως απαλλαγή ο τόπος του δεσποτισμού.

Του προγράμματος τούτου την πραγματοποίησιν θέλομεν επιδιώξει και δι' ενόπλων λαϊκών συναθροίσεων. [...]

Πηγή: Κ. Σβολόπουλος, «Η Κρητική Πολιτεία από το 1899», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΔ', σ. 208-209.

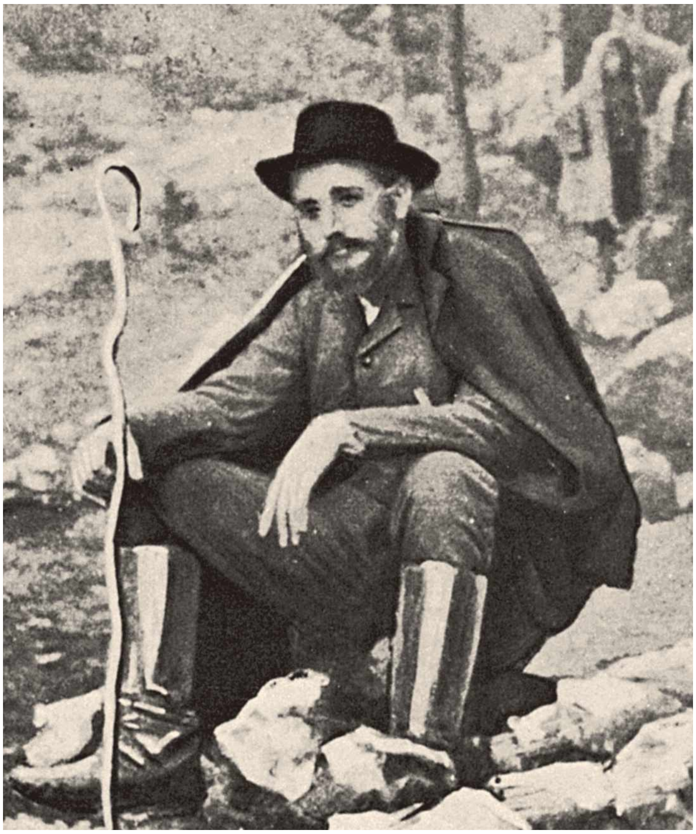

3. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στο Θέρισο κατά την επανάσταση του 1905.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε την πηγή 1 και να καταγράψετε τα αιτήματα των επαναστατημένων Κρητικών. Να σχολιάσετε το γεγονός ότι απευθύνονται στις Δυνάμεις.
2. Ποιες είναι οι κύριες θέσεις που διατυπώνονται στο υπόμνημα των επαναστατών του Θέρισου (πηγή 2); Με ποια μέσα δηλώνουν οι επαναστάτες ότι θα επιδιώξουν να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους;

ΕΝΟΤΗΤΑ 22

Τα Βαλκάνια των αλληλοσυγκρουόμενων εθνικών επιδιώξεων

Η ιστορία των Βαλκανίων κατά τον 19ο αιώνα σφραγίστηκε από την ανάδυση των αλληλοσυγκρουόμενων βαλκανικών εθνικών επιδιώξεων. Αρχικά οι Σέρβοι κέρδισαν την αυτονομία τους (1812-1815). Στη συνέχεια οι Έλληνες, πρώτοι απ' όλους τους Βαλκάνιους, ίδρυσαν ανεξάρτητο εθνικό κράτος. Οι σχετικές κινήσεις των Βουλγάρων εκφράστηκαν με τη δημιουργία της Εξαρχίας, της ανεξάρτητης βουλγαρικής εκκλησίας, το 1870 (βλέπε ενότητα 14).

1. Η εξέλιξη των βαλκανικών συνόρων από το 1877 έως το 1881.

Η βαλκανική κρίση των ετών 1875-1878 Παράλληλα, η ανάδυση των εθνικών ιδεών προκάλεσε επαναστάσεις στην Ερζεγοβίνη, στη Βοσνία και στη Βουλγαρία (1875-1876). Η Οθωμανική αυτοκρατορία απάντησε με μαζικές σφαγές και η Ρωσία, αντιδρώντας, της κήρυξε τον πόλεμο (1877). Λίγο αργότερα ξέσπασαν στη Θεσσαλία, στη Μακεδονία, στην Ήπειρο και στην Κρήτη επαναστάσεις των ελληνικών πληθυσμών (1878).

Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (Φεβρουάριος 1878) Η ρωσική επικράτηση στον ρωσοτουρκικό πόλεμο υποχρέωσε τον σουλτάνο να υπογράψει τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (Φεβρουάριος 1878). Κύριος όρος της ήταν η δημιουργία της αυτόνομης ηγεμονίας της Βουλγαρίας, της «Μεγάλης Βουλγαρίας» όπως ονομάστηκε, που περιλάμβανε πολλές περιοχές με πυκνή ελληνική παρουσία. Με τις αποφάσεις του Αγίου Στεφάνου, υπονομεύονταν τόσο οι ελληνικές επιδιώξεις όσο και τα αγγλικά συμφέροντα στην περιοχή.

Το συνέδριο του Βερολίνου (Ιούνιος 1878) Αντιδρώντας η Μ. Βρετανία και η Γερμανία, απαίτησαν αναθεώρηση της συνθήκης. Με πρωτοβουλία τους συγκλήθηκε, τον Ιούνιο του 1878, το συνέδριο του Βερολίνου. Εκεί η βρετανική και η γερμανική διπλωματία δήλωσαν ότι δεν θα αποδέχονταν την ίδρυση ενός μεγάλου βουλγαρικού κράτους. Έτσι, αντί της «Μεγάλης Βουλγαρίας» δημιουργήθηκαν μια πολύ μικρότερη αυτόνομη Βουλγαρία και μια αυτόνομη Ανατολική Ρωμυλία (τότε, νότια της Βουλγαρίας· σήμερα, η νότια Βουλγαρία), και οι δύο υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου. Η Σερβία, η Ρουμανία και το Μαυροβούνιο κηρύχθηκαν ανεξάρτητες. Η Μακεδονία, η Θράκη και η Ήπειρος παρέμειναν στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Η διοίκηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ανατέθηκε στην Αυστροουγγαρία. Η Κύπρος παραχωρήθηκε στην Αγγλία.

Η ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της Άρτας στην Ελλάδα (1881) Μετά από ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις, η Θεσσαλία (εκτός από την περιοχή της Ελασσόνας) και η επαρχία της Άρτας ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος το 1881.

Η προσάρτηση της Α. Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία (1885) Το 1885, ωστόσο, οι Βούλγαροι, παραβιάζοντας τις αποφάσεις του συνεδρίου του Βερολίνου, προσάρτησαν την Α. Ρωμυλία, περιοχή με σημαντική ελληνική παρουσία. Αντιδρώντας η Σερβία κήρυξε τον πόλεμο στη Βουλγαρία. Στην Ελλάδα, η κοινή γνώμη αξίωνε ένοπλη επέμβαση, αλλά η κυβέρνηση, πιεζόμενη από τις Δυνάμεις, έμεινε ουδέτερη.

Μακεδονικό ζήτημα και μακεδονικός αγώνας Ο αγώνας για τον έλεγχο της Μακεδονίας, που ήταν τότε τμήμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ονομάστηκε *μακεδονικό ζήτημα*. Έλληνες, Βούλγαροι και Σέρβοι διεκδίκησαν, με βάση τις δικές τους εθνικές επιδιώξεις ο καθένας, την ενσωμάτωση ολόκληρης ή ενός τμήματος της Μακεδονίας. Η σύγκρουση εκδηλώθηκε αρχικά ως αγώνας για τον έλεγχο της εκπαίδευσης και της θρησκευτικής συνείδησης των κατοίκων. Σύντομα, όμως, πήρε ένοπλη μορφή.

Το 1893 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη από Βούλγαρους της Μακεδονίας η *Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση* (ΕΜΕΟ) που διακήρυττε ότι είχε σκοπό την ένωση των πληθυσμών της Μακεδονίας και της Θράκης, ανεξαρτήτως εθνικότητας, για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και την αυτονόμηση της Μακεδονίας. Το 1895 σχηματίστηκε στη Σόφια η *Ανώτατη Μακεδονική Επιτροπή* (Komitet), με στόχο τον ξεσηκωμό όλων

1. Το μακεδονικό ζήτημα

α. Η εκπαιδευτική-ιδεολογική διάσταση

Οι ημέτεροι (διδάσκαλοι) περιορίζονται απλώς εις την τυπικήν διδασκαλίαν της γραμματικής. Οι πλείστοι τούτων, [...], εδιδάχθησαν ολίγα γράμματα εν Ελληνικώ σχολείω ή Γυμνασίω, εν τω οποίω ουδόλως ελήφθη φροντίς ν' αναπτυχθή παρ' αυτοίς εθνικόν φρόνημα. [...] Αλλ' οι Βούλγαροι διδάσκαλοι καταρτίζονται ειδικώς διά την Μακεδονίαν [...]. Να συσταθώσι Διδασκαλεία έχοντα ειδικόν προορισμόν να καταρτίζωσι διδασκάλους πατριώτας, ικανούς να εργασθώσιν εν Μακεδονία υπέρ των εθνικών συμφερόντων.

Απόσπασμα έκθεσης του ελληνικού προξενείου Θεσσαλονίκης, 1892.
Πηγή: Ι. Κολιόπουλος, «Η θέση των Ελλήνων στη Μακεδονία από το 1881 ως το 1896», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΔ', σ. 216.

β. Η οικονομική διάσταση

Αδιάκοπη και μια από τις κυριώτερες φροντίδες της «Ο.[ργάνωσης] Θ.[εσσαλονίκης]» ήταν ο οικονομικός κατά των Βουλγάρων πόλεμος. [...]. Η «Ο.Θ.» δεν εμπόδιζε δικό μας έμπορο να συναλλάσσεται με σχισματικούς παρά μόνον όταν η γενικότερη ωφέλεια από την απαγόρευση αυτή άξιζε να ζημιωθεί ένα άτομο. Έτσι οι γενικές οδηγίες περιορίζονταν εις το να μην αγοράζη κανείς Έλλην καταναλωτής από σχισματικούς και να μη χρησιμοποιή Βουλγάρους επαγγελματίες.

Αθ. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *Ο Μακεδονικός Αγών. Η «Οργάνωσις Θεσσαλονίκης» 1906-1908. Απομνημονεύματα*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1993, σ. 47-48.

των κατοίκων της Μακεδονίας κατά της οθωμανικής εξουσίας, για τη δημιουργία μιας αυτόνομης Μακεδονίας που θα ενωνόταν με τη Βουλγαρία. Γύρω στα 1898 οργανώθηκαν στη Μακεδονία ένοπλες ομάδες Βουλγάρων, που έμειναν γνωστοί ως «κομιτατζήδες» (Komitet = Επιτροπή).

Παράλληλα, άρχισε και η ενεργή, αν και ανεπίσημη, ελληνική ανάμειξη. Στα 1896-1897 έφτασαν στη Μακεδονία οι πρώτες ελληνικές ένοπλες ομάδες και άρχισαν να εμπλέκονται σε συγκρούσεις με ομάδες κομιτατζήδων. Επιπλέον, δραστηριοποιούνταν στην περιοχή και διάφοροι Έλληνες, όπως ο μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης και οι διπλωμάτες Ίων Δραγούμης και Λάμπρος Κορομηλάς. Τον Ιούλιο του 1903 οργανώθηκε από την ΕΜΕΟ εξέγερση στη Μακεδονία (εξέγερση του Ίλιντεν), η οποία καταπνίγηκε από τον οθωμανικό στρατό. Από τις αρχές του 1904 άρχισαν να φτάνουν στη Μακεδονία Έλληνες αξιωματικοί, ενώ στις συγκρούσεις εμπλέκονταν πλέον και τουρκικά στρατεύματα. Από τους Έλληνες που πήραν μέρος στον μακεδονικό αγώνα, ξεχωριστή μορφή υπήρξε ο Παύλος Μελάς, που άφησε την τελευταία του πνοή στη Μακεδονία.

2. Λαϊκή εικόνα αφιερωμένη στον θάνατο του Παύλου Μελά.

Το κίνημα των Νεοτούρκων (1908) Ενώ αυτά συνέβαιναν στη Μακεδονία, τα όλο και πιο έκδηλα συμπτώματα παρακμής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ώθησαν Τούρκους αξιωματικούς, αστούς και διανοούμενους στην ίδρυση της οργάνωσης *Ένωση και Πρόοδος*, με στόχο την αντίδραση στην παραπάνω κατάσταση. Τα μέλη της έγιναν γνωστά ως *Νεότουρκοι*, ονομασία που δείχνει ότι προέτασσαν την εθνική τους ταυτότητα κι όχι τη θρησκευτική (μουσουλμανική). Το καλοκαίρι του 1908 ξέσπασε στη Θεσσαλονίκη το *κίνημα των Νεοτούρκων*, που με τις φιλελεύθερες εξαγγελίες του προκάλεσε, αρχικά, τη συμπάθεια των βαλκανικών λαών. Οι Νεότουρκοι υποχρέωσαν τον σουλτάνο να παραχωρήσει σύνταγμα. Παράλληλα, δόθηκε αμνηστία στους ένοπλους Έλληνες και Βούλγαρους και έτσι έλαβε τέλος ο μακεδονικός αγώνας.

3. Η ανακήρυξη του τουρκικού συντάγματος μετά το κίνημα των Νεοτούρκων το 1908 σε λαϊκή αλληγορική εικόνα εποχής.

2. Η ελληνική Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως

Η Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως [ανεπίσημος σύνδεσμος μεταξύ Ελλήνων και Νεοτούρκων], με επικεφαλής τους Ίωνα Δραγούμη και Αθανάσιο Σουλιώτη-Νικολαΐδη, αφοσιώθηκε στο κάπως ευφάνταστο έργο της μεταμορφώσεως της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε ένα πολυεθνικό κράτος, όπου η ισότητα και η αδελφότητα θα επικρατούσαν χάρη στους κοινούς πολιτιστικούς δεσμούς και το κοινό πεπρωμένο των κατοίκων της Ανατολής.

Θ. Βερέμης, «Το κίνημα των Νεοτούρκων και οι άμεσες συνέπειές του», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΔ', σ. 255.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε τις πηγές 1α και 1β και πάρετε υπόψη τις πληροφορίες που παρέχονται στην ενότητα, να εκπονήσετε άσκηση άστρου με κέντρο τον όρο «μακεδονικό ζήτημα».
2. Αφού μελετήσετε την πηγή 2 και την εικόνα 3, να συνθέσετε κείμενο στο οποίο να παρουσιάζετε αλλά και να ερμηνεύετε την ελληνική στάση απέναντι στους Νεότουρκους.

ΕΝΟΤΗΤΑ 23

Η ελληνική οικονομία και κοινωνία κατά τον 19ο αιώνα

Η **έκταση** της Ελλάδας ήταν σχετικά μικρή, αν και στη διάρκεια του 19ου αιώνα το ελληνικό κράτος μεγάλωσε δύο φορές περιλαμβάνοντας στα σύνορά του τα Επτάνησα (1864), τη Θεσσαλία και την περιοχή της Άρτας (1881).

Ο **πληθυσμός**, περίπου 750.000 άνθρωποι το 1830, γνώρισε ομαλή αύξηση σε όλο τον 19ο αιώνα. Παράλληλα, περίπου διπλάσιοι Έλληνες ζούσαν έξω από τα σύνορα. Σημαντικά αστικά κέντρα ήταν η Αθήνα –πρωτεύουσα του κράτους από το 1834, που ο πληθυσμός της δεκαπλασιάστηκε την περίοδο 1840-1907–, η Πάτρα και η Σύρος, ενώ προς τα τέλη του αιώνα άρχισε να αναπτύσσεται και ο Πειραιάς.

Ο **αγροτικός τομέας** δέσποζε στην ελληνική οικονομία. Μεγάλο τμήμα των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, περίπου 5.000.000 στρέμματα, αποτελούσαν οι *εθνικές γαίες* (ή *εθνικά κτήματα*), δηλαδή εκτάσεις γης που ήταν προεπαναστατικά οθωμανικές ιδιοκτησίες και πέρασαν μετά την επανάσταση σε ελληνικό έλεγχο. Το ελληνικό κράτος, όμως, δεν τόλμησε, τουλάχιστον αρχικά, ούτε να μοιράσει δωρεάν τις εθνικές γαίες στους αγρότες, που τις καλλιεργούσαν και τις διεκδικούσαν, ούτε να τις πουλήσει, όπως ζητούσαν οι πρόκριτοι. Καθώς το θέμα παρέμενε για πολλά χρόνια σε εκκρεμότητα, μεγάλο μέρος τους καταπατήθηκε και μετατράπηκε σε ιδιοκτησίες. Στα 1871 ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κουμουνδούρος διένειμε όσες εθνικές γαίες είχαν απομείνει.

Μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας (1881) προέκυψε το πρόβλημα των τσιφλικιών, δηλαδή των μεγάλων κτημάτων που ανήκαν έως τότε σε Τούρκους γαιοκτήμονες και καλλιεργούνταν από *κολίγους* (ακτήμονες Έλληνες αγρότες). Οι κολίγοι θεώρησαν ότι η γη θα μοιραζόταν σε αυτούς. Όμως, καθώς η Ελλάδα είχε δεσμευτεί με διεθνή συνθήκη να σεβαστεί τα περιουσιακά δικαιώματα των Τούρκων ιδιοκτητών, τα τσιφλίκια πουλήθηκαν από τους Τούρκους κατόχους τους σε Έλληνες κεφαλαιούχους.

1. Αγρότες και αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία του 19ου αιώνα

Οι κολίγοι δεν αποδέχθηκαν αδιαμαρτύρητα την επιδείνωση της θέσης τους. Ευθύς εξαρχής αντέδρασαν αρνούμενοι να υπογράφουν τα μισθωτήρια κολιγικά συμβόλαια με αποτέλεσμα να έρχονται σε συνεχείς προστριβές με τους επιστάτες και τους ανθρώπους των τσιφλικούχων, που κατέληγαν σε έντονους διαπληκτισμούς ή ακόμη και σε αιματηρές συμπλοκές. Οι γαιοκτήμονες, από τη μεριά τους, έχοντας την κυβερνητική υποστήριξη και βοηθούμενοι από τη χωροφυλακή και το στρατό, επιχειρούσαν να τρομοκρατήσουν τους αγρότες, επισείοντας την απειλή της επικείμενης έξωσης.

Κ. Αρώνη-Τσίχλη, «Το αγροτικό ζήτημα», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 5, σ. 86.

Πάντως, με την εξαίρεση της Θεσσαλίας, η ελληνική γεωργία βασιζόταν στον μικρό αγροτικό κλήρο που καλλιεργούνταν από τον αγρότη και την οικογένειά του. Τα κυριότερα προϊόντα ήταν η σταφίδα, οι ελιές, τα καπνά και τα σιτηρά. Ιδιαίτερα η σταφίδα, λόγω της μεγάλης ζήτησής της από την ευρωπαϊκή αγορά, εξελίχθηκε, από τα μέσα του 19ου αιώνα, σε μοναδική καλλιέργεια (μονοκαλλιέργεια), κυρίως στη ΒΔ Πελοπόννησο. Αυτό σήμανε συσσώρευση πλούτου, αλλά έκανε τις τοπικές οικονομίες ευάλωτες στις διεθνείς κρίσεις. Όταν κάποιες χρονιές παρουσιάζονταν δυσκολίες στην πώληση της σταφίδας στο εξωτερικό, οι τοπικές κοινωνίες κλονίζονταν (σταφιδικές κρίσεις).

Το **εμπόριο**, ιδίως το εξωτερικό, είχε μεγάλη βαρύτητα. Εξάγονταν κυρίως σταφίδες, λάδι και άλλα αγροτικά προϊόντα. Εισάγονταν δημητριακά, κυρίως σιτάρι, υφάσματα και νήματα. Στα τέλη του αιώνα αυξήθηκαν οι εισαγωγές άνθρακα, ξυλείας και μηχανημάτων.

Η **ναυτιλία** υπήρξε ο κύριος μοχλός οικονομικής ανάπτυξης. Η Πάτρα παρέμενε το κύριο λιμάνι εξαγωγής

2. Οι μεγαλύτεροι στόλοι ιστιοφόρων της Ευρώπης (χωρητικότητα σε τόνους)

Κράτος	1850	1860	1870
Ηνωμένο Βασίλειο	3.396.659	4.204.360	4.577.855
Νορβηγία	298.315	558.927	1.009.200
Ιταλία			980.064
Γαλλία	674.228	928.099	917.633
Γερμανία			900.361
Ολλανδία	289.870	423.790	370.159
Ελλάδα	214.248	170.866	357.435
Αυστροουγγαρία			279.400
Ισπανία			326.348

Πηγή: Τζ. Χαρλαύτη, «Ιστιοφόρος ναυτιλία», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 4ος, σ. 108.

σταφίδας. Η Σύρος αναδείχθηκε σε κύριο εμπορικό κέντρο της χώρας και ένα από τα σημαντικότερα της Μεσογείου. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα άρχισε και η γρήγορη ανάπτυξη του Πειραιά.

Το **τραπεζικό σύστημα** άρχισε να αναπτύσσεται με την ίδρυση, το 1841, της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (ΕΤΕ). Έως τότε δεν υπήρχαν τράπεζες και όσοι χρειάζονταν κάποιο δάνειο κατέφευγαν στον ιδιωτικό δανεισμό. Η ΕΤΕ ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του κράτους και της παραχωρήθηκε το δικαίωμα να εκδίδει χαρτονομίσματα.

Η **βιομηχανία** αναπτύχθηκε στην Ελλάδα με αργούς ρυθμούς. Κύριοι λόγοι γι' αυτό ήταν η έλλειψη κεφαλαίων, η μικρή αγορά, η έλλειψη πρώτων υλών και καυσίμων, η χρόνια έλλειψη εργατικών χεριών και η πίεση των φτηνών εισαγόμενων βιομηχανικών προϊόντων.

Ο **ρόλος του κράτους** στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τον 19ο αιώνα υπήρξε σημαντικός. Κάνοντας επενδύσεις σε έργα υποδομής και διαμορφώνοντας ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο, το ελληνικό κράτος επιδίωξε, ιδίως επί Τρικούπη, τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας.

Τέλος, το **εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο** στράφηκε προς την Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του 1870, πιεσμένο από την οικονομική κρίση του 1873 και παρακινημένο από το ευνοϊκό επενδυτικό πλαίσιο που πρόσφερε ο Τρικούπης, κάνοντας κυρίως ευκαιριακές επενδύσεις.

1. Η αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας ήταν ένα από τα σημαντικότερα έργα που έγιναν στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα με πρωτοβουλία του κράτους.

Γενικά, οι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας τον 19ο αιώνα υπήρξαν χαμηλότεροι από τους αντίστοιχους της δυτικής Ευρώπης, αλλά ήταν οι υψηλότεροι που επιτεύχθηκαν στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Α. Μεσογείου.

Η ελληνική **κοινωνία** χαρακτηριζόταν από αργή αλλά συνεχή μεταβολή. Κύριος άξονας των αλλαγών ήταν η βαθμιαία *αστικοποίηση*, δηλαδή η ενίσχυση της κοινωνικής θέσης και του ρόλου των αστικών στρωμάτων στο ευρύτερο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας.

2. Αγρότες επεξεργάζονται σταφίδα.

Οι **αγρότες** αποτελούσαν τη συντριπτική πλειονότητα. Οι περισσότεροι ήταν μικροϊδιοκτήτες. Εργάζονταν με τις οικογένειές τους και σπάνια μίσθωναν εργατικά χέρια. Ιδιαίτερη περίπτωση ήταν οι ακτήμονες κολίγοι της Θεσσαλίας που μετά την ενσωμάτωση των περιοχών τους στην Ελλάδα έχασαν πολλά από τα δικαιώματά τους καθώς οι Έλληνες τσιφλικούχοι μπορούσαν να τους διώξουν ανά πάσα στιγμή από τη γη τους.

Τα **αστικά στρώματα** –οι επιχειρηματίες που ασχολούνταν με το εμπόριο, τη ναυτιλία, τις τραπεζικές εργασίες, τη βιομηχανία και οι δημόσιοι υπάλληλοι– έπαιζαν ρόλο δυναμικό και ενίσχυαν συνεχώς την παρουσία τους στη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Οι **εργάτες**, σε μεγάλο βαθμό γυναίκες και παιδιά, εμφανίστηκαν στην ελληνική κοινωνία αργά, λόγω της καθυστερημένης εκβιομηχάνισης, και ζούσαν σε άθλιες συνθήκες.

Παράλληλα, συντελούνταν και σημαντικοί κοινωνικοί μετασχηματισμοί.

Η **μετανάστευση**, φαινόμενο συνηθισμένο στον φτωχό ελλαδικό χώρο, εντάθηκε τον 19ο αιώνα με προορισμό, συνήθως, τις πλούσιες ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, ιδίως την Αίγυπτο. Επιπλέον, στα τέλη του 19ου αιώνα αλλεπάλληλες άσχημες σοδειές σταφίδας σε συνδυασμό με τη ζήτηση εργατικών χεριών στις ΗΠΑ δημιούργησαν ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα αγροτών, κυρίως από την Πελοπόννησο, προς την άλλη πλευρά του Ατλαντικού.

Οι **αγώνες των κολιγών** της Θεσσαλίας, που έφτασαν μέχρι και την ένοπλη σύγκρουση με το κράτος [Κιλελέρ (σημ. Κυψέλη του ν. Λάρισας), 1910], ήταν ένας από τους παράγοντες που ώθησαν αργότερα στη διανομή των τσιφλικιών.

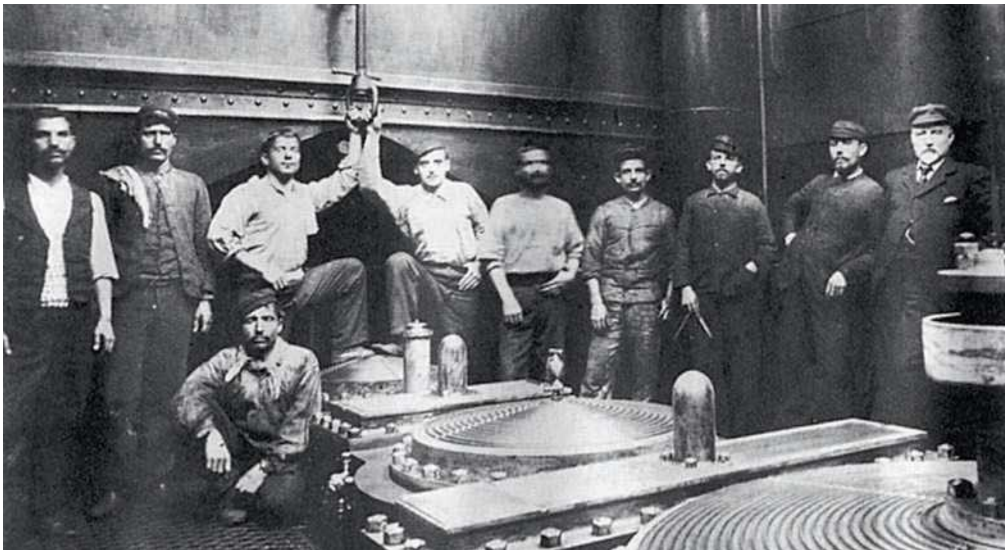

3. Έλληνες ναυτικοί στο μηχανοστάσιο ελληνικού ατμόπλοιου στα τέλη του 19ου αιώνα.

Το **εργατικό κίνημα** έκανε μόλις τα πρώτα βήματά του αυτή την εποχή. Κατά τη δεκαετία του 1870 σημειώθηκαν οι πρώτες εργατικές απεργίες και κυκλοφόρησαν εφημερίδες και έντυπα που υπερασπίζονταν τα αιτήματα των εργατών. Παράλληλα, άρχισαν να διαδίδονται οι σοσιαλιστικές ιδέες, ξεκινώντας από ορισμένους κύκλους διανοουμένων. Το 1891 γιορτάστηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα η *εργατική Πρωτομαγιά* στο Παναθηναϊκό στάδιο.

Τέλος, τέθηκε και το **γυναικείο ζήτημα** (αναγνώριση δικαιωμάτων στις γυναίκες), στο πλαίσιο των γενικότερων κοινωνικών αναζητήσεων που έφερε η αστικοποίηση, με κύριο αίτημα την ανάγκη εκπαίδευσης των γυναικών, που ήταν έως τότε παραμελημένη.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε λογοτεχνία

✓ Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, ***Ο πύργος του Ακροποτάμου*** (1915).
Ρεαλιστική παρουσίαση της ελληνικής υπαίθρου κατά τον 19ο αιώνα.

✓ Αθηνά Κακούρη, ***Πριμαρόλια*** (1998).
Η ζωή στην Πάτρα του 19ου αιώνα με φόντο τη σταφιδική κρίση.

✓ Ιωάννα Καρυστιάνη, ***Νύφες*** (2005).
Η μετανάστευση στις Η.Π.Α. στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα.
Στο βιβλίο βασίστηκε η ομώνυμη ταινία του Παντελή Βούλγαρη (2005).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε τον πίνακα 2 και να καταγράψετε τις παρατηρήσεις σας αναφορικά με την ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας τον 19ο αιώνα.
2. Με αφετηρία την εικόνα 2, να συγκεντρώσετε στοιχεία για την οικονομική και την κοινωνική σημασία της καλλιέργειας της σταφίδας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Η μετανάστευση από την Ελλάδα προς τις ΗΠΑ στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα. Αποτυπώσεις στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι κατά τον 19ο αιώνα...

✓ το πολίτευμα της Ελλάδας υπήρξε απόλυτη μοναρχία (1832), συνταγματική μοναρχία (1844) και βασιλευόμενη δημοκρατία (1864)

✓ η ελληνική εξωτερική πολιτική καθορίστηκε από τη Μεγάλη Ιδέα

✓ οι συχνές κρητικές επαναστάσεις οδήγησαν στην αυτονομία της Κρήτης

✓ κορυφώθηκε ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός για τη Μακεδονία (μακεδονικό ζήτημα)

✓ το κίνημα των Νεοτούρκων (1908) πυροδότησε ποικίλες διεργασίες στα Βαλκάνια

✓ η ελληνική οικονομία ήταν αγροτική με αναπτυγμένο το εμπόριο και τη ναυτιλία

✓ στην ελληνική κοινωνία κυριαρχούσαν αριθμητικά οι αγρότες, αλλά τον πιο δυναμικό ρόλο έπαιζε μια διαρκώς ενισχυόμενη αστική τάξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ τις κύριες επιστημονικές, πνευματικές και καλλιτεχνικές εξελίξεις στον κόσμο κατά τον 19ο αιώνα

✓ ειδικότερα, την επίδραση των κυριότερων ευρωπαϊκών διανοητικών, καλλιτεχνικών και λογοτεχνικών ρευμάτων στην ελληνική πνευματική δημιουργία του 19ου αιώνα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 24

Επιστήμες και στοχασμός στον κόσμο τον 19ο αιώνα

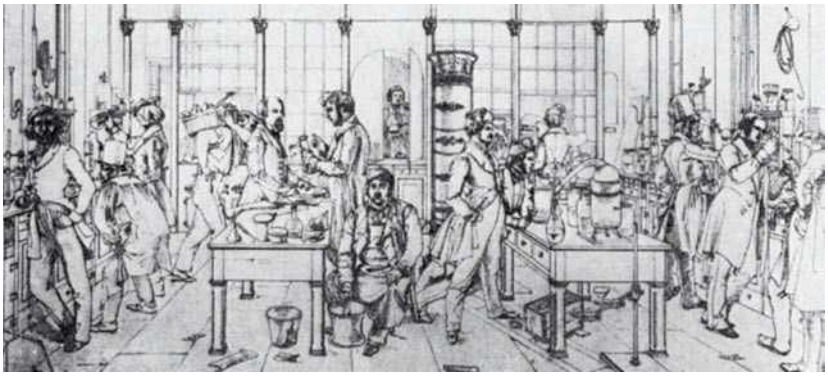

1. Εργαστήριο χημείας το 1840. Οι χημικοί ήταν οι πρώτοι επιστήμονες-εργαζόμενοι.

Ο χαρακτήρας της επιστημονικής εξέλιξης Οι εξελίξεις στον επιστημονικό χώρο τον 19ο αιώνα σφραγίστηκαν, κυρίως, από τα πολλά νέα επιστημονικά επιτεύγματα, αλλά και από την ακόμη πιο στενή σύνδεση της επιστήμης με την οικονομία. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο το ότι η χημεία κυριάρχησε αυτή την εποχή, καθώς πολλές από τις εφαρμογές της (συνθετικά υφάσματα, χρώματα) εξυπηρετούσαν τη σπουδαιότερη βιομηχανία της εποχής, την υφαντουργία, ενώ άλλες (λιπάσματα) διευκόλυναν τη γεωργία και την καταπολέμηση ασθενειών (εμβόλια, φάρμακα). Καθώς η επιστήμη άρχιζε να γίνεται, πλέον, επάγγελμα, περισσότεροι από τους μισούς επαγγελματίες επιστήμονες του 19ου αιώνα ήταν χημικοί.

2. Λουί Παστέρ

Τα επιστημονικά επιτεύγματα Στο πλαίσιο της επιστημονικής προόδου, λοιπόν, ο *Φαραντέι* ανακάλυψε τη σχέση ηλεκτρισμού-μαγνητισμού, ο *Μάξγουελ*, δείχνοντας ότι υπό ορισμένες συνθήκες παράγονται ηλεκτρομαγνητικά κύματα που μεταδίδονται μέσω του αέρα, διαμόρφωσε τη βάση εφαρμογών όπως ο ηλεκτροφωτισμός, το τηλέφωνο και ο κινηματογράφος, ο *Μπελ* κατασκεύασε το τηλέφωνο, ο *Έντισον* επινόησε τον λαμπτήρα και δημιούργησε τον πρώτο ηλεκτροπαραγωγικό σταθμό στη Νέα Υόρκη, την πρώτη πόλη του κόσμου που ηλεκτροφωτίστηκε, ο *Μορς* εγκατέστησε το πρώτο τηλεγραφικό δίκτυο στις ΗΠΑ, ο *Παστέρ* και ο συνεργάτης του *Κοχ* μελέτησαν τα μικρόβια, επινόησαν εμβόλιο για τη λύσσα και μεθόδους αποστείρωσης των τροφίμων (παστερίωση).

Δαρβίνος: η θεωρία της εξέλιξης Σταθμός στην εξέλιξη της επιστημονικής σκέψης υπήρξε η δημοσίευση από τον Άγγλο ερευνητή *Κάρολο Δαρβίνο* του έργου *Η καταγωγή των ειδών* (1859). Ο Δαρβίνος υποστήριξε ότι τα ζώα και τα φυτά προήλθαν, με αργή εξέλιξη, από λίγα και απλούστερα αρχικά είδη. Αυτά τα είδη μεταλλάχθηκαν πολλές φορές, και τελικά επικράτησαν εκείνα που μπορούσαν να προσαρμοστούν καλύτερα στις εκάστοτε συνθήκες. Αυτή ήταν η δαρβινική *θεωρία της εξέλιξης μέσω της φυσικής επιλογής.*

Το έργο διαβάστηκε και συζητήθηκε προκαλώντας έντονες αντιδράσεις, ιδίως από την εκκλησία, καθώς αμφισβητούσε τη δημιουργία του ανθρώπου από τον Θεό. Η αυθαίρετη μεταφορά, από ορισμένους, της δαρβινικής θεωρίας στο κοινωνικό επίπεδο γέννησε τον *κοινωνικό δαρβινισμό*, σύμφωνα με τον οποίο η διαδικασία φυσικής επιλογής

Κάρολος Δαρβίνος: η θεωρία της εξέλιξης

Πρώτα απ' όλα, τίποτα δεν μπορεί να φαίνεται πιο δύσκολο από το να πιστέψει κανείς ότι τα πιο σύνθετα όργανα και οι πιο σύνθετοι οργανισμοί έχουν εξελιχθεί όχι ως αποτέλεσμα της δράσης κάποιου ανώτερου όντος, αλλά από τη συσσώρευση [...] αναρίθμητων μικρών αλλαγών [...]. Εντούτοις, η δυσκολία να πιστέψουμε την παραπάνω θέση, [...] παύει να υφίσταται αν συνειδητοποιήσουμε τις ακόλουθες αλήθειες: ότι όλα τα όργανα και οι οργανισμοί που μπορούμε να εξετάσουμε εμφανίζουν ή θα μπορούσαν να εμφανίζουν διαβαθμίσεις ως προς την εξέλιξή τους, ότι όλα τα όργανα και οι οργανισμοί συνεχίζουν, σε κάποιο βαθμό, να μεταβάλλονται και ότι, τελικά, στη φύση βρίσκεται σε εξέλιξη μια αέναη προσπάθεια για ζωή που οδηγεί στην επιβίωση κάθε νέας παραλλαγής που έχει κάτι να προσφέρει. Η αλήθεια αυτών των προτάσεων δεν μπορεί, νομίζω, να αμφισβητηθεί.

Η καταγωγή των ειδών, 1859, κεφ. 14 (συμπεράσματα).

Πηγή: http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/

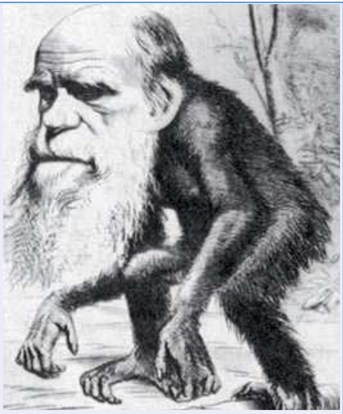

3. Γελοιογραφία σχεδιασμένη από αντίπαλο της δαρβινικής θεωρίας στην οποία ο Δαρβίνος παριστάνεται σαν πίθηκος.

ισχύει και στην κοινωνία. Μέσω του κοινωνικού δαρβινισμού έγινε προσπάθεια να δικαιολογηθεί, δήθεν επιστημονικά, η κυριαρχία των πλουσίων στους φτωχούς, των λευκών στους μαύρους, του δυτικού πολιτισμού στους άλλους πολιτισμούς.

Στοχασμός Οι μεταβολές του 19ου αιώνα σημάδεψαν και τον στοχασμό.

Ο διανοητής **Αύγουστος Κοντ** (1798-1857) υιοθέτησε τον *νόμο των τριών σταδίων*, σύμφωνα με τον οποίο κάθε ανθρώπινη γνώση περνά από τρία διαδοχικά στάδια (θεολογικό - μεταφυσικό - επιστημονικό ή θετικό). Επιχείρησε, λοιπόν, να εφαρμόσει τον νόμο αυτό στην ιστορία. Υποστήριξε ότι κατά το πρώτο στάδιο ο άνθρωπος θεωρούσε τα πάντα εξαρτημένα από υπερφυσικά όντα. Κατά το δεύτερο στάδιο ερμήνευε τα πάντα με βάση αφηρημένες ιδέες. Στο τρίτο στάδιο, το θετικό, ο άνθρωπος, υποστήριξε ο Κοντ, ερμηνεύει τα πάντα επιστημονικά, δηλαδή με βάση φυσικούς νόμους. Κατά τον Κοντ, θα έπρεπε η κοινωνία να οργανωθεί με βάση αυτούς τους νόμους. Η επιστήμη που θα βοηθούσε σε αυτό ήταν η *κοινωνιολογία* ή, όπως ο ίδιος την ονόμαζε, η *κοινωνική φυσική*. Η αντίληψη αυτή ονομάστηκε *θετικισμός*.

Ο φιλόσοφος **Φρίντριχ Χέγκελ** (1770-1831) πίστευε ότι το σύμπαν διακρίνεται σε τρεις σφαίρες: τον Λόγο, τη Φύση και το Πνεύμα. Το τελευταίο είναι εκείνο που κυριαρχεί, καθώς τόσο η Φύση όσο και ο Λόγος βασίζουν την ύπαρξή τους στο Πνεύμα και στις ιδέες. Ο Χέγκελ ήταν αυτός που εισηγήθηκε στους νεότερους χρόνους τη διαλεκτική μέθοδο. Σύμφωνα με αυτή, υπάρχουν τρεις αρχές, η *θέση*, η *αντίθεση* και η *σύνθεση*, μέσω των οποίων μπορούν να ερμηνευθούν τα ιστορικά φαινόμενα. Με βάση αυτή την αφετηρία, ο Χέγκελ υπήρξε ο πρώτος διανοητής της νεότερης εποχής που ερμήνευσε τον κόσμο θεωρώντας ότι βρίσκεται σε συνεχή μεταβολή.

Οι διανοητές **Καρλ Μαρξ** (1818-1883) και **Φρίντριχ Ένγκελς** (1820-1895) υιοθέτησαν τη διαλεκτική μέθοδο του Χέγκελ, κάνοντας, ωστόσο, μια σημαντική τροποποίηση: στη θέση του κινητήριου παράγοντα της ιστορίας τοποθέτησαν όχι το πνεύμα και τις ιδέες, όπως υποστήριζε ο Χέγκελ, αλλά τον άνθρωπο και την ύλη. Γι' αυτούς κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι η *πάλη των τάξεων*, δηλαδή η αδιάκοπη σύγκρουση ανάμεσα στην κοινωνική τάξη που έχει την εξουσία σε μια κοινωνία και την τάξη που επιχειρεί να της την αφαιρέσει. Θεωρούσαν, λοιπόν, ότι η σύγκρουση ανάμεσα στην κυρίαρχη αστική τάξη και την εργατική τάξη θα είχε ως αποτέλεσμα την επανάσταση, που θα άλλαζε συνολικά την κοινωνία εξαλείφοντας την κυριαρχία μιας κοινωνικής τάξης και θα οδηγούσε στον κομμουνισμό.

Τέλος, ο **Φρίντριχ Νίτσε** (1844-1900) υποστήριζε ότι αποτελεί πλάνη η πεποίθηση πως ο άνθρωπος μπορεί να συλλάβει την απόλυτη αλήθεια και δίδασκε ότι η αξία του ανθρώπου δεν βρίσκεται σ' αυτό που είναι αλλά σ' αυτό που μπορεί να γίνει, δηλαδή στον *υπεράνθρωπο*. Κύριο γνώρισμα του υπερανθρώπου είναι η αποθέωση της δύναμης.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να παρουσιάσετε σε σύντομο κείμενο τα κύρια γνωρίσματα της επιστημονικής ανάπτυξης κατά τον 19ο αιώνα.
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Χημεία, η θριαμβεύουσα επιστήμη του 19ου αιώνα: ανακαλύψεις και επιτεύγματα, εφαρμογές και προϊόντα, ο χημικός και η κοινωνική του θέση.

ΕΝΟΤΗΤΑ 25

Τέχνες και Γράμματα στον κόσμο τον 19ο αιώνα

Κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα δέσποσαν στην ευρωπαϊκή τέχνη ο *νεοκλασικισμός* και ο *ρομαντισμός*.

Ο **κλασικισμός** ή **νεοκλασικισμός**, κυρίαρχος από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, θαύμαζε την τάξη και την πειθαρχία της κλασικής τέχνης των αρχαίων Ελλήνων και των Ρωμαίων, απ' όπου αντλούσε τα θέματα και την τεχνοτροπία του. Κύριοι εκπρόσωποί του υπήρξαν οι ζωγράφοι Νταβίντ (βλέπε έργα του σ. 16 και 21) και Ενγκρ.

Το κίνημα του ρομαντισμού

Ο **ρομαντισμός** πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλία και στη Γερμανία, κορυφώθηκε στη Γαλλία μετά το 1830 και εκφράστηκε σε όλες τις Τέχνες. Κύρια γνωρίσματά του ήταν η εγκατάλειψη των κλασικών προτύπων (τάξη, απλότητα), η κυριαρχία του συναισθήματος, η αγάπη για το μυστηριώδες, το ενδιαφέρον για το εξιδανικευμένο εθνικό παρελθόν, η θρησκευτική αναζήτηση, η στροφή στη φύση, η προτεραιότητα του φανταστικού έναντι του πραγματικού και του χρώματος έναντι της μορφής, η ελεύθερη διαμόρφωση του ύφους.

Οι ρομαντικοί καλλιτέχνες, απογοητευμένοι από την επικράτηση του συντηρητισμού στην Ευρώπη, μετά την ήττα του Ναπολέοντα, αναζήτησαν στην απόρριψη των κλασικών κανόνων μια διέξοδο. Η ανάδυση των εθνικών και φιλελεύθερων ιδεών τούς ώθησε να αναζητήσουν στο έθνος, στην εθνική παράδοση αλλά και στην επαναστατική δράση τις πηγές της έμπνευσής τους. Πολλοί απ' αυτούς συμμετείχαν σε επαναστατικά κινήματα. Μάλιστα, η ελληνική επανάσταση υπήρξε μία από τις πηγές έμπνευσης του ρομαντισμού.

1. Τζον Κόνσταμπλ, Το κάρο του σανού, 1821 περίπου.
Ένα από τα χαρακτηριστικά δείγματα του ρομαντισμού στη ζωγραφική.

Η ***μουσική*** ήταν το καλλιτεχνικό πεδίο στο οποίο εκφράστηκε πρώτα ο ρομαντισμός με κέντρο τη Γερμανία και κύριους εκπροσώπους τον Μπετόβεν αλλά και τους Σούμαν, Μπραμς και Βάγκνερ. Στο ίδιο κλίμα, ο Πολωνός Σοπέν εξέφρασε τη νοσταλγία για την πατρίδα του που εγκατέλειψε μετά την αποτυχημένη πολωνική επανάσταση του 1830.

Στην ***ποίηση*** ο ρομαντισμός εκφράστηκε αρχικά με τα έργα των μεγάλων Άγγλων ποιητών Κιτς, Σέλεϊ και Μπάιρον και στη συνέχεια με τους Γάλλους Λαμαρτέν, Βινί, Μισέ και Ουγκό. Οι ρομαντικοί ποιητές άντλησαν τόσο από τον εσωτερικό τους κόσμο όσο και από τον κοινωνικό και πολιτικό περίγυρό τους. Έντονα εθνικό χαρακτήρα πήρε η ρομαντική ποίηση στη Γερμανία (Ρίχτερ, Νοβάλις), στην Ιταλία (Μαντσόνι, Λεοπάρντι) και στη Ρωσία (Πούσκιν).

Η ***πεζογραφία*** πρόσφερε σημαντικά ρομαντικά έργα, ξεκινώντας από τον Γάλλο Σατομπριάν, που αναζήτησε την έμπνευσή του στον χριστιανισμό *(Το πνεύμα του χριστιανισμού)*, και συνεχίζοντας με τον Άγγλο Σκοτ δημιουργό ρομαντικών ιστορικών μυθιστορημάτων *(Ιβανόης)*. Εκφράσεις του ενδιαφέροντος του ρομαντισμού για τα κοινωνικά προβλήματα πρέπει να θεωρηθούν ορισμένα έργα των Γάλλων Μπαλζάκ *(Ανθρώπινη κωμωδία)*, Σταντάλ *(Το κόκκινο και το μαύρο)* και Ουγκό *(Οι άθλιοι)* που περιγράφουν και κάποτε στηλιτεύουν την κοινωνική αδικία.

Τέλος, στη **ζωγραφική** ο ρομαντισμός εκφράστηκε στα έργα του Άγγλου Κόνσταμπλ και των Γάλλων Ζερικό και Ντελακρουά (βλέπε έργο του σ. 38). Μία από τις πηγές έμπνευσης του τελευταίου στάθηκε η ελληνική επανάσταση.

Το κίνημα του ρεαλισμού

Γύρω στα 1850, οι οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές που έφερνε η βιομηχανική επανάσταση προκάλεσαν την υποχώρηση του νεοκλασικισμού και του ρομαντισμού και την ανάδυση ενός νέου καλλιτεχνικού κινήματος, του *ρεαλισμού*. Κύρια γνωρίσματά του ήταν η προσπάθεια πιστής απόδοσης της πραγματικότητας, το ενδιαφέρον για την καθημερινότητα των απλών ανθρώπων, για το αληθινό και όχι για το ωραίο.

2. Ζαν Φρανσουά Μιγέ, Οι σταχομαζώχτρες, 1857. Ο ρεαλισμός στη ζωγραφική.

Η ***ζωγραφική*** υπήρξε κύριος χώρος έκφρασης του ρεαλισμού, που οφείλει το όνομά του σε ομότιτλη έκθεση που οργανώθηκε το 1855 από τον Γάλλο ζωγράφο *Κουρμπέ* και θεωρείται η αφετηρία του. Άλλοι σημαντικοί ρεαλιστές ζωγράφοι ήταν οι Γάλλοι Κορό, Ντομιέ και Μιγέ.

Η ***πεζογραφία*** έδωσε σπουδαία δείγματα ρεαλισμού στα έργα του Άγγλου Ντίκενς *(Όλιβερ Τουίστ)*, των Γάλλων Φλομπέρ *(Μαντάμ Μποβαρί)* και Ζολά *(Οι Ρουγκόν Μακάρ)* και των Ρώσων Ντοστογιέβσκι *(Έγκλημα και τιμωρία)* και Τολστόι *(Πόλεμος και ειρήνη)*.

Αναζητήσεις στα τέλη του 19ου αιώνα – Ιμπρεσιονισμός

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα μια σειρά αναζητήσεις δημιούργησαν νέα δεδομένα.

Η ***ποίηση,*** ιδίως στη Γαλλία, συγκλονίστηκε από την επανάσταση του *συμβολισμού*, κινήματος που αρνούνταν κάθε κανόνα και προσπάθησε να εκφράσει τη φαντασία. Με πρόδρομο τον Μποντλέρ και κορυφαίους εκφραστές τούς Βερλέν, Μαλαρμέ και Ρεμπό, ο συμβολισμός τάραξε τον ποιητικό κόσμο της εποχής και παρέμεινε κυρίαρχος μέχρι και τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

3. Κλοντ Μονέ, Εντύπωση (Impression): Ανατολή, 1872. Το έργο στο οποίο οφείλει το όνομά του το κίνημα του ιμπρεσιονισμού.

Η ***δραματουργία*** τόνισε την ανάγκη κοινωνικής χειραφέτησης μέσα από τα έργα του Νορβηγού Ίψεν, του κορυφαίου θεατρικού συγγραφέα του 19ου αιώνα *(Κουκλόσπιτο)*, του Σουηδού Στρίνμπεργκ *(Πατέρας)* και του Ρώσου Τσέχοφ *(Ο θείος Βάνιας)*.

4. Βίνσεντ βαν Γκογκ, Σταροχώραφο με κυπαρίσσια, 1889.

5. Πολ Σεζάν, Βουνά στην Προβηγκία, 1886-1890.

Στη ***ζωγραφική*** η ανανέωση ήρθε με το *κίνημα του ιμπρεσιονισμού*. Κύριο γνώρισμά του υπήρξε η προσπάθεια να αποδοθεί η φευγαλέα εντύπωση (impression). Όλο το βάρος έπεφτε στα μεταβαλλόμενα είδωλα των πραγμάτων, ιδίως στις αποτυπώσεις του φωτός. Κύριοι εκπρόσωποί του ήταν οι Μονέ, Πισαρό, Ρενουάρ και Ντεγκά. Οι **μεταϊμπρεσιονιστές** (Σερά, Γκογκέν, Βαν Γκογκ, Σεζάν κ.ά.), που είχαν λίγα κοινά στοιχεία μεταξύ τους, αξιοποίησαν τις καινοτομίες των ιμπρεσιονιστών.

Τέλος, στη ***γλυπτική*** οι αναζητήσεις εκφράστηκαν κυρίως στο έργο του Γάλλου Ροντέν, του σημαντικότερου γλύπτη του 19ου αιώνα, που επιδίωκε την απόδοση βαθύτερων συναισθημάτων και πανανθρώπινων αξιών.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...ακούστε

✓ Λούντβιχ Βαν Μπετόβεν, ***Σονάτα του σεληνόφωτος, 3η Συμφωνία*** και ***9η Συμφωνία***.

...δείτε θεατρικές παραστάσεις

✓ Ερρίκος Ίψεν, ***Το κουκλόσπιτο*** (1879), ***Βρικόλακες*** (1881).

✓ Αύγουστος Στρίνμπεργκ, ***Δεσποινίς Τζούλια*** (1888).

✓ Άντον Τσέχοφ, ***Ο γλάρος*** (1895), ***Ο θείος Βάνιας*** (1897), ***Οι τρεις***

6. Ογκίστ Ροντέν, Το χέρι του Θεού, 1898.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε πίνακες του Νταβίντ (σ.16 και 21) και να εντοπίσετε σε αυτούς γνωρίσματα του κλασικισμού στη ζωγραφική.
2. Το έργο του Μιγέ *Οι σταχομαζώχτρες* (εικόνα 2) θεωρείται ένας πίνακας-μανιφέστο της ρεαλιστικής ζωγραφικής του 19ου αιώνα. Ποια γνωρίσματά του στηρίζουν μια τέτοια εκτίμηση;
3. Να μελετήσετε τον πίνακα του Μονέ *Εντύπωση: Ανατολή* (εικόνα 3) και στη συνέχεια να καταγράψετε τα κύρια γνωρίσματα του ιμπρεσιονισμού όπως εντοπίζονται σε αυτόν.

ΕΝΟΤΗΤΑ 26

Πνευματική ζωή, Γράμματα και Τέχνες στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα

Κύριες κατευθύνσεις της ελληνικής πνευματικής ζωής

Το στοιχείο που δέσποσε στην ελληνική πνευματική ζωή τον 19ο αιώνα ήταν η προσπάθεια οικοδόμησης μιας εθνικής ταυτότητας κοινής για ολόκληρο τον ελληνισμό.

Έτσι, ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στην ιστορία και στη λαογραφία. Οι απόψεις του Γερμανού ιστορικού Φαλμεράιερ, που υποστήριζε ότι οι Έλληνες του 19ου αιώνα ελάχιστη σχέση είχαν με τους αρχαίους Έλληνες, έστρεψαν το ενδιαφέρον στην αναζήτηση της εθνικής συνέχειας. Οι *Σπυρίδων Ζαμπέλιος* και *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος* υποστήριξαν ότι η συνέχεια του ελληνισμού από την αρχαιότητα υπήρξε αδιάκοπη και, για να ενισχύσουν αυτή τη θέση, στράφηκαν στη μελέτη του Βυζαντίου. Έτσι, διαμορφώθηκε το τριμερές σχήμα της ελληνικής ιστορίας: αρχαία, βυζαντινή, νεότερη. Το σχήμα αυτό κυριαρχεί μέχρι σήμερα στην ελληνική ιστοριογραφία, ιδίως στη σχολική. Οι ίδιες ανάγκες ενίσχυσης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας οδήγησαν στη μελέτη της σύγχρονης λαϊκής ζωής και των λαϊκών εθίμων. Πρωτεργάτης υπήρξε ο *Νικόλαος Πολίτης*, θεμελιωτής της λαογραφίας στην Ελλάδα.

1. Κωσταντίνος Παπαρρηγόπουλος

Στο πλαίσιο αυτό, το πανεπιστήμιο, που ιδρύθηκε το 1837, επιφορτίστηκε, εκτός από τις αυτονόητες λειτουργίες του, και με μια «αποστολή»: να εμφυσήσει στους ομογενείς «αλύτρωτους» φοιτητές του τις εθνικές αξίες, ώστε αυτοί να τις μεταδώσουν στις πατρίδες τους ως εκπαιδευτικοί και κληρικοί.

Βεβαίως, η απόκτηση μιας πολιτιστικής ταυτότητας κοινής για όλο τον ελληνισμό έπρεπε να βασίζεται σε μια ενιαία, καθομιλουμένη γλώσσα. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύχθηκε το *κίνημα του δημοτικισμού*, δηλαδή η συστηματική προσπάθεια καθιέρωσης της δημοτικής ως γλώσσας της εκπαίδευσης, της διοίκησης και της λογοτεχνίας. Πρωτεργάτης υπήρξε ο γλωσσολόγος *Γιάννης Ψυχάρης* (1854-1929), που με το βιβλίο *Το ταξίδι μου* (1888) υποστήριξε την ανάγκη γενίκευσης της χρήσης της δημοτικής γλώσσας. Δεν ήταν όλοι, όμως, σύμφωνοι. Μάλιστα σημειώθηκαν επεισόδια με νεκρούς και τραυματίες το 1901, λόγω της μετάφρασης του Ευαγγελίου στη δημοτική (Ευαγγελικά), και το 1903, όταν υπερσυντηρητικοί διαμαρτυρήθηκαν βίαια για τη μετάφραση της *Ορέστειας* του Αισχύλου σε απλή καθαρεύουσα (Ορεστειακά). Στις αντιδράσεις αυτές πρωτοστατούσε το συντηρητικό φοιτητικό κίνημα της εποχής.

> ***Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος***
>
> Το γλωσσικό ζήτημα επανεμφανίστηκε [ενν. στα τέλη του 19ου αιώνα] με το χαρακτηριστικό γνώρισμα των προεπαναστατικών διενέξεων: τη βαθιά σύγκρουση ανάμεσα σε αντιλήψεις οι οποίες δεν αναφέρονταν μόνο στη γλώσσα αλλά στη συνολική προαγωγή της ελληνικής κοινωνίας. [...] Το εκσυγχρονιστικό ρεύμα των τρικουπικών χρόνων ήταν ένα ρεύμα που πήγαζε από τα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα της περιόδου και το οποίο προσπάθησε να δώσει λύσεις αναγκαστικά ανατρεπτικές παλαιών και κατεστημένων δομών και συμπεριφορών. Το ρεύμα αυτό εισήλθε σταδιακά στο χώρο του πολιτισμού και από τη δεκαετία του 1880 άρχισε να συμπαρασύρει και την υπόθεση της γλώσσας.
>
> Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, «Ιδεολογικές διαδρομές», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 5ος, σ. 182.

Γράμματα

Ο Διονύσιος Σολωμός και η Επτανησιακή Σχολή Κορυφαία μορφή των ελληνικών Γραμμάτων μέχρι και τα μέσα του 19ου αι. υπήρξε ο Διονύσιος Σολωμός (1798-1857). Δημιουργός τού εμπνευσμένου από την επανάσταση του 1821 ποιήματος *Ύμνος εις την Ελευθερίαν*, που οι δύο πρώτες στροφές του μελοποιημένες από τον Νικόλαο Μάντζαρο αποτελούν τον εθνικό ύμνο των Ελλήνων, ο Σολωμός ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την ελληνική λαϊκή γλώσσα. Γύρω του σχηματίστηκε ένας κύκλος διανοουμένων (Γ. Τερτσέτης, Ι. Πολυλάς, Γρ. Μαρκοράς κ.ά.) που συμμερίζονταν τις απόψεις του και έμειναν γνωστοί ως *Επτανησιακή Σχολή*. Πλάι σε αυτούς, ξεχωριστές περιπτώσεις ήταν ο δημοκράτης καρμπονάρος *Ανδρέας Κάλβος*, ο οποίος άνοιξε με τον λυρισμό του νέους δρόμους στην ελληνική ποίηση, ο *Αριστοτέλης Βαλαωρίτης* και ο *Ανδρέας Λασκαράτος*.

2. Διονύσιος Σολωμός

Οι Φαναριώτες και η Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή (1830-1880) Παράλληλα, η λογοτεχνία του ελεύθερου κράτους αντιπροσωπεύεται, κατά την περίοδο 1830-1880, από το έργο Φαναριωτών λογίων, όπως οι *Αλέξανδρος* και *Παναγιώτης Σού-*

3. Κωστής Παλαμάς

τσος και ο *Αλέξανδρος Ραγκαβής*, που γράφουν στην καθαρεύουσα αλλά δεν ξεπερνούν την απλή μίμηση του γαλλικού ρομαντισμού. Μετά το 1860 ο ρομαντισμός οδηγήθηκε στο αποκορύφωμα και στην κάμψη. Παράλληλα, αναπτύχθηκε και η πεζογραφία. Ο *Εμμανουήλ Ροΐδης (Η πάπισσα Ιωάννα)*, ο *Παύλος Καλλιγάς (Θάνος Βλέκας)* και ο *Δημήτριος Βικέλας (Λουκής Λάρας)* υπήρξαν οι σημαντικότεροι εκπρόσωποί της.

Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή και η γενιά του 1880 Στις αρχές της δεκαετίας του 1870 ορισμένοι νέοι λογοτέχνες άρχισαν να απορρίπτουν τον ρομαντισμό και να στρέφονται προς την εκφραστική και θεματική απλότητα. Η χρονολογία 1880 θεωρήθηκε ορόσημο, γιατί εκείνη τη χρονιά εκδόθηκαν δύο ποιητικές συλλογές (οι *Στίχοι* του Ν. Καμπά και οι *Ιστοί αράχνης* του Γ. Δροσίνη) που εξέφραζαν το πνεύμα της αλλαγής. Στην ποίηση, κύριος εκφραστής της γενιάς του 1880 ήταν ο *Κωστής Παλαμάς*, μια από τις σημαντικότερες μορφές των νεοελληνικών γραμμάτων. Περίπου την ίδια εποχή, στην πεζογραφία, αναπτύχθηκε το διήγημα, στο οποίο ξεχώρισαν οι *Γεώργιος Βιζυηνός* και *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης*.

Τέχνες

Η ζωγραφική και η γλυπτική Η ελληνική ζωγραφική και η γλυπτική του 19ου αιώνα ήταν επηρεασμένες από δυτικά πρότυπα, με ισχυρότερη την επιρροή της σχολής του Μονάχου, στην οποία μαθήτευσαν ορισμένοι από τους σημαντικότερους Έλληνες δημιουργούς της εποχής.

Οι *Ανδρέας Κριεζής* (βλέπε έργο του σ. 61), *Διονύσιος Τσόκος* και *Θεόδωρος Βρυζάκης* (βλέπε έργα του σ. 30, 32) εμπνεύστηκαν από τον Αγώνα. Η συνέχεια σφραγίστηκε από τις τρεις μεγάλες μορφές της ελληνικής ζωγραφικής του 19ου αιώνα, τον

4. Κωνσταντίνος Βολανάκης, Το λιμάνι του Βόλου, 1875.

5. Νικόλαος Γύζης, Τα αρραβωνιάσματα, 1875.

6. Νικηφόρος Λύτρας, Τα κάλαντα, 1875.

7. Γιαννούλης Χαλεπάς, Η Κοιμωμένη, 1878.

8. Νικόλαος Γύζης, Ιστορία, 1892.

9. Νικόλαος Γύζης, Η Δόξα των Ψαρών, 1898-1899.

Νικηφόρο Λύτρα, τον *Κωνσταντίνο Βολανάκη* και τον *Νικόλαο Γύζη*, που είχαν σπουδάσει και ζήσει στο Μόναχο. Ο Ν. Λύτρας (1832-1904) ασχολήθηκε αρχικά με ιστορικά θέματα (βλέπε έργο του σ. 31), αλλά στην πορεία στράφηκε προς την απεικόνιση της καθημερινής ζωής. Ο Κ. Βολανάκης (1836-1882) εμπνεύστηκε από τη θάλασσα και τη ναυτική ζωή (βλέπε έργο του σ. 62). Ο Ν. Γύζης (1812-1901) διακρίθηκε για μια διάθεση εξιδανίκευσης των θεμάτων. Επίσης, σημαντικότερος γλύπτης της εποχής υπήρξε ο *Γιαννούλης Χαλεπάς* (1851-1938).

Η αρχιτεκτονική Κατά την οθωνική περίοδο, τα μεγάλα κτίρια σχεδιάστηκαν με βάση τον κλασικισμό από ξένους αρχιτέκτονες, όπως ο *Χριστιανός Χάνσεν* (Πανεπιστήμιο Αθηνών), ο αδερφός του *Θεόφιλος* [Ακαδημία, Εθνική Βιβλιοθήκη, Μέγαρο Δημητρίου (πρώτη μορφή του σημερινού ξενοδοχείου Μ. Βρετανία)] και ο *Φρειδερίκος φον Γκέρτνερ* (ανάκτορα, σημερινή Βουλή).

Ο *Ερνέστος Τσίλερ* ήταν ο αρχιτέκτονας που σφράγισε το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα τόσο με τα πολ-

10. Η Βουλή των Ελλήνων, έργο του Φρειδερίκου φον Γκέρτνερ. Το κτίριο σχεδιάστηκε αρχικά ως ανάκτορο του Όθωνα.

11. Αναμνηστική καρτ ποστάλ στην οποία εικονίζονται τα ανάκτορα του διαδόχου Κωνσταντίνου (σημερινό Προεδρικό Μέγαρο), έργο του Ερνέστου Τσίλερ.

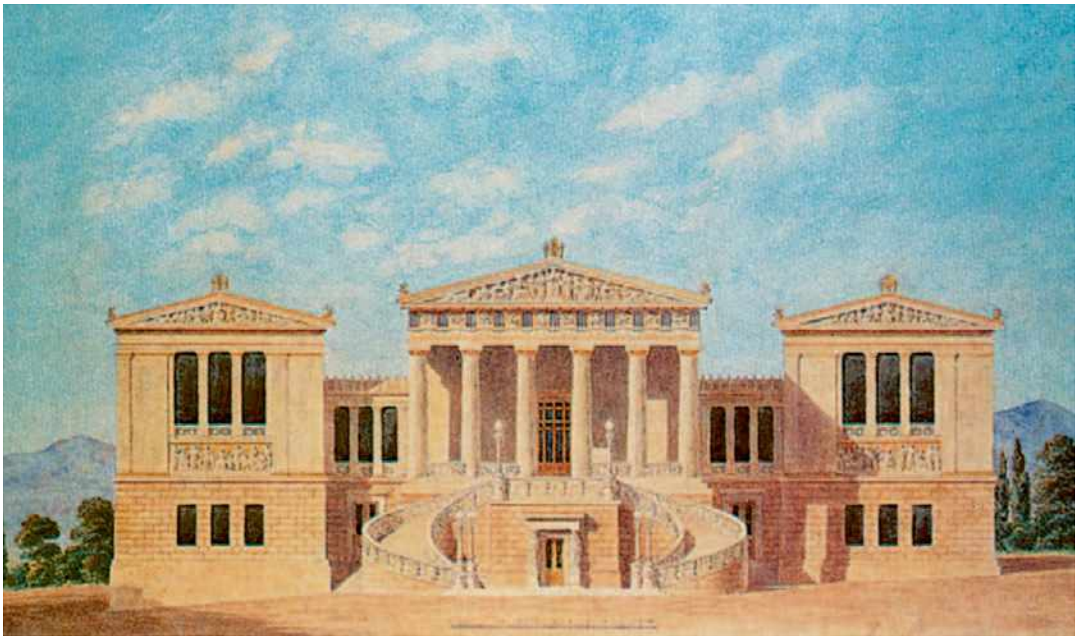

12. Η Εθνική Βιβλιοθήκη (Αθήνα), έργο του Θεόφιλου Χάνσεν.

λά έργα του [ανάκτορα Τατοΐου, Ανάκτορα του διαδόχου Κωνσταντίνου (σημερινό Προεδρικό Μέγαρο)] όσο και με τη διδασκαλία του στο Πολυτεχνικό Σχολείο.

Παράλληλα, έδρασαν και Έλληνες αρχιτέκτονες. Ο *Σταμάτης Κλεάνθης* συνέταξε μαζί με τον Γερμανό συνάδελφό του *Εδουάρδο Σάουμπερτ* ένα φιλόδοξο πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας (που μικρό μέρος του εφαρμόστηκε) και τα σχέδια του Πειραιά. Ο *Λύσανδρος Καυταντζόγλου*, διευθυντής για χρόνια του Πολυτεχνικού Σχολείου, έκτισε το Πολυτεχνείο, το Οφθαλμιατρείο και άλλα κτίρια.

Γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα διαμορφώθηκε το *νεοκλασικό σπίτι*, μια αρχιτεκτονική μορφή με στοιχεία που παραπέμπουν στην αρχαία Ελλάδα. Πολλά νεοκλασικά σπίτια σώζονται μέχρι τις μέρες μας τόσο στην Αθήνα όσο και σε διάφορες άλλες πόλεις της Ελλάδας. Τα σημαντικότερα από αυτά έχουν κηρυχθεί διατηρητέα από το ελληνικό κράτος.

13. Νεοκλασικό σπίτι στην Αίγινα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να σχολιάσετε μία από τις εικόνες 4-9 της ενότητας σε σύντομο γραπτό κείμενο.
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαλέξετε ένα από τα οικοδομήματα που αναφέρονται στην ενότητα, να το μελετήσετε από φωτογραφία (ή, ακόμη καλύτερα, να το επισκεφθείτε) και στη συνέχεια να το περιγράψετε γραπτά ή να το ζωγραφίσετε, ανάλογα με την προτίμησή σας.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι κατά τον 19ο αιώνα...

✓ οι επιστήμες πρόοδευσαν ιδιαίτερα και συνδέθηκαν ακόμη περισσότερο με την οικονομία
✓ η δαρβινική θεωρία της εξέλιξης άλλαξε πολλά από τα δεδομένα της ανθρώπινης σκέψης
✓ σημαντικοί διανοητές όπως οι Κοντ, Χέγκελ, Μαρξ και Νίτσε πρότειναν νέους τρόπους αντιμετώπισης του κόσμου
✓ στα Γράμματα και στις Τέχνες κυριάρχησαν ο ρομαντισμός και ο ρεαλισμός
✓ η πνευματική ζωή της Ελλάδας επηρεάστηκε από τα ευρωπαϊκά διανοητικά και καλλιτεχνικά ρεύματα, αλλά περισσότερο σημαδεύτηκε από τη συστηματική προσπάθεια συγκρότησης μιας ισχυρής εθνικής ταυτότητας ενιαίας για όλο τον ελληνισμό.

Μέρος Δεύτερο

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Στρατιώτες στα χαρακώματα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΓΟΥΔΙ (1909) ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (1913)

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ το κίνημα του 1909 στο Γουδί και τα αποτελέσματά του

✓ την ανάδειξη του Ελευθέριου Βενιζέλου σε πρωθυπουργό της Ελλάδας και το βενιζελικό πρόγραμμα ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού της χώρας

✓ τους βαλκανικούς πολέμους και τα αποτελέσματά τους.

ΕΝΟΤΗΤΑ 27

Το κίνημα στο Γουδί (1909)

Κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα η Ελλάδα αντιμετώπιζε σοβαρά οικονομικά προβλήματα (1893: πτώχευση, 1898: επιβολή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου). Η κρίση εντάθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα, καθώς η διεθνής οικονομική ύφεση έκανε δύσκολη τη διάθεση των ελληνικών αγροτικών προϊόντων στις ξένες αγορές και περιόρισε τα εμβάσματα των Ελλήνων μεταναστών από την Αμερική και την Αίγυπτο. Παράλληλα, έκδηλη ήταν η αδυναμία της πολιτικής ηγεσίας να διαχειριστεί αποτελεσματικά τις εθνικές διεκδικήσεις, με αποτέλεσμα άλλοτε να οδηγεί τη χώρα σε ήττες (πόλεμος του 1897) και άλλοτε να κατηγορείται ότι παρέμεινε αδρανής μπροστά στις εξελίξεις. Έτσι, επικρατούσε πολιτική αστάθεια, καθώς κυβερνήσεις σύντομης θητείας διαδέχονταν η μία την άλλη χωρίς καμιά να φαίνεται ικανή να αντιμετωπίσει τα κρίσιμα προβλήματα της χώρας. Η δυσαρέσκεια ήταν διάχυτη στην ελληνική κοινωνία.

Στο πλαίσιο αυτό, μειωνόταν διαρκώς το κύρος των πολιτικών και της μοναρχίας. Η τελευταία κατηγορούνταν για συνεχείς παρεμβάσεις στις ένοπλες δυνάμεις, που αποδίδονταν από πολλούς στις επιλογές του διαδόχου Κωνσταντίνου, καθώς και για τη στάση του ύπατου αρμοστή της Κρήτης πρίγκιπα Γεώργιου, που θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη ρήξη με τον Βενιζέλο και την επανάσταση του Θερίσου (1905 - βλέπε ενότητα 21).

Σε αυτές τις συνθήκες ιδρύθηκε, τον Μάιο του 1909, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, μια οργάνωση κατώτερων αξιω-

1. Η Αναγέννηση της Ελλάδας στις 15 Αυγούστου 1909 (λαϊκή λιθογραφία).

1. Ορισμένα από τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου

Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ποθεί όπως η θρησκεία μας υψωθή εις τον εμπρέποντα ιερόν προορισμό της, όπως η Διοίκησις της χώρας καταστή χρηστή και έντιμος, όπως η Δικαιοσύνη απονέμεται ταχέως μετ' αμεροληψίας και ισότητος προς άπαντας εν γένει τους πολίτας αδιακρίτως τάξεως, όπως η Εκπαίδευσις του Λαού καταστή λυσιτελής διά τον πρακτικόν βίον και τας στρατιωτικάς ανάγκα της χώρας [...] και τέλος όπως τα οικονομικά ανορθωθώσι, [...], ώστε αφ' ενός μεν ο σχεδόν πενόμενος ελληνικός λαός ανακουφισθή εκ των επαχθών φόρων, ους ήδη καταβάλλει και οίτινες ασπλάχνως κατασπαταλώνται προς διατήρησιν πολυτελών και περιττών υπηρεσιών και υπαλλήλων, χάριν της απαισίας συναλλαγής, αφ' ετέρου δε καθορισθώσι θετικώς τα όρια εντός των οποίων δύνανται ν' αυξηθώσιν αι δαπάναι διά την στρατιωτικήν της χώρας παρασκευήν και διά την συντήρησιν του στρατού και του στόλου εν ειρήνη.

Ν. Ζορμπάς, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1925, σ. 17.

ματικών. Τα μέλη του Συνδέσμου δυσφορούσαν τόσο για το ότι η βασιλική οικογένεια προωθούσε τους ευνοούμενους της στο στράτευμα όσο και για την κακή κατάσταση των ενόπλων δυνάμεων.

Η πολιτική ηγεσία επιχείρησε, αρχικά, να διαπραγματευτεί με τον Σύνδεσμο. Όταν, όμως, προσπάθησε, στις 12 Αυγούστου 1909, να συλλάβει την ηγεσία του, ο Σύνδεσμος, αφού ανέθεσε την αρχηγία του στον συνταγματάρχη Νικόλαο Ζορμπά, προχώρησε, στις 15 Αυγούστου 1909, στην εκδήλωση κινήματος με κέντρο το στρατόπεδο στο Γουδί (περιοχή της Αθήνας). Καθώς η κυβέρνηση δεν διέθετε δυνάμεις για να αντιμετωπίσει τους κινηματίες, δέχτηκε τους όρους τους. Τότε αυτοί επέστρεψαν στις θέσεις τους, διατηρώντας, ωστόσο, στο ακέραιο την οργάνωσή τους.

Ο Σύνδεσμος ζητούσε, κυρίως, την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων. Αυτό πρακτικά σήμαινε την απομάκρυνση από το στράτευμα των πριγκίπων, δηλαδή του διαδόχου Κωνσταντίνου και των άλλων γιων του βασιλιά, αίτημα που ικανοποιήθηκε αμέσως. Η κίνηση αυτή αποτελούσε προϋπόθεση για την κατάργηση της ευνοιοκρατίας και την ανεμπόδιστη βαθμολογική εξέλιξη όλων των αξιωματικών. Παράλληλα, η ηγεσία του κινήματος διατύπωσε και κάποια γενικότερα, αν και θολά, αιτήματα που αφορούσαν μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση του κράτους, στην οικονομία, στη δικαιοσύνη και στην εκπαίδευση.

Το γεγονός ότι οι μη στρατιωτικοί στόχοι του κινήματος ήταν γενικοί και αόριστοι δεν εμπόδισε την υιοθέτηση τους από την ελληνική κοινωνία. Αντιθέτως, μάλλον συνέβαλε στο να λειτουργήσει το κίνημα του 1909 ως καταλύτης που προκάλεσε μια έκρηξη γενικότερων λαϊκών αιτημάτων, τα οποία στρέφονταν κατά της «συναλλαγής» και συνοψίζονταν στο αόριστο αλλά σίγουρα επιτακτικό αίτημα της «Ανόρθωσης» του κράτους.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1909 ο λαός της Αθήνας, μ' ένα εντυπωσιακό συλλαλητήριο που οργανώθηκε από τον Σύνδεσμο και διάφορες επαγγελματικές οργανώσεις, εξέφρασε την υποστήριξή του προς το κίνημα.

Αρχικά, ο Σύνδεσμος δοκίμασε να υλοποιήσει τις επιδιώξεις του μέσω της κυβέρνησης Μαυρομιχάλη, που διορίστηκε από τον Γεώργιο αμέσως μετά την εκδήλωση του κινήματος. Ωστόσο, η αμοιβαία καχυποψία δεν άφησε να προκύψει κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα. Έτσι, η ηγεσία του Συνδέσμου κάλεσε στην Αθήνα τον Ελευθέριο Βενιζέλο, που είχε διακριθεί στην πολιτική ζωή της Κρήτης και στους αγώνες των Κρητικών για ένωση με την Ελλάδα.

2. Η λαϊκή υποστήριξη προς τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο

Πλέον των εβδομήκοντα χιλιάδων πολιτών πάσης τάξεως και πάσης ηλικίας συνεκεντρώθησαν από της 2ας μεταμεσημβρινής εις τον ευρύτατον χώρον του Πολυγώνου [...]. Προ της εκκινήσεως εκ του Πεδίου του Άρεως ο Πρόεδρος των Συντεχνιών Παπαφώτης [...] ανέγνωσε το ψήφισμα του συλλαλητηρίου, διά του οποίου, αφού ενεκρίνετο η εξέγερσις του Στρατού και του Στόλου, συνιστάτο εις την Κυβέρνησιν, όπως υποβάλη τάχιστα εις την Βουλήν σύστημα νομοθεσίας καταδικάζον την συναλλαγήν και μέλλον να οδηγήση εις την ανόρθωσιν της διοικήσεως.

Εφημερίδα *Χρόνος*, 15 Σεπτεμβρίου 1909.

Πηγή: Ιστορία του ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΔ', σ. 262.

2. Συλλαλητήριο υπέρ του κινήματος του 1909, Αθήνα, 14 Σεπτεμβρίου 1909.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να σχολιάσετε σε σύντομο κείμενο την εικόνα 1: Ποια μορφή δεσπόζει; Ποιες άλλες μορφές εικονίζονται; Ποιους συμβολισμούς μπορείτε να εντοπίσετε;
2. Να μελετήσετε και να σχολιάσετε την πηγή 2 και την εικόνα 2. Πώς ερμηνεύετε τη θετική στάση του λαού της Αθήνας απέναντι στο κίνημα του 1909;

ΕΝΟΤΗΤΑ 28

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πρωθυπουργός: η βενιζελική πολιτική της περιόδου 1910-1912

Ελευθέριος Βενιζέλος

Μετά το κίνημα του 1909, ο Σύνδεσμος κάλεσε τον Ελευθέριο Βενιζέλο στην Αθήνα και του πρότεινε την πρωθυπουργία. Ο Κρητικός πολιτικός, όμως, αρνήθηκε. Επίσης, δεν συμφώνησε με εκείνους που ζητούσαν την κατάργηση της μοναρχίας. Έκρινε ότι μια τέτοια απόφαση θα δίχαζε τον λαό σε μια στιγμή που αναμένονταν κρίσιμες εξελίξεις στην περιοχή. Έτσι, συμφωνήθηκε ανάμεσα στον Σύνδεσμο, τον βασιλιά, τα παλαιά κόμματα και τον Βενιζέλο να γίνουν εκλογές για την ανάδειξη αναθεωρητικής Βουλής (βλέπε γλωσσάριο) και όχι συντακτικής (βλέπε γλωσσάριο), όπως ζητούσαν ορισμένοι. Τελικά, μετά από δύο εκλογικές αναμετρήσεις (Αύγουστος και Νοέμβριος 1910), το *Κόμμα των Φιλελευθέρων*, που μόλις είχε ιδρυθεί από τον Βενιζέλο και αποτελούνταν κυρίως από νέους πολιτικούς, κέρδισε την πλειοψηφία στη Βουλή.

Αποτέλεσμα των εργασιών της αναθεωρητικής Βουλής ήταν το αναθεωρημένο σύνταγμα του 1911, που προστάτευε αποτελεσματικότερα τις ατομικές ελευθερίες, επέτρεπε στο κράτος να αφαιρεί από τους ιδιοκτήτες τους με αποζημίωση μεγάλες εκτάσεις γης για να μοιραστούν σε ακτήμονες, θέσπιζε τη μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων, απαγόρευε στους στρατιωτικούς και στους δημοσίους υπαλλήλους να εκλέγονται βουλευτές και καθιέρωνε την υποχρεωτική, δωρεάν εκπαίδευση. Στην προώθηση των παραπάνω μεταρρυθμίσεων καταλυτικό ρόλο έπαιξε και η ολιγομελής αλλά ιδιαίτερα δραστήρια ριζοσπαστική κοινοβουλευτική ομάδα των Κοινωνιολόγων με επικεφαλής τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου.

Παράλληλα, ο Βενιζέλος ασχολήθηκε με την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, φρόντισε να αποκτήσει ισχυρή επιρροή στο στράτευμα και επιδίωξε την αξιοποίηση όλων των αξιωματικών. Στο πλαίσιο αυτό, επανέφερε στην ηγεσία του στρατού τον διάδοχο Κωνσταντίνο, επιλογή που προκάλεσε αντιδράσεις ανάμεσα στους βενιζελικούς.

Όλες οι παραπάνω βενιζελικές πολιτικές πρωτοβουλίες συνδέονταν στενά με την εκτίμηση του Βενιζέλου ότι η Ελλάδα σύντομα θα έπρεπε να πάρει μέρος σε πόλεμο για να επιτύχει τους εθνικούς της στόχους. Υπό αυτό το πρίσμα πρέπει να ερμηνευθούν η συμβιβαστική στάση του απέναντι στη μοναρχία, τα μέτρα που προώθησε υπέρ των ασθενέστερων κοινωνικών τάξεων και η στρατιωτική ανασυγκρότηση της χώρας.

Οι εκλογές του Μαρτίου 1912 εξελίχθηκαν σε θρίαμβο του κόμματος των Φιλελευθέρων. Φάνηκε καθαρά ότι μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας πίστευε ότι ο Βενιζέλος ήταν ο ηγέτης που μπορούσε να επιλύσει μεγάλα κοινωνικά και εθνικά ζητήματα. Παράλληλα, σημειώθηκε η ριζικότερη μέχρι τότε πολιτική ανανέωση με την εκλογή μεγάλου αριθμού νέων βουλευτών.

> ***Ο Βενιζέλος υποστηρίζει την ανάγκη πολιτικών μεταρρυθμίσεων.***
>
> *[Αποσπάσματα από την πρώτη ομιλία του Ελ. Βενιζέλου στον αθηναϊκό λαό (22.8.1910)]*
>
> *Βενιζέλος:* ...έδωκα την γνώμην να αφοσιωθή ο Στρατός εις το επείγον έργον της ανασυντάξεως των στρατιωτικών δυνάμεων της χώρας και συγχρόνως έδωκα εις την Επανάστασιν την συμβουλήν να αξιώση και να επιβάλη την σύγκλησιν Αναθεωρητικής Βουλής...
>
> *Φωναί:* Όχι, όχι.
>
> *Έτεραι φωναί:* Σιωπή, σιωπή.
>
> *Βενιζέλος:* ...Αναθεωρητικής Βουλής, ήτις θα προέβαινε εις την αναθεώρησιν των διατάξεων εκείνων του Συντάγματος, την ανάγκην της μεταρρυθμίσεως των οποίων είχε καταδείξη η πείρα ημίσεος σχεδόν αιώνος [...]. Αλλά θα παραγνώριζε τις προφανή αλήθειαν, εάν δεν ανεγνώριζεν ότι εύρυνσις του κύκλου των εργασιών της όπως αναθεωρηθώσι και άλλαι διατάξεις του Συντάγματος μη θίγουσαι ούτε την μορφήν της Πολιτείας, ούτε την Εξουσίαν και το πρόσωπον του Βασιλέως, ούτε την τάξιν της Διαδοχής, ανταποκρίνεται προς ισχυράν αξίωσιν της Κοινής Γνώμης [...].
>
> *Βίβλος Ελευθερίου Βενιζέλου*, Αθήνα 1964, τόμ. Α', σ. 364.

ΑΣΚΗΣΗ

Να μελετήσετε την πηγή. Ποια άποψη υποστηρίζει ο Ελ. Βενιζέλος; Πώς αντιμετωπίζει το αίτημα για σύγκληση συντακτικής Βουλής; Ποιο θεωρεί ότι πρέπει να είναι το εύρος των μεταρρυθμίσεων;

ΕΝΟΤΗΤΑ 29

Οι βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913)

Τα αίτια Λίγο καιρό μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων (βλέπε ενότητα 22) έγινε φανερό ότι κύριος στόχος τους ήταν ο πλήρης εκτουρκισμός του οθωμανικού κράτους, πράγμα που σήμαινε διώξεις σε βάρος των αλλοεθνών πληθυσμών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η πολιτική αυτή αναζωπύρωνε τα εθνικά αισθήματα των γειτονικών βαλκανικών λαών (Έλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι) που επιδίωκαν όχι μόνο την προστασία των ομοεθνών τους που διέμεναν στο οθωμανικό κράτος αλλά και την ενσωμάτωση των οθωμανικών εδαφών στα οποία αυτοί κατοικούσαν.

Τα πράγματα περιπλέκονταν λόγω και της ανάμειξης των Δυνάμεων. Η Γερμανία είχε διεισδύσει οικονομικά στην Οθωμανική αυτοκρατορία, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Η Ιταλία, έχοντας και αυτή οικονομικά κίνητρα, επιτέθηκε, τον Σεπτέμβριο του 1911, εναντίον της Λιβύης (οθωμανική κτήση), ενώ κατέλαβε τα υπό οθωμανική διοίκηση Δωδεκάνησα (Μάιος 1912). Επιπλέον, η Αυστροουγγαρία, η οποία είχε αναλάβει από το 1878 τη διοίκηση της οθωμανικής επαρχίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, προχώρησε, το 1908, σε πλήρη προσάρτηση αυτής της περιοχής. Όλα αυτά έπλητταν συμφέροντα των άλλων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) και αποκάλυπταν τις αδυναμίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Προς τη σύγκρουση – Οι βαλκανικές συμμαχίες Ο Βενιζέλος ακολουθούσε, αρχικά, πολιτική κατευναστική απέναντι στις νεοτουρκικές προκλήσεις, εκτιμώντας ότι η Ελλάδα δεν ήταν επαρκώς προετοιμασμένη για πόλεμο. Καθώς, όμως, την άνοιξη του 1911 έκρινε ότι μια πολεμική σύγκρουση δεν ήταν μακριά, υιοθέτησε την τακτική της *βαλκανικής συνεννόησης*. Στο πλαίσιο αυτό, υπογράφτηκαν, την άνοιξη του 1912, συνθήκες συμμαχίας ανάμεσα στη Σερβία, τη Βουλγαρία, την Ελλάδα και το Μαυροβούνιο.

Ο Α΄ βαλκανικός πόλεμος (Οκτώβριος 1912-Μάιος 1913) Η ένοπλη σύρραξη ξεκίνησε όταν οι Βαλκάνιοι σύμμαχοι απαίτησαν από τον σουλτάνο να σέβεται τα δικαιώματα των χριστιανικών εθνοτήτων που ζούσαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία και να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις προς όφελός τους (αρχές Οκτωβρίου 1912). Η απροθυμία του σουλτάνου να συζητήσει τέτοιου είδους ζητήματα στάθηκε η αφορμή του πολέμου. Αμέσως ξεκίνησε η σύγκρουση, που ονομάστηκε Α΄ βαλκανικός πόλεμος.

Ο ελληνικός στρατός, με αρχιστράτηγο τον διάδοχο Κωνσταντίνο, προέλασε στη Μακεδονία καταλαμβάνοντας πολλές περιοχές. Τα σερβικά στρατεύματα κατέλαβαν τα Σκόπια και το Μοναστήρι και προωθήθηκαν μέχρι το Δυρράχιο της (σημερινής) Αλβανίας. Παράλληλα, βουλγαρικές δυνάμεις έφτασαν σε μικρή απόσταση από την Κωνσταντινούπολη και, αφού κατέλαβαν τη Δ. Θράκη και την Α. Μακεδονία, κατευθύνονταν στη Θεσσαλονίκη.

1. Η κήρυξη του Α΄ βαλκανικού πολέμου: Το διάγγελμα του Γεώργιου

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ ΜΟΥ

Αι ιεραί υποχρεώσεις προς την φιλτάτην πατρίδα, προς τους υποδούλους αδελφούς μας και προς την ανθρωπότητα επιβάλλουσιν εις το κράτος, μετά την αποτυχίαν των ειρηνικών προσπαθειών του προς επίτευξιν και εξασφάλισιν των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των υπό τον τουρκικόν ζυγόν Χριστιανών, όπως διά των όπλων θέσει τέρμα εις την δυστυχίαν την οποίαν ούτοι υφίστανται από τόσων αιώνων.

Η Ελλάς πάνοπλος μετά των συμμάχων αυτής, εμπνεομένων υπό των αυτών αισθημάτων και συνδεομένων διά κοινών υποχρεώσεων, αναλαμβάνει τον ιερόν αγώνα του δικαίου και της ελευθερίας των καταδυναστευομένων λαών της Ανατολής. [...]

Η Ελλάς, μετά των αδελφών συμμάχων κρατών, θα επιδιώξη πάση θυσία τον ιερόν αυτόν σκοπόν, επικαλούμενοι δε την αρωγήν του Υψίστου εν των δικαιοτάτω τούτω αγώνι του πολιτισμού, ανακράζομεν Ζήτω η Ελλάς, Ζήτω το Έθνος.

Αθήναι, 5 Οκτωβρίου 1912

Ο βασιλεύς Γεώργιος — Το υπουργικόν Συμβούλιον

Πηγή: Η Αθήνα των βαλκανικών πολέμων, 1912-1913, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1993, σ. 20.

1. Ελληνικό ιππικό κατά τους βαλκανικούς πολέμους.

Μπροστά στο σοβαρό ενδεχόμενο να καταληφθεί η Θεσσαλονίκη από βουλγαρικές δυνάμεις, πράγμα που θα δημιουργούσε εξαιρετικά αρνητικά δεδομένα για την Ελλάδα, ο Βενιζέλος διέταξε τον διάδοχο Κωνσταντίνο να κινηθεί ταχύτατα προς τη Θεσσαλονίκη. Πράγματι, και παρά τις αντιρρήσεις του Κωνσταντίνου, το απόγευμα της 26ης Οκτωβρίου 1912 ελληνικός στρατός έμπαινε στην πόλη. Λίγες μέρες αργότερα έφτασε στη Θεσσαλονίκη και ο βασιλιάς Γεώργιος. Στη συνέχεια και μετά από επίπονη πολιορκία καταλήφθηκαν τα Ιωάννινα (22 Φεβρουαρίου 1913) και εξασφαλίστηκε ο έλεγχος ολόκληρης της Ηπείρου.

2. Β. Χατζής, Η ναυμαχία της «Έλλης», 3 Δεκεμβρίου 1912. Η ναυμαχία αυτή ήταν μία από τις σημαντικότερες ναυτικές συγκρούσεις των βαλκανικών πολέμων.

Παράλληλα, ο ελληνικός στόλος, με επικεφαλής τον ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη, ανάγκασε τον τουρκικό στόλο να κλειστεί στα Στενά και έθεσε υπό τον έλεγχό του τα νησιά του Β. και Α. Αιγαίου (Θάσος, Σαμοθράκη, Λέσβος, Χίος, Λήμνος, Τένεδος, Ίμβρος, Σάμος, Ικαρία).

Η συνθήκη του Λονδίνου (17 Μαΐου 1913) Ο Α΄ βαλκανικός πόλεμος τερματίστηκε και τυπικά με την υπογραφή της *συνθήκης του Λονδίνου,* με την οποία η Οθωμανική αυτοκρατορία υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει σχεδόν όλα τα ευρωπαϊκά-βαλκανικά εδάφη της. Το μέλλον των νησιών του Β. και Α. Αιγαίου, της χερσονήσου του Αγίου Όρους και το καθεστώς της Αλβανίας, θα καθορίζονταν από τις Δυνάμεις. Λίγο αργότερα (29 Ιουλίου 1913) η Αλβανία αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητο κράτος. Τα Δωδεκάνησα παρέμειναν υπό ιταλική κατοχή και διοίκηση.

Η δολοφονία του βασιλιά Γεώργιου Το κλίμα ευφορίας ήρθε να ταράξει η δολοφονία του βασιλιά Γεώργιου στη Θεσσαλονίκη. Υποστηρίχτηκε, δίχως, ωστόσο, να αποδειχθεί ποτέ, ότι πίσω από αυτή βρισκόταν η Γερμανία, που ήθελε την άνοδο στον θρόνο του γερμανόφιλου διαδόχου Κωνσταντίνου, ο οποίος λίγο αργότερα ανακηρύχθηκε βασιλιάς.

Ο Β΄ βαλκανικός πόλεμος (Ιούνιος-Ιούλιος 1913) Η συνθήκη του Λονδίνου άφησε πολλές εκκρεμότητες. Αυτές αφορούσαν κυρίως τη Μακεδονία, που ελεγχόταν από τον ελληνικό στρατό, αλλά τμήματά της διεκδικούνταν τόσο από τη Βουλγαρία όσο και από τη Σερβία. Σε ατμόσφαιρα καχυποψίας, η Ελλάδα και η Σερβία συμμάχησαν για να αντιμετωπίσουν τις απαιτήσεις της Βουλγαρίας. Πράγματι, στα μέσα Ιουνίου 1913, ο βουλγαρικός στρατός επιτέθηκε ταυτόχρονα εναντίον τόσο των ελληνικών θέσεων όσο και των σερβικών. Ο Β΄ βαλκανικός πόλεμος ήταν πλέον γεγονός. Στη διάρκειά του, ο ελληνικός στρατός κατέλαβε ολόκληρη την Α. Μακεδονία και τη Δ. Θράκη, φτάνοντας ως την Αλεξανδρούπολη. Επιτυχίες σημείωσαν και οι Σέρβοι στη Δ. Μακεδονία. Παράλληλα, οι Ρουμάνοι εισέβαλαν στη Βουλγαρία, φτάνοντας τριάντα χιλιόμετρα από τη Σόφια, ενώ οι Τούρκοι ανακατέλαβαν την Αδριανούπολη στην Α. Θράκη.

2. Ο πρωταγωνιστικός ρόλος του Ελευθέριου Βενιζέλου στις επιτυχίες των βαλκανικών πολέμων

Παρά την καθοριστικής σημασίας συμβολή των ενόπλων δυνάμεων [...] καμία από τις πλευρές της ελληνικής επιτυχίας δεν θα ήταν εξασφαλισμένη, πολλώ δε μάλλον αυτονόητη, χωρίς τη σταθερή πολιτική κατεύθυνση που είχε χαράξει και τους άκρως επιδέξιους διπλωματικούς χειρισμούς που προέκρινε, σε κάθε κρίσιμη καμπή των εξελίξεων, ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Προκειμένου να αποφύγει η χώρα το μοιραίο βήμα που θα μπορούσε να την οδηγήσει από το θρίαμβο στην καταστροφή –όπως συνέβη στην περίπτωση της Βουλγαρίας–, ο Βενιζέλος χρειάστηκε να δώσει σειρά μαχών [...] τόσο με τον επικεφαλής του «στρατιωτικού κόμματος» (και του μιλιταριστικού αντικοινοβουλευτικού πνεύματος) που δεν ήταν άλλος από τον εξαιρετικά δημοφιλή στους στρατιώτες του διάδοχο Κωνσταντίνο [...], όσο και με την ποικίλων καταβολών και αποχρώσεων εθνικιστική αντιπολίτευση, που έσπευσε να συνταχθεί με τον Αρχηγό του στρατού.

Γ. Γιανουλόπουλος, «Εξωτερική πολιτική», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1990, τόμ. Α2, σ. 121-122.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Πώς ερμηνεύετε το γεγονός ότι τα βαλκανικά κράτη –ανάμεσα στα οποία υπήρχαν αρκετές και σημαντικές αντιθέσεις– στράφηκαν όλα μαζί εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας;
2. Ποιους λόγους επικαλέστηκε ο βασιλιάς Γεώργιος (πηγή 1) προκειμένου να αιτιολογήσει την προσφυγή της Ελλάδας σε πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας;
3. Να μελετήσετε και να σχολιάσετε την πηγή 2.

Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια αμέσως μετά τους βαλκανικούς πολέμους

Οι βαλκανικοί πόλεμοι τερματίστηκαν με τη *συνθήκη του Βουκουρεστίου* (28 Ιουλίου 1913). Με αυτή, η Ελλάδα εξασφάλισε το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας, τη νότια Ήπειρο, σημαντικά νησιά στο Β. και Α. Αιγαίο (Θάσος, Σαμοθράκη, Λήμνος, Λέσβος, Χίος, Σάμος, Ικαρία) και την Κρήτη. Τα εδάφη αυτά ονομάστηκαν *Νέες Χώρες* (*Παλαιά Ελλάδα:* η ελληνική επικράτεια πριν από τους βαλκανικούς πολέμους). Σε δέκα μόλις μήνες η Ελλάδα διπλασίασε σχεδόν τα εδάφη της (από 63.211 τ.χμ. σε 120.308 τ.χμ.) και τον πληθυσμό της (από 2.631.952 σε 4.718.221 κατοίκους). Η Σερβία κέρ-

δισε ένα σημαντικό τμήμα της ΒΔ. Μακεδονίας. Στη Βουλγαρία αποδόθηκε το μεγαλύτερο μέρος της Δ. Θράκης. Η Οθωμανική αυτοκρατορία ανέκτησε την Α. Θράκη. Τα Δωδεκάνησα παρέμειναν υπό ιταλικό έλεγχο. Λίγους μήνες αργότερα (*πρωτόκολλο της Φλωρεντίας*, 4 Δεκεμβρίου 1913), η Β. Ήπειρος, περιοχή με σημαντική ελληνική παρουσία, παραχωρήθηκε στην Αλβανία, απόφαση που προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις των Ελλήνων της περιοχής.

Οι Νέες Χώρες διέθεταν θετικές προοπτικές. Πόλεις όπως η Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, η Καβάλα, η Μυτιλήνη, η Χίος και το Ηράκλειο της Κρήτης αποτελούσαν ήδη ακμαία οικονομικά κέντρα. Παράλληλα, το ελληνικό κράτος βρέθηκε αντιμέτωπο με το έργο της αφομοίωσης των Νέων Χωρών. Οι μουσουλμανικοί και σλαβικοί πληθυσμοί, που κατείχαν τις περισσότερες καλλιεργήσιμες γαίες, και η ισχυρή εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, που έλεγχε, σε μεγάλο βαθμό, την οικονομική ζωή της πόλης, αντιμετώπισαν τις ελληνικές αρχές, τουλάχιστον στην αρχή, με κάποια δυσπιστία.

Παράλληλα, σε πολιτικό επίπεδο συνεχίστηκαν αποφασιστικά από τις κυβερνήσεις Βενιζέλου οι μεταρρυθμίσεις που είχαν αρχίσει πριν από το 1912. Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίστηκαν τα εργατικά σωματεία, θεσπίστηκαν μέτρα για την ασφάλιση των εργαζομένων και την καθιέρωση της οκτάωρης εργασίας και ιδρύθηκαν αγροτικοί συνεταιρισμοί.

Στην εξωτερική πολιτική, η άρνηση του σουλτάνου να αποδεχτεί την ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Β. και Α. Αιγαίου, η ιταλική κατοχή των Δωδεκανήσων και επιπλέον η ύπαρξη πυκνών ελληνικών πληθυσμών στη Β.Ήπειρο, στη Θράκη και στη Μικρά Ασία δημιουργούσαν έντονη κινητικότητα. Σε λίγο, οι διεθνείς εξελίξεις θα έδιναν σε όλα τα βαλκανικά κράτη την ευκαιρία να εκδηλώσουν τις διαθέσεις τους.

Η οργάνωση της ελληνικής διοίκησης της Μακεδονίας

Ο Κωνσταντίνος Ρακτιβάν διορίστηκε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, τον Οκτώβριο του 1912, προσωρινός διοικητής των εδαφών που είχε καταλάβει έως τότε ο ελληνικός στρατός. Σε συνέντευξή του παρουσίασε τις βάσεις στις οποίες θα στηριζόταν η οργάνωση της ελληνικής διοίκησης.

[...] Ουδόλως θέλω να είπω ότι θα ανατρέψω τα πάντα. Ο διοικητικός οργανισμός, ο δικαστικός, ως και οι λοιποί κλάδοι της υπηρεσίας θέλουσι λειτουργήσει περίπου ως και επί της τουρκικής κυριαρχίας, μετά των μεταβολών, εννοείται, αίτινες επιβάλλονται εκ της νέας των πραγμάτων καταστάσεως. Προς επιδίωξιν και επίτευξιν του σκοπού τούτου οφείλω:

1. Να προσενεχθώ προς πάσας τας εθνικότητας εν ισότητι και δικαιοσύνη, να σεβασθώ τα δικαιώματα των ατόμων και να εργασθώ διά την ευημέρειαν όλων των κατοίκων της χώρας ταύτης αδιακρίτως. Αύται εισίν άλλως τε και αι γενικαί αρχαί, αίτινες κρατούσι και καθοδηγούσι την διοίκησιν εν Ελλάδι, ώστε πάντα ταύτα δεν είναι δι' εμέ νέα. Οι Ισραηλίται της Ελλάδος δύνανται να μαρτυρήσωσι περί τούτου [...].

2. Να εξασφαλίσω την δημοσίαν τάξιν. [...] Εάν ο πληθυσμός δεν είναι ευχαριστημένος, είμαι έτοιμος να δεχθώ και ακούσω όλους τους δυσαρεστημένους. Το γραφείον μου είναι ανοικτόν εις όλον τον πληθυσμόν.

Κ. Ρακτιβάν, *Έγγραφα και σημειώσεις εκ της πρώτης Ελληνικής Διοικήσεως της Μακεδονίας (1912-1913)*, επιμ. Κ.Θ. Δημαράς, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1951, σ. 39-43.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Κατά μία άποψη το αποτέλεσμα των βαλκανικών πολέμων ήταν η μεγαλύτερη πολεμική επιτυχία της Ελλάδας από την ίδρυσή της έως τότε. Ποια είναι η γνώμη σας; Να την τεκμηριώσετε.
2. Να μελετήσετε την πηγή. Ποια γενικότερη λογική χαρακτηρίζει τις θέσεις του Κ. Ρακτιβάν; Ποιοι παράγοντες θεωρείτε ότι υπαγόρευσαν αυτή τη λογική;
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να αναζητήσετε πληροφορίες για την προέλευση, την κοινωνική σύνθεση και την ιστορική διαδρομή της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

✓ το κίνημα του 1909 έθεσε επιτακτικά το ζήτημα της «ανόρθωσης» της χώρας και έγινε δεκτό με ενθουσιασμό από μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας

✓ μετά το 1909 στην ελληνική πολιτική ζωή κυριάρχησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, εφαρμόζοντας ριζοσπαστικές αλλαγές με στόχο τον εκσυγχρονισμό και την εδαφική επέκταση της χώρας

✓ με τους βαλκανικούς πολέμους η Ελλάδα σχεδόν διπλασιάστηκε εδαφικά και πληθυσμιακά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1914-1918)

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ τα αίτια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, τις φάσεις και την έκβασή του
✓ τη διαφωνία Βενιζέλου-Κωνσταντίνου για τη στάση της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο
✓ την επανάσταση του 1917 στη Ρωσία
✓ την πολιτική πραγματικότητα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και την ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών.

ΕΝΟΤΗΤΑ 31

Τα αίτια, η έκρηξη και τα μέτωπα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου

Τα αίτια Η έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου ήταν αποτέλεσμα της ταυτόχρονης δράσης τριών κυρίως παραγόντων: του ιμπεριαλισμού, του εθνικισμού και του μιλιταρισμού.

Ο ***ιμπεριαλισμός*** (η πολιτική επέκτασης των βιομηχανικά αναπτυγμένων κρατών σε βάρος άλλων κρατών) υπήρξε η κυριότερη αιτία του πολέμου. Καταλυτικός παράγοντας στάθηκε η επιθετική προσπάθεια της ταχύτατα αναπτυσσόμενης Γερμανίας να καλύψει τις ανάγκες της σε πρώτες ύλες, καύσιμα και αγορές μέσω της αναδιανομής του παγκόσμιου πλούτου και των αποικιών. Η πολιτική αυτή την έφερε γρήγορα αντιμέτωπη με τη Βρετανία και τη Γαλλία, τις χώρες που έλεγχαν τότε τις περισσότερες και πλουσιότερες αποικίες.

Ο ***εθνικισμός*** έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην ωρίμανση των συνθηκών που οδήγησαν στον πόλεμο. Σε μια Ευρώπη όπου οι πολιτικές αποφάσεις είχαν πάψει πλέον να αφορούν μόνο τους ηγέτες, οι συμπεριφορές των λαών είχαν βαρύτητα. Βεβαίως, εκτός από κάποιους φανατικούς, οι λαοί της Ευρώπης δεν επιθυμούσαν τον πόλεμο. Δεν ήταν, ωστόσο, και διατεθειμένοι να καταπνίξουν τα εθνικά τους αισθήματα για να διατηρηθεί η ειρήνη.

Ο ***μιλιταρισμός*** (ο υπερτονισμός των στρατιωτικών αξιών) ενισχυόταν διαρκώς, επιταχύνοντας την πορεία προς τον πόλεμο. Η ανάπτυξη της γερμανικής πολεμικής βιομηχανίας και η στρατιωτική ενίσχυση της Γερμανίας ώθησαν και τις άλλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις στην κλιμάκωση των στρατιωτικών εξοπλισμών. Παράλληλα, όλο και πιο πολλές φωνές τόνιζαν τη σημασία και την αξία του πολέ-

1. Τα αίτια του πολέμου: ο ιμπεριαλισμός

Το βιομηχανικό δυναμικό κάθε έθνους αναγκάζεται να παράγει, να υπερπαράγει. Αυτή την υπερπαραγωγή πρέπει να τη διαθέσουμε. Κι έτσι ριχνόμαστε στις παγκόσμιες αγορές ενώ κλείνουμε τη δική μας αγορά με προστατευτικά μέτρα. [...] Έτσι με φυσική νομοτέλεια, η μία χώρα βαδίζει εναντίον της άλλης, συγκρούεται μαζί της. Ποια θα εξασφαλίσει την οριστική υπεροχή των εθνικών βιομηχανικών της προϊόντων και με ποιο τρόπο; [...] Μήπως με πόλεμο; Η Αγγλία και η Γερμανία αλληλοϋποβλέπονται· ο πόλεμος είναι η μόνη τους λύση.

Α. Μερχέμ, *Η εργατική ζωή*, 1911.

2. Τα αίτια του πολέμου: ο εθνικισμός

Ο θρίαμβος των εθνών συνεπήρε ολόκληρη την Ευρώπη με μια μεταδοτική κίνηση που κάνει ολόκληρη την ήπειρο να ενδιαφέρεται για οποιαδήποτε αλλαγή επέρχεται σε μια από τις χώρες που την απαρτίζουν. Συγχρόνως το εθνικό συναίσθημα μετατράπηκε σιγά σιγά σε ένα αλαζονικό και απόλυτο πάθος, που δεν ικανοποιείται παρά μόνο με την εξύψωση ενός κράτους σε βάρος των άλλων.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 266.

3. Τα αίτια του πολέμου: ο μιλιταρισμός

Μας εκπαίδευσαν δέκα εβδομάδες σ' ένα στρατόπεδο κι αυτό το διάστημα μας επηρέασε πιο βαθιά από τα δέκα χρόνια του σχολείου. Μάθαμε πως ένα γυαλιστερό κουμπί βαραίνει περισσότερο από τέσσερις τόμους του Σοπενάουερ [Γερμανός φιλόσοφος]. Ξαφνιασμένοι στην αρχή, ύστερα πικραμένοι και στο τέλος αδιάφοροι παραδεχτήκαμε πως, σημασία δεν έχει ο νους μα η βούρτσα των παπουτσιών, το πνεύμα μα το σύστημα, η ελευθερία μα τα γυμνάσια.

Ε.Μ. Ρεμάρκ, *Ουδέν νεώτερον από το δυτικό μέτωπο*, μτφρ. Σ. Βουρδουμπά.

μου ως μέσου επίλυσης των διεθνών διαφορών.

Τα αντίπαλα στρατόπεδα Σε αυτές τις συνθήκες σχηματίστηκαν στην Ευρώπη δύο στρατόπεδα: από τη μία, οι *Κεντρικές Δυνάμεις* ή *Τριπλή Συμμαχία* (Γερμανία,Αυστροουγγαρία, Ιταλία) και, από την άλλη, η *Εγκάρδια* ή *Τριπλή Συνεννόηση* (Entente Cordiale, Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία). Η δεύτερη έγινε γνωστή ως *Αντάντ* (*συνεννόηση* στα γαλλικά).

Η αφορμή Η αφορμή για την κήρυξη του πολέμου δόθηκε όταν στο Σεράγεβο της Βοσνίας δολοφονήθηκε ο διάδο-

1. Τα αντίπαλα στρατόπεδα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, 1914.

χος του αυστριακού θρόνου Φραγκίσκος Φερδινάνδος από ένα νεαρό Σέρβο εθνικιστή (Ιούνιος 1914). Σχεδόν αμέσως η Αυστροουγγαρία κήρυξε τον πόλεμο στη Σερβία (Ιούλιος 1914). Η Ρωσία και η Γαλλία εκδήλωσαν τη συμπαράστασή τους στη Σερβία, ενώ η Γερμανία τάχθηκε στο πλευρό της Αυστροουγγαρίας. Στα επόμενα τέσσερα χρόνια έγιναν συνολικά εξήντα κηρύξεις πολέμων. Αυτός ήταν ο *Μεγάλος Πόλεμος* ή *Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος*, όπως ονομάστηκε αργότερα.

Τα κύρια μέτωπα Οι Γερμανοί εισέβαλαν στο Βέλγιο και κινήθηκαν προς το Παρίσι, αλλά αποκρούστηκαν από τον γαλλικό στρατό (μάχη του Μάρνη). Αμέσως, η Βρετανία κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία. Γερμανοί και Γάλλοι έσκαψαν σε μια γραμμή εκατοντάδων χιλιομέτρων *(δυτικό μέτωπο)* χαρακώματα, όπου οι συνθήκες ζωής ήταν τραγικές.

2. Η ζωή στα χαρακώματα.
«Τρως, πίνεις δίπλα στους νεκρούς, κοιμάσαι ανάμεσα στους ετοιμοθάνατους, γελάς και τραγουδάς συντροφιά με τα πτώματα [...]. Οι νεκροί ήταν χωμένοι στα τοιχώματα των χαρακωμάτων, κεφάλια, πόδια και κορμιά μισά, έτσι όπως τα είχανε παραμερίσει οι αξίνες και τα φτυάρια της ομάδας που έσκαβε». A. Horne, **Ιστορία του 20ού αιώνα**, ***σ. 578.***

Παράλληλα, η ρωσική προέλαση στην Α. Πρωσία ανακόπηκε από γερμανικές δυνάμεις. Εκεί διαμορφώθηκε το *ανατολικό μέτωπο.* Στα τέλη του 1914 τα μέτωπα σταθεροποιήθηκαν. Τον Οκτώβριο του 1914 μπήκε στον πόλεμο και η Οθωμανική αυτοκρατορία στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων.

Συμμαχίες και ανακατατάξεις Το 1915 η Βουλγαρία συμμάχησε με τις Κεντρικές Δυνάμεις, οι οποίες, έχοντας και

τη συνεργασία του σουλτάνου, σχεδόν κυριάρχησαν στα Βαλκάνια. Η Αντάντ, για να ανοίξει τα Στενά και να βοηθήσει τη Ρωσία, οργάνωσε μεγάλη επιχείρηση κατάληψης των Δαρδανελίων (Φεβρουάριος 1915), που αποκρούστηκε, όμως, από τον οθωμανικό στρατό. Τότε η Αντάντ αποβίβασε στρατεύματά της στη Θεσσαλονίκη (Οκτώβριος 1915) και μετέφερε τον πόλεμο στην Ελλάδα, που παρέμενε ακόμη ουδέτερη. Παράλληλα, η Ιταλία εγκατέλειψε τους έως τότε συμμάχους της, τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία, και συμμάχησε με την Αντάντ, αφού έλαβε υποσχέσεις ότι μετά το τέλος του πολέμου θα της παραχωρηθούν εδάφη, ανάμεσα στα οποία και τμήμα της Μικράς Ασίας.

3. Εργάτριες σε εργοστάσιο πυρομαχικών κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο: όταν οι άντρες πήγαν στον πόλεμο, οι γυναίκες πήραν τις θέσεις τους στα εργοστάσια. Έτσι έγινε ένα ακόμη ουσιαστικό βήμα προς τη χειραφέτηση της γυναίκας.

Οι επιχειρήσεις το 1916 Τον Φεβρουάριο του 1916 οι Γερμανοί έκαναν μεγάλη επίθεση στο Βερντέν, η οποία κόστισε χιλιάδες νεκρούς αλλά δεν άλλαξε τα δεδομένα. Η γαλλοβρετανική επίθεση στο Σομ επανέφερε το δυτικό μέτωπο στην αρχική θέση του.

Η καμπή του 1917 Το 1917 άρχισαν να αποκαλύπτονται οι κοινωνικές διεργασίες που είχε πυροδοτήσει ο πόλεμος. Στη Γαλλία, όπου είχε αναπτυχθεί ένα ισχυρό αντιπολεμικό κίνημα με σοσιαλιστική ιδεολογία, εκδηλώθηκαν ανταρσίες στο μέτωπο που καταπνίγηκαν με εκτελέσεις δεκάδων Γάλλων στρατιωτών. Στη Ρωσία εκδηλώθηκε, τον Φεβρουάριο του 1917, επανάσταση που ανέτρεψε τον τσάρο. Η φιλελεύθερη ρώσικη κυβέρνηση, που θέλησε να συνεχίσει τον πόλεμο, ανατράπηκε από νέα σοσιαλιστική επανάσταση τον Οκτώβριο του 1917. Η σοσιαλιστική Ρωσία σύναψε αμέσως συνθήκη ειρήνης με τη Γερμανία (συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ, 3 Μαρτίου 1918) και αποσύρθηκε από τον πόλεμο. Σχεδόν ταυτόχρονα συμμάχησαν με την Αντάντ οι ΗΠΑ (Απρίλιος 1917), που με τους 1.000.000 περίπου στρατιώτες και τα άφθονα υλικά μέσα που διέθεσαν επηρέασαν καταλυτικά την έκβαση του πολέμου. Επίσης, τον Ιούνιο του 1917 εισήλθε στον πόλεμο και η Ελλάδα ως σύμμαχος της Αντάντ, μετά από βαθιά εσωτερική κρίση (βλέπε την επόμενη ενότητα).

Προς το τέλος του πολέμου Το φθινόπωρο του 1918, οι Κεντρικές Δυνάμεις και οι σύμμαχοί τους άρχισαν να συνθηκολογούν. Στη Γερμανία ξέσπασε σοσιαλιστική επανάσταση που ανέτρεψε τον κάιζερ (: αυτοκράτορας) Γουλιέλμο Β΄ και έφερε στην εξουσία το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα. Ο πόλεμος άφησε πίσω του περίπου 8.000.000 νεκρούς, περίπου 20.000.000 τραυματίες και τεράστιες υλικές καταστροφές. Η Ευρώπη έβγαινε από αυτόν αλλαγμένη, εξαντλημένη και με την παγκόσμια πρωτοκαθεδρία της κλονισμένη.

ΕΝΟΤΗΤΑ 32

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος στη λογοτεχνία

- ✓ Έριχ Μ. Ρεμάρκ, ***Ουδέν νεώτερον από το δυτικό μέτωπο*** (1929). Έργο-μνημείο της αντιπολεμικής πεζογραφίας. Δείτε, επίσης, και την ομότιτλη ταινία.
- ✓ Ανρί Μπαρμπύς, ***Η φωτιά*** (1916). Μια νατουραλιστική περιγραφή της ζωής των στρατιωτών στα χαρακώματα.
- ✓ Στρατής Μυριβήλης, ***Η ζωή εν τάφω*** (τελική μορφή 1931). Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος με τα μάτια ενός ανθρώπου που τον έζησε πολεμώντας στην πρώτη γραμμή.
- ✓ Σεμπαστιέν Ζαπριζό, ***Ατέλειωτοι αρραβώνες*** (1996). Μια ανθρώπινη, αντιηρωική ματιά στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Δείτε, επίσης, και την ομότιτλη ταινία.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την εικόνα 2, να περιγράψετε την καθημερινότητα στα χαρακώματα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου.
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε ένα από τα σχετικά με τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο λογοτεχνικά έργα που προτείνονται δίπλα και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να αναζητήσετε πληροφορίες σχετικά με τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν η επιστήμη και η τεχνολογία για στρατιωτικούς σκοπούς στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου.

Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο – Ο Εθνικός Διχασμός

Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος δίχασε την ελληνική ηγεσία και κοινωνία.

Η θέση του Βενιζέλου Ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, που θεωρούσε ότι οι Αγγλογάλλοι θα επικρατούσαν, έκρινε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να συμμαχήσει με την Αντάντ για να διαφυλάξει τα κέρδη της από τους βαλκανικούς πολέμους αλλά και να διευρύνει τα σύνορά της. Η θέση αυτή υποστηριζόταν από μεγάλα τμήματα των λαϊκών τάξεων, που εμπνέονταν από τη Μεγάλη Ιδέα, αλλά και από τη μεγαλοαστική τάξη, ιδίως της Διασποράς, που προσδοκούσε να ενταχθεί σε μια μεγάλη και ισχυρή Ελλάδα.

Η θέση του Κωνσταντίνου Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος ήθελε την Ελλάδα σύμμαχο των Κεντρικών Δυνάμεων. Επειδή, όμως, η Οθωμανική αυτοκρατορία και η Βουλγαρία είχαν ήδη ταχθεί στο πλευρό της Γερμανίας, ο βασιλιάς υποστήριζε, σε συνεννόηση με τον Γερμανό αυτοκράτορα, τη «διαρκή ουδετερότητα» με το επιχείρημα ότι έτσι η Ελλάδα θα προστατευόταν από τον πόλεμο. Ήταν η πιο φιλική προς τη Γερμανία πολιτική που μπορούσε να ακολουθήσει η Ελλάδα. Οι απόψεις του Κωνσταντίνου έβρισκαν απήχηση σε μικροαστικά στρώματα που είχαν θορυβηθεί από την προοπτική ένταξης στο ελληνικό κράτος του ισχυρού εξωελλαδικού ελληνικού κεφαλαίου, το οποίο δύσκολα θα μπορούσαν να ανταγωνιστούν. Επίσης, οι βασιλικές θέσεις έβρισκαν σύμφωνα και τμήματα των λαϊκών τάξεων, που, λίγο μετά τους βαλκανικούς πολέμους, δεν επιθυμούσαν να πολεμήσουν και πάλι.

Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου Όταν η Αντάντ επιχείρησε να καταλάβει τα Δαρδανέλια (Φεβρουάριος 1915), ο Βενιζέλος έκρινε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να πάρει μέρος στην προσπάθειά της. Η άρνηση του Κωνσταντίνου οδήγησε τον πρωθυπουργό σε παραίτηση. Στις εκλογές που ακολούθησαν (Μάιος 1915) ο Βενιζέλος αναδείχτηκε νικητής. Όταν, όμως, κήρυξε την Ελλάδα σε επιστράτευση, ο βασιλιάς διαφώνησε και πάλι και τότε ο Βενιζέλος παραιτήθηκε για δεύτερη φορά. Ακολούθησαν νέες εκλογές (Δεκέμβριος 1915) από τις οποίες οι Φιλελεύθεροι απείχαν. Έτσι, η νέα κυβέρνηση που προέκυψε ήταν απολύτως πιστή στα Ανάκτορα.

> ***1. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υποστηρίζει τη συμμαχία της Ελλάδας με την Αντάντ***
>
> Μέχρι σήμερον η πολιτική ημών συνίστατο εις διατήρησιν της ουδετερότητος [...]. Αλλ’ ήδη καλούμεθα να μετάσχωμεν του πολέμου [...] επ’ ανταλλάγμασι, τα οποία πραγματοποιούμενα θα δημιουργήσωσι μιαν Ελλάδα μεγάλην και ισχυράν, τοιαύτην οποίαν ουδ’ οι μάλλον αισιόδοξοι ηδύναντο να φαντασθώσι καν προ ολίγων ακόμη ετών. [...].
>
> Ε. Βενιζέλος, Υπόμνημα προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο, 11 Ιανουαρίου 1915.
>
> *Πηγή: Βίβλος Ελευθερίου Βενιζέλου*, Αθήνα 1964.

> ***2. Η κωνσταντινική «ουδετερότητα»***
>
> Η [...] πολιτική της ουδετερότητας την οποία σταθερά πρόβαλλε [ενν. ο Κωνσταντίνος] μέχρι την αποπομπή του από τις δυνάμεις της Entente το καλοκαίρι του 1917, δεν αντιστοιχούσε, βεβαίως, σε κάποια διάθεση τηρήσεως ίσων αποστάσεων από τους δύο εμπολέμους συνασπισμούς. Ήταν απλώς η φιλογερμανικότερη δυνατή πολιτική που μπορούσε να ακολουθήσει μία χώρα της οποίας η γεωγραφική θέση την καθιστούσε όμηρο των διαθέσεων του πανίσχυρου βρετανικού στόλου που κυριαρχούσε τότε στην ανατολική Μεσόγειο. Σε συνεχή τηλεγραφική επικοινωνία με τον γυναικαδελφό του γερμανού αυτοκράτορα –ερήμην ακόμη και των αντιβενιζελικών κυβερνήσεών του– είχε εξασφαλίσει την πλήρη έγκριση του Βερολίνου στο ζήτημα αυτό [...].
>
> Γ. Γιανουλόπουλος, *«Η ευγενής μας τύφλωσις...», εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, δ΄ έκδοση, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 227.

Η εμπλοκή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο Παράλληλα, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, η Αντάντ, για να αντιμετωπίσει τη συνεχώς ενισχυόμενη γερμανική επιρροή στα Βαλκάνια, αποβίβασε στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη (Οκτώβριος 1915). Η Σερβία δέχτηκε και βουλγαρική επίθεση, κατέρρευσε και τα σερβικά στρατεύματα μεταφέρθηκαν στη Μακεδονία. Λίγο αργότερα, γερμανικά και βουλγαρικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Α. Μακεδονία (Μάιος 1916). Οι ελληνικές δυνάμεις δεν αντέδρασαν, καθώς εφάρμοζαν τις εντολές του Κωνσταντίνου περί «ουδετερότητας». Έτσι, το Δ΄ Σώμα Στρατού διατάχτηκε να παραδοθεί δίχως να αντισταθεί, αιχμαλωτίστηκε και μεταφέρθηκε στη Γερμανία.

Οι Επίστρατοι και το κίνημα της Εθνικής Άμυνας Μετά από αυτά, η Αντάντ απαίτησε από τον βασιλιά (Ιούνιος 1916) τον αφοπλισμό των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων που ήταν υπό τις διαταγές του. Εκείνος αποδέχτηκε το αίτημα, αλλά, συγχρόνως, έδωσε εντολή οι έφεδροι που απολύονταν να οργανώνονται σε συνδέσμους. Έτσι δημιουργήθηκαν οι *Επί-*

στρατοι, μια φιλοβασιλική παραστρατιωτική οργάνωση με περίπου 200.000 μέλη.

Σχεδόν παράλληλα, βενιζελικοί δημιούργησαν στη Μακεδονία μια οργάνωση, την *Εθνική Άμυνα*, και πραγματοποίησαν κίνημα στη Θεσσαλονίκη (17 Αυγούστου 1916) ζητώντας τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης Μπροστά σε αυτές τις εξελίξεις, ο Βενιζέλος εγκατέστησε Προσωρινή Κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη και διέταξε επιστράτευση ώστε ελληνικά στρατεύματα να πολεμήσουν στο πλευρό της Αντάντ.

Ο Εθνικός Διχασμός Έτσι, η πολιτική κρίση, που εκδηλώθηκε για πρώτη φορά με ένταση τον Φεβρουάριο του 1915 με τη μορφή διαφωνίας ανάμεσα στον πρωθυπουργό Βενιζέλο και τον βασιλιά Κωνσταντίνο, κλιμακωνόταν διαρκώς και είχε ως αποτέλεσμα, το καλοκαίρι του 1916, να διαμορφωθούν στην Ελλάδα δύο αντίπαλα κέντρα εξουσίας. Το φαινόμενο ονομάστηκε *Εθνικός Διχασμός*, αποτυπώθηκε γεωγραφικά στη διάσπαση σε «κράτος των Αθηνών» υπό τον Κωνσταντίνο και «κράτος

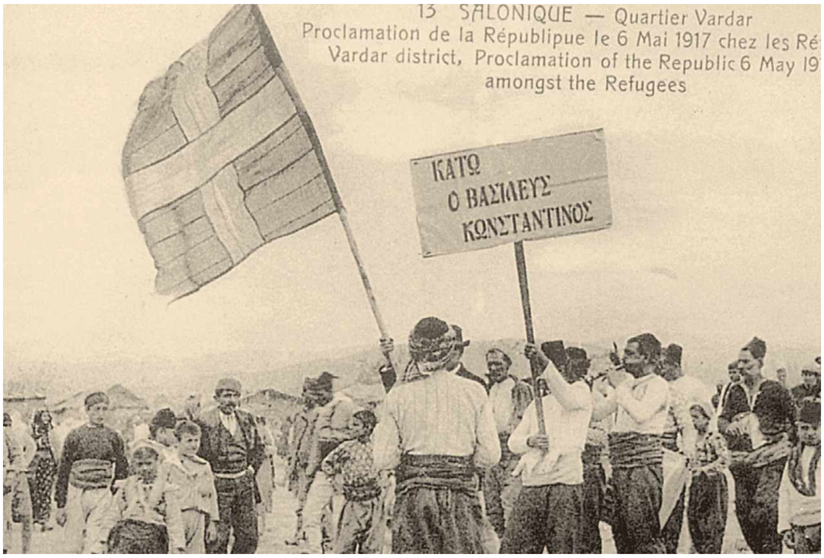

Εθνικός Διχασμός: οπαδοί του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη στις 6 Μαΐου 1917 (αριστερά) και οπαδοί του Κωνσταντίνου στη Βέρνη της Ελβετίας στις 21 Μαΐου 1917 (δεξιά).

της Θεσσαλονίκης» υπό τον Βενιζέλο και υπήρξε, ουσιαστικά, η πρώτη εμφύλια σύγκρουση στην Ελλάδα του 20ού αιώνα.

Η δυναμική επέμβαση της Αντάντ και η έξωση του Κωνσταντίνου Σε αυτό το πλαίσιο, η Αντάντ επιδίωξε να καταλάβει την Αθήνα, αλλά τα συμμαχικά στρατεύματα που κινήθηκαν από τον Πειραιά προς την πρωτεύουσα αποκρούστηκαν από δυνάμεις πιστές στον βασιλιά. Τον Νοέμβριο του 1916, το «κράτος των Αθηνών» εξαπέλυσε διώξεις σε βάρος βενιζελικών με τουλάχιστον 35 νεκρούς (Νοεμβριανά). Παράλληλα, η Αντάντ κατέλαβε τον Πειραιά, επιβάλλοντας αυστηρό αποκλεισμό στη «βασιλική» Ελλάδα, και αξίωσε την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου, ο οποίος εξαναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα (2/15 Ιουνίου 1917). Στον θρόνο άφησε τον γιο του Αλέξανδρο, δίχως, ωστόσο, ο ίδιος να παραιτηθεί.

Η ανάληψη της εξουσίας από τον Βενιζέλο Ο Βενιζέλος ήρθε στην Αθήνα, σχημάτισε νέα κυβέρνηση και κήρυξε τον πόλεμο στις Κεντρικές Δυνάμεις. Ελληνικά στρατεύματα πήραν μέρος, στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ, στις τελευταίες μάχες που έγιναν στη Μακεδονία (1918). Επιπλέον, ο Βενιζέλος επανέφερε τη Βουλή που είχε εκλεγεί τον Μάιο του 1915, η οποία λόγω της «νεκρανάστασής» της ονομάστηκε *Βουλή των Λαζάρων*. Παράλληλα, απολύθηκαν χιλιάδες δημόσιοι υπάλληλοι και στρατιωτικοί που θεωρήθηκαν φιλοβασιλικοί. Κάποιοι άλλοι εκτοπίστηκαν και ανάμεσα σε αυτούς αρκετά στελέχη της βασιλικής παράταξης που εξορίστηκαν σ' ένα γαλλικό νησί, την Κορσική.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποια επιχειρήματα χρησιμοποίησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος (πηγή 1) προκειμένου να πείσει τον Κωνσταντίνο για την ανάγκη συμμαχίας της Ελλάδας με την Αντάντ;
2. Ποιοι παράγοντες έκαναν τον Κωνσταντίνο να επιλέξει και να υποστηρίξει την πολιτική της ουδετερότητας. Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε την πηγή 2.
3. Να μελετήσετε τις εικόνες της ενότητας. Κατά μία άποψη ο Διχασμός ήταν απλώς σύγκρουση δύο ηγετών που δεν ήθελαν να υποχωρήσουν για λόγους κύρους. Αποδέχεστε αυτή την ερμηνεία; Να τεκμηριώσετε τη θέση σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 33

Η ρωσική επανάσταση

Η κρίση του τσαρικού καθεστώτος Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα το 85% περίπου του πληθυσμού της Ρωσίας ήταν αγρότες. Τα μεγαλύτερα και πιο εύφορα κτήματα ανήκαν σε μεγάλους γαιοκτήμονες, ενώ οι καλλιεργητές ζούσαν σε άθλιες συνθήκες. Οι εξεγέρσεις ήταν συχνές και το αίτημα για αναδασμό (αναδιανομή) της γης είχε πολλούς υποστηρικτές. Παράλληλα, σε ορισμένες περιοχές της Ρωσίας σημειωνόταν αξιόλογη βιομηχανική ανάπτυξη. Οι εργάτες ζούσαν εξίσου άθλια με τους αγρότες. Έτσι, ήταν συχνές και οι εργατικές εξεγέρσεις, που συνήθως καταστέλλονταν με αιματηρό τρόπο.

1. Χαρακτηριστική εικόνα της τσαρικής Ρωσίας: στρατιώτες προσκυνούν τον τσάρο (διακρίνεται έφιππος στο κέντρο).

Η κοινωνική ένταση κλιμακώθηκε μετά την ήττα της Ρωσίας στον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο του 1904-1905. Επανάσταση που ξέσπασε το 1905 ανάγκασε τον τσάρο Νικόλαο Β΄, που κυβερνούσε τη χώρα απολυταρχικά, να δεχθεί την εκλογή ενός νομοθετικού σώματος (δούμα) θεσπίζοντας, έτσι, τη συνταγματική μοναρχία στη Ρωσία. Λίγο αργότερα, νέα επανάσταση στη Μόσχα πνίγηκε στο αίμα (1905-1906).

Η έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου επιδείνωσε την κατάσταση. Η επιστράτευση εκατομμυρίων Ρώσων παρέλυσε την οικονομία, κάνοντας τις συνθήκες ζωής των λαϊκών τάξεων αληθινά τραγικές. Την ίδια στιγμή, ο ρωσικός στρατός αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα στα πεδία των μαχών.

Η αστική επανάσταση του Φεβρουαρίου 1917 Σε αυτές τις συνθήκες ξέσπασε, τον Φεβρουάριο του 1917, νέα επανάσταση. Μετά την επικράτησή της, τη διακυβέρνηση του κράτους ανέλαβε προσωρινή κυβέρνηση στην οποία επικρατούσαν μετριοπαθείς φιλελεύθεροι αστοί. Παράλληλα, όμως, οργανώθηκαν τα *σοβιέτ*, συμβούλια εργατών και στρατιωτών που ανέλαβαν την εξουσία στην πρωτεύουσα Πετρούπολη, στη Μόσχα και σε άλλες μεγάλες πόλεις. Στην πραγματικότητα, η εξουσία μοιραζόταν ανάμεσα στην προσωρινή κυβέρνηση και τα σοβιέτ. Ο τσάρος, έχοντας χάσει τον έλεγχο του στρατού, υποχρεώθηκε να παραιτηθεί (Μάρτιος 1917). Η προσωρινή κυβέρνηση αναγνώρισε κάποια ατομικά δικαιώματα, νομιμοποίησε τα σοβιέτ και προετοίμασε τη σύγκληση συνέλευσης για την κατάρτιση συντάγματος. Αρνήθηκε, ωστόσο, να ικανοποιήσει τα λαϊκά αιτήματα για απόσυρση της Ρωσίας από τον πόλεμο και αναδασμό της γης. Έτσι, η λαϊκή δυσαρέσκεια ενισχύθηκε.

Στο πλαίσιο αυτό, οι Ρώσοι κομμουνιστές, οι *μπολσεβίκοι* (βλέπε γλωσσάριο), με επικεφαλής τον ηγέτη τους Βλαντιμίρ Ίλιτς Ουλιάνοφ, γνωστό ως Λένιν, υποστήριζαν ότι έπρεπε να καταργηθεί η φιλελεύθερη προσωρινή κυβέρνηση, όλη η εξουσία να περάσει στα σοβιέτ, η γη να μοιραστεί στους αγρότες και η Ρωσία να αποσυρθεί αμέσως από τον πόλεμο.

Η σοσιαλιστική οκτωβριανή επανάσταση του 1917 Καθώς τα προβλήματα οξύνονταν, οι μπολσεβίκοι κατάφεραν να κυριαρχήσουν, από τον Μάιο του 1917, στα σοβιέτ. Ιδιαίτερα ενισχυμένοι πλέον οργάνωσαν νέα επανάσταση στην Πετρούπολη (25 προς 26 Οκτωβρίου 1917), που επικράτησε και έμεινε γνωστή ως *οκτωβριανή επανάσταση*.

Αμέσως μετά την επικράτηση της επανάστασης, η νέα επαναστατική κυβέρνηση, με πρόεδρο τον Λένιν, αφαίρεσε από τους ιδιοκτήτες τους και έθεσε υπό τον έλεγχό της όλες τις μεγάλες οικονομικές μονάδες (μεγάλα αγροκτήματα, εργοστάσια, τράπεζες, μεταφορικά μέσα κ.ά.), ανέθεσε τη διοίκηση των εργοστασίων στα σοβιέτ των εργατών και των μεγάλων αγροκτημάτων στα σοβιέτ των αγροτών και αναγνώρισε το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης στις διάφορες εθνότητες της χώρας.

Οι μπολσεβίκοι θεωρούσαν ότι η νέα σοσιαλιστική Ρωσία δεν είχε θέση στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, αφενός γιατί εκτιμούσαν ότι αυτός ήταν ιμπεριαλιστικός και από τις δύο πλευρές και αφετέρου επειδή έκριναν ότι όλες οι διαθέσιμες δυνάμεις θα έπρεπε να αφοσιωθούν στην ανασυγκρότηση της χώρας. Έτσι, η νέα κυβέρνηση απέσυρε τη Ρωσία από την Αντάντ υπογράφοντας με τη Γερμανία τη συνθήκη ειρήνης του Μπρεστ-Λιτόφσκ (3 Μαρτίου 1918), με την οποία σταματούσε ο γερμανορωσικός πόλεμος αλλά η Ρωσία υποχρεωνόταν να παραχωρήσει πολλά εδάφη της στη Γερμανία.

2. Μπολσεβίκοι στην Πετρούπολη κατά την οκτωβριανή επανάσταση.

Ο εμφύλιος πόλεμος και η ξένη επέμβαση Λίγο αργότερα ξέσπασε εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στους οπαδούς του τσάρου και τους υποστηρικτές της επανάστασης. Οι χώρες της Αντάντ, ανάμεσά τους και η Ελλάδα, συμμετείχαν στον πόλεμο υποστηρίζοντας τους τσαρικούς (εκστρατεία στην Ουκρανία). Οι συγκρούσεις έληξαν το 1921, με την επικράτηση των μπολσεβίκων.

Η ίδρυση της Σοβιετικής Ένωσης Λίγο αργότερα το κράτος πήρε τη μορφή ομοσπονδίας και ονομάστηκε *Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ)* ή *Σοβιετική Ένωση*, όπως καθιερώθηκε να λέγεται. Αυτό ήταν το πρώτο σοσιαλιστικό κράτος του κόσμου.

Η επίδραση της οκτωβριανής επανάστασης στην Ευρώπη Η οκτωβριανή επανάσταση στη Ρωσία ενίσχυσε την κινητικότητα στις γραμμές των λαϊκών τάξεων σε πολλές χώρες της Ευρώπης, ιδίως στις ηττημένες του πολέμου. Σε αυτό συνέβαλε και η ίδρυση στη Μόσχα το 1919 της *Γ΄ Διεθνούς* ή *Κομμουνιστικής Διεθνούς* ή *Κομιντέρν*, μιας διεθνούς οργάνωσης στην οποία εντάχθηκαν όλα τα κομμουνιστικά κόμματα με σκοπό την αποτελεσματικότερη οργάνωση της δράσης τους. Στη Γερμανία, μετά από εξεγέρ-

1. Η πρώτη επίσημη ομιλία του Λένιν στο σοβιέτ της Πετρούπολης

Σύντροφοι,
η εργατοαγροτική επανάσταση, για την αναγκαιότητα της οποίας μιλούσαν συνεχώς οι μπολσεβίκοι, νίκησε [...]. Ένα από τα άμεσα καθήκοντά μας είναι η ανάγκη να τερματίσουμε αμέσως τον πόλεμο [...]. Η δίκαιη, άμεση ειρήνη, που θα προτείνουμε θα βρει παντού θερμή απήχηση στις διεθνείς προλεταριακές μάζες [...]. Θα κερδίσουμε την εμπιστοσύνη των αγροτών μ' ένα διάταγμα, που θα καταργήσει την τσιφλικάδικη ιδιοκτησία [...]. Θα εγκαθιδρύσουμε πραγματικό εργατικό έλεγχο στην παραγωγή [...].

Β.Ι. Λένιν, *Άπαντα*, μτφρ. Π. Μαυρομάτης, Σύγχρονη Εποχή, τόμ. 26, σ. 220-221.

3. Ο Λένιν απευθύνεται σε συγκέντρωση μπολσεβίκων.

2. Διάταγμα για τη γη (5 Νοεμβρίου 1917)

Το δεύτερο Πανρωσικό συνέδριο των Σοβιέτ κατάργησε την τσιφλικάδικη ιδιοκτησία στη γη. Το διάταγμα για τη γη έχει ήδη εκδοθεί από τη σημερινή Προσωρινή εργατοαγροτική κυβέρνηση. Με βάση το διάταγμα αυτό όλη η γη των τσιφλικάδων περνάει ολοκληρωτικά στα χέρια των Σοβιέτ των αγροτών βουλευτών.

Ο Πρόεδρος του Συμβουλίου των Επιτρόπων του Λαού, Β. Ουλιάνοφ (Λένιν).

Τζ. Ριντ, *Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985, σ. 461.

σεις (1918-1919) που οδήγησαν στην κατάργηση της μοναρχίας, οι *σπαρτακιστές*, ριζοσπάστες σοσιαλιστές, οργάνωσαν επανάσταση (Οκτώβριος 1918), αλλά τελικά ηττήθηκαν. Στην Ουγγαρία εκδηλώθηκε επανάσταση (1919) και επικράτησε για λίγο σοβιετικό καθεστώς, που, όμως, ανατράπηκε.

Στις νικήτριες χώρες της Αντάντ (Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία) εκδηλώθηκαν μεγάλες απεργίες. Τότε άρχισαν να δημιουργούνται στην Ευρώπη τα πρώτα *κομμουνιστικά κόμματα*. Τα κόμματα αυτά εμπνέονταν από την οκτωβριανή επανάσταση και μάχονταν για την αναμόρφωση της κοινωνίας όχι μέσα από μεταρρυθμίσεις αλλά με επανάσταση. Ένα από αυτά ήταν και το *Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας* (ΣΕΚΕ), που ιδρύθηκε το 1918 και μετονομάστηκε αργότερα σε *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας*.

3. Διάταγμα για την κατάργηση των τάξεων και των πολιτικών διακρίσεων (1917)

1. Όλες οι τάξεις κι οι ταξικές διαιρέσεις των πολιτών, τα ταξικά προνόμια κι οι περιορισμοί [...] καθώς επίσης κι όλες οι πολιτικές διακρίσεις καταργούνται.

2. Όλες οι ονομασίες (ευγενής, έμπορος, μικροαστός, αγρότης κ.λπ. οι τίτλοι, πρίγκιπας, κόμης κ.λπ.) και οι ονομασίες των πολιτικών διακρίσεων καταργούνται και καθιερώνεται μια γενική για όλο τον πληθυσμό της Ρωσίας ονομασία: πολίτης της Ρωσικής Δημοκρατίας.

3. Η περιουσία των ταξικών ιδρυμάτων των ευγενών μπαίνει αμέσως στη διάθεση των αντίστοιχων αγροτικών σοβιέτ. [...]

Ο Πρόεδρος του Συμβουλίου των Επιτρόπων του Λαού,
Β. Ουλιάνοφ (Λένιν).

Τζ. Ριντ, *Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985, σ. 437.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

Η οκτωβριανή επανάσταση στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο

...διαβάστε

✓ Μαξίμ Γκόρκι, ***Η μάνα*** (1906).
Η ζωή στην τσαρική Ρωσία και οι διεργασίες που οδήγησαν στην επανάσταση.

✓ Τζον Ριντ, ***Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο*** (1919).
Η ρωσική επανάσταση με τα μάτια ενός αυτόπτη Αμερικανού δημοσιογράφου.

✓ Μιχαήλ Μπουλγκάκοφ, ***Η λευκή φρουρά*** (1925).
Διεισδυτική ματιά στην ψυχολογία των λευκοφρουρών (τσαρικοί) κατά τον εμφύλιο.

✓ Μιχαήλ Σόλοχοφ, ***Ο ήρεμος Ντον*** (1940).
Επικό μυθιστόρημα-τοιχογραφία των αλλαγών που έγιναν στα 1912-1922 στη Ρωσία.

✓ Μπόρις Πάστερνακ, ***Δόκτορ Ζιβάγκο*** (1957).
Κριτική ματιά στα πεπραγμένα της οκτωβριανής επανάστασης.

...δείτε κινηματογραφικές ταινίες

✓ ***Η απεργία*** (1925), ***Θωρηκτό Ποτέμκιν*** (1925) και ***Οχτώβρης*** (1927).
Τρεις κλασικές ταινίες του Σεργκέι Αϊζενστάιν, ενός από τους σημαντικότερους σκηνοθέτες στην ιστορία του κινηματογράφου, που αναφέρονται τόσο στην επανάσταση όσο και στα χρόνια πριν από αυτή.

✓ Ουόρεν Μπίτι, ***Οι Κόκκινοι*** (1981).
Ταινία βασισμένη στο βιβλίο του Τζον Ριντ *Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο*.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε τις πηγές 1 και 2. Ποιοι λόγοι έκαναν τους μπολσεβίκους να προτάξουν τη λήψη των συγκεκριμένων μέτρων; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.
2. Ποιοι παράγοντες ευνόησαν τη διάδοση, κατά τα χρόνια μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, του πολιτικού μηνύματος της οκτωβριανής επανάστασης;
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε το βιβλίο του Τζον Ριντ, *Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο* και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 34

Η λήξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και οι μεταπολεμικές ρυθμίσεις

> **_Τα «14 σημεία» του Αμερικανού προέδρου Ουίλσον_**
>
> *Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ουίλσον, απευθυνόμενος, τον Ιανουάριο του 1918, στο Κογκρέσο της χώρας του, προσδιόρισε τους λόγους για τους οποίους οι ΗΠΑ θα έπρεπε να πάρουν μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, δίνοντας, ταυτοχρόνως, και το όραμά του για τον μεταπολεμικό κόσμο. Το κείμενο αυτό έμεινε γνωστό ως τα «14 σημεία» του Ουίλσον.*
>
> 1. Η διπλωματία και οι συνθήκες να γίνονται φανερά.
> 2. Να είναι ελεύθερη η ναυσιπλοΐα σε όλες τις θάλασσες.
> 3. Να καταργηθούν τα οικονομικά σύνορα ανάμεσα στα κράτη.
> 4. Περιορισμός των εξοπλισμών.
> 5. Τα προβλήματα των αποικιών να ρυθμιστούν με βάση τα συμφέροντα των λαών.
> 6. Να εκκενωθεί η Ρωσία και να επιδειχθεί καλή θέληση προς τη χώρα αυτή.
> 7. Αποκατάσταση του Βελγίου.
> 8. Ανάκτηση από τη Γαλλία της Αλσατίας και της Λορένης.
> 9. Τα ιταλικά σύνορα να διευθετηθούν με βάση την αρχή των εθνοτήτων.
> 10. Αυτόνομη κρατική υπόσταση για τους λαούς της Αυστροουγγαρίας.
> 11. Εδαφική ακεραιότητα για τα βαλκανικά κράτη.
> 12. Αυτόνομη κρατική υπόσταση για τους λαούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ελεύθερη διέλευση από τα Δαρδανέλια.
> 13. Μια ενιαία και ελεύθερη Πολωνία.
> 14. Να δημιουργηθεί ένας σύνδεσμος των εθνών.
>
> *Πηγή:* Jack Watson, *European History 1815-1941*, Λονδίνο 1981, σ. 243.

Στα τέλη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου εκπρόσωποι των νικητών συγκεντρώθηκαν στο Παρίσι (συνέδριο της Ειρήνης ή συνέδριο του Παρισιού, Ιανουάριος 1919-Ιανουάριος 1920) για να συζητήσουν τους όρους των συνθηκών ειρήνης.

Οι ηττημένοι, οι ουδέτεροι και η Σοβιετική Ένωση δεν κλήθηκαν. Οι αποφάσεις καθορίστηκαν από την ανάγκη αναδιαμόρφωσης του πολιτικού χάρτη της Ευρώπης, την επιδίωξη της Γαλλίας να εξουθενώσει τη Γερμανία και την επιθυμία των Δυνάμεων να εγκλωβίσουν το νέο σοβιετικό καθεστώς της Ρωσίας. Επίσης, σημαντικό ρόλο έπαιξε η *αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών*, κεντρική ιδέα των *14 σημείων* του Αμερικανού προέδρου Ουίλσον, σύμφωνα με την οποία σε κάθε λαό αναγνωριζόταν το δικαίωμα να αποφασίζει μόνος του για το μέλλον του.

Η ***συνθήκη των Βερσαλιών*** (Ιούνιος 1919) υποχρέωνε τη Γερμανία να παραχωρήσει εδάφη της στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στη Δανία και στις νεοσύστατες Πολωνία, Τσεχοσλοβακία και Λιθουανία, να αναγνωρίσει τη Ρηνανία και το Σάαρ (γερμανικές περιοχές στα γαλλογερμανικά σύνορα) ως αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη, να πληρώσει βαριές πολεμικές αποζημιώσεις, να εγκαταλείψει τις αποικίες της και τα εδάφη που είχε κερδίσει από τη Ρωσία με τη συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ και να περιορίσει στο ελάχιστο τις ένοπλες δυνάμεις της, ουσιαστικά να αφοπλιστεί.

Η ***συνθήκη του Αγίου Γερμανού*** (Σεπτέμβριος 1919) εξανάγκαζε την Αυστροουγγαρία να αναγνωρίσει την ανεξαρτησία της Ουγγαρίας, της Τσεχοσλοβακίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Πολωνίας και να παραχωρήσει σε αυτές πολλά εδάφη. Έτσι, η Αυστροουγγρική αυτοκρατορία διαλυόταν.

Η ***συνθήκη του Νεϊγύ*** (Νοέμβριος 1919) υποχρέωνε τη Βουλγαρία να παραιτηθεί από κάθε διεκδίκησή της στην Α. Μακεδονία και τη Δ. Θράκη (τα εδάφη αυτά δόθηκαν στην Ελλάδα) και να παραχωρήσει εδάφη της στη Ρουμανία και στη Σερβία. Παράλληλα, προβλεπόταν η δυνατότητα αμοιβαίας ανταλλαγής πληθυσμών ανάμεσα σε Ελλάδα και Βουλγαρία.

Η ***συνθήκη του Τριανόν*** (Ιούνιος 1920) υπαγόρευσε στην ανεξάρτητη Ουγγαρία να παραχωρήσει εδάφη στην Τσεχοσλοβακία, στη Ρουμανία και στη Γιουγκοσλαβία.

Η ***συνθήκη των Σεβρών*** (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920) επιβλήθηκε στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Ο σουλτάνος παραχωρούσε την κυριαρχία της Μεσοποταμίας (σημ. Ιράκ), της Παλαιστίνης και της Υπεριορδανίας (σημ. Ιορδανία) στη Βρετανία, ενώ της Συρίας και του Λιβάνου στη Γαλλία. Το Κουρδιστάν και η Αρμενία θα γίνονταν ανεξάρτητα κράτη. Τα νησιά Ίμβρος, Τένεδος και η Θράκη μέχρι τα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης παραχωρούνταν στην Ελλάδα. Επίσης, ο σουλτάνος αναγνώριζε επίσημα την ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Β. και Α. Αιγαίου και η Ιταλία παραχωρούσε στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα, εκτός από τη Ρόδο. Η Αντάντ ανέθετε στην Ελλάδα τη διοίκη-

1. Η Ευρώπη μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, σύμφωνα με τις αποφάσεις του συνεδρίου του Παρισιού.

ση της περιοχής της Σμύρνης για πέντε χρόνια. Στη συνέχεια, οι κάτοικοι της περιοχής θα αποφάσιζαν με δημοψήφισμα για την τύχη της. Τα Στενά τέθηκαν υπό διεθνή έλεγχο. Έτσι, η Οθωμανική αυτοκρατορία διαλυόταν.

Η προσδοκία αποφυγής νέων συγκρούσεων οδήγησε τις νικήτριες χώρες στη δημιουργία της *Κοινωνίας των Εθνών* (ΚτΕ), ενός διεθνούς οργανισμού όπου θα μπορούσαν να απευθύνονται τα κράτη για να επιλύουν ειρηνικά τις μεταξύ τους διαφορές. Ωστόσο, κάθε κράτος-μέλος της Κοινωνίας των Εθνών είχε δικαίωμα να ασκήσει βέτο (αρνησικυρία), εμποδίζοντας τη λήψη μιας απόφασης, αλλά και να μη συμμορφωθεί προς τις υποδείξεις που θα του γίνονταν. Τα δύο αυτά στοιχεία έμελλε να λειτουργήσουν διαλυτικά για την Κοινωνία των Εθνών.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε την πηγή. Σε ποιο βαθμό εφαρμόστηκαν οι διακηρύξεις του προέδρου Ουίλσον στις συνθήκες που υπογράφτηκαν μετά τον πόλεμο;
2. Ποιες από τις συνθήκες που υπογράφτηκαν μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου αφορούσαν και την Ελλάδα και τι προέβλεπε καθεμιά από αυτές; Η Ελλάδα έχασε ή κέρδισε εδάφη; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε τον χάρτη της σ. 99.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε το βιβλίο *Ουδέν νεώτερον από το δυτικό μέτωπο*, να δείτε την ομώνυμη ταινία και να οργανώσετε σχετική παρουσίαση στην τάξη σας.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος στον κινηματογράφο

- ✓ Τσάρλι Τσάπλιν, ***Παρουσιάστε αρμ*** (1918).
  Ένας απλός ανθρωπάκος πηγαίνει στον πόλεμο φιλοδοξώντας να γίνει ήρωας.
- ✓ Λούις Μίλστοουν, ***Ουδέν νεώτερον από το δυτικό μέτωπο*** (1930).
  Ταινία βασισμένη στο ομότιτλο έργο του Ε.Μ. Ρεμάρκ.
- ✓ Στάνλεϊ Κιούμπρικ, ***Σταυροί στο μέτωπο*** (1957).
  Η σημαντικότερη, ίσως, ταινία για τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.
- ✓ Μάριο Μονιτσέλι, ***Ο Μεγάλος Πόλεμος*** (1959).
  Η καλύτερη ιταλική ταινία για τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.
- ✓ Ντέιβιντ Λιν, ***Ο Λόρενς της Αραβίας*** (1962).
  Ο ξεσηκωμός των Αράβων από τους Βρετανούς κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.
- ✓ Πίτερ Γουέιρ, ***Καλλίπολις*** (1981).
  Η συμμετοχή μιας μονάδας Αυστραλών στην εκστρατεία της Καλλίπολης.
- ✓ Ζαν Πιερ Ζενέ, ***Οι ατέλειωτοι αρραβώνες*** (2004).
  Βασισμένο στο ομώνυμο βιβλίο του Σ. Ζαπριζό.

2. Η Ελλάδα μετά τις συνθήκες Νεϊγύ και Σεβρών.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

✓ κύρια αίτια του Α' Παγκόσμιου πολέμου ήταν ο ιμπεριαλισμός, ο εθνικισμός και ο μιλιταρισμός· τα αντίπαλα στρατόπεδα ήταν η Αντάντ με τους συμμάχους της και οι Κεντρικές Δυνάμεις με τους δικούς τους συμμάχους· τελικά η σύγκρουση κρίθηκε υπέρ της Αντάντ

✓ ο Ελ. Βενιζέλος και ο Κωνσταντίνος, εκφράζοντας διαφορετικές πολιτικές, διαφώνησαν για τη στάση της Ελλάδας απέναντι στον πόλεμο· η σύγκρουσή τους οδήγησε σε έναν ακήρυχτο εμφύλιο πόλεμο, τον Εθνικό Διχασμό

✓ στη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου πολέμου έγινε σοσιαλιστική επανάσταση στη Ρωσία που οδήγησε στην ίδρυση του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους του κόσμου

✓ μετά το τέλος του Α' Παγκόσμιου πολέμου οι νικήτριες χώρες της Αντάντ επέβαλαν στους ηττημένους εξοντωτικούς όρους, υπονομεύοντας, έτσι, την ειρήνη, δημιούργησαν πολλά νέα κράτη και ίδρυσαν την Κοινωνία των Εθνών, ένα διεθνή οργανισμό που θα προσπαθούσε να αποτρέψει μελλοντικούς πολέμους μεγάλης κλίμακας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1919-1922)

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ τις διεκδικήσεις των ισχυρών της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική αυτοκρατορία
✓ τη θέση του ελληνισμού της δυτικής Μ. Ασίας και του Πόντου
✓ την ανάπτυξη του τουρκικού εθνικού κινήματος με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ
✓ τα κύρια γεγονότα του μικρασιατικού πολέμου και την έκβασή του
✓ τις εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία αμέσως μετά τον μικρασιατικό πόλεμο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 35

Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική αυτοκρατορία

Μετά τη συνθηκολόγηση του σουλτάνου (Οκτώβριος 1918), δυνάμεις της Αντάντ κατέλαβαν νευραλγικά σημεία στην Οθωμανική αυτοκρατορία θέτοντας τη χώρα υπό κατοχή.

Ελληνικές δυνάμεις συμμετείχαν στην κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, εκφράζοντας, και με αυτό τον τρόπο, τις ελληνικές διεκδικήσεις. Παράλληλα, ο Βενιζέλος έστειλε στο συνέδριο του Παρισιού υπόμνημα (Δεκέμβριος 1918) με το οποίο διεκδικούσε μια ευρύτατη ζώνη εδαφών στη δυτική Μικρά Ασία με κέντρο τη Σμύρνη, την Α. Θράκη μέχρι τα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης και τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος στην είσοδο των Στενών. Επιπλέον, ο Βενιζέλος, θέλοντας να υποστηρίξει τις παραπάνω διεκδικήσεις, έστειλε ελληνικό στρατό στην εκστρατεία της Αντάντ εναντίον των μπολσεβίκων (βλέπε ενότητα 33, σελ. 95).

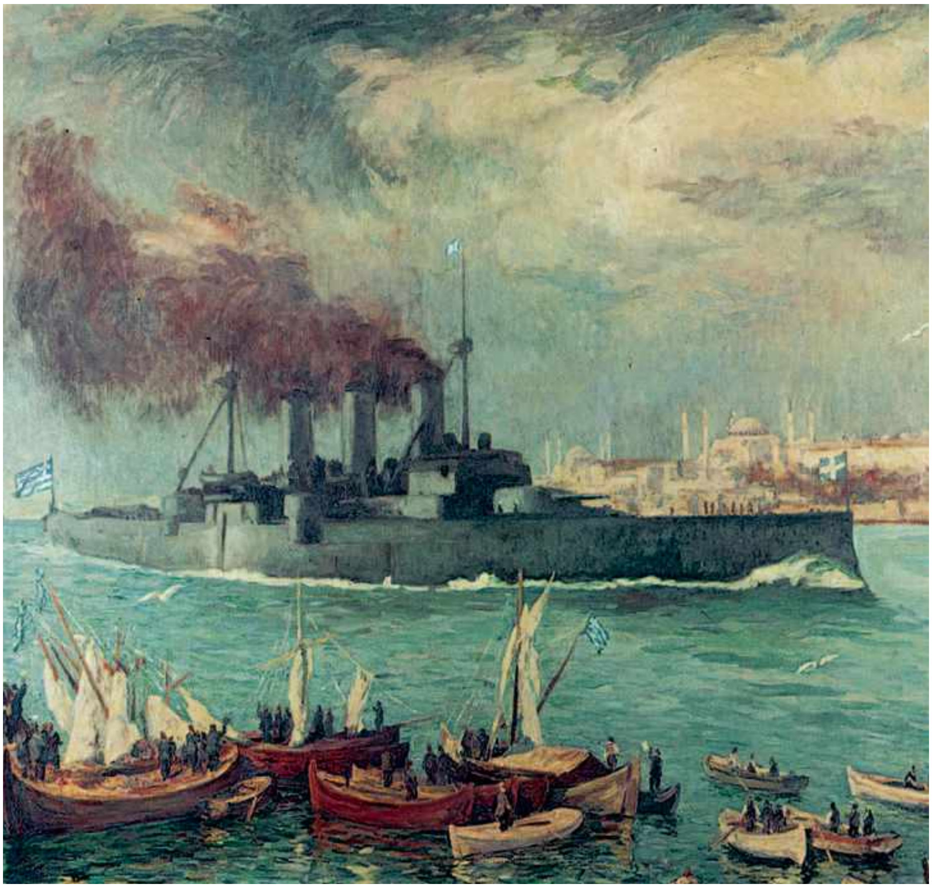

1. Λ. Κογεβίνας, Το θωρηκτό «Αβέρωφ» στην Κωνσταντινούπολη το φθινόπωρο του 1918.

Στη συγκεκριμένη συγκυρία η στρατιωτική παρουσία της Ελλάδας, χώρας που αποτελούσε στενό σύμμαχο της Βρετανίας, στη Μικρά Ασία θα αναχαίτιζε τις ιταλικές επιδιώξεις στην περιοχή και θα παρείχε στήριξη στις μικρές βρετανικές δυνάμεις που βρίσκονταν στα Στενά. Έτσι, η Βρετανία υποστήριξε τα ελληνικά αιτήματα.

1. Η απόβαση ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και οι αντιδράσεις των κατοίκων

α. Ο ενθουσιασμός των Ελλήνων

Δύο Μαΐου του 1919 έγινε η ελληνική Κατοχή. Πήγα στο Quai [Κε: η προκυμαία της Σμύρνης] [...]. Έζησα τις αξέχαστες στιγμές της λευτεριάς. [...] Αργότερα μάθαμε ότι η φάλαγγα των ευζώνων έμπαινε στην πλατεία του διοικητηρίου και την χτύπησαν [...] από την τουρκική συνοικία. [...] Κοντά στο σπίτι μας βρισκόταν το γήπεδο του αθλητικού ομίλου «Απόλλων Σμύρνης», εκεί είχε στρατοπεδεύσει ελληνικός στρατός. Η μητέρα μου από ενθουσιασμό και αγάπη για τα νέα παλικάρια μού έδινε και τους πήγαινα, μαζί με άλλα παιδιά, διάφορα εκλεκτά τρόφιμα.

Αφήγηση του Α. Αλεξίου (αρχείο μαρτυριών του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών).

Πηγή: Γ. Γιαννακόπουλος, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 6ος, σ. 84.

β. Η οργή των Τούρκων

Κάθε έθνος οφείλει να είναι ανεξάρτητο και υπεύθυνο για τη μοίρα του [...] Η ελληνική κατοχή της Σμύρνης, του μοναδικού λιμανιού και κοσμήματος της [...] Τουρκίας υποχρεώνει το τουρκικό έθνος να αναλάβει τις ευθύνες του απέναντι στην Ιστορία. [...] Όλος ο μουσουλμανικός κόσμος αισθάνεται βαθιά προσβεβλημένος από την ημέρα που οι Έλληνες μόλυναν το ιερό έδαφος της Ανατολής, παραβιάζοντας έτσι κάθε ιστορικό και εθνικό δίκαιο.

Τουρκικό υπόμνημα διαμαρτυρίας για την παρουσία ελληνικού στρατού στη Σμύρνη.

Πηγή: Σ. Αναγνωστοπούλου, «Μικρασιατικός ελληνισμός», *Ιστορία του νέου ελληνισμού,* Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 6ος, σ. 57.

Πράγματι, το συμβούλιο του Παρισιού έδωσε εντολή στην Ελλάδα, τον Απρίλιο του 1919, να στείλει στρατεύματά της στη Μικρά Ασία. Στις 2 Μαΐου 1919 Έλληνες στρατιώτες αποβιβάστηκαν στη Σμύρνη και κατέλαβαν την πόλη και μια περιοχή περίπου 17.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων γύρω από αυτή.

Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας δέχτηκαν το γεγονός με ενθουσιασμό, ενώ οι Τούρκοι αντέδρασαν αρνητικά. Με ευθύνη και των δύο πλευρών σημειώθηκαν από την πρώτη στιγμή επεισόδια με νεκρούς και τραυματίες. Οι Ιταλοί, που είχαν καταλάβει εδάφη νότια της ελληνικής ζώνης, δυσαρεστήθηκαν, καθώς διεκδικούσαν και εκείνοι τη Σμύρνη. Σε αρκετές περιπτώσεις οι τουρκικές επιθέσεις εναντίον των ελληνικών δυνάμεων προέρχονταν από περιοχές που ήταν υπό ιταλική διοίκηση.

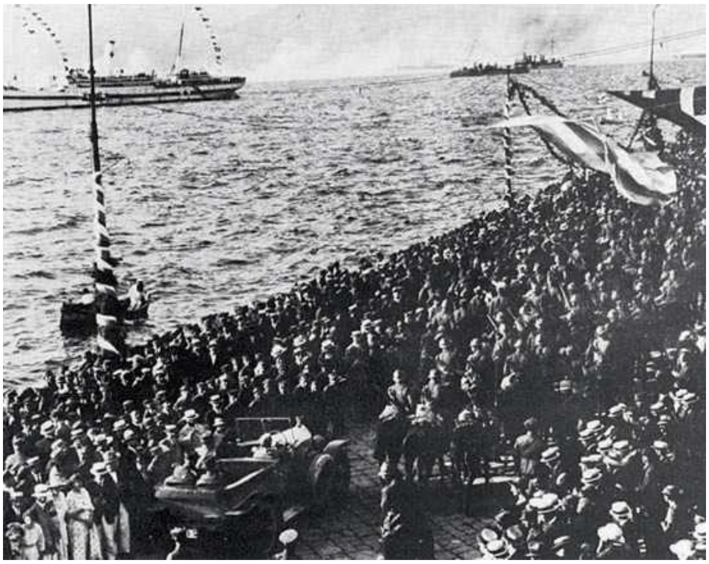

2. Τμήματα ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, 2 Μαΐου 1919.

2. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προς τους Μικρασιάτες Έλληνες

Η εκδήλωσις της πλημμυρούσης χαράς ας συνοδευθή [...] με εκδήλωσιν των αδελφικών αισθημάτων προς τους συνοίκους πληθυσμούς. Ας δοθή εις αυτούς να εννοήσουν, ότι δεν εορτάζομεν την κατάλυσιν ενός ζυγού, διά να υποκαταστήσωμεν εις αυτόν την ιδίαν ημών επικράτησιν επί βλάβη των άλλων. Αλλά ότι η ελληνική ελευθερία θα φέρη προς όλους, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκεύματος, την ισότητα και την δικαιοσύνην. Εμπνέοντες εις πάντας τους συνοίκους πληθυσμούς την εμπιστοσύνην ταύτην, δεν μένομεν μόνο πιστοί εις αυτήν την εθνικήν μας υπόστασιν, αλλά και εξυπηρετούμεν άριστα αυτά τα υπέρτερα εθνικά συμφέροντα.

Διάγγελμα του Ελευθέριου Βενιζέλου προς τους Έλληνες της Σμύρνης (απόσπασμα).

Πηγή: Δ. Κόκκινος, *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Μέλισσα, τόμ. 2, σ. 1252-1253.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε και να σχολιάσετε τις πηγές 1α και 1β.
2. Ποιοι λόγοι έκαναν τον Ελευθέριο Βενιζέλο να εφιστά την προσοχή στους Μικρασιάτες Έλληνες (πηγή 2) μετά την απόβαση ελληνικού στρατού στη Σμύρνη;

ΕΝΟΤΗΤΑ 63

Η ποίηση και η πεζογραφία στον κόσμο τον 20ό αιώνα[1]

Ποίηση

Η κληρονομιά του συμβολισμού Ο συμβολισμός, που εμφανίστηκε γύρω στα 1870 στη Γαλλία, κυριάρχησε έως τις αρχές της δεκαετίας του 1920 κυρίως με τη μορφή της «καθαρής ποίησης», μιας προσπάθειας ποιητικής έκφρασης απαλλαγμένης από καθετί μη ποιητικό με κύριο εκφραστή τον Βαλερί. Παράλληλα, οι Ρίλκε στη Γερμανία, Χιμένεθ (Νόμπελ 1956) και Ματσάδο στην Ισπανία, Γέιτς στη Μ. Βρετανία, Ντ' Ανούντσιο στην Ιταλία είναι οι σημαντικότεροι μόνο από τους Ευρωπαίους ποιητές που επηρεάστηκαν.

Οι ανακατατάξεις των αρχών του 20ού αιώνα – Ο μοντερνισμός Τα κινήματα του μοντερνισμού οδήγησαν τους ποιητές στην εγκατάλειψη των παραδοσιακών ποιητικών τεχνικών και στην αναζήτηση νέων λύσεων. Πρωτοπόρος υπήρξε ο Γάλλος Απολιναίρ.

Ο ***φουτουρισμός*** και ο ***ντανταϊσμός*** υποστήριξαν ότι η ποίηση έπρεπε να απελευθερωθεί πλήρως από τη μορφή. Η φουτουριστική ποίηση, εκτός από την Ιταλία, γνώρισε σημαντική απήχηση και στη Ρωσία (1913-1920), με κύριους εκφραστές τον Χλέμπνικοφ και τον ένθερμο υποστηρικτή της ρωσικής επανάστασης Μαγιακόφσκι.

Ο ***σουρεαλισμός*** (υπερρεαλισμός) πρότεινε ένα νέο τρόπο πρόσληψης της πραγματικότητας, τον ψυχικό αυτοματισμό, που στηριζόταν στην εξάλειψη κάθε ελέγχου από τη λογική. Μέσα από το έργο κυρίως των Μπρετόν, Ελιάρ και Αραγκόν διαμορφώθηκε η μέθοδος της «αυτόματης γραφής», που επιδίωκε την ανάσυρση από το υποσυνείδητο στοιχείων που είχαν απωθηθεί εκεί από τη λογική.

Ο ***αγγλοσαξονικός μοντερνισμός*** (μέσα δεκαετίας 1910-τέλη δεκαετίας 1940), με κύριους εκφραστές τους Έλιοτ (Νόμπελ 1948) και Πάουντ, μιλώντας για παρακμή του πολιτισμού και υποστηρίζοντας τη θέση ότι ο σύγχρονος κατακερματισμένος άνθρωπος πρέπει να ολοκληρωθεί για να λυτρωθεί, άλλαξε την αγγλόφωνη ποίηση ασκώντας μεγάλη επίδραση και σε μη αγγλόφωνους δημιουργούς. Ξεχωριστές μορφές της αγγλόφωνης ποίησης κατά τον 20ό αιώνα υπήρξαν, επίσης, ο Ντίλαν Τόμας και ο Ιρλανδός Γέιτς (Νόμπελ 1923).

> ***1. Ο Αντρέ Μπρετόν εξηγεί τον μηχανισμό της «αυτόματης γραφής»***
>
> Συγκεντρωθείτε σ' αυτό που έχετε να γράψετε, αφού εγκατασταθείτε σ' ένα μέρος όσο το δυνατόν ευνοϊκότερο γι' αυτό τον σκοπό. Περάστε στην πιο παθητική ή την πιο δεκτική κατάσταση που σας είναι δυνατόν. Αφαιρέστε το μυαλό σας, τα ταλέντα σας, κι όλων των άλλων. Πείτε στον εαυτό σας ότι η λογοτεχνία είναι ένας από τους πιο θλιβερούς δρόμους που οδηγούν παντού. Γράψτε γρήγορα χωρίς προσχεδιασμένο θέμα, αρκετά γρήγορα ώστε να μη συγκρατήσετε και να μη βρεθείτε στον πειρασμό να ξαναδιαβάσετε αυτά που έχετε γράψει. Η πρώτη φράση θα έρθει τελείως μόνη, αφού αληθεύει πως κάθε δευτερόλεπτο υπάρχει στη συνειδητή σκέψη μας μια παράξενη φράση που δεν επιδιώκει παρά να εξωτερικευτεί. Είναι αρκετά δύσκολο να εκφρασθείτε στην περίπτωση της επόμενης φράσης [...]. Λίγο πρέπει να σας ενδιαφέρει εξ άλλου· σ' αυτό εδρεύει, κατά το μεγαλύτερο μέρος, το ενδιαφέρον του σουρεαλιστικού παιχνιδιού.
>
> A. Breton, *Μανιφέστα του σουρεαλισμού*, μτφρ. Ε. Μοσχονά, Δωδώνη, Αθήνα 1972, σ. 33-34.

Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα η ποίηση εξέφρασε τόσο τη φρίκη από την εμπειρία του Β' Παγκόσμιου πολέμου όσο και τις νέες ανασφάλειες που γέννησαν η πυρηνική απειλή, η αποξένωση των ανθρώπων και η καταστροφή του περιβάλλοντος.

Πεζογραφία

Το ***νεοτεριστικό*** ή ***μοντερνιστικό μυθιστόρημα*** ήταν το αποτέλεσμα της εφαρμογής των αρχών του μοντερνισμού στην πεζογραφία. Όσοι πεζογράφοι τις υιοθέτησαν διακήρυξαν ότι η πραγματικότητα είναι σχετική και ότι η αλήθεια, εάν υπάρχει, βρίσκεται μόνο στην ατομική συνείδηση κάθε ανθρώπου. Το ενδιαφέρον στράφηκε από το εξωτερικό περιβάλλον στον εσωτερικό κόσμο των ηρώων. Οι παραδοχές αυτές οδήγησαν στην εγκατάλειψη της γραμμικής αφήγησης, στη συχνή χρησιμοποίηση του εσωτερικού μονολόγου και στη σκιαγράφηση των χαρακτήρων των ηρώων σύμφωνα με τις επιταγές της ψυχο-

1. Η παγκόσμια λογοτεχνία του 20ού αιώνα θα εξεταστεί στο μάθημα της Λογοτεχνίας. Εδώ περιοριζόμαστε στη συνοπτική παρουσίαση της ποίησης και της πεζογραφίας του 20ού αιώνα, προσεγγίζοντας το θέμα με κριτήρια ιστορικά, δίχως να επιδιώκεται η εξαντλητική διαπραγμάτευσή του.

Η κίνηση αυτονόμησης στον Πόντο Στα τέλη του Α' Παγκόσμιου πολέμου κι ενώ γινόταν λόγος για την «αυτοδιάθεση των λαών» (βλέπε ενότητα 34), εκδηλώθηκε αυτονομιστική κίνηση των Ελλήνων του Πόντου. Τον Ιανουάριο του 1920 ιδρύθηκε, σε εδάφη που κατοικούσαν Πόντιοι και Αρμένιοι, ομόσπονδο ποντοαρμενικό κράτος, που αναγνωρίστηκε από τη συνθήκη των Σεβρών. Η ζωή του, ωστόσο, υπήρξε σύντομη, όπως θα δούμε σε επόμενη ενότητα.

2. Έλληνες εκτοπίζονται στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας.

2. Οι Νεότουρκοι και ο ελληνισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας

Ο Α' Παγκόσμιος που φέρνει την οθωμανική εξουσία στο πλευρό του Άξονα οξύνει το κλίμα καχυποψίας κατά των χριστιανών, πολύ περισσότερο που οι τελευταίοι, ύποπτοι για συνεργασία με τις δυνάμεις της Αντάντ, δεν αργούν να θεωρηθούν ως εχθροί του κράτους, άρα υπονομευτές της ύπαρξής του. [...] Σ' αυτό το πλαίσιο αρχίζουν, ήδη από το 1913, να γίνονται φανερά τα μέτρα ριζοσπαστικοποίησης, απ' όλες τις απόψεις, της πολιτικής των Νεοτούρκων. Η τουρκοποίηση του κράτους, της κοινωνίας και του εδαφικού χώρου αναδεικνύεται σε μοναδική λύση σωτηρίας για το κράτος. Όμως, μέσα από μια διαδικασία αλληλεξάρτησης, όσο η τουρκοποίηση της «οθωμανικής» εξουσίας νομιμοποιεί την πολιτική του ελληνικού κράτους, άλλο τόσο και η ελληνοποίηση των Ρωμιών νομιμοποιεί την πολιτική των Νεοτούρκων.

Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 523.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

- ✓ Ηλίας Βενέζης, ***Αιολική γη*** (1943).
  Η ζωή μιας ομάδας εφήβων στη Μικρά Ασία τα ανέμελα χρόνια πριν τον πόλεμο.
- ✓ Κοσμάς Πολίτης, ***Στου Χατζηφράγκου*** (1964).
  Η ζωή στη συνοικία Χατζηφράγκου της Σμύρνης στις αρχές του 20ού αιώνα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Γιατί επιδεινώθηκε η θέση του ελληνισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στη δεκαετία του 1910; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε την πηγή 2 και την εικόνα 2.
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε το μυθιστόρημα του Κ. Πολίτη *Στου Χατζηφράγκου* και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 37

Το τουρκικό εθνικό κίνημα

Μουσταφά Κεμάλ

Η ήττα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και η παρουσία στρατευμάτων της Αντάντ σε διάφορες περιοχές της χώρας γέννησαν αισθήματα ταπείνωσης στους μουσουλμανικούς-τουρκικούς πληθυσμούς του οθωμανικού κράτους, οι οποίοι αντέδρασαν με διαδηλώσεις. Παράλληλα, αρκετοί αξιωματικοί του σουλτανικού στρατού έδειχναν απροθυμία να παραδοθούν. Ένας από αυτούς, ο Μουσταφά Κεμάλ (1881-1938), άρχισε, στην Ανατολή, σε περιοχές που δεν ελέγχονταν από την Αντάντ, την οργάνωση κινήματος αντίστασης. Τον Ιούνιο του 1919, σε σύσκεψη στην Αμάσεια του Πόντου, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του έθεσαν ως στόχο την οργάνωση ενός κινήματος με σκοπό όχι τη διατήρηση της πολυεθνικής Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που αποτελούσε πια παρελθόν, αλλά τη δημιουργία ενός νέου, τουρκικού εθνικού κράτους.

Λίγους μήνες αργότερα, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1919, στο Ερζερούμ και στη Σεβάστεια αντίστοιχα, πραγματοποιήθηκαν δύο συνέδρια στα οποία συμμετείχαν αντιπρόσωποι τουρκικών οργανώσεων αντίστασης από όλη τη χώρα. Οι στόχοι του κινήματος, που είχαν διατυπωθεί στην Αμάσεια, έγιναν αποδεκτοί από όλους και ο Κεμάλ αναδείχτηκε σε αναμφισβήτητο ηγέτη. Επιπλέον, διατυπώθηκαν οι βάσεις μιας *εθνικής διακήρυξης*, ενός πολιτικού προγράμματος αγώνα των Τούρκων για την ανεξαρτησία τους. Ενώ αυτά συνέβαιναν στην Ανατολία, ο σουλτάνος και οι Δυνάμεις αντιμετώπιζαν το εθνικό κίνημα ως ανταρσία και καταδίκαζαν τη δραστηριότητα του Κεμάλ.

Στα τέλη του 1919, ο Κεμάλ όρισε ως έδρα του εθνικού κινήματος την Άγκυρα. Στο μεταξύ, κατά τις γενικές εκλογές για την οθωμανική Βουλή στην Κωνσταντινούπολη, οι κεμαλικοί κέρδισαν την πλειοψηφία και πέτυχαν να αποδεχτεί η νέα Βουλή ως δική της απόφαση την εθνική διακήρυξή τους (Ιανουάριος 1920), που ονομάστηκε από τότε *Εθνικό Συμβόλαιο*. Αντιδρώντας οι Βρετανοί διέλυσαν τη Βουλή (Μάρτιος 1920). Τότε ο Κεμάλ συγκάλεσε την Α' Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας στην Άγκυρα. Εκεί ψηφίστηκε νέο σύνταγμα, το οποίο όριζε ότι η χώρα θα ονομάζεται από εδώ και πέρα Τουρκία, καταργούσε το θρησκευτικό χαρακτήρα που είχε ως τότε το κράτος θεσπίζοντας το κοσμικό κράτος και προέβλεπε ότι η νομοθετική εξουσία θα ασκούνταν από τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Ο Κεμάλ αναδείχθηκε αρχηγός του κράτους και πρωθυπουργός.

Ο Κεμάλ παρουσιάζει τις αποφάσεις του συνεδρίου του Ερζερούμ (1919)

1. Όλες οι περιοχές της χώρας μας που βρίσκονται μέσα στα εθνικά όρια είναι ενιαίες· δε χωρίζονται μεταξύ τους. [...]
2. Εάν εισβάλουν οι εχθροί στα εδάφη μας και αναμειχθούν στα εσωτερικά μας, θα προβάλλουμε αντίσταση με κάθε μέσο. [...]
3. Εάν δεν είναι αρκετή η δύναμη της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης για την προστασία και την ελευθερία της πατρίδας, καθώς και για την εξασφάλιση της ασφάλειας που απαιτείται για την πραγματοποίηση του σκοπού, θα ιδρυθεί μια προσωρινή κυβέρνηση. Τα μέλη αυτής της κυβέρνησης θα εκλεγούν από συνέδριο αντιπροσώπων ολόκληρου του έθνους. [...]
4. Είναι βασικός σκοπός και αρχή να μετατρέψουμε την εθνική δύναμη σε δύναμη επιρροής και την εθνική προσταγή σε κυρίαρχη δύναμη.
5. Δεν θα δοθούν προνόμια στις χριστιανικές μειονότητες [...].
6. Δεν γίνεται αποδεκτή η προστασία των ξένων Δυνάμεων.
7. Θα γίνουν οι αναγκαίες προεργασίες για την άμεση σύγκληση της Βουλής [ενν. Εθνικής Συνέλευσης] και την έναρξη των εργασιών της κυβέρνησης [...].

Κεμάλ Ατατούρκ, *Ομιλίες*, μτφρ. Σ. Σολταρίδης, Λιβάνη, Αθήνα 1995, σ. 51-52.

Στη συνέχεια –και αφού διέλυσαν το ποντοαρμενικό κράτος (Νοέμβριος 1920)– οι κεμαλικοί στράφηκαν στη Μικρά Ασία. Από τη στιγμή αυτή, η μικρασιατική εμπλοκή άρχισε να γίνεται μια σύγκρουση δύο αντίπαλων εθνικών στρατών, πίσω από τους οποίους στοιχίζονταν, εκ των πραγμάτων, δύο πληθυσμοί, ο ελληνικός και ο τουρκικός, που η υλοποίηση των εθνικών ονείρων του ενός προϋπέθετε τη ματαίωση των εθνικών ονείρων του άλλου.

ΑΣΚΗΣΗ

Αφού μελετήσετε την πηγή, να παρουσιάσετε τις κύριες επιδιώξεις του τουρκικού εθνικού κινήματος όπως αυτές προκύπτουν από το κείμενο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 38

Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922)

Η ελληνική διοίκηση της Μικράς Ασίας Παράλληλα με την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, εγκαταστάθηκε στην πόλη και η ελληνική διοίκηση. Επικεφαλής ορίστηκε ο ύπατος αρμοστής (γενικός διοικητής) Αριστείδης Στεργιάδης, έμπιστος τόσο του Βενιζέλου όσο και των Βρετανών, με εντολή να αντιμετωπίζει ισότιμα όλους τους κατοίκους. Ήταν μια πολιτική που δεν γινόταν πολλές φορές αποδεκτή από την ελληνική στρατιωτική ηγεσία, τον μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο και από ορισμένους Μικρασιάτες Έλληνες, γεγονός που, σε συνδυασμό με τον αυταρχικό χαρακτήρα του Στεργιάδη, έκανε τον ύπατο αρμοστή αντιπαθή σε αρκετούς Έλληνες. Πάντως, οι ελληνικές αρχές επιτέλεσαν σημαντικό έργο στην οικονομία, στην εκπαίδευση, στην υγεία και ιδίως στην επανεγκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων που είχαν διωχθεί παλαιότερα από τις οθωμανικές αρχές και τώρα επέστρεφαν.

1. Ελληνικές δυνάμεις στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας (καλοκαίρι 1921).

Οι επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού έως το καλοκαίρι του 1920 Ο ελληνικός στρατός κατέλαβε αρχικά τα εδάφη της Μικράς Ασίας για τα οποία είχε εντολή από την Αντάντ. Λίγο αργότερα, ο Βενιζέλος έλαβε από το συνέδριο του Παρισιού άδεια επέκτασης της ελληνικής ζώνης κατοχής. Έτσι, ο ελληνικός στρατός, αφού κατέλαβε, την άνοιξη του 1920, την Α. Θράκη, προέλασε, το καλοκαίρι του 1920, σε βάθος 100-150 χλμ. καταλαμβάνοντας μια ζώνη εδαφών στη Μ. Ασία κατά πολύ μεγαλύτερη από αυτή που όριζε η συνθήκη των Σεβρών (είχε υπογραφεί λίγο νωρίτερα).

Η απόρριψη της συνθήκης των Σεβρών από το τουρκικό κίνημα αντίστασης Οι ελληνικές επιτυχίες διευκόλυναν την Αντάντ να επιβάλει στον σουλτάνο τη συνθήκη των Σεβρών (καλοκαίρι 1920). Όμως, η απόλυτη απόρριψη της συνθήκης από τον Κεμάλ σε συνδυασμό με την ενίσχυση του τουρκικού εθνικού κινήματος αντίστασης έκαναν τους συμμάχους επιφυλακτικούς σχετικά με το κατά πόσο ο ελληνικός στρατός θα μπορούσε να επιβληθεί.

Οι εκλογές του 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου Λίγες μέρες μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών ο Βενιζέλος δέχτηκε στο Παρίσι δολοφονική επίθεση από Έλληνες φιλοβασιλικούς, αλλά διασώθηκε. Λίγο μετά, στη διάρκεια ταραχών που ξέσπασαν στην Αθήνα, δολοφονήθηκε από βενιζελικούς ο Ίων Δραγούμης, γνωστός αντιβενιζελικός.

> ***1. Η απόφαση για συνέχιση του πολέμου μετά τον Νοέμβριο του 1920***
> Αν η επιστροφή του Κωνσταντίνου και οι μεταβολές στον κρατικό μηχανισμό ικανοποιούσαν δύο από τα αιτήματα που εμπεριείχε η λαϊκή ετυμηγορία της 1ης Νοεμβρίου, αγνοήθηκε εντελώς το βαθύτερο νόημά της, δηλ. η άρνηση του πολέμου και η προσδοκία της αποστράτευσης. Η αντιβενιζελική ηγεσία χειρίστηκε το μικρασιατικό ζήτημα σαν να μην υπήρχε άλλη επιλογή από τη συνέχιση και την κλιμάκωση της εκστρατείας. Παγιδεύθηκαν έτσι σε ένα αλυτρωτικό εγχείρημα, που τους ήταν ξένο.
> Γ. Μαυρογορδάτος, «Οι πολιτικές εξελίξεις», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 6ος, σ. 27-28.

Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, ο Βενιζέλος προκήρυξε εκλογές, κρίνοντας ότι μετά την επιτυχία των Σεβρών η συγκυρία ήταν ευνοϊκή για να τις κερδίσει. Υποτίμησε, όμως, το γεγονός ότι ένα σημαντικό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας είχε κουραστεί από την πολεμική προσπάθεια που είχε ξεκινήσει χρόνια πριν με τους βαλκανικούς πολέμους. Σε αυτές τις συνθήκες δημιουργήθηκε μια αντιβενιζελική συμμαχία, με ηγέτη τον Δημήτριο Γούναρη, που υποσχόταν τον τερματισμό του πολέμου και την απαλλαγή από τη «βενιζελική τυραννία», όπως χαρακτήριζε τη διακυβέρνηση Βενιζέλου. Καθώς το πολιτικό κλίμα ήταν ήδη τεταμένο, ο αιφνίδιος θάνατος του Αλέξανδρου, που εκτελούσε χρέη βασιλιά, μετέτρεψε τις εκλογές σε άτυπο δημοψήφισμα για την επιστροφή ή όχι του εξόριστου Κωνσταντίνου στην Ελλάδα.

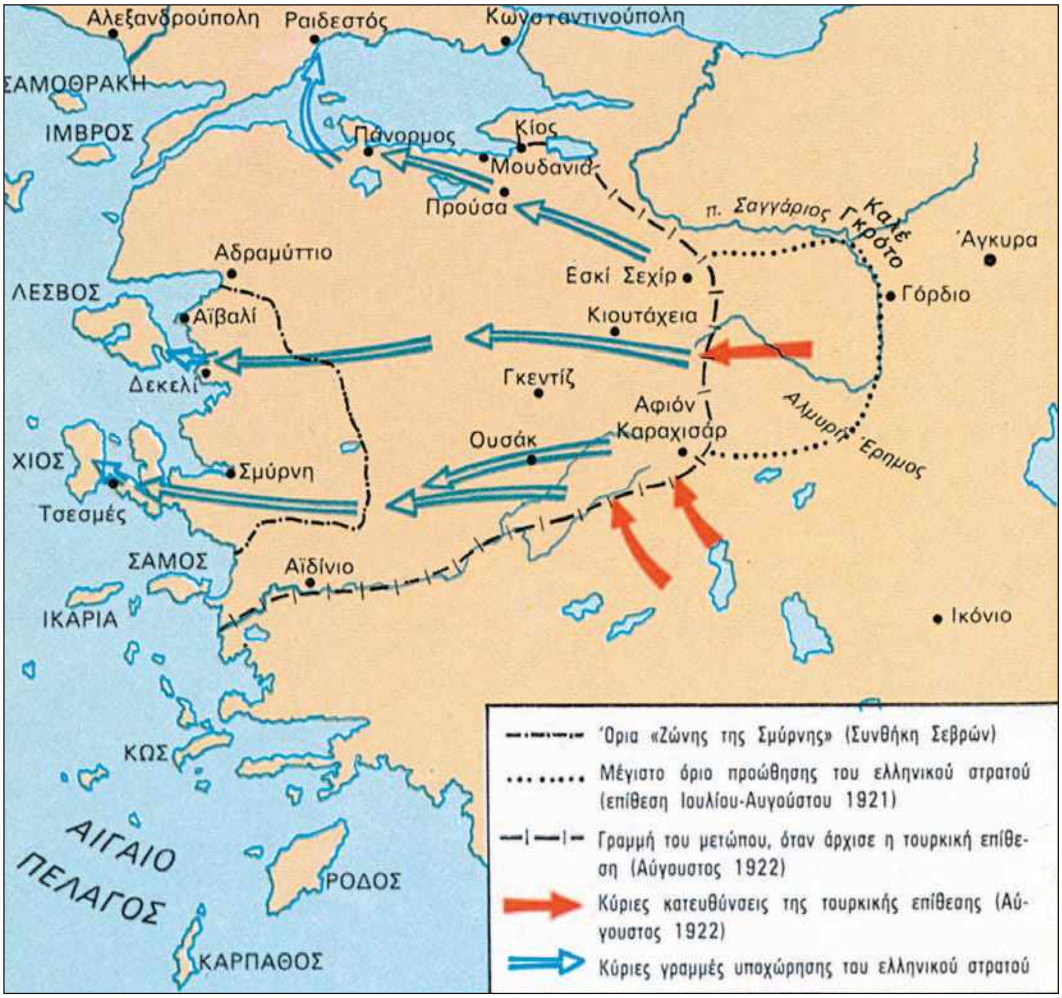

2. Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922)

Στις εκλογές που έγιναν τον Νοέμβριο του 1920 οι Φιλελεύθεροι ηττήθηκαν. Αμέσως ο Βενιζέλος έφυγε από την Ελλάδα. Η νέα φιλοβασιλική κυβέρνηση οργάνωσε δημοψήφισμα για την επιστροφή ή όχι του Κωνσταντίνου. Το υπερβολικά υψηλό ποσοστό υπέρ του Κωνσταντίνου δημιούργησε βάσιμες υποψίες για νοθεία. Τον Δεκέμβριο του 1920 ο Κωνσταντίνος επανήλθε.

Διπλωματικές επιτυχίες του τουρκικού κινήματος αντίστασης Παράλληλα, οι Δυνάμεις της Αντάντ είχαν αρχίσει να επανεξετάζουν τη στάση τους διαβλέποντας τη δυνατότητα του κεμαλικού κινήματος να είναι ο νικητής της σύγκρουσης. Η επιστροφή του Κωνσταντίνου, πολέμιου της Αντάντ στα χρόνια του Α' Παγκόσμιου πολέμου, λειτούργησε ως πρόφαση για τις Δυνάμεις, ιδίως για τη Γαλλία και την Ιταλία, ώστε να αναθεωρήσουν τη στάση τους απέναντι στην Ελλάδα. Έτσι, ο Κεμάλ, αφού υπέγραψε συμφωνία συνεργασίας με τη Σοβιετική Ένωση (Μάρτιος 1921), προχώρησε στην υπογραφή σειράς συμφωνιών με τη Γαλλία (Μάρτιος και Οκτώβριος 1921) και την Ιταλία (Μάρτιος 1921) που προέβλεπαν την αποχώρηση των στρατευμάτων τους από τη Μικρά Ασία με αντάλλαγμα την παραχώρηση προνομίων και διευκολύνσεων από την κεμαλική Τουρκία. Μετά απ' αυτά, οι ελληνικές προσπάθειες είχαν πλέον μόνο την αγγλική στήριξη, και αυτή σε διπλωματικό, κυρίως, επίπεδο.

Οι εξελίξεις έως τον Αύγουστο του 1922 Η νέα φιλοβασιλική κυβέρνηση δεν τήρησε την προεκλογική της υπόσχεση για τερματισμό του πολέμου. Ο Κωνσταντίνος και η νέα

2. Ο ελληνικός στρατός μετά την εκστρατεία στον ποταμό Σαγγάριο

Υπολογίσθηκε ότι η πέραν του Σαγγάριου προσπάθεια είχε μειώσει κατά 50% τη μαχητική δύναμη της (ελληνικής) Στρατιάς! [...] Σε μέτωπο 700 χιλιομέτρων οι αμυντικές δυνατότητες του καταπονημένου αυτού στρατού δεν παρείχαν καμία εμπιστοσύνη και μόνον η ρητορεία των ηγητόρων, οι οποίοι είχαν συνδέσει την κριτική και την έκφραση γνώμης με τις καθεστωτικές ισορροπίες της χώρας, διέβλεπε ελπίδες επιτυχίας στη συνέχιση του πολέμου.

Γ. Μαργαρίτης, «Οι πόλεμοι», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, τόμ. Α2, σ. 182.

πολιτική ηγεσία πίστευαν ότι η νίκη ήταν κοντά και γι' αυτό αποφάσισαν να συνεχίσουν τον πόλεμο. Μάλιστα, ο Κωνσταντίνος πήγε ο ίδιος στη Μικρά Ασία. Το καλοκαίρι του 1921, τα ελληνικά στρατεύματα πραγματοποίησαν μεγάλη επίθεση, που κόστισε χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες, φτάνοντας μέχρι τον ποταμό Σαγγάριο, λίγα χιλιόμετρα πριν την Άγκυρα. Συνάντησαν, ωστόσο, ισχυρή αντίσταση και υποχώρησαν στη γραμμή που οριζόταν από τις πόλεις Εσκί Σεχίρ-Κιουτάχεια-Αφιόν Καραχισάρ. Εκεί παρέμεινε το μέτωπο τον επόμενο ένα χρόνο.

3. Στον δρόμο για την προσφυγιά

[...] Λοιπόν ούλος αυτός ο κόσμος στοιβαγμένος στο μουράγιο και πάνω σε μαούνες. Άντροι, γέροι, γριές και γυναικόπαιδα, που είχανε παρατήσει τα καλά τους, και ξεμείνανε στο δρόμο, και τώρα εκεί μεροβραδιάζονταν εκεί πλαγιάζανε, άλλος μ' ένα χράμι που έφερε μαζί του, άλλος μ' ένα πάπλωμα ή με μια μπατανία. Χείλια τρεμοσαλεύανε από το παραμιλτό. Μάτια γουρλωμένα που αγναντεύανε τη Δευτέρα Παρουσία, τη συντέλεια του κόσμου [...] Μέρα, χαρά Θεού. Τέλη Αυγούστου, αρχές Σεπτέμβρη με το καινούριο [...].

Κοσμάς Πολίτης, *Στου Χατζηφράγκου*, Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 146.

3. Μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τους κεμαλικούς, Έλληνες πρόσφυγες αναζητούν με αγωνία μέσο σωτηρίας. Πίσω τους διακρίνονται Τούρκοι ιππείς και πυρπολημένα κτίρια.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

Ο μικρασιατικός πόλεμος στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο

- ✓ Ηλίας Βενέζης, ***Νούμερο 31328*** (1931).
- ✓ Στρατής Δούκας, ***Ιστορία ενός αιχμαλώτου*** (1929).
- ✓ Διδώ Σωτηρίου, ***Οι νεκροί περιμένουν*** (1959).
- ✓ Διδώ Σωτηρίου, ***Ματωμένα χώματα*** (1962).
- ✓ Νίκος Κούνδουρος, ***1922*** (1982). Ταινία βασισμένη στο βιβλίο *Νούμερο 31328* του Η. Βενέζη.

Όμως, οι όροι του παιχνιδιού είχαν αντιστραφεί. Ο Κεμάλ, ενισχυμένος οικονομικά, διπλωματικά και στρατιωτικά, εμφανιζόταν αδιάλλακτος. Την ίδια στιγμή στην Αθήνα ενισχύονταν οι αντιπολιτευτικές φωνές (ο Αλ. Παπαναστασίου και έξι συνεργάτες του δημοσίευσαν, τον Μάρτιο του 1922, το *Δημοκρατικό Μανιφέστο*, στο οποίο ασκούσαν κριτική στις βασιλικές επιλογές) και οξυνόταν η οικονομική κρίση. Σε αυτές τις συνθήκες, οι κυβερνήσεις της Αθήνας αναζητούσαν στο εξωτερικό διπλωματική και οικονομική στήριξη, αλλά δίχως αποτέλεσμα.

Στις 13 Αυγούστου εκδηλώθηκε η τελική τουρκική επίθεση. Λίγο μετά η ελληνική άμυνα κατέρρευσε και άρχισε η υποχώρηση. Στις 27 Αυγούστου οι κεμαλικοί μπήκαν στη Σμύρνη. Η πόλη παραδόθηκε στις φλόγες, οι Έλληνες και οι Αρμένιοι κάτοικοί της στη σφαγή. Η ήττα του ελληνικού στρατού σήμανε και το τέλος του μικρασιατικού ελληνισμού. Όσοι Έλληνες σώθηκαν πήραν το δρόμο για την προσφυγιά.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Δοκιμάστε να ερμηνεύσετε την απόφαση των κυβερνήσεων μετά το Νοέμβριο του 1920 να συνεχίσουν τον μικρασιατικό πόλεμο. Καλό θα ήταν να μελετήσετε πριν την πηγή 1.
2. Θεωρείτε ότι ο μικρασιατικός πόλεμος κρίθηκε αποκλειστικά σε στρατιωτικό επίπεδο; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα**: Ιστορία, λογοτεχνία και κινηματογράφος: να διαβάσετε το αφήγημα του Ηλία Βενέζη *Νούμερο 31328*, να δείτε την ταινία του Νίκου Κούνδουρου *1922* και στη συνέχεια να τα παρουσιάσετε στην τάξη σας.

Εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία μετά τον μικρασιατικό πόλεμο

Ελλάδα: Το κίνημα του 1922 Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1922 ξέσπασε κίνημα στη Χίο και στη Μυτιλήνη, όπου βρίσκονταν μονάδες του ελληνικού στρατού που επέστρεφαν από τη Μικρά Ασία. Όσοι συμμετείχαν σε αυτό αξίωναν την παραίτηση του βασιλιά Κωνσταντίνου, τη διάλυση της Βουλής (στην οποία τα φιλοβασιλικά κόμματα διέθεταν πλειοψηφία), το σχηματισμό νέας κυβέρνησης που θα είχε την εμπιστοσύνη της Αντάντ, καθώς και την ενίσχυση του μετώπου στη Θράκη, ώστε η Ελλάδα να αποφύγει και άλλες εδαφικές απώλειες. Με επικεφαλής τους συνταγματάρχες Νικόλαο Πλαστήρα και Στυλιανό Γονατά, περίπου 12.000 αξιωματικοί και στρατιώτες, αποβιβάστηκαν, λίγο αργότερα, στο Λαύριο, στο νοτιότερο άκρο της Αττικής, και άρχισαν να βαδίζουν προς την Αθήνα. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, βλέποντας ότι δεν είχε καμία δυνατότητα αντίστασης, εγκατέλειψε τη χώρα. Βασιλιάς έγινε ο γιος του Γεώργιος Β'. Φτάνοντας στην Αθήνα, οι κινηματίες εγκατέστησαν επαναστατική κυβέρνηση.

1. Τμήματα του επαναστατημένου στρατού στην Αθήνα (Σεπτέμβριος 1922). Στο κέντρο διακρίνεται ο Νικόλαος Πλαστήρας.

Η ανακωχή των Μουδανιών Μετά την ήττα στη Μικρά Ασία, φαινόταν πλέον εξαιρετικά δύσκολο για την Ελλάδα να διατηρήσει την Α. Θράκη. Αρχικά, η επαναστατική κυβέρνηση δεν φάνηκε πρόθυμη να υποχωρήσει. Μάλιστα, για να αντιμετωπίσει ενδεχόμενη νέα τουρκική επίθεση, αναδιοργάνωσε ταχύτατα τον ελληνικό στρατό στη Θράκη. Τελικά, όμως, υπό το βάρος των κεμαλικών απειλών για νέο πόλεμο και των αφόρητων πιέσεων της Αγγλίας η Ελλάδα αποδέχτηκε την ανακωχή των Μουδανιών (Οκτώβριος 1922) με την οποία η Α. Θράκη ενσωματωνόταν στην Τουρκία. Η εκκένωση της περιοχής από τον ελληνικό στρατό και τον ντόπιο ελληνικό πληθυσμό ολοκληρώθηκε στα μέσα Νοεμβρίου 1922.

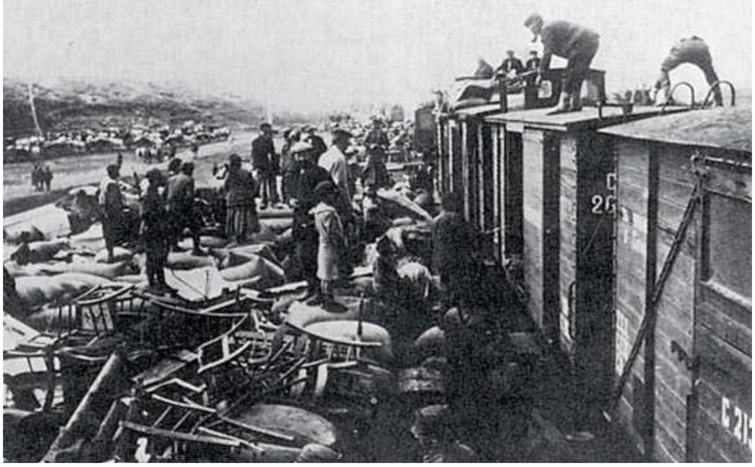

2. Έλληνες πρόσφυγες εγκαταλείπουν την ανατολική Θράκη (Νοέμβριος 1922).

Ελλάδα: Η «δίκη των έξι» Η επαναστατική κυβέρνηση σύστησε έκτακτο στρατοδικείο προκειμένου να καταλογιστούν ευθύνες για την ήττα στη Μικρά Ασία. Σε αυτό παραπέμφθηκαν οκτώ κορυφαία στελέχη (πρωθυπουργοί, υπουργοί, στρατιωτικοί ηγέτες) της βασιλικής παράταξης: Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Γ. Μπαλτατζής, Ν. Θεοτόκης, Γ. Χατζανέστης, Μ. Γούδας και Ξ. Στρατηγός. Τον Νοέμβριο του 1922 καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν οι έξι πρώτοι· αυτή ήταν η «δίκη των έξι».

1. Η ελληνοτουρκική σύμβαση υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών

Τραγική [...] για τους άνω του ενός εκατομμυρίου έλληνες πρόσφυγες και τις περιουσίες τους, αλλά και πλέον συμφέρουσα λύση, εν όψει της κατηγορηματικής αρνήσεως της τουρκικής πλευράς να δεχθεί την επιστροφή τους, ήταν η Συμφωνία της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών που υπογράφτηκε στη Λωζάνη στις 30 Ιανουαρίου 1923. Το υποχρεωτικό της μετακινήσεως σήμαινε ότι πολλοί από αυτούς θα μπορούσαν να εγκατασταθούν στα οικήματα και τις γεωργικές εκτάσεις των 400.000 περίπου μουσουλμάνων, ελλήνων πολιτών, που βάσει της Συμφωνίας έπρεπε να ταξιδέψουν προς την αντίθετη κατεύθυνση· εξίσου τραγικά θύματα και αυτοί –που κανείς σχεδόν στην Ελλάδα δεν φαίνεται να τους θυμάται– ενός πολέμου για τον οποίον δεν έφεραν καμμία ευθύνη και στου οποίου τη διεξαγωγή δεν είχαν κανενός είδους συμμετοχή.

Γ. Γιανουλόπουλος, *«Η ευγενής μας τύφλωσις...», εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, δ' έκδοση, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 308.

Η συνθήκη της Λοζάνης (1923) Παράλληλα, άρχισαν στη Λοζάνη της Ελβετίας διαβουλεύσεις για την υπογραφή μιας νέας συνθήκης ειρήνης. Εκπρόσωπος της Ελλάδας σε αυτές ορίστηκε, από την επαναστατική κυβέρνηση, ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Μετά από πολύμηνες συζητήσεις υπογράφτηκε, στις 24 Ιουλίου 1923, η *συνθήκη της Λοζάνης*, με την οποία επισημοποιήθηκε η τουρκική κυριαρχία στη Μικρά Ασία και στην Α. Θράκη, ενώ παραχωρήθηκαν στην Τουρκία και η Ίμβρος με την Τένεδο. Επίσης, στη συνθήκη της Λοζάνης ενσωματώθηκε ελληνοτουρκική *σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών* (Ιανουάριος 1923), σύμφωνα με την οποία όλοι οι ορθόδοξοι χριστιανοί της Τουρκίας έπρεπε να μετοικήσουν στην Ελλάδα και όλοι οι μουσουλμάνοι της Ελλάδας να ακολουθήσουν τον αντίστροφο δρόμο. Εξαιρέθηκαν το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου (125.000 τότε), καθώς και οι μουσουλμάνοι της Δ. Θράκης (118.000 τότε).

Κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα Η ελληνική επαναστατική κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει επείγοντα και σοβαρά προβλήματα. Η ραγδαία επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης, η κατακόρυφη πτώση των μισθών και η επείγουσα ανάγκη αποκατάστασης των παλαιών πολεμιστών (πολλοί από αυτούς είχαν πολεμήσει 10-12 χρόνια) και των προσφύγων έκαναν επιτακτική τη λήψη μέτρων. Σε αυτές τις συνθήκες, λοιπόν, και επιπλέον ωθούμενη από τη γενική ανάγκη αύξησης της αγροτικής παραγωγής, η επαναστατική κυβέρνηση άρχισε αμέσως την απαλλοτρίωση και διανομή γαιών σε πρόσφυγες και γηγενείς ακτήμονες (Φεβρουάριος 1923). Αυτή την εποχή μοιράστηκαν αγροτικοί κλήροι σε πλήθος αγροτών. Παράλληλα, τα εργατικά αιτήματα για αυξήσεις των αποδοχών οδήγησαν, το καλοκαίρι του 1923, στο μεγαλύτερο κύμα απεργιών που είχε γνωρίσει η Ελλάδα από την ίδρυσή της. Σημαντικό μέτρο της επαναστατικής κυβέρνησης υπήρξε και η υιοθέτηση από την Ελλάδα του γρηγοριανού ημερολογίου, που ίσχυε στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι, από τις 16 Φεβρουαρίου 1923 (παλαιό ημερολόγιο) η Ελλάδα βρέθηκε στην 1η Μαρτίου 1923 (νέο ημερολόγιο). Το ημερολόγιο αυτό ισχύει σήμερα.

2. Η επαναστατική κυβέρνηση προχωρά στη διανομή γαιών

Μετά την υπογραφή στη Λωζάνη της Σύμβασης για την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (30 Ιανουαρίου 1923) και μπροστά στο πελώριο πρόβλημα της προσφυγικής αποκατάστασης, παραμερίστηκε στις 14 Φεβρουαρίου το τελευταίο εμπόδιο που απέμενε για την αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών: η συνταγματική απαίτηση να προηγείται «πλήρης» αποζημίωση των γαιοκτημόνων. Μετά την αναστολή της σχετικής διάταξης, όχι μόνο επιτρεπόταν η κατάληψη των ιδιοκτησιών και πριν από την καταβολή αποζημιώσεων αλλά και η ίδια η αποζημίωση έγινε σε κρατικές ομολογίες 30ετούς διάρκειας (που γρήγορα απαξιώθηκαν). Άρχισε έτσι η άμεση απαλλοτρίωση και διανομή γαιών είτε σε πρόσφυγες είτε σε γηγενείς ακτήμονες, που επρόκειτο να ολοκληρωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της σε τρία μόλις χρόνια.

Γ. Μαυρογορδάτος, «Μεταξύ δύο πολέμων, πολιτική ιστορία 1922-1940», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 7ος, σ. 10.

Η επαναστατική κυβέρνηση, αφού αντιμετώπισε με επιτυχία μια προσπάθεια ανατροπής της (Οκτώβριος 1923), αποφάσισε να παραδώσει την εξουσία. Στις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1923 τα φιλοβασιλικά κόμματα απείχαν. Έτσι, στη Βουλή εκπροσωπήθηκαν μόνο το *κόμμα των Φιλελευθέρων* του Ελ. Βενιζέλου (250 βουλευτές) και η *Δημοκρατική Ένωση* του Αλ. Παπαναστασίου (120 βουλευτές). Ο Γεώργιος Β' εξαναγκάστηκε να φύγει στο εξωτερικό. Προσωρινός αντιβασιλέας ορίστηκε ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης.

Κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία Μετά τον μικρασιατικό πόλεμο, ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος αναδείχτηκε πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας, υποχρέωσε τον σουλτάνο να φύγει από τη χώρα, εδραί-

ωσε τον κοσμικό-λαϊκό (και όχι θρησκευτικό) χαρακτήρα του πολιτεύματος και στη συνέχεια θέλησε να μετατρέψει την Τουρκία σε σύγχρονο κράτος δυτικού τύπου: προσπάθησε να οργανώσει συστήματα υγείας και εκπαίδευσης, αντικατέστησε το οθωμανικό αλφάβητο με το λατινικό προσπαθώντας να φέρει τη χώρα του πιο κοντά στη Δύση, κατάργησε την πολυγαμία, παραχώρησε δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες, απαγόρευσε στους άνδρες να φορούν φέσι και στις γυναίκες φερετζέ και επέβαλε τη χρήση οικογενειακών επιθέτων (ο ίδιος υιοθέτησε το *Ατατούρκ*, πατέρας των Τούρκων, με το οποίο τον αποκαλούσαν οι οπαδοί του). Οι κεμαλικές μεταρρυθμίσεις, ωστόσο, βρήκαν απήχηση μόνο στα ανώτερα και μεσαία κοινωνικά στρώματα. Οι φτωχότερες τάξεις και κυρίως οι αγροτικοί πληθυσμοί, δηλαδή η συντριπτική πλειονότητα του τουρκικού λαού, συνέχισαν να ζουν, σε μεγάλο βαθμό, όπως και πριν από την «κεμαλική επανάσταση».

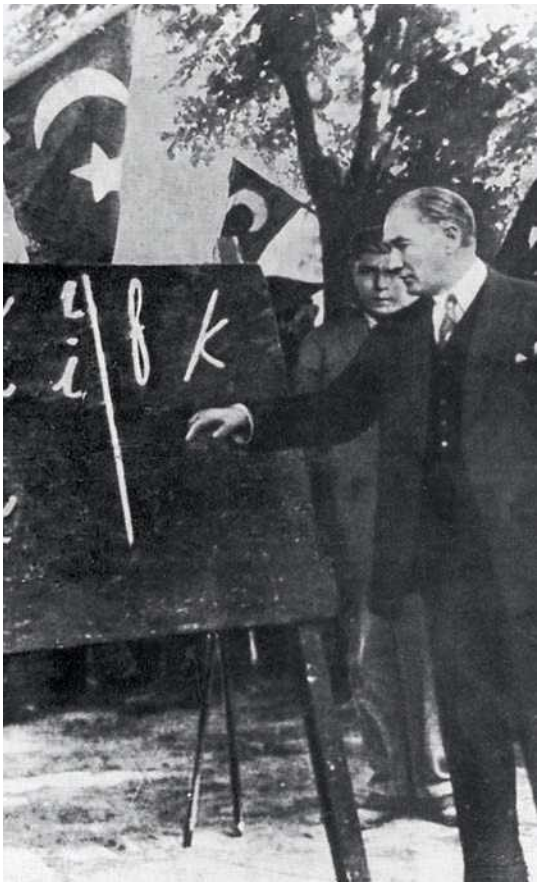

3. Ο Κεμάλ διδάσκει σε Τούρκους την τουρκική γραφή γραμμένη σε λατινικό αλφάβητο.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Κατά τον ιστορικό Γ. Γιανουλόπουλο, η ανταλλαγή πληθυσμών ήταν «τραγική [...] αλλά και πλέον συμφέρουσα λύση» (πηγή 1). Να σχολιάσετε τη θέση αυτή.
2. Ποια η σημασία της συνθήκης της Λοζάνης για την Ελλάδα, την Τουρκία αλλά και την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της νοτιοανατολικής Μεσογείου;
3. Να αποτιμήσετε την κίνηση της ελληνικής επαναστατικής κυβέρνησης να προχωρήσει αμέσως σε διανομή γαιών (πηγή 2). Ποιοι λόγοι υπαγόρευσαν αυτή την απόφαση; Ποια ήταν η σημασία της;

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

- ✓ η Ελλάδα ανέλαβε τη μικρασιατική εκστρατεία με την προσδοκία να ενσωματώσει οθωμανικά εδάφη στα οποία κατοικούσαν και πυκνοί ελληνικοί πληθυσμοί
- ✓ στη δυτική Μ. Ασία και στον Πόντο υπήρχαν ακμαίες ελληνορθόδοξες κοινότητες η θέση των οποίων επιδεινώθηκε ραγδαία μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων
- ✓ το τουρκικό εθνικό κίνημα αντίστασης με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ εξελίχθηκε σε παράγοντα καθοριστικό για τις εξελίξεις στη Μικρά Ασία
- ✓ η μικρασιατική εκστρατεία κατέληξε σε ελληνική ήττα και αυτή με τη σειρά της είχε ως αποτέλεσμα τον ξεριζωμό του μικρασιατικού ελληνισμού
- ✓ το καλοκαίρι του 1923 υπογράφτηκε η συνθήκη της Λοζάνης, που όριζε, μεταξύ άλλων ως υποχρεωτική την ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία
- ✓ μετά τον μικρασιατικό πόλεμο, στην Ελλάδα ξέσπασε κίνημα που εκδίωξε τον Κωνσταντίνο, καταδίκασε και εκτέλεσε έξι ηγετικά στελέχη της βασιλικής παράταξης ως υπεύθυνα για την ήττα και προχώρησε σε διανομή γαιών· την ίδια στιγμή στην Τουρκία, ο Κεμάλ προωθούσε ριζικές μεταρρυθμίσεις επιδιώκοντας τη μετατροπή της χώρας του σε σύγχρονο εθνικό κράτος δυτικού τύπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1919-1939)

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ την οικονομική κρίση που έπληξε σχεδόν ολόκληρο τον κόσμο κατά τον Μεσοπόλεμο
✓ τα κοινωνικά και τα πολιτικά αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης
✓ τη γέννηση του φασισμού και τη διάδοση του φασιστικού προτύπου
✓ τις κυριότερες πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου
✓ το προσφυγικό πρόβλημα στη μεσοπολεμική Ελλάδα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 40

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και η Μεγάλη Ύφεση

Τα αποτελέσματα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου Η Ευρώπη βγήκε από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο υλικά και ηθικά καταρρακωμένη: 8 εκατομμύρια νεκροί, 6 εκατομμύρια ανάπηροι και τεράστιες υλικές ζημιές ήταν τα ορατά αποτελέσματα.

Σε οικονομικό επίπεδο, η Μ. Βρετανία και η Γαλλία, προκειμένου να βρουν τους οικονομικούς πόρους που ήταν απαραίτητοι για τον πόλεμο, δανείστηκαν από τις ΗΠΑ. Οι τελευταίες είδαν την οικονομία τους και τη διεθνή τους θέση να ενισχύονται.

Σε κοινωνικό επίπεδο, ο πόλεμος προκάλεσε βαθιές μεταβολές. Ο μεγάλος χαμένος ήταν τα μεσαία στρώματα (μισθωτοί, μικρομεσαίοι επιχειρηματίες, ελεύθεροι επαγγελματίες), τα οποία σε πολλές περιπτώσεις καταστράφηκαν οικονομικά. Από την άλλη πλευρά, ο πόλεμος ευνόησε την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας. Σε χώρες όπως η Σοβιετική Ένωση, η Γερμανία και η Βρετανία οι γυναίκες απέκτησαν αυτή την εποχή δικαίωμα ψήφου.

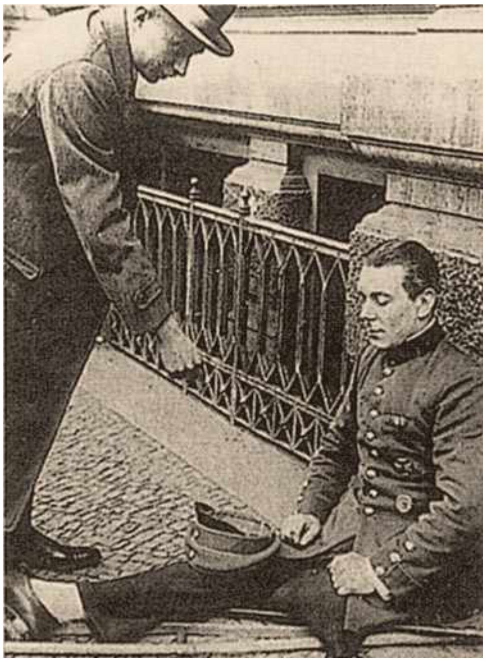

1. Ανάπηρος Γερμανός αξιωματικός ζητιανεύει μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο φορώντας την επίσημη στολή του.

Σε πολιτικό επίπεδο, η μεταπολεμική Ευρώπη, αν και εξακολουθούσε να παίζει σημαντικό διεθνή ρόλο, είδε την παγκόσμια ηγεμονία της να εξαρθρώνεται. Τα οικονομικά προβλήματα της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας αποδυνάμωσαν τον διεθνή τους ρόλο και έπληξαν τη συνοχή του αποικιακού τους συστήματος. Σε αυτό συνέβαλε και η συμμετοχή στρατευμάτων από τις αποικίες στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Πολλοί από αυτούς τους πολεμιστές γύρισαν στις πατρίδες τους φέρνοντας μαζί τους ιδέες που γνώρισαν στην Ευρώπη. Είτε επρόκειτο για το «δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών» είτε για τις αντιιμπεριαλιστικές θέσεις των σοσιαλιστών και των κομμουνιστών, οι ιδέες αυτές ενίσχυσαν κινήματα ανεξαρτητοποίησης στις αποικίες κατά τον Μεσοπόλεμο.

Επίσης, στη διάρκεια του πολέμου δημιουργήθηκε το πρώτο σοσιαλιστικό κράτος. Αν και η νεαρή Σοβιετική Ένωση ήταν ακόμη αδύναμη, συνιστούσε, ωστόσο, ένα εναλλακτικό πρότυπο οργάνωσης της κοινωνίας που ασκούσε, τα πρώτα εκείνα χρόνια, ισχυρή έλξη σε πολλούς από τους απογοητευμένους πολίτες της Ευρώπης.

Τέλος, ο πόλεμος έπληξε το κύρος του φιλελεύθερου αστικού κράτους που σε λίγο θα δεχόταν σφοδρή κριτική τόσο από τα αριστερά, με την άνοδο του κομμουνισμού, όσο και από τα δεξιά, με την ενίσχυση αυταρχικών εθνικι-

στικών και φασιστικών τάσεων που κατηγορούσαν τον κοινοβουλευτισμό ότι αδυνατούσε να υπερασπιστεί τα εθνικά συμφέροντα.

2. Η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας, δυναμική την εποχή του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, ενισχύθηκε μεταπολεμικά.

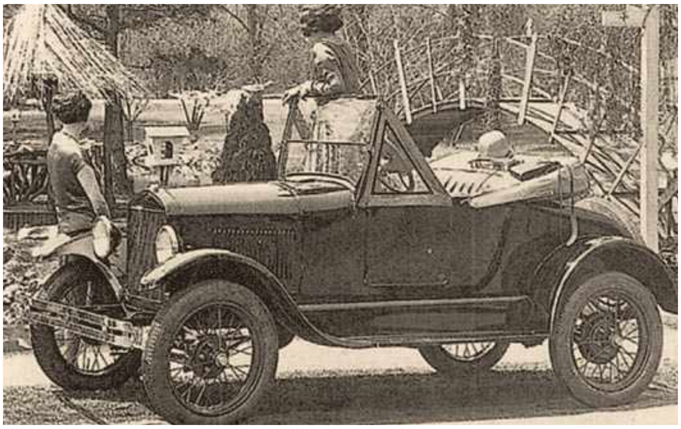

3. Το «αμερικανικό θαύμα»: διαφήμιση αυτοκινήτου Ford το 1926.

Η κατάσταση στην Ευρώπη κατά τη δεκαετία του 1920 Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η πολιτική ατμόσφαιρα στην Ευρώπη σφραγίστηκε από την αμοιβαία καχυποψία και τον ανταγωνισμό Γαλλίας-Γερμανίας. Η αναθέρμανση, όμως, της ευρωπαϊκής οικονομίας και η σχετική ευφορία που την ακολούθησε καλλιέργησαν τόσο στους ευρωπαϊκούς λαούς όσο και στους Ευρωπαίους ηγέτες την αντίληψη ότι τέτοιοι ανταγωνισμοί ήταν αδιέξοδοι. Έτσι, το 1925 υπογράφηκαν, με πρωτεργάτες τους υπουργούς Εξωτερικών της Γαλλίας Μπριάν και της Γερμανίας Στρέζεμαν, οι *συνθήκες του Λοκάρνο* (1925), για τον σεβασμό των υφιστάμενων συνόρων. Λίγο αργότερα, το 1928, υπογράφτηκε το *σύμφωνο Κέλογκ-Μπριάν* (υπουργοί Εξωτερικών των ΗΠΑ και της Γαλλίας αντίστοιχα), με το οποίο καταδικαζόταν ο πόλεμος.

Η έκρηξη της οικονομικής κρίσης του 1929 Η διεθνής διπλωματική προσέγγιση στηρίχτηκε, όπως ήδη είπαμε, στην οικονομική ευημερία που σημειωνόταν από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 στον δυτικό κόσμο. Χώρα-καθρέφτης αυτού του «οικονομικού θαύματος» ήταν οι ΗΠΑ, όπου την περίοδο 1921-1929 τόσο η βιομηχανική παραγωγή όσο και το μέσο εισόδημα διπλασιάστηκαν. Η γενικότερη αισιοδοξία που επικρατούσε στις ΗΠΑ εκφράστηκε με τη συνεχή άνοδο των τιμών των μετοχών στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Το φθινόπωρο του 1929, ωστόσο, μεγάλοι επενδυτές, θέλοντας να εισπράξουν μέρος από τα κέρδη τους, άρχισαν να πουλούν μετοχές. Γρήγορα επικράτησε πανικός, κυρίως ανάμεσα στους μικροεπενδυτές, που έσπευσαν να πουλήσουν τις μετοχές τους. Αποτέλεσμα ήταν η γενική κατάρρευση των τιμών στο χρηματιστήριο, η οποία ξεκίνησε στις 24 Οκτωβρίου του 1929, τη «Μαύρη Πέμπτη». Το φαινόμενο ονομάστηκε *κραχ* και ήταν η αρχή μιας οικονομικής κρίσης που εξαπλώθηκε ραγδαία σχεδόν σε ολόκληρο τον κόσμο.

Σε διάστημα λίγων εβδομάδων είχαν χαθεί πολλές περιουσίες. Επιχειρήσεις έκλεισαν, χιλιάδες επιχειρηματίες καταστράφηκαν και εκατομμύρια εργαζόμενοι έμειναν άνεργοι. Το 1931 η οικονομία των ΗΠΑ είχε σχεδόν καταρρεύσει. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, μεγάλες επιχειρήσεις, που άντεξαν στην κρίση, εξαγόραζαν μικρότερες επιχειρήσεις. Έτσι, συγκεντρωνόταν η οικονομική ισχύς και σχηματίζονταν πανίσχυρα οικονομικά συγκροτήματα.

1. ΗΠΑ, 1928:
Η ευφορία πριν από την οικονομική καταιγίδα

Κανένα Κογκρέσο των Ηνωμένων Πολιτειών [...] δε βρέθηκε μπροστά σε πιο μεγάλη και ευχάριστη προοπτική απ' αυτή που φαίνεται σήμερα μπροστά μας [...] Ο μεγάλος πλούτος που δημιούργησαν οι επιχειρήσεις και η βιομηχανία μας και που έσωσε τη χώρα μας, διανεμήθηκε σοφά ανάμεσα στο λαό μας και σταθερά τοποθετήθηκε στο εξωτερικό [...]. Οι απαιτήσεις για την ύπαρξή μας ξεπέρασαν τον κανόνα της αναγκαιότητας και μετέβησαν στην περιοχή της πολυτέλειας. [...] Η χώρα μπορεί να κοιτάζει το παρόν με ικανοποίηση και να προσβλέπει στο μέλλον με αισιοδοξία.

Μήνυμα του Προέδρου των ΗΠΑ Calvin Coolidge στο Κογκρέσο, 4.12.1928.

Πηγή: E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 116.

Η επέκταση της κρίσης – Η Μεγάλη Ύφεση Η κρίση επεκτάθηκε γρήγορα και στην Ευρώπη, όπου είχαν επενδυθεί αμερικανικά κεφάλαια με τη μορφή δανείων. Η απόφαση των αμερικανικών τραπεζών να αποσύρουν τα δάνεια αυτά κλόνισε την ευρωπαϊκή οικονομία. Το πλήγμα ήταν ισχυρό, ιδίως για τη Γερμανία, που είχε στηρίξει τη μεταπολεμική ανασυγκρότησή της σε αμερικανικά κεφάλαια, αλλά και για τη Βρετανία, που αδυνατούσε πλέον να διαθέσει τα προϊόντά της στην αγορά των ΗΠΑ. Η γενικευμένη κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας, που σημειώθηκε σχεδόν σε ολόκληρο τον δυτικό κόσμο κατά την περίοδο 1929-1933 ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης του 1929 και ονομάστηκε *Μεγάλη Ύφεση*, έπληξε και την Ελλάδα, όπως θα δούμε σε επόμενη ενότητα.

4. Αυτοκτονίες στη Νέα Υόρκη μετά την κατάρρευση του χρηματιστηρίου (κραχ) το φθινόπωρο του 1929.

2. Η «Μαύρη Πέμπτη» στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης

Το καίριο πλήγμα προήλθε από την κατάρρευση του χρηματιστηρίου [ενν. της Νέας Υόρκης] τον Οκτώβριο του 1929. Οι εντολές πωλήσεων, που διογκώθηκαν απότομα στις 22 του μήνα, πήραν τη μορφή χιονοστιβάδας στη συνεδρίαση της 24ης Οκτωβρίου. Αυτή ήταν η «Μαύρη Πέμπτη», κατά την οποία 12 εκατομμύρια μετοχές έπεσαν στην αγορά χωρίς να βρουν αγοραστή. Όλοι δοκιμάζουν να ξεφορτωθούν τους τίτλους τους μια ώρα αρχύτερα, και οι τιμές πέφτουν κατακόρυφα. Πάμπολλες τράπεζες που είχαν επενδύσει τις καταθέσεις των πελατών τους σε μετοχές οδηγούνται σε χρεοκοπία. [...] Τρεις μήνες μετά το κραχ της Γουόλ Στριτ [το χρηματιστήριο της Ν. Υόρκης], η παραγωγή αυτοκινήτων έχει κιόλας μειωθεί στο μισό, παρασύροντας τις βιομηχανίες εξαρτημάτων, ελαστικών και πετρελαίου. [...]

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 3, σ. 67-68.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ Έρνεστ Χεμινγουέι, **_Αποχαιρετισμός στα όπλα_** (1929)
Η μεταπολεμική εμπειρία κοινωνικής προσαρμογής δοσμένη από τον Έ. Χεμινγουέι, στρατιώτη στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου.

...δείτε κινηματογραφική ταινία

✓ J. Huston, Ch. Vidor, **_Αποχαιρετισμός στα όπλα_** (1957)
Ταινία βασισμένη στο ομότιτλο μυθιστόρημα του Έ. Χεμινγουέι.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να περιγράψετε και να σχολιάσετε την εικόνα 1.
2. Να μελετήσετε την εικόνα 2 και κατόπιν να συνθέσετε κείμενο με θέμα τις αλλαγές που έφερε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος στην κοινωνική θέση των γυναικών.
3. Ποιες πληροφορίες μπορείτε να αντλήσετε για την οικονομική κρίση του 1929 στις ΗΠΑ μελετώντας τις πηγές 1, 2 και τις εικόνες 3 και 4;

ΕΝΟΤΗΤΑ 41

Κοινωνικές διαστάσεις της κρίσης του 1929

Η κρίση του 1929 επηρέασε, αν και σε διαφορετικό βαθμό, όλες τις κοινωνίες του δυτικού κόσμου.

Ένα τμήμα των ανώτερων τάξεων ισχυροποιήθηκε, καθώς κατάφερε, εξαγοράζοντας επιχειρήσεις στα πρόθυρα της κατάρρευσης, να ενισχύσει σημαντικά την οικονομική και κοινωνική του θέση.

Ωστόσο, για όλους τους άλλους οι εξελίξεις υπήρξαν αρνητικές. Οι αγρότες είδαν τα προϊόντα τους να μένουν απούλητα και τα εισοδήματά τους να εξανεμίζονται. Οι βιομηχανικοί εργάτες και οι εμποροϋπάλληλοι βρέθηκαν αντιμέτωποι με μειώσεις των μισθών τους, περιορισμό των ωρών εργασίας και απολύσεις. Οι μικρομεσαίοι επιχειρηματίες υποχρεώθηκαν να πουλήσουν ή να κλείσουν τις επιχειρήσεις τους και οι δημόσιοι υπάλληλοι να αποδεχτούν δραστικές μειώσεις των μισθών τους. Ένα κύμα εξαθλίωσης κάλυψε τις ΗΠΑ, την Ευρώπη και πολλές άλλες χώρες του δυτικού κόσμου προκαλώντας έντονες –και συχνά βίαιες– διαμαρτυρίες. Ειδικά στις Η.Π.Α., που υπήρξαν η πηγή της κρίσης, υπολογίστηκε ότι περίπου 12.000.000 άνθρωποι έμειναν άνεργοι, πάνω από 1.600 τράπεζες πτώχευσαν, 20.000 μικρομεσαίες επιχειρήσεις έκλεισαν, 1 στους 20 γεωργούς έχασε την περιουσία του και -το πιο τραγικό απ'όλα- 23.000 άνθρωποι αυτοκτόνησαν.

Αντιμέτωπες με τα σοβαρά κοινωνικά συμπτώματα της κρίσης, οι κυβερνήσεις στη Δύση αναζήτησαν λύσεις. Καθώς ο οικονομικός φι-

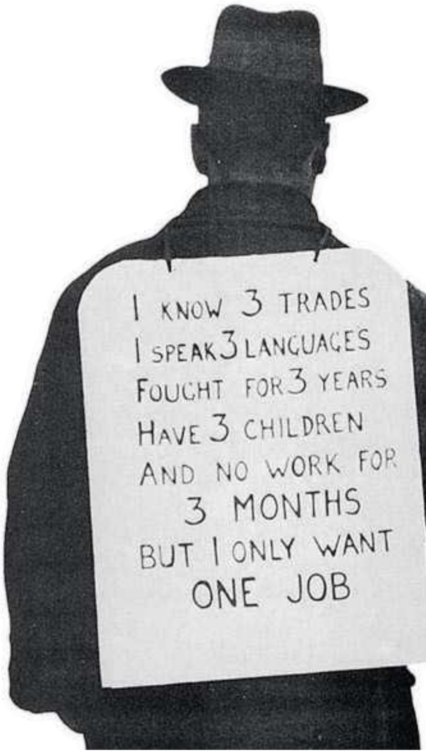

1. Η πινακίδα γράφει: «Ξέρω τρία επαγγέλματα, μιλάω τρεις γλώσσες, πολέμησα τρία χρόνια, έχω τρία παιδιά και δεν έχω εργασία για τρεις μήνες, αλλά το μόνο που ζητάω είναι μια δουλειά».

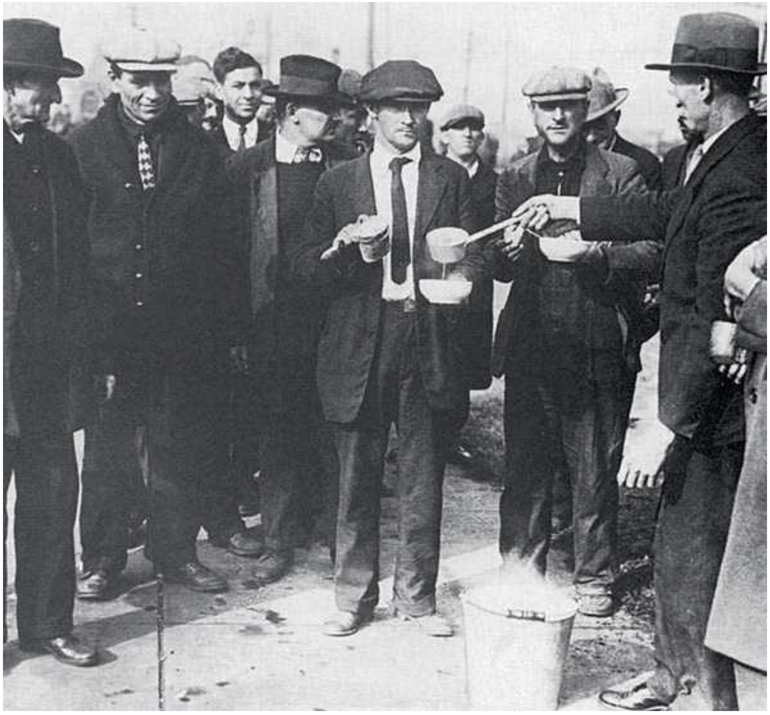

2. Συσσίτιο στη Νέα Υόρκη την εποχή της κρίσης.

1. Συσσίτια απόρων στη Νέα Υόρκη του 1929

Νομίζαμε ότι ο αμερικανικός επιχειρηματικός κόσμος ήταν ο βράχος του Γιβραλτάρ. Ήμασταν το εκλεκτό έθνος και τίποτα δεν θα μπορούσε να μας σταματήσει. [...] Υπήρχε μια αίσθηση συνέχειας και διάρκειας. Εάν πετύχατε κάτι, αυτό θα ίσχυε για πάντα. Ξαφνικά, όμως, το μεγάλο όνειρο κατέρρευσε. Ο αντίκτυπος ήταν απίστευτος. Περπατούσες στον δρόμο και παντού μπορούσες να δεις τις ουρές των συσσιτίων όπου προσφερόταν τροφή για λίγα σεντς. Το μεγαλύτερο από αυτά στην πόλη της Νέας Υόρκης ανήκε στον William Hearst. Αυτός είχε ένα μεγάλο φορτηγό με ανθρώπους επάνω, και μεγάλα καζάνια καυτής σούπας, μαζί με ψωμί. Άνθρωποι περίμεναν σχηματίζοντας [...] τεράστιες ουρές.

Αφήγηση του Yip Harburg (επιχειρηματίας που καταστράφηκε οικονομικά το 1929), Studs Terkel, *Hard Times*, Νέα Υόρκη 1970.

Πηγή: www.spartacus.schoolnet.co.uk/

2. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Φραγκλίνος Ρούζβελτ παρουσιάζει την κεντρική ιδέα του new deal

Έχουμε δύο προβλήματα: πρώτον, να αντιμετωπίσουμε τον άμεσο κίνδυνο και, δεύτερον, να βάλουμε τα θεμέλια ώστε να εξασφαλιστεί για όλους μια μόνιμη απασχόληση.

Όσον αφορά την άμεση ανακούφιση, η πρώτη αρχή είναι ότι αυτό το έθνος, αυτή η εθνική κυβέρνηση αν προτιμάτε, οφείλει να λάβει όλα τα μέτρα ώστε κανένας πολίτης να μην πεινάσει.

Εκτός από την παροχή αυτής της άμεσης ανακούφισης, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση θα πρέπει και είναι υποχρεωμένη να παρέχει προσωρινή εργασία οπουδήποτε είναι δυνατόν. Τόσο εσείς όσο κι εγώ γνωρίζουμε ότι στα εθνικά δάση, στην πρόληψη των πλημμυρών, στην εκπόνηση των προγραμμάτων υδάτινων οδών που έχουν εγκριθεί ήδη και έχουν προγραμματιστεί αλλά δεν έχουν εκτελεσθεί, σε όλα αυτά τα έργα δεκάδες χιλιάδες ή ακόμα και εκατοντάδες χιλιάδες άνεργων συμπολιτών μας μπορούν προσωρινά να απασχοληθούν.

Φραγκλίνος Ρούζβελτ, Λόγος στη Βοστόνη, Οκτώβριος 1932.

Πηγή: www.spartacus.schoolnet.co.uk/

3. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Φραγκλίνος Ρούζβελτ.

λελευθερισμός (ελεύθερος οικονομικός ανταγωνισμός, απουσία κρατικής παρέμβασης, ελεύθερη διαμόρφωση τιμών και αμοιβών) φαινόταν ανίκανος να προσφέρει θεραπεία, όλο και πιο πολλοί πίστευαν ότι το κράτος θα έπρεπε να επέμβει.

Ο Φραγκλίνος Ρούζβελτ, πρόεδρος των ΗΠΑ από το 1933, υιοθετούσε την παραπάνω άποψη και έλαβε μια σειρά μέτρων για την ανακούφιση από την κρίση που έγιναν γνωστά ως *new deal* (νιου ντιλ). Ο Ρούζβελτ πίστευε, υιοθετώντας θέσεις του Άγγλου οικονομολόγου Τζον Μέιναρντ Κέινς (1883 - 1946), ότι το κράτος θα έπρεπε να παρεμβαίνει στην οικονομία κάνοντας μεγάλες επενδύσεις. Έτσι οι άνεργοι θα έβρισκαν δουλειά, με τα εισοδήματά τους θα αγόραζαν προϊόντα και θα αναθερμαινόταν συνολικά η οικονομία. Πράγματι, αυτή η πολιτική, που υλοποιήθηκε κυρίως με την ανάθεση μεγάλων δημόσιων έργων από την αμερικανική κυβέρνηση σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, έφερε αποτελέσματα και η οικονομική κατάσταση στις ΗΠΑ άρχισε, από το 1934, να βελτιώνεται.

Σύντομα η πολιτική του new deal βρήκε υποστηρικτές και στην Ευρώπη. Το κράτος έπαψε να εποπτεύει απλώς την τήρηση των κανόνων του οικονομικού παιχνιδιού, όπως υπαγόρευε έως τότε ο φιλελευθερισμός, και ανέλαβε ρόλο ρυθμιστή της οικονομικής ζωής. Έτσι, στην Ευρώπη των αρχών της δεκαετίας του 1930 κυριαρχούσε πλέον όχι η αμιγώς φιλελεύθερη αλλά η, ως ένα βαθμό, «διευθυνόμενη οικονομία».

Ιδιαίτερες περιπτώσεις, ανάμεσα στις χώρες του δυτικού κόσμου, υπήρξαν η Ιταλία και η Γερμανία. Μετά την επικράτηση του φασισμού στην πρώτη και του ναζισμού στη δεύτερη (βλέπε ενότητα 42), οι κυβερνήσεις των κρατών αυτών ακολούθησαν ακραία πολιτική αυτάρκειας προκειμένου να αντιμετωπίσει την κρίση. Μάλιστα, η πολιτική αυτή συνοδευόταν από μια επιθετική εθνικιστική ρητορεία που εξυπηρετούσε και πολιτικούς στόχους αυτών των καθεστώτων. (Έτσι, για παράδειγμα, σύμφωνα με την προπαγάνδα των ναζί, κύριοι υπεύθυνοι για την οικονομική κρίση ήταν οι Εβραίοι).

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ Τζον Στάινμπεκ,
Τα σταφύλια της οργής (1939)
Η οικονομική και κοινωνική κρίση που έπληξε τις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1930 σε ένα από τα κορυφαία έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

...δείτε κινηματογραφική ταινία

✓ Τζον Φορντ,
Τα σταφύλια της οργής (1940)
Κινηματογραφική μεταφορά του ομότιτλου μυθιστορήματος.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 1 και τις εικόνες 1 και 2, να καταγράψετε σε σύντομο κείμενο τις πληροφορίες που μπορέσατε να αντλήσετε από αυτές και να τις σχολιάσετε.
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε το μυθιστόρημα του Τζον Στάινμπεκ *Τα σταφύλια της οργής*, να δείτε την ομότιτλη ταινία και να τα παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 42

Πολιτικές διαστάσεις της κρίσης του 1929

Η κρίση του Μεσοπολέμου, εκτός από οικονομική, ήταν και πολιτική-ιδεολογική, καθώς πολλοί άνθρωποι αμφισβητούσαν τη δυνατότητα των φιλελεύθερων δημοκρατιών να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα. Στο πλαίσιο αυτό, δύο διαμετρικά αντίθετες προτάσεις οικονομικής και κοινωνικής αναδιοργάνωσης αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη υποστήριξη και ανταγωνίζονταν για την επικράτηση: ο κομμουνισμός και ο φασισμός.

Η Σοβιετική Ένωση την εποχή του Στάλιν Μετά τον θάνατο του Λένιν (1924), ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης αναδείχθηκε ο Στάλιν, που διατήρησε την εξουσία έως τον θάνατό του (1953). Εφαρμόζοντας μια αυστηρά ελεγχόμενη οικονομική πολιτική που έδινε έμφαση στην εκβιομηχάνιση, η Σοβιετική Ένωση μετατράπηκε, την περίοδο 1928-1941, σε αναπτυγμένη βιομηχανικά χώρα. Για να επιτευχθεί αυτό, ωστόσο, χρησιμοποιήθηκαν συχνά βίαιες μέθοδοι (εκτοπίσεις, δήμευση της γης των εύπορων αγροτών, διώξεις) με μεγάλο κοινωνικό κόστος.

Παράλληλα, σχεδόν όλες οι εξουσίες συγκεντρώθηκαν στην κορυφή της κρατικής ηγεσίας. Όσοι κρινόταν ότι μπορούσαν να απειλήσουν το καθεστώς διώκονταν ανελέητα. Την περίοδο 1936-1938 εκτελέστηκαν ως υπονομευτές του καθεστώτος, μετά από δίκες-παρωδίες, οι περισσότεροι από τους μπολσεβίκους ηγέτες που είχαν πάρει μέρος στην επανάσταση του 1917. Έτσι, το κομμουνιστικό κόμμα μετατράπηκε βαθμιαία σ' ένα συγκεντρωτικό μηχανισμό που απλώς υλοποιούσε τις αποφάσεις και λάτρευε τον ηγέτη του (προσωπολατρία). Τα φαινόμενα αυτά, που αποτελούσαν σαφώς στρεβλώσεις των θεωρητικών αρχών του μαρξισμού, έγιναν γνωστά αργότερα ως *σταλινισμός*.

Ο φασισμός στην Ιταλία Σε συνθήκες οξύτατης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης ιδρύθηκε το 1921 στην Ιταλία το *Εθνικό Φασιστικό* (από τη λατινική λέξη fascio: δέσμη, σύμβολο εξουσίας στην αρχαία Ρώμη) *Κόμμα* του *Μπενίτο Μουσολίνι*, το οποίο με εθνικιστικά και αντικαπιταλιστικά συνθήματα προσπαθούσε να προσελκύσει τους δυσαρεστημένους. Παράλληλα, ένοπλες ομάδες φασιστών, με την οικονομική ενίσχυση μεγαλογαιοκτημόνων και βιομηχάνων, άρχισαν να τρομοκρατούν και να δολοφονούν κομμουνιστές, σοσιαλιστές και συνδικαλιστές, ενώ ο Μουσολίνι προπαγάνδιζε την ανάγκη επιβολής δικτατορίας.

Στα τέλη Οκτωβρίου του 1922, ο Μουσολίνι και μερικές χιλιάδες οπαδοί του πραγματοποίησαν τη λεγόμενη «πορεία προς τη Ρώμη», μια παρωδία λαϊκής επανάστασης. Ο βασιλιάς Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ', αντί άλλης αντίδρασης, όρισε πρωθυπουργό τον Μουσολίνι, που κατάφερε, στα τέλη του 1926, να είναι, πλέον, απόλυτος κύριος της κατάστασης.

Το φασιστικό κράτος επιδίωκε τον απόλυτο έλεγχο (ολοκληρωτικό κράτος). Επικεφαλής ήταν ο *ντούτσε* (ηγέτης), όπως ονομάστηκε ο Μουσολίνι. Το μόνο νόμιμο κόμμα ήταν το φασιστικό, ενώ οι πιο επικίνδυνοι πολιτικοί φυλακίστηκαν ή δολοφονήθηκαν. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη χειραγώγηση της νεολαίας τόσο με τον έλεγχο της εκπαίδευσης όσο και με την υποχρεωτική ένταξη στη φασιστική νεολαία. Οι επαγγελματικές ενώσεις και τα εργατικά συνδικάτα αντικαταστάθηκαν από συντεχνίες ελεγχόμενες από το φασιστικό κόμμα. Επιπλέον, μέσω του Τύπου, του ραδιοφώνου και του αθλητισμού το καθεστώς προπαγάνδιζε επιθετικά τα φασιστικά ιδεώδη.

1. Ο Μουσολίνι (στο κέντρο, με κοστούμι) επικεφαλής της φασιστικής «πορείας προς τη Ρώμη».

1. Ο Μουσολίνι παρουσιάζει το πολιτικό του όραμα, τον φασισμό

[...] Η πειθαρχία πρέπει να γίνεται αποδεκτή. Όταν δεν γίνεται αποδεκτή πρέπει να επιβάλλεται. [...] Ο Φασισμός απορρίπτει στη Δημοκρατία το κατά συνθήκη ψεύδος της πολιτικής ισότητας, το πνεύμα της συλλογικής ανευθυνότητας και το μύθο της ευτυχίας και της προόδου επ' αόριστον [...] Σήμερα ο φιλελευθερισμός είναι έτοιμος να κλείσει τις πύλες του εγκαταλειμμένου ναού του [...] Να γιατί όλοι οι πολιτικοί πειραματισμοί του σύγχρονου κόσμου είναι αντιφιλελεύθεροι και η επιθυμία να εξοριστούν από την ιστορία είναι εξόχως γελοία [...]. Ετούτος ο αιώνας είναι ο αιώνας της εξουσίας, [...], ένας φασιστικός αιώνας.

B. Mussolini, *Le Fascisme*, Παρίσι 1933, σ. 17-18.

2. Ξανθά Γερμανόπουλα εμφανίζονται να χαίρονται καθώς Εβραιόπουλα μαζί με τον δάσκαλό τους (αποδίδονται σαν καρικατούρες) διώχνονται από σχολείο (εικόνα από σχολικό βιβλίο της ναζιστικής Γερμανίας).

2. Η κρίση ωθεί ένα Γερμανό εργάτη στο ναζιστικό κόμμα του Χίτλερ

Χιλιάδες εργοστάσια έκλεισαν τις πόρτες τους. Η πείνα ήταν ο καθημερινός σύντροφος του Γερμανού εργαζομένου. Επιπλέον, υπήρχε η τεχνητή έλλειψη, την οποία δημιούργησαν οι Εβραίοι και η οποία ανάγκαζε τους εργαζομένους να τρέχουν [...] παρακαλώντας τους αγρότες για λίγη τροφή [...]. Η κυβέρνηση πήρε μέτρα ενάντια στο λαό, έτσι ώστε ένας έντιμος εργαζόμενος έπρεπε να καταφύγει στην κλοπή για να βρει τροφή [...]. Όλοι οι συμπολίτες μου, με την εξαίρεση των κομμουνιστών, ποθούσαν να έρθουν καλύτερες μέρες. Όσο για μένα, όπως και πολλοί άλλοι, είχα χάσει ό,τι είχα και δεν είχα μέσα σ' αυτές τις αντίξοες οικονομικές συνθήκες. Και έτσι, στις αρχές του 1930, εντάχθηκα στο Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα [το ναζιστικό κόμμα του Χίτλερ].

Ian Kershaw, *Χίτλερ 1936-1945: Νέμεσις*, μτφρ. Γρ. Ν. Κονδύλης, Scripta, Αθήνα 2001, σ. 357.

Ο ναζισμός στη Γερμανία Στη μεσοπολεμική Γερμανία, διάφορες οργανώσεις υποστήριζαν την αντικατάσταση της δημοκρατίας από μια «Νέα Τάξη», όπου οι Γερμανοί θα είχαν την πιο σεβαστή θέση. Μια από αυτές ήταν και το *Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα* (ναζιστικό κόμμα), που είχε ιδρυθεί το 1919. Ένα από τα πρώτα μέλη του ήταν και ο άσημος τότε *Αδόλφος Χίτλερ*. Κερδίζοντας οπαδούς από τα κοινωνικά στρώματα που είχαν πληγεί περισσότερο (αγρότες, μικροαστοί, άνεργοι), το ναζιστικό κόμμα ισχυροποιήθηκε την ίδια στιγμή που ενισχυόταν και το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας. Σε αυτές τις συνθήκες, μια μερίδα ισχυρών Γερμανών κεφαλαιούχων αποφάσισε να υποστηρίξει τον Χίτλερ, για να αντιμετωπίσει τους κομμουνιστές, ελπίζοντας ότι αργότερα θα απαλλασσόταν εύκολα από αυτόν. Στις εκλογές του 1932 οι ναζί συγκέντρωσαν το 37,4% των ψήφων και τον Ιανουάριο του 1933 ο Χίτλερ έγινε καγκελάριος (πρωθυπουργός) της Γερμανίας.

Λίγο αργότερα οι ναζί πυρπόλησαν τη γερμανική Βουλή (Ράιχσταγκ) αποδίδοντας το γεγονός στους κομμουνιστές. Αμέσως προχώρησαν σε συλλήψεις χιλιάδων κομμουνιστών και σοσιαλιστών, ενώ το Ράιχσταγκ έθεσε εκτός νόμου όλους τους κομμουνιστές βουλευτές και παραχώρησε στον Χίτλερ απόλυτες εξουσίες για τέσσερα χρόνια. Λίγο αργότερα, ο Χίτλερ ανέλαβε και τη θέση του αρχηγού του κράτους και ονομάστηκε *φύρερ* (οδηγός, ηγέτης).

Παράλληλα, οι ναζί διέλυσαν όλα τα πολιτικά κόμματα, εκτός από το ναζιστικό. Όπως ακριβώς στην Ιταλία, η νεολαία χειραγωγούνταν και η προπαγάνδα οργίαζε. Επιπλέον, οι ναζί οργάνωναν συγκεντρώσεις εκατομμυρίων ανθρώπων για να φανατίσουν τον γερμανικό λαό. Τα βιβλία που δεν ήταν αρεστά καίγονταν δημοσίως και πολλοί διανοούμενοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τη Γερμανία (π.χ. Αϊνστάιν, Μπρεχτ κ.ά.). Εφαρμόζοντας επιθετική ρατσιστική πολιτική, οι ναζί περιόρισαν ή εξόντωσαν όλους όσοι ήταν διαφορετικοί (πολιτικοί αντίπαλοι, τσιγγάνοι, ομοφυλόφιλοι). Με ιδιαίτερη επιθετικότητα αντιμετωπίστηκαν οι Εβραίοι, οι οποίοι υποχρεώθηκαν να κυκλοφορούν φορώντας ένα κίτρινο άστρο.

Φασισμός και δημοκρατία στην υπόλοιπη Ευρώπη Μέχρι τα τέλη του Μεσοπολέμου επιβλήθηκαν καθεστώτα φασιστικού τύπου σε Ισπανία, Πορτογαλία, Αυστρία, Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα, Βουλγαρία, Ρουμανία, Πολωνία και Λιθουανία. Ως αντίδραση δημιουργήθηκαν σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες συμμαχίες φιλελεύθερων και αριστερών κομμάτων, τα *λαϊκά μέτωπα*. Κυβερνήσεις λαϊκών μετώπων επικράτησαν για λίγο στη Γαλλία και στην Ισπανία, αλλά έχασαν την εξουσία, στην πρώτη μετά από εκλογές και στη δεύτερη μετά από εμφύλιο πόλεμο με τους φασίστες του στρατηγού Φράνκο (1936-1939).

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...δείτε κινηματογραφικές ταινίες

- ✓ Τσάρλι Τσάπλιν, ***Ο μεγάλος δικτάτωρ*** (1940). Μια κωμικοτραγική παρουσίαση του ναζισμού.
- ✓ Μπερνάρντο Μπερτολούτσι, ***1900*** (1976). Η Ιταλία κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 2, να παρουσιάσετε σε σύντομο κείμενο τις συνθήκες που ευνόησαν την επικράτηση του ναζισμού στη μεσοπολεμική Γερμανία.
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να δείτε την ταινία του Τσάρλι Τσάπλιν *Ο μεγάλος δικτάτωρ* και κατόπιν να τη συζητήσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 43

Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936

Η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία Μετά τον μικρασιατικό πόλεμο και καθώς μεγάλη μερίδα της ελληνικής κοινωνίας απέδιδε σοβαρές ευθύνες στη μοναρχία για την ήττα τέθηκε ξανά το ζήτημα του πολιτεύματος. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, πρωθυπουργός μετά τις εκλογές του Δεκεμβρίου 1923, πρότεινε την ανακήρυξη αβασίλευτης δημοκρατίας. Πράγματι, στις 25 Μαρτίου 1924, η Βουλή με ψήφισμα ανακήρυξε τη Δημοκρατία, απόφαση που επικυρώθηκε με δημοψήφισμα (13 Απριλίου 1924). Έτσι, ανακηρύχθηκε η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία (1828-1832: πρώτη περίοδος αβασίλευτου πολιτεύματος στην Ελλάδα).

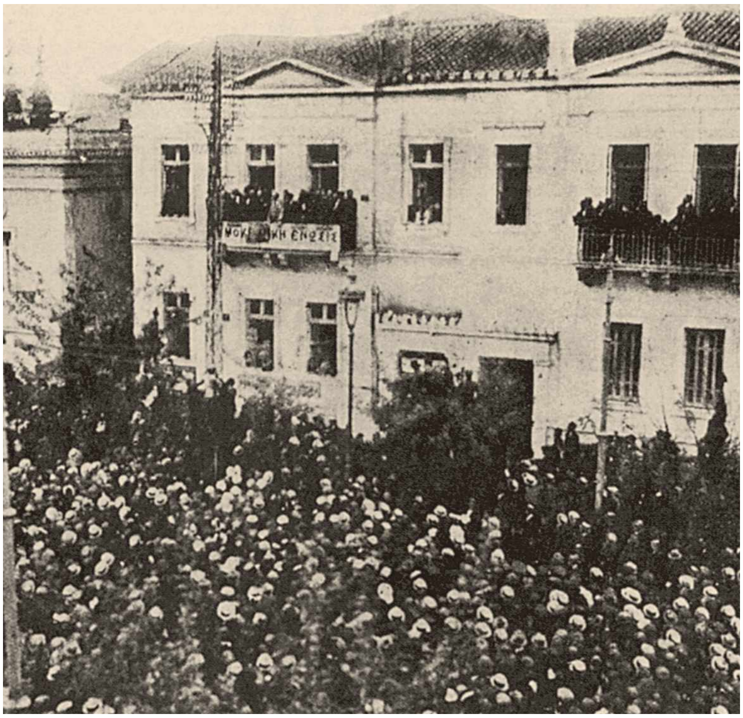

1. Πανηγυρισμοί για την ανακήρυξη της δημοκρατίας, Αθήνα, 25 Μαρτίου 1924.

1. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου υπερασπίζεται την αβασίλευτη δημοκρατία

Η Δημοκρατία είναι το φυσικόν και ευτυχές τέρμα ενός μακρού εσωτερικού αγώνος τον οποίον κατέστησεν αναπότρεπτον η καταπάτησις των λαϊκών ελευθεριών, η αθέτησις των διεθνών μας υποχρεώσεων, η περιφρόνησις των εθνικών δικαίων. Κύρια πηγή των κακών τούτων, τα οποία απέληξαν εις την εθνικήν συμφοράν, υπήρξαν η αθέμιτος εκμετάλλευσις του βασιλικού θεσμού, θεσμού απηρχαιωμένου, εις τον οποίον επί πλέον εδόθη μεσαιωνικόν περιεχόμενον. Με την Δημοκρατίαν αποδίδεται η Ελλάς εις τους Έλληνας, ασφαλίζονται αι ελευθερίαι των, ικανοποιείται η τιμή του περιφρονηθέντος Έθνους και επιβάλλεται εις όλους ως υπέρτατος νόμος η υποταγή ενός εκάστου εις την σωτηρίαν, εις το συμφέρον του συνόλου.

Προγραμματικές δηλώσεις του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Παπαναστασίου, 24 Μαρτίου 1924.
Πηγή: Αλ. Παπαναστασίου, *Μελέτες, λόγοι, άρθρα*, σ. 381.

2. Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο

Στις παραμονές και τα πρώτα χρόνια από την ίδρυση της ΓΣΕΕ, το κύριο χαρακτηριστικό του συνδικαλιστικού κινήματος ήταν αφενός η επέκτασή του σε νέους κλάδους και η αριθμητική του ανάπτυξη, και αφετέρου η δυσανάλογα αδύναμη οργανωτική του μορφή. Η ΓΣΕΕ, ως τριτοβάθμια οργάνωση του συνδικαλιστικού κινήματος, δεν προήλθε ως φυσικό επακόλουθο και επιστέγασμα της ανάπτυξης των δύο προηγούμενων βαθμίδων. Από την άποψη αυτή ήταν μετέωρη – αισθανόταν περισσότερο τους ανέμους που έπνεαν στις κορυφές της πολιτικής παρά τους κραδασμούς της βάσης. Η συμμετοχή όμως των αρχέγονων ελληνικών σωματείων στην ίδρυση μιας εθνικής συνομοσπονδίας είχε και μια άλλη σημασία: Οι εργάτες αυτοί αναγνώριζαν τον εαυτό τους όχι με κριτήριο το επάγγελμά τους αλλά με έναν όρο που εμπεριείχε την πολιτική του χρήση. Αναγνωρίζονταν ως ιδιαίτερη τάξη.

Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993, σ. 105.

Η περίοδος 1924-1928 Το νέο πολίτευμα ήταν ευάλωτο. Για μεγάλο διάστημα επικρατούσε κυβερνητική αστάθεια, ενώ διάφοροι στρατιωτικοί, επηρεασμένοι από την άνοδο του φασισμού στην Ιταλία, εκδήλωναν ανοιχτά την προτίμησή τους σε αυταρχικές, δικτατορικές λύσεις.

Παράλληλα, ενισχυόταν το εργατικό κίνημα. Το 1918 ιδρύθηκε μια πανελλαδική εργατική οργάνωση, η *Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος* (ΓΣΕΕ) και σχεδόν ταυτόχρονα το *Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος* (ΣΕΚΕ), που μετονομάστηκε, το 1924, σε *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας* (ΚΚΕ).

Σε αυτές τις συνθήκες, ένας φιλόδοξος αξιωματικός, ο Θεόδωρος Πάγκαλος, επέβαλε, το 1925, δικτατορία. Όμως, η κοινή αντίθεση των

κομμάτων και η καταστροφική εκ μέρους του διαχείριση της οικονομίας και της εξωτερικής πολιτικής οδήγησαν σύντομα στην ανατροπή του από έναν άλλο στρατιωτικό, τον Γεώργιο Κονδύλη.

Ο Κονδύλης, πιεζόμενος από την αυθόρμητη αγανάκτηση πολιτών όλων των πολιτικών αποχρώσεων, προκήρυξε εκλογές, οι οποίες οδήγησαν στον σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης όλων των κομμάτων, εκτός του ΚΚΕ. Η κυβέρνηση αυτή εισηγήθηκε την ψήφιση του δημοκρατικού συντάγματος του 1927.

Η βενιζελική τετραετία 1928-1932 Στις εκλογές του 1928 το κόμμα των Φιλελευθέρων με επικεφαλής τον Ελευθέριο Βενιζέλο εξασφάλισε την πλειοψηφία. Κύριοι άξονες του προγράμματός του ήταν η οικονομική ανάπτυξη και η εδραίωση της δημοκρατίας. Ακόμη, σχεδιάστηκε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση βασισμένη στην ενίσχυση της υποχρεωτικής πρωτοβάθμιας και της τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης, στην εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στα γυμνάσια και στην κατασκευή πολλών νέων σχολείων. Στην εξωτερική πολιτική επιδιώχθηκε η προσέγγιση με τις γειτονικές χώρες και το 1930 υπογράφτηκε ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας.

Το 1929 ψηφίστηκε, με πρόταση των Φιλελευθέρων, νόμος που έδινε στο κράτος την εξουσία να τιμωρεί (σύλληψη, απόλυση) οποιονδήποτε θεωρούσε ότι προωθούσε «ιδέες που υποστήριζαν τη βίαιη ανατροπή της κοινωνικής τάξης». Ο νόμος αυτός, γνωστός ως «ιδιώνυμο», χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιηθούν οι διώξεις εναντίον των κομμουνιστών και όλων όσοι συμμετείχαν σε κοινωνικούς αγώνες. Παρόμοιοι νόμοι είχαν ψηφιστεί εκείνη την εποχή και από άλλα καθεστώτα στην Ευρώπη που προσπαθούσαν, και με αυτό τον τρόπο, να ανακόψουν τη διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών.

Τελικά, η διεθνής οικονομική κρίση του 1929 και οι σοβαρές επιπτώσεις της στην Ελλάδα υποχρέωσαν τον Βενιζέλο να κηρύξει, το 1932, την Ελλάδα σε πτώχευση και να προκηρύξει εκλογές.

Το Λαϊκό κόμμα στην εξουσία (1933) Στις εκλογές που έγιναν στις 5 Μαρτίου 1933 επικράτησαν τα αντιβενιζελικά κόμματα. Τη νύχτα των εκλογών, ωστόσο, επιχειρήθηκε από βενιζελικούς αξιωματικούς πραξικόπημα που απέτυχε. Αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον ηγέτη του Λαϊκού κόμματος Παναγή Τσαλδάρη, η πολιτική κρίση κλιμακώθηκε, με αποκορύφωμα την εκδήλωση δολοφονικής επίθεσης κατά του Βενιζέλου.

Το κίνημα του 1935 και η παλινόρθωση της βασιλείας Ύστερα από μια περίοδο μεγάλης πολιτικής έντασης, εκδηλώθηκε από βενιζελικούς αξιωματικούς νέο κίνημα την 1η Μαρτίου 1935, το οποίο κατέστειλε ο υπουργός Στρατιωτικών Γ. Κονδύλης. Ακολούθησαν διώξεις και εκτελέσεις βενιζελικών. Τελικά ο Κονδύλης ανέτρεψε τον Τσαλδάρη, επέβαλε δικτατορία και προχώρησε στην παλινόρθωση της μοναρχίας (Νοέμβριος 1935).

Μετά την παλινόρθωση Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, ο Γεώργιος Β΄ παραμέρισε τον Κονδύλη και χορήγησε αμνηστία στους πολιτικούς που είχαν κατηγορηθεί για το κίνημα του 1935. Στις εκλογές που έγιναν το 1936, βασιλικοί και βενιζελικοί αναδείχθηκαν ισοδύναμοι, με αποτέλεσμα το ΚΚΕ, που είχε εκλέξει 15 βουλευτές, να παίζει ρόλο ρυθμιστή. Τότε ο Γεώργιος Β΄ διόρισε πρωθυπουργό τον γνωστό για τις αντιδημοκρατικές του ιδέες Ιωάννη Μεταξά. Η πρωθυπουργοποίησή του αλλά και η όξυνση της οικονομικής κρίσης προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις, με αποκορύφωμα τις αιματηρές διαδηλώσεις της Θεσσαλονίκης τον Μάιο του 1936. Με πρόσχημα τα γεγονότα αυτά και επικαλούμενοι «κομμουνιστικό κίνδυνο», ο Γεώργιος Β΄ και ο Μεταξάς κήρυξαν δικτατορία στις 4 Αυγούστου 1936, παραμονή εικοσιτετράωρης γενικής απεργίας.

Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου (1936) Όνειρο του Ι. Μεταξά ήταν η δημιουργία στην Ελλάδα ενός καθεστώτος κατά τα πρότυπα της φασιστικής Ιταλίας και της ναζιστικής Γερμανίας. Όμως, μαζικό φασιστικό κόμμα στην Ελλάδα δεν υπήρχε. Ο δικτάτορας δοκίμασε να αναπληρώσει το κενό με τη δημιουργία της *Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας* (ΕΟΝ), αλλά ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος διέκοψε την προσπάθειά του.

***2. Θεσσαλονίκη, Μάιος 1936: Μάνα πάνω από τον νεκρό διαδηλωτή γιο της. Η εικόνα αυτή ενέπνευσε στον ποιητή Γ. Ρίτσο το ποίημα* Επιτάφιος.**

Παράλληλα, προσπάθησε να προσεταιριστεί τους αγρότες και τους εργάτες τόσο με συστηματική προπαγάνδα όσο και με τη λήψη ορισμένων κοινωνικών μέτρων [ρύθμιση αγροτικών χρεών, λειτουργία του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ)]. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, ωστόσο, δεν απέκτησε ποτέ ισχυρή κοινωνική στήριξη. Υπό την έννοια αυτή διέφερε από τον φασισμό και από τον ναζισμό. Ο Μεταξάς περιορίστηκε στην οργάνωση ενός αυταρχικού κράτους που καταδίωξε τους αντιπάλους του, ιδίως τους κομμουνιστές.

Τέλος, σε ό,τι αφορά τη διεθνή θέση της Ελλάδας, ο Μεταξάς, κάτω από την καθοριστική επιρροή του βασιλιά Γεώργιου Β′, προσανατολίστηκε εξαρχής προς τη Μ. Βρετανία, εκτιμώντας ότι σε περίπτωση πολέμου αυτή θα ήταν ο νικητής.

3. Παρέλαση της μεταξικής Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας (ΕΟΝ).

3. Οι αντικοινοβουλευτικές απόψεις του Ιωάννη Μεταξά

[...] Συνεπώς δι' ημάς τους Έλληνας, το πρόβλημα δεν είναι πώς θα μείνωμεν εις τον κοινοβουλευτισμόν, αλλά διά ποίας θύρας θα εξέλθωμεν εξ αυτού. Διά της θύρας του κομμουνισμού ή διά της θύρας του εθνικού κράτους [...].

Συνέντευξη στην εφημερίδα *Καθημερινή*, 6 Ιανουαρίου 1934.

Πηγή: Σπ. Λιναρδάτος, *Η 4η Αυγούστου* (1967), σ. 11.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ Γιώργος Θεοτοκάς, ***Αργώ*** (1933).
Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου μέσα από τις αναζητήσεις μιας ομάδας νέων.

✓ Γιάννης Ρίτσος, ***Επιτάφιος*** (1936).
Ποίημα εμπνευσμένο από τα γεγονότα του Μαΐου του 1936 στη Θεσσαλονίκη.

...ακούστε μουσική

✓ Γιάννης Ρίτσος (ποίηση), Μίκης Θεοδωράκης (μουσική), ***Επιτάφιος-Επιφάνεια*** (1964).
Μελοποίηση του ομώνυμου ποιήματος. Ακούστε, επίσης, τη μελοποίηση του *Επιτάφιου* από τον Σταύρο Ξαρχάκο.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποιο ήταν, κατά τη γνώμη σας, το κύριο γνώρισμα της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου; Να τεκμηριώσετε τη θέση σας.
2. Ποια κύρια διαφορά παρουσίαζε η δικτατορία της 4ης Αυγούστου από τον ιταλικό φασισμό και τον γερμανικό ναζισμό;
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Το ποίημα του Γ. Ρίτσου *Επιτάφιος* είναι εμπνευσμένο από τα γεγονότα του Μαΐου του 1936 στη Θεσσαλονίκη. Να το διαβάσετε, να ακούσετε τη μελοποίησή του από τον Μίκη Θεοδωράκη (ή τον Σταύρο Ξαρχάκο) και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 44

Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο

Ένα από τα σημαντικότερα θέματα που είχε να αντιμετωπίσει η ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου ήταν το προσφυγικό ζήτημα, δηλαδή η στέγαση και η επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων.

Το ελληνικό κράτος απευθύνθηκε στην Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ), η οποία βοήθησε την Ελλάδα να συνάψει δάνειο και ίδρυσε την *Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων* (ΕΑΠ), έναν αυτόνομο οργανισμό που θα δρούσε με τη συνεργασία του ελληνικού κράτους. Η ΕΑΠ λειτούργησε από το 1923 έως το 1930 και ασχολήθηκε κυρίως με την αποκατάσταση των προσφύγων στην ύπαιθρο. Περίπου 750.000 πρόσφυγες οδηγήθηκαν στη Μακεδονία και στη Θράκη, γιατί εκεί υπήρχαν διαθέσιμες γαίες αλλά και για να εξασφαλιστεί η αριθμητική υπεροχή του ελληνικού στοιχείου σε αυτές τις περιοχές.

Η αποκατάσταση των προσφύγων στις πόλεις ήταν κυρίως έργο του ελληνικού κράτους, που δημιούργησε προσφυγικούς συνοικισμούς (Καισαριανή, Βύρωνας, Νέα Ιωνία στην Αθήνα και Κοκκινιά στον Πειραιά). Οι πλούσιοι πρόσφυγες προτίμησαν περιοχές της αρεσκείας τους (Νέα Σμύρνη, Καλλίπολη του Πειραιά). Τέλος, όσοι φτωχοί πρόσφυγες δεν εξασφάλισαν κάποια από τις κατοικίες που έδινε το κράτος συνέχισαν να μένουν για πολλά χρόνια σε άθλια οικήματα στους προσφυγικούς συνοικισμούς.

Παρά τα κρατικά μέτρα, τα προβλήματα δεν έλειπαν, καθώς συχνά η στάση των γηγενών Ελλήνων απέναντι στους πρόσφυγες ήταν αρνητική. Οι πρόσφυγες πήραν γη που πολλοί γηγενείς θεωρούσαν δική τους και πρόσφεραν την εργασία τους φτηνά πιέζοντας προς τα κάτω τις αμοιβές και των ντόπιων. Ακόμη, οι πρόσφυγες ήταν στη συντριπτική τους πλειονότητα βενιζελικοί κι αυτό τους έφερνε σε αντίθεση με την αντιβενιζελική Παλαιά Ελλάδα. Τέλος, πολλοί γηγενείς θεωρούσαν τους πρόσφυγες παράδοξους, καθώς είχαν πρωτάκουστα ονόματα, έτρωγαν άγνωστα φαγητά και οι γυναίκες τους εργάζονταν σε ξένες δουλειές. Το αποτέλεσμα ήταν η λέξη «πρόσφυγας» να είναι για χρόνια απαξιωτικός χαρακτηρισμός μεταξύ των γηγενών Ελλήνων.

Πάντως, η άφιξη των προσφύγων σφράγισε τη νεοελληνική κοινωνία.

Σε πολιτικό επίπεδο, η συγκέντρωση της πλειονότητας των Ελλήνων μέσα στα όρια της Ελλάδας σήμανε την εγκατάλειψη της Μεγάλης Ιδέας. Χάρη στην εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και στη Θράκη ενισχύθηκε όχι μόνο η ελληνική παρουσία σε αυτές τις περιοχές αλλά και η εθνική ομοιογένεια της Ελλάδας. Πολιτικά, οι πρόσφυγες τάχθηκαν στον χώρο του βενιζελισμού. Αργότερα, αρκετοί από αυτούς έγιναν σοσιαλιστές και κομμουνιστές και διακρίθηκαν στους κοινωνικούς αγώνες.

1. Προσφυγικός καταυλισμός στην Κοκκινιά (σημερινή Νίκαια του Πειραιά) το 1929.

1. Ο αγώνας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα

Όλη αυτή η περιοχή λέγεται ανέκαθεν Ανάβυσσος. [...] Το τι τραβούσαμε δε λέγεται. Ούτε ο Χριστός δεν υπόφερε έτσι. [...] Νερό δεν είχαμε. Ψωμί αγοράζαμε από το Λαύριο. Έπρεπε να το παραγγείλουμε και να το πληρώσουμε μια μέρα πιο μπροστά. Την άλλη μέρα μας το έφερναν με τα γαϊδούρια, μπαγιάτικο και κομματιασμένο. Οι ντόπιοι αλβανόφωνοι Καλυβιώτες που είχαν χτήματα στην Ανάβυσσο μας έβριζαν Τούρκους. Θέλαμε ένα τσαμπί σταφύλι να δροσιστούμε και δε μας έδιναν [...]. Από το 1926 ως το 1927 ζευγαρίζαμε στους ελαιώνες του Μελισσουργού. Το 1928 ο τσιφλικούχος αυτός μας απαγόρεψε την καλλιέργεια. Διαμαρτυρηθήκαμε όλοι με τα γυναικόπαιδα μαζί. Ο τσιφλικούχος έφερε χωροφύλακες από το Λαύριο και το Κορωπί και μας χτύπησαν. Μ' έβαλαν κι εμένα φυλακή.

Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος 230.

Σε οικονομικό επίπεδο, η αγροτική οικονομία αναζωογονήθηκε, καθώς οι πρόσφυγες αξιοποίησαν ακαλλιέργητες εκτάσεις εφαρμόζοντας και νέες καλλιεργητικές μεθόδους. Η συγκέντρωση πολλών από αυτούς στα αστικά κέντρα πρόσφερε νέες δυνατότητες στο εμπόριο και στη βιομηχανία. Οι περισσότεροι γνώριζαν κάποια τέχνη και, έχοντας μεγάλη ανάγκη από χρήματα, εργάζονταν ακόμη και με χαμηλές αμοιβές. Όσοι διέθεταν κεφάλαιο ασχολήθηκαν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία, όπου αρκετοί διέπρεψαν.

Σε κοινωνικό επίπεδο οι πρόσφυγες έφεραν στην κοινωνία της Ελλάδας τον τρόπο ζωής τους, τις συνήθειές τους, τη μουσική τους (ρεμπέτικο τραγούδι), την κουζίνα τους. Καθώς πολλές από τις γυναίκες πρόσφυγες υποχρεώθηκαν να εργαστούν και αρκετές από τις γηγενείς έκαναν το ίδιο, τα στερεότυπα που ήθελαν τη γυναίκα κλεισμένη στο σπίτι και υποχείριο του άντρα άρχισαν να κλονίζονται.

Τέλος, οι πρόσφυγες έδωσαν νέα πνοή στα Γράμματα και στις Τέχνες. Σημαντικοί λογοτέχνες, όπως ο Γιώργος Σεφέρης (Νόμπελ Λογοτεχνίας 1963), ο Ηλίας Βενέζης, ο Κοσμάς Πολίτης, ο Στρατής Δούκας και η Διδώ Σωτηρίου, ήταν Μικρασιάτες.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ Ηλίας Βενέζης, ***Γαλήνη*** (1939).

✓ Διδώ Σωτηρίου, ***Οι νεκροί περιμένουν*** (1959).

Γλαφυρές αφηγήσεις της προσπάθειας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα.

2. Γυναίκες πρόσφυγες εργάζονται σε νηματουργείο.

2. Η αντίθεση γηγενών-προσφύγων

Η εντονότατη αντίθεση γηγενών και προσφύγων διαχέεται σ' όλον τον ελλαδικό χώρο [...] Οι άνθρωποι που μόλις διασώθηκαν από την τουρκική σφαγή αποκαλούνται «τουρκόσποροι» και «γιαουρτοβαφτισμένοι» [επειδή συνήθιζαν να τρώνε γιαούρτι]. Η λέξη «Σμυρνιά» από προσδιοριστική της γυναικείας μικρασιατικής καταγωγής, γίνεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο συνώνυμη της πόρνης. [...] Η λέξη «πρόσφυγας» διαχέεται στον κοινωνικό ιστό με τον πιο υποτιμητικό τρόπο [...]. Το «ρατσισμό» αυτό προσπαθούν να εκμεταλλευτούν οι φασιστοειδείς κινήσεις που [...] απαιτούν [...] να επιβληθεί στους πρόσφυγες να φορέσουν [...] κίτρινα περιβραχιόνια για να τους διακρίνουν και να τους αποφεύγουν οι [...] Έλληνες.

Ά. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία, 1924-1935*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 223-228.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Κατά μια εκτίμηση, η Ελλάδα χωρίς τους πρόσφυγες θα ήταν σήμερα μια άλλη χώρα. Συμφωνείτε ή διαφωνείτε; Να τεκμηριώσετε τη θέση σας.
2. Αφού μελετήσετε τις πηγές 1 και 2, να καταγράψετε και να σχολιάσετε τους παράγοντες έντασης μεταξύ γηγενών και προσφύγων όπως παρουσιάζονται στα κείμενα.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Πρόσφυγες και ρεμπέτικο τραγούδι.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

✓ το 1929 ξέσπασε στις ΗΠΑ οικονομική κρίση που έπληξε σχεδόν όλο τον κόσμο

✓ η κρίση οδήγησε πολλούς στην αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων πολιτικής οργάνωσης

✓ μια από αυτές ήταν το καθεστώς που οικοδομούνταν στη Σοβιετική Ένωση

✓ μια άλλη ήταν τα καθεστώτα φασιστικού τύπου (Ιταλία, Γερμανία)

✓ στην Ελλάδα η νεαρή δημοκρατία (1924) ανατράπηκε το 1935 (Παλινόρθωση)

✓ οι πρόσφυγες έδωσαν στην Ελλάδα σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:
✓ τα προμηνύματα και τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου
✓ τα κύρια στρατιωτικά γεγονότα και την έκβαση του πολέμου
✓ την εμπλοκή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο
✓ την περίοδο της Κατοχής και την ανάπτυξη του ελληνικού κινήματος αντίστασης
✓ τις υλικές και ηθικές επιπτώσεις του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα
✓ την ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, τη λειτουργία και τους σκοπούς του.

ΕΝΟΤΗΤΑ 45

Τα προμηνύματα και τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου

Τα **προμηνύματα του πολέμου** πύκνωναν από τις αρχές της δεκαετίας του 1930. Το 1931, η Ιαπωνία, ισχυρή δύναμη στην Άπω Ανατολή, κατέλαβε την κινεζική επαρχία της Μαντζουρίας. Το 1934, η χιτλερική Γερμανία εγκατέλειψε την Κοινωνία των Εθνών και στη συνέχεια επανέφερε την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία (1935) παραβιάζοντας τη συνθήκη των Βερσαλιών. Όχι λιγότερο επιθετική η φασιστική Ιταλία, αφού κατέλαβε την Αιθιοπία (1936), αποχώρησε και αυτή από την Κοινωνία των Εθνών (1936). Η τελευταία αδράνησε, ουσιαστικά, απέναντι στις προκλήσεις τόσο της Γερμανίας όσο και της Ιταλίας.

1. Δημοκρατικοί εθελοντές σε οδόφραγμα της Μαδρίτης μάχονται εναντίον φασιστών την εποχή του ισπανικού εμφύλιου πολέμου (1936-1939).

Το 1936, η Γερμανία, παραβιάζοντας και πάλι τη συνθήκη των Βερσαλιών, κατέλαβε την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της Ρηνανίας, επιλογή που επιδοκίμασε ο Μουσολίνι. Τον ίδιο χρόνο, Γερμανία και Ιταλία συμμετείχαν στον εμφύλιο πόλεμο της Ισπανίας (1936-1939) βοηθώντας τον φασίστα στρατηγό Φράνκο να νικήσει τις δυνάμεις της νόμιμης δημοκρατικής κυβέρνησης της χώρας. Ακριβώς την ίδια εποχή, Χίτλερ και Μουσολίνι σύναψαν συμμαχία που έγινε γνωστή ως *Άξονας Ρώμης-Βερολίνου* (1936). Ακολούθησε η υπογραφή του *Αντιδιεθνιστικού Συμφώνου* από τη Γερμανία, την Ιταλία και την Ιαπωνία, το οποίο στόχευε στην καταπολέμηση του κομμουνισμού και στην υποστήριξη του φασισμού σε παγκόσμιο επίπεδο.

2. Αδόλφος Χίτλερ

Το 1938, η Γερμανία κατέλαβε-ενσωμάτωσε την Αυστρία δίχως να συναντήσει αντίσταση κι αφού είχαν προηγηθεί πιέσεις των Αυστριακών φασιστών στην κυβέρνησή τους. Λίγο αργότερα ο Χίτλερ, εκμεταλλευόμενος την παρουσία μιας ισχυρής γερμανικής μειονότητας, των Σουδητών, στη δυτική Τσεχοσλοβακία, άρχισε να απειλεί και αυτή τη χώρα. Η Βρετανία και η Γαλλία, ωστόσο, αποφάσισαν να ακολουθήσουν «πολιτική κατευνασμού»,

3. Ενθουσιασμένοι Λονδρέζοι επευφημούν τον Τσάμπερλαιν (διακρίνεται στο παράθυρο πάνω δεξιά) μετά την υπογραφή της συμφωνίας του Μονάχου. Πολλοί στην Αγγλία –και όχι μόνο– πίστευαν ότι θυσιάζοντας την Τσεχοσλοβακία είχε εξασφαλιστεί η ειρήνη.

1. Αγγλικοί πανηγυρισμοί μετά τη συμφωνία του Μονάχου

Ας έχετε ήσυχη τη συνείδησή σας. Ας ευχαριστείτε τον Θεό. Ο λαός της Μεγάλης Βρετανίας και τα παιδιά σας είναι ασφαλείς. Οι άντρες σας και οι γιοι σας δεν θα πάνε στον πόλεμο. Η ειρήνη είναι μια νίκη για ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Αν πρέπει να υπάρχει κάποιος νικητής, ας επιλέξουμε τον Τσάμπερλαιν. Λόγω των επιτυχιών του πρωθυπουργού, εκατομμύρια οικογένειες και καρδιές είναι ανακουφισμένες και ευτυχισμένες. Του αξίζουν, λοιπόν, συγχαρητήρια. Και τώρα ας επιστρέψουμε στις δουλειές μας. Αρκετά μας ταλαιπώρησαν και μας σύγχυσαν οι απειλές που πλανιόνταν όλο αυτό τον καιρό πάνω από την ήπειρό μας.

Εφημερίδα *Daily Express*,
30 Σεπτεμβρίου 1938.
Πηγή:
www.spartacus.schoolnet.co.uk/

δηλαδή να υποχωρήσουν στις γερμανικές απαιτήσεις. Έτσι, στις 29-30 Σεπτεμβρίου 1938 οι πρωθυπουργοί της Βρετανίας Τσάμπερλαιν και της Γαλλίας Νταλαντιέ υπέγραψαν με τους Χίτλερ και Μουσολίνι τη *συμφωνία του Μονάχου,* με την οποία η Βρετανία και η Γαλλία αποδέχονταν την προσάρτηση της Δ. Τσεχοσλοβακίας (Βοημία) στη Γερμανία. Ενθαρρυμένος από την επιτυχία του ο Χίτλερ, προχώρησε αμέσως μετά στη διάλυση της Τσεχοσλοβακίας. Το 1939 η Βοημία προσαρτήθηκε από τη ναζιστική Γερμανία και η Σλοβακία (Α. Τσεχοσλοβακία) ανακηρύχθηκε ανεξάρτητη αλλά υπό γερμανική «προστασία» (γερμανικό προτεκτοράτο).

Παράλληλα, η Ιαπωνία είχε ξεκινήσει από το 1937 πόλεμο εναντίον της Κίνας, ενώ η φασιστική Ιταλία κατέλαβε την Αλβανία το 1939.

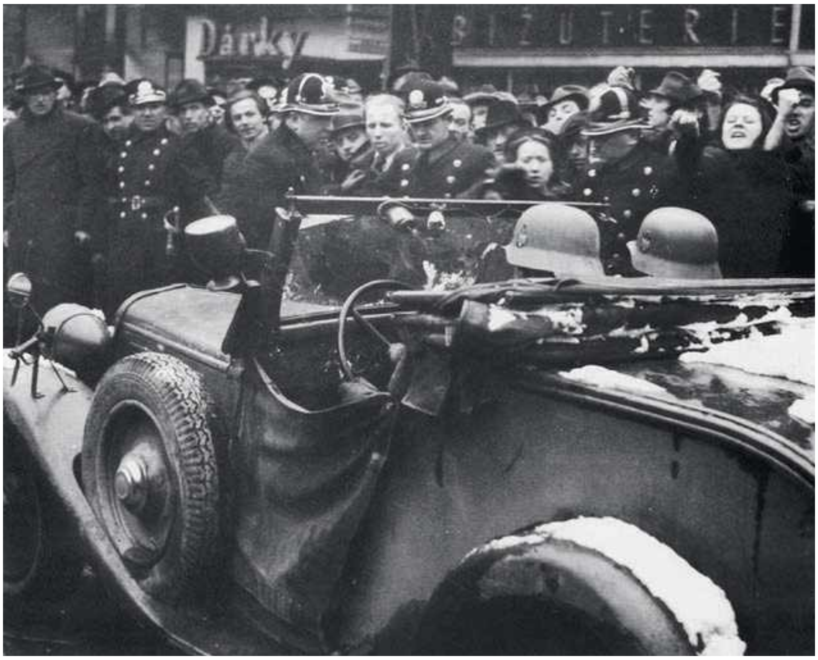

4. Οργισμένοι Τσέχοι παρακολουθούν ανήμποροι την είσοδο γερμανικών στρατευμάτων στην Πράγα στις 15 Μαρτίου 1939.

Μετά απ' όλα αυτά, ο Χίτλερ στράφηκε προς την Πολωνία. Οι εδαφικές διευθετήσεις του Α' Παγκόσμιου πολέμου είχαν δημιουργήσει ένα διάδρομο πολωνικών εδαφών που έτεμνε στα δύο τη βόρεια Γερμανία καταλήγοντας στο λιμάνι του Γκντάνσκ (Ντάντσιχ για τους Γερμανούς). Ο Χίτλερ, αξιοποιώντας την ύπαρξη πυκνών γερμανικών πληθυσμών στην περιοχή αυτή, απαίτησε την παραχώρησή της στη Γερμανία. Τότε, η Βρετανία και η Γαλλία τού ανακοίνωσαν ότι, αν προχωρούσε σε επίθεση εναντίον της Πολωνίας, θα κήρυτταν τον πόλεμο στη Γερμανία.

Τον Αύγουστο του 1939, ο Χίτλερ, εκμεταλλευόμενος το ότι Βρετανία, Γαλλία και Σοβιετική Ένωση απέτυχαν να συμφωνήσουν σε μια κοινή στάση απέναντί του και θέλοντας να εξασφαλίσει ότι η Γερμανία δεν θα δεχόταν επίθεση από τα ανατολικά, προχώρησε στην υπογραφή *συμφώνου μη επίθεσης* με τη Σοβιετική Ένωση (Σύμφωνο *Ρίμπεντροπ-Μολότοφ*, από τα ονόματα των υπουργών Εξωτερικών των δύο χωρών). Επιπλέον, οι δύο χώρες συμφώνησαν

2. Δύο σχόλια για το σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ

α. Σχόλιο του Ρίμπεντροπ, υπουργού Εξωτερικών της Γερμανίας

Το να επιδιώξουμε τη συνεννόηση με τη Ρωσία ήταν μια δική μου ιδέα [...] επειδή σκόπευα να δημιουργήσω ένα αντίβαρο στη Δύση αλλά και επειδή ήθελα να εξασφαλίσω τη ρωσική ουδετερότητα σε περίπτωση γερμανο-πολωνικής σύγκρουσης. [...] Ο Στάλιν μίλησε συνοπτικά, με ακρίβεια, χωρίς πολλά λόγια. Αλλά τα όσα είπε ήταν σαφή και πεντακάθαρα δείχνοντας ότι κι εκείνος επιθυμούσε τη συνεννόηση και τη διευθέτηση με τη Γερμανία. Ο Στάλιν είπε χαρακτηριστικά ότι, αν και για πολλά χρόνια είχαμε ανάμεσά μας «χυμένους κάδους βρομιάς», τώρα δεν υπήρχε κανένας λόγος για τον οποίο δεν θα έπρεπε να ξεπεράσουμε αυτή την αντιδικία μας.

Joachim von Ribbentrop, *Memoirs* (1953).

Πηγή: www.spartacus.schoolnet.co.uk/

β. Σχόλιο του Χρουστσιόφ, στενού συνεργάτη του Σοβιετικού ηγέτη Στάλιν

Ο Νικίτα Χρουστσιόφ, διάδοχος του Στάλιν στην ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης (1953-1964), συμμετείχε το 1939 στις συζητήσεις για την υπογραφή του συμφώνου Ρίμπεντροπ-Μολότοφ.

Πιστεύω ότι το σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ του 1939 ήταν ιστορικά αναπόφευκτο, δεδομένων των συνθηκών της εποχής, και ότι, σε τελική ανάλυση, υπήρξε χρήσιμο για τη Σοβιετική Ένωση. Ήταν όπως ένα τέχνασμα στο σκάκι: αν δεν είχαμε κάνει αυτή την κίνηση, ο πόλεμος θα είχε αρχίσει νωρίτερα, πράγμα που θα είχε πολλά μειονεκτήματα για μας. Ήταν πολύ δύσκολο για μας –ως κομμουνιστές, ως αντιφασίστες– να δεχτούμε την ιδέα της συμμαχίας με τη Γερμανία. Ήταν αρκετά δύσκολο για μας να δεχτούμε το παράδοξο οι ίδιοι. Από την πλευρά τους, οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν, επίσης, τη συνθήκη ως ελιγμό για να κερδίσουν χρόνο. Η πρόθεσή τους ήταν να διαιρέσουν και να νικήσουν τα έθνη που είχαν συμμαχήσει εναντίον της Γερμανίας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο και τα οποία θα μπορούσαν και πάλι να συμμαχήσουν εναντίον της. [...] Η συνθήκη που υπέγραψε με μας ήταν μια προσπάθεια να περιορίσει τον επερχόμενο πόλεμο σε ένα μέτωπο.

N. Khrushchev, *Remembers* (1971).

Πηγή: www.spartacus.schoolnet.co.uk/

ότι σε περίπτωση πολέμου εναντίον της Πολωνίας θα μοιράζονταν εδάφη της.

Στο πλαίσιο αυτό, τα **αίτια του Β' Παγκόσμιου πολέμου** πρέπει να αναζητηθούν:

– στους ταπεινωτικούς όρους που επιβλήθηκαν στα ηττημένα κράτη του Α' Παγκόσμιου πολέμου, με αποτέλεσμα να εξουθενωθούν οικονομικά και να θιγεί το εθνικό αίσθημα των λαών τους, ιδίως των Γερμανών

– στο ότι οι συνθήκες ειρήνης άφηναν ανικανοποίητα πιεστικά αιτήματα διαφόρων χωρών (π.χ. Ιταλία) και εθνοτήτων (π.χ. γερμανικές μειονότητες σε διάφορα κράτη)· όλοι αυτοί αναζητούσαν ευκαιρίες αναθεώρησης των συνθηκών

– στην οξύτατη οικονομική κρίση που μάστιζε την Ευρώπη και τον κόσμο, μετά το 1929, δημιουργώντας το έδαφος για τη δράση αυτόκλητων «σωτήρων», όπως ο Μουσολίνι και ο Χίτλερ, που επέβαλαν ολοκληρωτικά και επιθετικά καθεστώτα

– στον φόβο των δυτικών Δυνάμεων απέναντι στη Σοβιετική Ένωση, που τις έκανε να αντιμετωπίζουν για πολύ καιρό με αδράνεια, αν όχι με ικανοποίηση, την επιθετικότητα της ναζιστικής Γερμανίας, ελπίζοντας ότι θα μπορούσαν να τη χρησιμοποιήσουν ως ανάχωμα που θα εμπόδιζε την εξάπλωση της σοβιετικής επιρροής στην Ευρώπη

– στην αδυναμία της Κοινωνίας των Εθνών να λάβει οποιοδήποτε αποτελεσματικό μέτρο για την αποτροπή του επερχόμενου πολέμου.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να παρουσιάσετε το περιεχόμενο των όρων «Άξονας Ρώμης-Βερολίνου» και «πολιτική κατευνασμού».
2. Αφού μελετήσετε την πηγή 1 και την εικόνα 2, να δοκιμάσετε να ερμηνεύσετε την «πολιτική κατευνασμού» που ακολούθησαν η Μ. Βρετανία και η Γαλλία απέναντι στη ναζιστική Γερμανία.
3. Αφού μελετήσετε τις πηγές 2α και 2β, να καταγράψετε και να σχολιάσετε σε σύντομο κείμενο τα κίνητρα που ώθησαν Γερμανία και Σοβιετική Ένωση στην υπογραφή του συμφώνου Ρίμπεντροπ-Μολότοφ.

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος

Η αφορμή και η έκρηξη του πολέμου Ο πόλεμος που αργότερα ονομάστηκε Β΄ Παγκόσμιος ξεκίνησε με τη γερμανική εισβολή στην Πολωνία την 1η Σεπτεμβρίου 1939. Αμέσως, Βρετανία και Γαλλία κήρυξαν τον πόλεμο στη Γερμανία. Έτσι, ξεκίνησε, είκοσι χρόνια μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ένας νέος πόλεμος στην Ευρώπη ο οποίος έμελλε να αποδειχθεί πολύ πιο καταστροφικός.

Οι επιχειρήσεις στην Ευρώπη, 1939-1941 Η Γερμανία κατόρθωσε, μεταξύ 1939 και 1941, να ελέγξει το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης. Περίπου ένα μήνα μετά την έκρηξη του πολέμου, ο γερμανικός στρατός έλεγχε την Πολωνία, ενώ κάποια πολωνικά εδάφη στα ανατολικά είχαν καταληφθεί από τους Σοβιετικούς. Στη συνέχεια, εφαρμόζοντας την τακτική του πολέμου-αστραπή (Blitzkrieg), οι Γερμανοί κατέλαβαν τη Δανία, την Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, τη Νορβηγία και το Βέλγιο (Απρίλιος-Μάιος 1940), απ' όπου στράφηκαν εναντίον της Γαλ-

1. Η εξάπλωση της Γερμανίας και της Ιταλίας, 1934-1942.

λίας. Ο γαλλογερμανικός πόλεμος κράτησε μόνο δέκα ημέρες (5-14 Ιουνίου 1940). Μετά την ήττα και τη συνθηκολόγηση της Γαλλίας, ορισμένοι Γάλλοι με επικεφαλής τον στρατηγό Ντε Γκολ διέφυγαν στην Αγγλία, όπου και κήρυξαν την αντίσταση εναντίον των Γερμανών κατακτητών.

Επόμενος στόχος ήταν η Μ. Βρετανία. Η γερμανική αεροπορία βομβάρδισε μαζικά το Λονδίνο και άλλες αγγλικές πόλεις (Αύγουστος-Οκτώβριος 1940) προετοιμάζοντας μεγάλη απόβαση στο νησί. Όμως, ο βρετανικός λαός με επικεφαλής τον πρωθυπουργό του *Ουίνστον Τσόρτσιλ*, που ονομάστηκε αργότερα «*πατέρας της νίκης*», δεν κάμφθηκε (μάχη της Αγγλίας).

Κατόπιν, οι Γερμανοί στράφηκαν στα Βαλκάνια, όπου κατάφεραν, με τη βοήθεια και της Βουλγαρίας, να καταλάβουν τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα (Απρίλιος 1941).

Η οργάνωση της κατεχόμενης Ευρώπης Η κατακτημένη Ευρώπη οργανώθηκε σύμφωνα με τις αρχές του ναζισμού και τα συμφέροντα της χιτλερικής Γερμανίας. Οι οικονομικοί πόροι των κατακτημένων χωρών δεσμεύτηκαν και οι λαοί τους υπέστησαν συστηματική προπαγάνδα προκειμένου να αναγνωρίσουν την «ανωτερότητα» της ναζιστικής Γερμανίας. Στις περιπτώσεις που δεν φάνηκαν πρόθυμοι να υποταχτούν, αντιμετωπίστηκαν με βιαιότητα, βασανιστήρια και μαζικές εκτελέσεις. Κοινός παρονομαστής οι διώξεις εναντίον των Εβραίων και των Ρομά (τσιγγάνοι), που εξοντώθηκαν μαζικά. Ως αντίδραση γεννήθηκαν κινήματα αντίστασης που αμφισβήτησαν, συχνά ένοπλα, την κυριαρχία των κατακτητών.

1. Πεθαίνοντας στο Άουσβιτς: το Ολοκαύτωμα των Εβραίων

Οι Ρούντολφ Βρμπα και Άλφρεντ Βέτσλερ δραπέτευσαν, τον Απρίλιο του 1944, από το στρατόπεδο συγκεντρώσεως του Άουσβιτς. Δύο μήνες αργότερα δημοσίευσαν ένα κείμενο (Vrba-Wetzler Report) στο οποίο περιέγραφαν με λεπτομέρειες τη ζωή στο στρατόπεδο.

Το κρεματόριο περιλαμβάνει ένα μεγάλο θάλαμο, ένα θάλαμο αερίων και ένα φούρνο. Οι άνθρωποι συγκεντρώνονται στον μεγάλο θάλαμο, που χωρά περίπου 2000 άτομα. Εκεί υποχρεώνονται να βγάλουν τα ρούχα τους και δίνεται σε όλους ένα κομμάτι σαπούνι και μια πετσέτα σαν να πήγαιναν για λουτρό. Κατόπιν συγκεντρώνονται όλοι στον θάλαμο αερίων, που σφραγίζεται ερμητικά. Τότε άνδρες των SS, που φορούν μάσκες αερίων, διοχετεύουν στην αίθουσα αέριο από τρία ειδικά ανοίγματα. Μετά από τρία λεπτά όλοι είναι νεκροί. Τα άψυχα σώματα μεταφέρονται, στη συνέχεια, στο φούρνο με κάρα για να καούν.

Πηγή: www.spartacus.schoolnet.co.uk/

2. Το τελευταίο γράμμα ενός Γάλλου αντιστασιακού

Αγαπητή μου Μαμά,

απ' όλους που γνωρίζω εσύ θα με νιώσεις καλύτερα, γι' αυτό σου αφιερώνω τις τελευταίες μου σκέψεις. Μην κατηγορήσεις κανέναν άλλον για το θάνατό μου, γιατί εγώ ο ίδιος διάλεξα τη μοίρα μου. Δεν ξέρω τι να σου γράψω, γιατί, αν και το μυαλό μου είναι καθαρό, δεν μπορώ να βρω τις σωστές λέξεις. Κατατάχτηκα στον Απελευθερωτικό Στρατό και πεθαίνω την ώρα που το φως της νίκης έχει αρχίσει ήδη να φέγγει [...] Πολύ σύντομα θα με τουφεκίσουν μαζί μ' άλλους είκοσι τρεις συντρόφους. Μετά τον πόλεμο πρέπει να διεκδικήσεις τα δικαιώματά σου για σύνταξη. Θα σ' αφήσουν να πάρεις τα πράγματά μου απ' τη φυλακή. Κρατάω μόνο τη φανέλα του Μπαμπά, γιατί δε θέλω το κρύο να με κάνει να τρέμω [...] Και πάλι σου λέω αντίο! Κουράγιο!

Ο γιος σου Spartaco

Spartaco Fontanot, εργάτης μεταλλουργίας, 22 ετών, μέλος της γαλλικής αντίστασης.

Πηγή: E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 126.

Η γερμανική επίθεση στη Σοβιετική Ένωση Τον Ιούνιο του 1941, γερμανικές δυνάμεις επιτέθηκαν στη Σοβιετική Ένωση φτάνοντας σε λίγες εβδομάδες στα περίχωρα του Λένινγκραντ (σημερινή Αγία Πετρούπολη) και της πρωτεύουσας Μόσχας, δίχως, όμως, να καταφέρουν να καταλάβουν τις δύο πόλεις. Ο βαρύς χειμώνας που ακολούθησε ήταν εξουθενωτικός για τα γερμανικά στρατεύματα. Ωστόσο, νέα γερμανική επίθεση εκδηλώθηκε την άνοιξη του 1942. Στην καθοριστική μάχη του Στάλινγκραντ (Σεπτέμβριος 1942-Φεβρουάριος 1943), οι Γερμανοί είχαν πάνω από 300.000 νεκρούς, τραυματίες και αιχμαλώτους και τελικά ηττήθηκαν από τον σοβιετικό στρατό. Έτσι, άρχισαν να υποχωρούν σε όλο το μήκος του μετώπου. Ήταν η αρχή του τέλους για τη χιτλερική Γερμανία.

Οι επιχειρήσεις στην Αφρική Παράλληλα με τις επιχειρήσεις στην Ευρώπη, στην Αφρική οι Ιταλοί, με ορμητήριο τη Λιβύη, επιτέθηκαν στις αγγλικές δυνάμεις της Αιγύπτου με στόχο την κατάληψη της διώρυγας του Σουέζ, δίχως, όμως, να τα καταφέρουν. Στο μέτωπο που διαμορφώθηκε στη Β. Αφρική, γερμανικά και ιταλικά στρατεύματα συγκρούστηκαν με συμμαχικές δυνάμεις (στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν και ελληνικές μονάδες). Τελικά, μετά από πολύμηνες μάχες (Φεβρουάριος 1941-Μάιος 1943) οι σύμμαχοι επικράτησαν.

2. Η ήττα της Γερμανίας και της Ιταλίας, 1942-1944.

Οι επιχειρήσεις στην Άπω Ανατολή Οι ΗΠΑ παρέμειναν ουδέτερες κατά τα δύο πρώτα χρόνια του πολέμου. Όταν, όμως, ιαπωνικά πολεμικά αεροπλάνα επιτέθηκαν εναντίον του αμερικανικού πολεμικού στόλου στο Περλ Χάρμπορ της Χαβάης (7 Δεκεμβρίου 1941), οι ΗΠΑ κήρυξαν τον πόλεμο τόσο στην Ιαπωνία όσο και στις δυνάμεις του Άξονα. Έτσι, και ο Ειρηνικός ωκεανός έγινε ένα από τα πολεμικά μέτωπα, και μάλιστα από τα πιο σκληρά.

Το τέλος του πολέμου Μόλις κρίθηκε ο πόλεμος στη Β. Αφρική, οι συμμαχικές δυνάμεις που μάχονταν εκεί αποβιβάστηκαν στην Ιταλία. Το φασιστικό καθεστώς κατέρρευσε και ο Μουσολίνι καθαιρέθηκε. Ο διάδοχός του, στρατάρχης Μπαντόλιο, έσπευσε να υπογράψει ανακωχή (Σεπτέμβριος 1943), αλλά ο Μουσολίνι διέφυγε στη Β. Ιταλία, όπου σχημάτισε νέα κυβέρνηση, στηριγμένος σε γερμανικά στρατεύματα.

Στις 6 Ιουνίου 1944 ισχυρές συμμαχικές δυνάμεις υπό την ηγεσία του Αμερικανού στρατηγού Αϊζενχάουερ πραγματοποίησαν μία από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις του Β′ Παγκόσμιου πολέμου, την απόβαση στις ακτές της Νορμανδίας (ΒΔ Γαλλία). Παρά την αντίσταση των γερμανικών δυνάμεων, οι σύμμαχοι κατόρθωσαν μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1944 να έχουν απελευθερώσει τη Γαλλία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο και την Ολλανδία.

Παράλληλα, στα ανατολικά είχε ξεκινήσει, από τον Ιούνιο του 1944, μεγάλη σοβιετική αντεπίθεση. Τα γερμανικά στρατεύματα των Βαλκανίων και της κεντρικής Ευρώπης, προκειμένου να μην εγκλωβιστούν, άρχισαν να υποχωρούν. Στις αρχές Μαΐου 1945 αμερικανικά, αγγλικά και γαλλικά στρατεύματα από τα δυτικά και σοβιετικά από τα ανατολικά βρίσκονταν

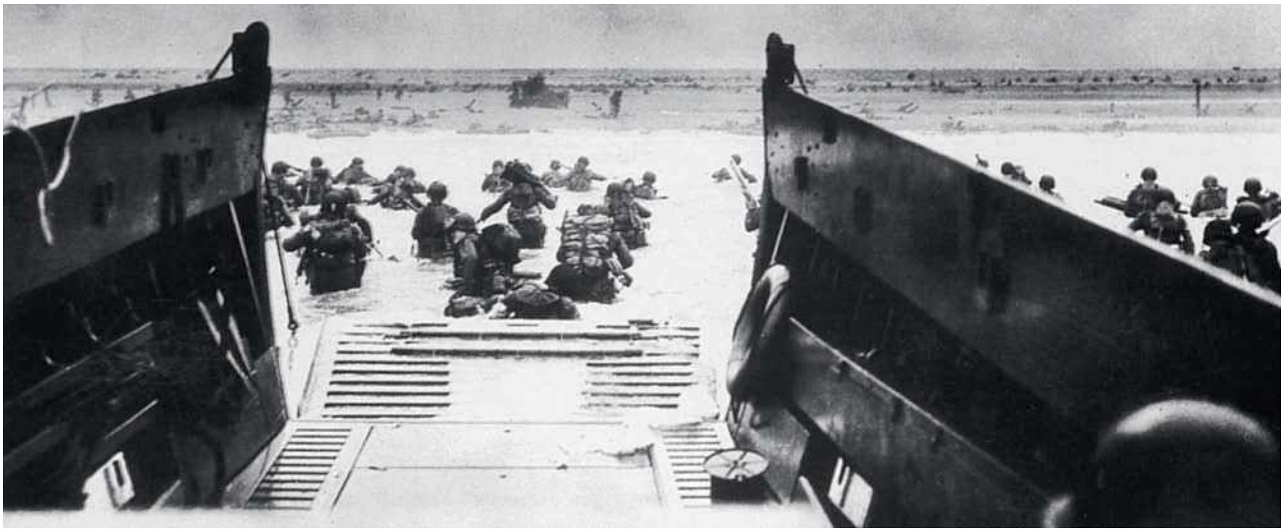

3. Αμερικανοί στρατιώτες αποβιβάζονται στη Νορμανδία στις 6 Ιουνίου 1944.

έξω από το Βερολίνο. Ο Χίτλερ αυτοκτόνησε και η Γερμανία συνθηκολόγησε. Λίγο νωρίτερα είχε συλληφθεί και εκτελεστεί στην Ιταλία ο Μουσολίνι από Ιταλούς αντιστασιακούς.

Στην Άπω Ανατολή, ωστόσο, η Ιαπωνία συνέχιζε τον πόλεμο. Τότε οι ΗΠΑ αποφάσισαν να βομβαρδίσουν τις ιαπωνικές πόλεις Χιροσίμα και Ναγκασάκι με ένα νέο όπλο, την ατομική βόμβα. Οι δύο πόλεις ισοπεδώθηκαν στην κυριολεξία και τριακόσιες χιλιάδες άμαχοι σκοτώθηκαν ή έμειναν ανάπηροι. Λίγο αργότερα η Ιαπωνία συνθηκολόγησε και ο πόλεμος τελείωσε και τυπικά.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος στον κινηματογράφο

- ✓ Κ. Άνακιν, Α. Μάρτον, Μπ. Γουίκι, Ντ. Ζανούκ, ***Η πιο μεγάλη μέρα του πολέμου*** (1962). Κινηματογραφική απόδοση της απόβασης στη Νορμανδία.
- ✓ Μπλέικ Έντουαρντς, ***Τι έκανες στον πόλεμο, μπαμπά;*** (1966). Δηκτική σάτιρα για τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.
- ✓ Σάμιουελ Φούλερ, ***Οι τέσσερις της ηρωικής ταξιαρχίας*** (1979). Κλασικό, αντιπολεμικό αριστούργημα που παρουσιάζει την προσπάθεια του ανθρώπου να επιβιώσει μέσα στην παράνοια του πολέμου.
- ✓ Στίβεν Σπίλμπεργκ, ***Η διάσωση του στρατιώτη Ράιαν*** (1997).
- ✓ Τέρενς Μάλικ, ***Λεπτή κόκκινη γραμμή*** (1998). Δύο αντιπολεμικές ταινίες που δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην επίδραση του πολέμου στον ψυχικό κόσμο και στις ισορροπίες των πολεμιστών.
- ✓ Όλιβερ Χίρσμπιγκελ, ***Η πτώση*** (2004). Οι τελευταίες μέρες του Χίτλερ σε μια ταινία που δίχασε τη Γερμανία.

4. Σοβιετικός στρατιώτης υψώνει την κόκκινη σημαία στο Βερολίνο. Η είσοδος σοβιετικών στρατευμάτων στη γερμανική πρωτεύουσα, στις 2 Μαΐου 1945, σήμανε την ουσιαστική λήξη του πολέμου.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να διαλέξετε μια από τις κυριότερες πολεμικές επιχειρήσεις του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου (π.χ. μάχη της Αγγλίας, πολιορκία του Στάλινγκραντ, απόβαση στη Νορμανδία) και να συγκεντρώσετε πληροφορίες γι΄ αυτήν.
2. Με αφορμή τη μελέτη της πηγής 2, να αναζητήσετε και να παρουσιάσετε στην τάξη σας πληροφορίες για το φαινόμενο της αντίστασης στην κατεχόμενη Ευρώπη.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να δείτε μία από τις ταινίες που προτείνονται παραπάνω και στη συνέχεια να την παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 47

Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο

Η κατάληψη της Αλβανίας από την Ιταλία, το 1939, έφερε τον πόλεμο στα Βαλκάνια. Παράλληλα, κλιμακώθηκε η ιταλική επιθετικότητα εναντίον της Ελλάδας. Στις 15 Αυγούστου 1940 ιταλικό υποβρύχιο βύθισε στην Τήνο το ελληνικό πολεμικό πλοίο *Έλλη*. Αν και πολλά στοιχεία έδειχναν ότι ο ένοχος ήταν η Ιταλία, ο Μεταξάς τήρησε ήπια στάση επιδιώκοντας να αποφύγει τον πόλεμο.

1. Έλληνες στρατιώτες κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο.

Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος Τα ξημερώματα της 28ης Οκτωβρίου 1940 η Ιταλία απαίτησε να γίνει δεκτή η είσοδος στρατευμάτων της στην Ελλάδα. Η άρνηση του Μεταξά καταγράφηκε στη συνείδηση του ελληνικού λαού ως ΟΧΙ. Σήμερα, η 28η Οκτωβρίου αποτελεί εθνική γιορτή των Ελλήνων. Ταυτόχρονα ξεκίνησε η ιταλική εισβολή, που υποχρέωσε τις ελληνικές δυνάμεις σε υποχώρηση, μέχρι τα μέσα Νοεμβρίου 1940.

Ακολούθησε, όμως, μια αληθινά ηρωική ελληνική αντεπίθεση κατά την οποία απελευθερώθηκαν όλα τα ελληνικά εδάφη που βρίσκονταν υπό ιταλικό έλεγχο και επιπλέον καταλήφθηκαν οι πόλεις Κορυτσά, Μοσχόπολη, Πόγραδετς, Αργυρόκαστρο και Άγιοι Σαράντα. Έτσι, το μέτωπο μεταφέρθηκε σε βάθος εξήντα χιλιομέτρων μέσα στην Αλβανία. Ενώ συνέβαιναν αυτά, πέθανε ο Ι. Μεταξάς (τέλη Ιανουαρίου 1941), και ο Γεώργιος Β΄ διόρισε πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Κορυζή.

> ***1. Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος μέσα από δύο μαρτυρίες στρατιωτών-λογοτεχνών***
>
> **α.** Το κρύο ήταν φοβερό, αφάνταστο. Από το κρύο αυτές τις ώρες σού πονούσε κυριολεκτικά η ψυχή και σου 'ρχόταν, σα μωρό, να μπήξεις τα κλάματα, έτσι χωρίς να ξέρεις κι εσύ τι ζητάς και τι θα βγάλεις μ' αυτό. Απ' το περιορισμένο του χώρου δεν μπορούσες να κάνεις δυο βήματα και καθόσουν εκεί ακίνητος, ξυλιασμένος, έτσι σα να 'χει παγώσει κι αυτό το ίδιο το μυαλό σου, χτυπώντας μόνο από καιρό σε καιρό το 'να σου χέρι με τ' άλλο, έτσι σαν στο στίχο της απελπισίας του Σολωμού.
>
> Γ. Μπεράτης, *Το πλατύ ποτάμι (1946-47)*, Ερμής, Αθήνα 1992, σ. 145.
>
> **β.** Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε ασταμάτητα, ένας πίσω απ' τον άλλο, ίδια τυφλοί. Με κόπο ξεκολλώντας το ποδάρι από τη λάσπη, όπου φορές, εκατοβούλιαζε ίσαμε το γόνατο. Επειδή το πιο συχνά ψιχάλιζε στους δρόμους έξω, καθώς μες στην ψυχή μας. Και τις λίγες φορές όπου κάναμε στάση να ξεκουραστούμε, μήτε που αλλάζαμε κουβέντα, μονάχα σοβαροί και αμίλητοι, φέγγοντας μ' ένα μικρό δαδί, μία-μία εμοιραζόμασταν τη σταφίδα. Ή φορές πάλι, αν ήταν βολετό, λύναμε βιαστικά τα ρούχα και ξυνόμασταν με λύσσα ώρες πολλές, όσο να τρέξουν τα αίματα. Τι μας είχε ανέβει η ψείρα ως το λαιμό, κι ήταν αυτό πιο κι απ' την κούραση ανυπόφερτο.
>
> Οδ. Ελύτης, *Άξιον Εστί* (1960).

Στις αρχές Μαρτίου του 1941 οι Ιταλοί εξαπέλυσαν μεγάλη αντεπίθεση, γνωστή ως «εαρινή επίθεση». Συνάντησαν, ωστόσο, ισχυρή ελληνική αντίσταση, με αποτέλεσμα τα δεδομένα του πολέμου να μη διαφοροποιηθούν ουσιαστικά.

2. Γερμανικά άρματα μάχης κάτω από την Ακρόπολη.

Παράλληλα, το ελληνικό πολεμικό ναυτικό έπληξε αρκετές φορές ιταλικά πλοία και προστάτευσε τις ελληνικές εφοδιοπομπές και τα ελληνικά παράλια. Η ελληνική πολεμική αεροπορία, με τη βοήθεια λίγων βρετανικών αεροσκαφών, υποστήριξε τις χερσαίες επιχειρήσεις.

Ο ελληνογερμανικός πόλεμος Ενώ ο ελληνοϊταλικός πόλεμος συνεχιζόταν, η Ελλάδα δέχτηκε και γερμανική επίθεση τόσο από γιουγκοσλαβικό έδαφος (οι ναζί είχαν μόλις καταλάβει τη Γιουγκοσλαβία) όσο και από βουλγαρικό (η Βουλγαρία ήταν σύμμαχος της Γερμανίας). Οι Γερμανοί, αφού έκαμψαν την γενναία

ελληνική αντίσταση, άρχισαν να κινούνται προς την Αθήνα, ενώ τα ελληνικά στρατεύματα της Αλβανίας διαλύονταν. Τότε, ο αντιστράτηγος *Τσολάκογλου* υπέγραψε, με δική του πρωτοβουλία, συνθηκολόγηση. Στις 27 Απριλίου 1941 οι Γερμανοί κατέλαβαν την Αθήνα.

Ο βασιλιάς, η κυβέρνηση και κάποιες ελληνικές και βρετανικές ένοπλες δυνάμεις υποχώρησαν στην Κρήτη, όπου η αντίσταση συνεχίστηκε για λίγο χάρη και στις ηρωικές προσπάθειες του κρητικού λαού (μάχη της Κρήτης). Στα τέλη Μαΐου 1941, ωστόσο, και η Κρήτη βρισκόταν υπό γερμανικό έλεγχο. Ο Γεώργιος Β΄ και η κυβέρνησή του κατέληξαν στο Καΐρο, όπου και εγκαταστάθηκε η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση (κυβέρνηση του Καΐρου).

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος στην Τέχνη

...διαβάστε λογοτεχνία

✓ Οδυσσέας Ελύτης, ***Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο ανθυπολοχαγό*** (1945).

✓ Γιάννης Μπεράτης, ***Το πλατύ ποτάμι*** (1946-1947).

Δύο έργα βασισμένα σε βιώματα των δημιουργών τους από τον ελληνοϊταλικό πόλεμο.

...δείτε κινηματογράφο

✓ Τάκης Κανελλόπουλος, ***Ουρανός*** (1962).

Μια αντιπολεμική και ανθρώπινη ματιά στον πόλεμο της Αλβανίας.

3. Η καταστροφή από τους ναζί του χωριού Κάνδανος στην Κρήτη.

2. Η πολεμική περίοδος 1940-1941 αφετηρία καταλυτικών εξελίξεων

Οι τελευταίες εβδομάδες του πολέμου στην Αλβανία ήταν εξαιρετικά πλούσιες σε πολιτικές διεργασίες στο επίπεδο των πολεμιστών του μετώπου και της κοινωνίας [...]. Η ρήξη ανάμεσα στην ελληνική κοινωνία και την ηγεσία της έγραψε τις ημέρες αυτές το πρώτο της κεφάλαιο. [...] Για τους εκατοντάδες χιλιάδες φαντάρους που πήραν το δρόμο του γυρισμού με τα πόδια [...], ο τρόπος της κατάρρευσης δεν άφηνε καμία αμφιβολία. Η στρατιωτική ηγεσία πρόδωσε, η πολιτική δραπέτευσε. Στην ατελείωτη πεζοπορία και στη μιζέρια που αντίκρισαν πίσω όσοι επέστρεψαν, τέτοιου είδους συμπεράσματα βρήκαν σταθερά επιχειρήματα, έτσι ώστε να μεταβληθούν σε βαθιά ριζωμένη πεποίθηση και πολιτική κρίση.

Γ. Μαργαρίτης, «Ο πόλεμος 1940-1941», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 8ος, σ. 30-32.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε τις πηγές 1α, 1β και την εικόνα 1. Κατόπιν να προσπαθήσετε να περιγράψετε την καθημερινότητα των Ελλήνων πολεμιστών κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο.
2. Να σχολιάσετε την εικόνα 3.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε το μυθιστόρημα του Γ. Μπεράτη *Το πλατύ ποτάμι* και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 48

Κατοχή, Αντίσταση και Απελευθέρωση

Η Κατοχή Η κατεχόμενη Ελλάδα χωρίστηκε σε τρεις ζώνες, τη γερμανική (Κρήτη, Αττική, ορισμένα νησιά του Αιγαίου, το μεγαλύτερο τμήμα της Μακεδονίας,), τη βουλγαρική (τμήμα της ανατολικής Μακεδονίας και Θράκη) και την ιταλική (η υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα, τα μη γερμανοκρατούμενα νησιά του Αιγαίου και τα Επτάνησα). Οι κατακτητές διόρισαν κυβέρνηση από Έλληνες συνεργάτες τους (δωσίλογοι) με πρωθυπουργό τον Γ. Τσολάκογλου, η οποία βασίστηκε, όσον αφορά τα πρόσωπα, στο καθεστώς Μεταξά.

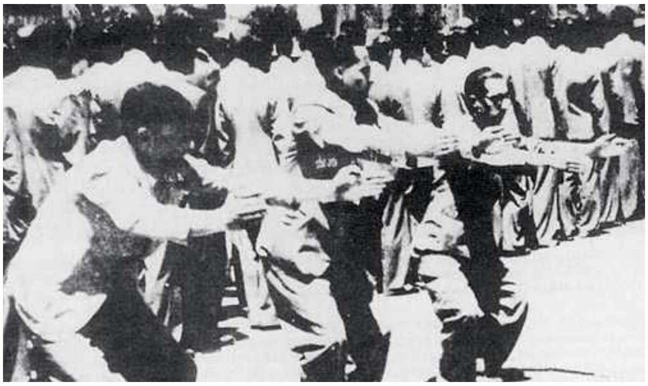

1. Έλληνες Εβραίοι υφίστανται εξευτελισμούς από τους ναζί στη Θεσσαλονίκη.

2. Ρακένδυτα και πεινασμένα παιδιά της Κατοχής περιμένουν συσσίτιο.

Επίσης, επιβλήθηκαν μέτρα καταστολής (απαγόρευση νυχτερινής κυκλοφορίας, λογοκρισία, συλλήψεις, βασανιστήρια, εκτελέσεις). Στην Α. Μακεδονία, η πολιτική εκβουλγαρισμού που επιχείρησαν να εφαρμόσουν οι Βούλγαροι φασίστες προκάλεσε εξέγερση των Ελλήνων η οποία αντιμετωπίστηκε με μαζικές εκτελέσεις. Οι εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας (Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Κέρκυρα κ.ά.) ξεκληρίστηκαν από τους ναζί.

Οι κατακτητές δέσμευσαν κάθε οικονομικό πόρο της Ελλάδας, με αποτέλεσμα την έλλειψη ειδών πρώτης ανάγκης και την εμφάνιση φαινομένων *μαύρης αγοράς* (πώληση αγαθών σε υπερβολικά υψηλές τιμές). Η πείνα θέριζε τους ανθρώπους. Τον χειμώνα 1941-1942 υπολογίζεται ότι πέθαιναν κάθε μέρα περίπου 300 άνθρωποι από πείνα μόνο στην Αθήνα. Το καλοκαίρι του 1942 έγιναν αποστολές τροφίμων από τον Ερυθρό Σταυρό, που ανακούφισαν κάπως τους Έλληνες.

Η Αντίσταση Η αντίσταση ξεκίνησε από νωρίς με μεμονωμένες ενέργειες. Η πιο εντυπωσιακή από αυτές υπήρξε η υποστολή της σημαίας των ναζί από την Ακρόπολη, στις 30 Μαΐου 1941, από δύο φοιτητές, τον Μανόλη Γλέζο και τον Απόστολο Σάντα. Η πράξη τους αποτέλεσε πλήγμα στο κύρος των κατακτητών.

1. Οι μορφές αντίστασης

Το ΕΑΜ κυκλοφόρησε τον Σεπτέμβριο του 1942 ένα ολιγοσέλιδο κείμενο στο οποίο παρουσίαζε τις επιδιώξεις του. Συντάκτης του κειμένου ήταν ο παιδαγωγός Δημήτρης Γληνός. Απόσπασμα από αυτό είναι το κείμενο που ακολουθεί.

Οι μορφές της πάλης είναι άπειρες. Αρχίζουνε από τις πιο απλές ενέργειες [...] και φτάνουν ως την ένοπλη σύγκρουση στο πεδίο της μάχης. [...] Πρώτα-πρώτα η άρνηση κάθε συνεργασίας με τους ξένους. [...] Ν' αποφεύγετε να τους μιλάτε, ν' αποφεύγετε να δίνετε κάθε πληροφορία [...]. Κάθε δουλική προθυμία στην εξυπηρέτησή τους είναι εγκληματική. [...] Ν' αποφεύγετε όσο μπορείτε κάθε συναλλαγή με τους ξένους καταχτητές, κάθε αγοραπωλησία. [...] Να κυνηγάτε και να στιγματίζετε όλους τους χαφιέδες, τους προδότες, τους καταδότες, τους συνεργάτες της Γκεστάπο και των Καραμπινιέρων να τους περιβάλλετε με την κοινή καταφρόνηση και με την απειλή της φοβερώτερης τιμωρίας. [...]

Περνώντας τώρα στην ενεργητική αντίσταση, πρέπει να αγωνίζεστε για τα δικαιώματά σας, κάθε στιγμή [...]. Τα απεργιακά κινήματα είναι η σπουδαιότερη μορφή της ομαδικής πάλης και η αποτελεσματικότερη. [...] Αν σκύβαμε το κεφάλι θα είμαστε πεθαμένοι και ελεεινοί δούλοι του κατακτητή. [...] Μα η ενεργητική αντίσταση προχωρεί όλο και σε ανώτερες μορφές πάλης, φτάνοντας ως τον ανταρτοπόλεμο [...] και τέλος ως την μαζική ένοπλη αντίσταση, όταν θα παρουσιαστεί η κατάλληλη στιγμή.

Δ. Γληνού, *Τι είναι και τι θέλει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο;*, Αθήνα 1942, σ. 59-62.

Το φθινόπωρο του 1941 δημιουργήθηκαν οι πρώτες οργανώσεις αντίστασης.

Το ***Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο* (ΕΑΜ)**, η μεγαλύτερη οργάνωση αντίστασης, ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) και τη συνεργασία μικρότερων αριστερών κομμάτων. Σύμφωνα με τις διακηρύξεις του, κύριοι σκοποί του ήταν η οργάνωση του αγώνα εναντίον των κατακτητών, αλλά και η διασφάλιση της δυνατότητας των Ελλήνων να επιλέξουν μόνοι τους, μετά την απελευθέρωση, τη μορφή διακυβέρνησης της χώρας.

Ο ***Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος* (ΕΔΕΣ)** δημιουργήθηκε από τον συνταγματάρχη Ναπολέοντα Ζέρβα με σκοπό την απελευθέρωση της Ελλάδας και την εγκαθίδρυση μετά τον πόλεμο αβασίλευτης δημοκρατίας.

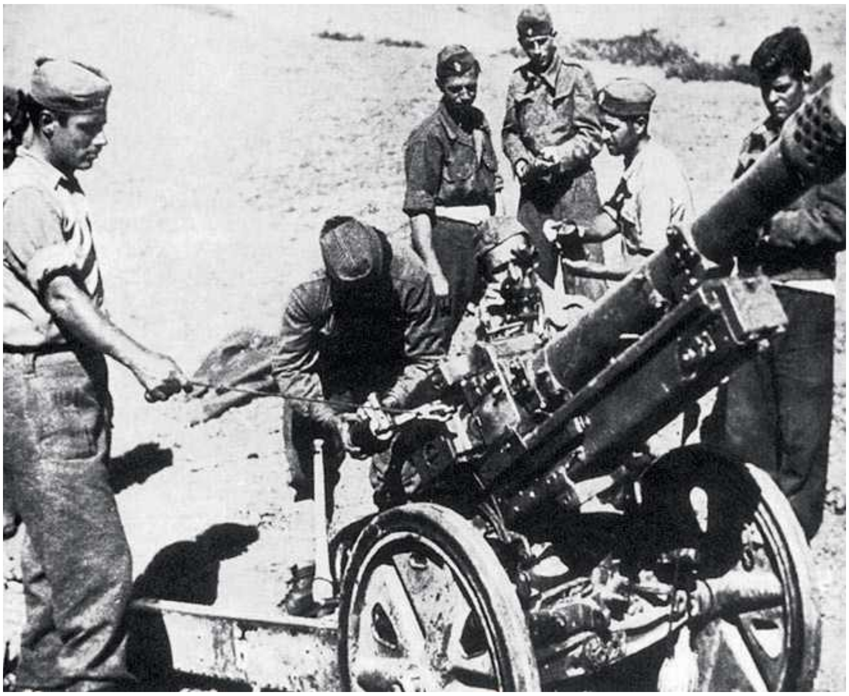

3. Ιταλικό πυροβόλο, λάφυρο στα χέρια μαχητών του ΕΛΑΣ.

2. Η Ελληνίδα στον αγώνα για εθνική και κοινωνική ελευθερία

«Δεν ντρέπεστε να βγαίνετε κι εσείς οι γυναίκες στα πεζοδρόμια αντί να κάθεστε στο σπίτι σας να κοιτάξετε τα παιδιά σας», είπε κάποιος ασυνείδητος «Έλληνας» σε μια νέα. Κι αυτή τον κοίταξε με περιφρόνηση και του απάντησε: «Οι Ελληνίδες δεν μπορούν να είναι σκλάβες και μάνες σκλάβων. Σήμερα ο προορισμός μας είναι ο αγώνας για τη ζωή και τη λευτεριά όλων των παιδιών της Ελλάδας». Με το στόμα της απαντούν όλες οι Ελληνίδες.

«Ηρωίδες του '43», *Γυναικεία δράση*, 25-3-43.

Πηγή: Τ. Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σ. 275-276.

Παράλληλα, έδρασαν και διάφορες μικρότερες οργανώσεις, με σημαντικότερη ανάμεσά τους την *Εθνική Και Κοινωνική Απελευθέρωση* (ΕΚΚΑ), τη μόνη από αυτές που διέθετε ένοπλο τμήμα με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Δημήτρη Ψαρρό.

Τον Φεβρουάριο του 1942 ιδρύθηκε, με πρωτοβουλία του ΕΑΜ, ο *Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός* (ΕΛΑΣ). Στις αρχές Ιουνίου του 1942 μια ομάδα ανταρτών με επικεφαλής έναν κομμουνιστή γεωπόνο από τη Λαμία, τον Θανάση Κλάρα, που έγινε γνωστός με το αντιστασιακό ψευδώνυμο *Άρης Βελουχιώτης*, εμφανίστηκε στο χωριό Δομνίστα της Ευρυτανίας καλώντας σε ένοπλο αγώνα. Σύντομα ο Βελουχιώτης έγινε ο αναμφισβήτητος ηγέτης του ΕΛΑΣ. Την ίδια περίπου εποχή έκαναν την εμφάνισή τους και ένοπλες ομάδες του ΕΔΕΣ. Τμήματα του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ μαζί με Βρετανούς καταδρομείς ανατίναξαν, το Νοέμβριο του 1942, τη γέφυρα του Γοργοπόταμου (νότια της Λαμίας), διακόπτοντας τον εφοδιασμό του γερμανικού στρατού της Αφρικής μέσω Ελλάδας.

Παράλληλα, αναπτύχθηκε η αντίσταση και στις πόλεις. Τον Απρίλιο του 1942 απεργία των υπαλλήλων των τηλεπικοινωνιών, από τις πρώτες στην κατεχόμενη Ευρώπη, υποχρέωσε τις αρχές να προβούν σε παροχές. Επίσης, μεγάλη γενική απεργία, τον Ιανουάριο του 1943, εμπόδισε τις αρχές κατοχής να στείλουν Έλληνες στη Γερμανία για εργασία. Την ίδια εποχή, η κηδεία του Κωστή Παλαμά έγινε αφορμή για ένα ακόμη ογκώδες συλλαλητήριο κατά των κατακτητών. Σε αυτές τις κινητοποιήσεις ιδιαίτερη υπήρξε η συμμετοχή της νεολαίας κυρίως μετά την ίδρυση, με απόφαση του ΕΑΜ, της *Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης Νέων* (ΕΠΟΝ).

Πολλές Ελληνίδες πήραν μέρος στον αγώνα εναντίον των κατακτητών. Μερικές, μάλιστα, έγραψαν με αίμα τη δική τους ιστορία αντίστασης. Η Ηλέκτρα Αποστόλου, η Λέλα Καραγιάννη, η Ηρώ Κωνσταντοπούλου και η Παναγιώτα Σταθοπούλου είναι μερικά μόνο παραδείγματα γυναικών που θυσιάστηκαν. Επίσης, αρκετές γυναίκες εντάχθηκαν στα ένοπλα τμήματα του ΕΛΑΣ.

> **3. Οι μαζικές εκτελέσεις και τα τάγματα ασφαλείας**
>
> Με την είσοδο του 1944, η πρακτική των μαζικών εκτελέσεων γενικεύτηκε. [...] Πολύ δύσκολα βρίσκεται περιοχή της Ελλάδας που να μην έχει τη δική της μερίδα σε αυτή τη θανατηφόρα λαίλαπα. Ο συνολικός αριθμός των θυμάτων είναι ακόμα δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Οι διαρκείς εκτελέσεις σε μικρή κλίμακα δεν καταγράφονταν, όπως δεν καταγραφόταν μεγάλο ποσοστό του «μεριδίου» των ταγμάτων ασφαλείας και των άλλων παραστρατιωτικών, αστυνομικών ή άλλων σχηματισμών των συνεργατών του κατακτητή, εξαιρετικά θανατηφόρων στις επιδρομές τους.
>
> Γ. Μαργαρίτης, «Η ένοπλη Αντίσταση», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 8ος, σ. 141-142.

Μαζικά αντίποινα και τάγματα ασφαλείας Αντιμέτωποι με την κλιμάκωση της αντίστασης, οι κατακτητές, έκαναν, σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, μαζικές εκτελέσεις αμάχων ως αντίποινα. Τον Δεκέμβριο του 1943, οι ναζί έκαψαν τα Καλάβρυτα και εκτέλεσαν περίπου 1.100 κατοίκους τους ενώ τον Αύγουστο του 1944, μετά από μπλόκο, εκτέλεσαν δεκάδες κατοίκους στην Κοκκινιά του Πειραιά. Επιπλέον, οι κατακτητές, σε συνεργασία με τις κυβερνήσεις δωσιλόγων, δημιούργησαν τα *τάγματα ασφαλείας*, ένοπλα σώματα Ελλήνων που χρησιμοποιήθηκαν εναντίον του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ και αμάχων.

Η «ελεύθερη Ελλάδα» Οι περιοχές της Ελλάδας που χάρη στην Αντίσταση δεν ελέγχονταν από τους κατακτητές ονομάστηκαν «ελεύθερη Ελλάδα». Εκεί, με πρωτοβουλία του ΕΑΜ, η τοπική αυτοδιοίκηση πέρασε στον έλεγχο των κατοίκων, ιδρύθηκαν λαϊκές επιτροπές για την εκπαίδευση, την κοινωνική πρόνοια και την ασφάλεια, λαϊκά δικαστήρια με αιρετούς δικαστές, οργανώθηκαν θεατρικές παραστάσεις και εκδόθηκαν εφημερίδες και άλλα έντυπα.

Τον Μάρτιο του 1944 το ΕΑΜ δημιούργησε την *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης* (ΠΕΕΑ), γνωστότερη ως *κυβέρνηση του βουνού*, η οποία ανέλαβε τη διοίκηση των απελευθερωμένων περιοχών. Λίγο καιρό αργότερα οργανώθηκαν, όπου ήταν εφικτό, εκλογές για την ανάδειξη Εθνικού Συμβουλίου (εθνοσυνέλευση). Τότε ψήφισαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα γυναίκες αλλά και νέοι από 18 ετών. Το Εθνικό Συμβούλιο, στο οποίο εκλέχτηκαν και πέντε γυναίκες, συνήλθε στο χωριό Κορυσχάδες της Ευρυτανίας.

Η Απελευθέρωση Καθώς όλα έδειχναν ότι ο πόλεμος τελείωνε, όλες οι ελληνικές πολιτικές και αντιστασιακές δυνάμεις, καθώς και η ελληνική κυβέρνηση που βρισκόταν στην Αίγυπτο (κυβέρνηση του Καΐρου) υπέγραψαν τη συμφωνία του Λιβάνου (20 Μαΐου 1944), η οποία προέβλεπε τον σχηματισμό, μεταπολεμικά, κυβέρνησης εθνικής ενότητας (βλέπε γλωσσάριο). Μετά την Απελευθέρωση (12 Οκτωβρίου 1944), αυτή η κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και ανέλαβε την εξουσία.

4. Η απελευθέρωση της Αθήνας, 12 Οκτωβρίου 1944.

> **ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...**
>
> **Η Αντίσταση στη λογοτεχνία**
>
> **...διαβάστε λογοτεχνία**
>
> ✓ Γιάννης Μπεράτης, ***Οδοιπορικό του '43*** (1946).
> Έργο βασισμένο στις εμπειρίες του συγγραφέα από τη θητεία του στον ΕΔΕΣ.
>
> ✓ Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, ***Νύχτες και αυγές*** (1961).
> Η ζωή στις πόλεις και στα βουνά κατά τη διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης.
>
> ✓ Άλκη Ζέη, ***Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου*** (1971).
> Η ζωή στην Αθήνα της Κατοχής μέσα από τη ματιά ενός δεκάχρονου αγοριού.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Με βάση τα στοιχεία της ενότητας αλλά και όποια άλλα στοιχεία μπορείτε να βρείτε (προφορικές μαρτυρίες, κείμενα, φωτογραφίες), να αφηγηθείτε τη ζωή στην Αθήνα ή στον τόπο σας μια μέρα του χειμώνα του 1941-1942.
2. Να μελετήσετε και κατόπιν να σχολιάσετε την πηγή 1.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε και να παρουσιάσετε στην τάξη σας το βιβλίο της Άλκης Ζέη *Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου*.

ΕΝΟΤΗΤΑ 49

Τα αποτελέσματα του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου και η ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών

Οι επιπτώσεις του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου έγιναν πιο αισθητές στην Ευρώπη.

Οι ανθρώπινες απώλειες Οι ανθρώπινες απώλειες ήταν θεαματικά περισσότερες από κάθε άλλο πόλεμο. Από τα περίπου 50.000.000 νεκρών και αγνοουμένων, τα 35.000.000 ήταν Ευρωπαίοι· τέσσερις φορές περισσότεροι απ' όσους χάθηκαν στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο! Τεράστιος ήταν ο αριθμός των αμάχων θυμάτων. Μόνο η Σοβιετική Ένωση έχασε πάνω 20.000.000 ανθρώπους (το 10% του πληθυσμού της!), από τους οποίους σχεδόν το 60% ήταν άμαχοι. Η Ελλάδα υπολογίζεται ότι έχασε συνολικά περίπου 500.000 ανθρώπους (ένοπλους και αμάχους).

1. Τα αποτελέσματα του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου σε μια εικόνα: Νέες γυναίκες με γκρίζα ή κάτασπρα μαλλιά

(Σεράγεβο, Γιουγκοσλαβία, 1946). Εδώ, όπως και στο Βελιγράδι, βλέπω στους δρόμους πολλές νέες γυναίκες με γκρίζα ή κάτασπρα μαλλιά. Τα πρόσωπά τους βασανισμένα αλλά ακόμα νεανικά, ενώ το σχήμα του σώματός τους προδίδει σαφέστατα τη νεανικότητά τους. Μου φαίνεται ότι καταλαβαίνω ποιες επιπτώσεις είχε ο τελευταίος πόλεμος σε αυτές τις ασθενικές και εύθραυστες υπάρξεις [...]. Είναι κρίμα. Τίποτε δεν θα μπορούσε να μιλήσει πιο καθαρά στις μελλοντικές γενιές από αυτά τα νεανικά γκρίζα μαλλιά, από τα οποία έκλεψαν την αμεριμνησία της νιότης. Ας έχουν τουλάχιστον σαν μνημείο τη σύντομη αυτή σημείωση.

Ivo Andric, *Conversation with Goya: Bridges, Signs*, Λονδίνο 1990, σ. 50.
Πηγή: E. Hobsbawn, *Η εποχή των άκρων*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 37.

1. Μικρό κορίτσι ακρωτηριασμένο από βόμβα στη Νάπολη της Ιταλίας στα τέλη του πολέμου.

Οι αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών Επίσης, ο πόλεμος προκάλεσε μετακινήσεις περίπου 30.000.000 ανθρώπων. Πολλοί από αυτούς εγκατέλειψαν τα σπίτια τους φοβούμενοι την έλευση ξένων στρατευμάτων. Οι περισσότεροι, όμως, εξαναγκάστηκαν από τους εμπόλεμους να μετακινηθούν για διάφορους λόγους. Στα 1945 αυτοί οι πληθυσμοί συγκροτούσαν ένα τεράστιο, διάσπαρτο ανθρώπινο πλήθος χωρίς κανένα μέσο διαβίωσης.

Οι υλικές καταστροφές Η Ευρώπη ήταν ένας σωρός από ερείπια. Στη Σοβιετική Ένωση είχαν καταστραφεί 6.000.000 σπίτια, στην Πολωνία το 80% της βιομηχανίας, στη Γαλλία είχαν υποστεί σοβαρές ζημιές σχεδόν όλα τα λιμάνια και μεγάλο μέρος του συγκοινωνιακού και σιδηροδρομικού δικτύου, στην Ελλάδα είχαν καεί περίπου 160.000 κτίρια και είχαν πυρποληθεί 1.700 χωριά. Πόλεις όπως το Βερολίνο, το Λένινγκραντ (σημερινή Αγία Πετρούπολη), η Δρέσδη, η Χιροσίμα, το Ναγκασάκι και εκατοντάδες άλλες είχαν ισοπεδωθεί. Η συνολική βιομηχανική παραγωγή της Ευρώπης έφτανε στα τέλη του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου μόλις το 50% της προπολεμικής. Η Ελλάδα είχε χάσει σχεδόν το 75% της εμπορικής της ναυτιλίας. Τα περισσότερα κράτη είχαν δανειστεί για να προετοιμαστούν για τον πόλεμο και τώρα υποχρεώνονταν να το ξανακάνουν για να αρχίσουν την ανοικοδόμηση. Το μεγαλύτερο μέρος των δανείων προερχόταν από τις ΗΠΑ.

Η κατάρρευση του βιοτικού επιπέδου Το βιοτικό επίπεδο είχε καταρρεύσει, αν και με σοβαρές αποκλίσεις μεταξύ των χωρών. Η Βρετανία, αν και δέχτηκε σκληρές επιθέσεις από τους ναζί, κατάφερε να διασώσει μεγάλο μέρος της βιομηχανίας και του εμπορικού της στόλου, ενώ ο ενεργός πληθυσμός της αυξήθηκε χάρη στη μαζική είσοδο γυναικών στην αγορά εργασίας. Η χειρότερη κατάσταση επικράτησε στη Γερμανία και στην Αυστρία, που μαστίζονταν από την πείνα, τη μαύρη αγορά και τον κίνδυνο επιδημιών.

Η ηθική καταρράκωση Ο ηθικός απολογισμός της σύγκρουσης ήταν, επίσης, τραγικός. Οι εμπόλεμοι βομβάρδισαν μαζικά όχι μόνο στρατιωτικούς στόχους αλλά και μεγάλες πόλεις, με σκοπό να καταρρακώσουν το ηθικό των αμάχων και να εξαναγκάσουν τον εχθρό να συνθηκολογήσει. Ο πόλεμος συνοδεύτηκε από ανήκουστες θηριωδίες, μαζικές εκτελέσεις αμάχων, βιασμούς και λεηλασίες, που έγιναν από όλες τις πλευρές. Αναμφίβολα, όμως, τα πρωτεία της φρίκης πρέπει να αποδοθούν

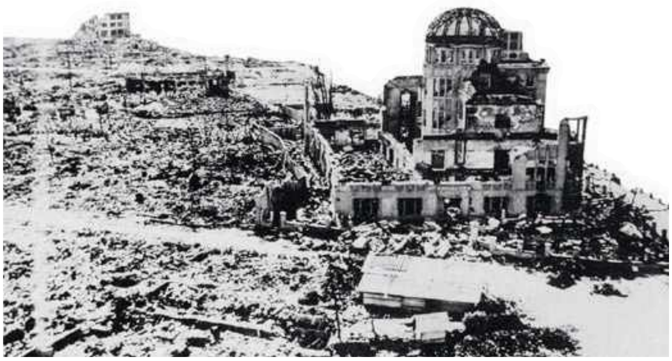

2. Η ιαπωνική πόλη Χιροσίμα μετά τη ρίψη της ατομικής βόμβας.

2. Οι σκοποί των Ηνωμένων Εθνών

Οι σκοποί των Ηνωμένων Εθνών είναι:

1. Να διαφυλάξουν την παγκόσμια ειρήνη και ασφάλεια [...].
2. Να καλλιεργήσουν φιλικές σχέσεις μεταξύ των εθνών [...].
3. Να επιτύχουν τη συνεργασία όλων των κρατών στην επίλυση των διεθνών προβλημάτων οικονομικού, κοινωνικού, πολιτιστικού ή ανθρωπιστικού χαρακτήρα και στην προώθηση και την ενθάρρυνση του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους τους ανθρώπους, χωρίς διακρίσεις ανάλογα με το φύλο, τη γλώσσα ή τη θρησκεία.

Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, άρθρο 1.
Πηγή: www.un.int (η ιστοσελίδα του ΟΗΕ).

στη ναζιστική Γερμανία: τα στρατόπεδα εξόντωσης, οι θάλαμοι αερίων, τα φρικιαστικά πειράματα των ναζί «γιατρών του θανάτου» σε αιχμαλώτους, τα βασανιστήρια και οι μαζικές εκτελέσεις αμάχων ως αντίποινα και η γενοκτονία των Εβραίων θα αποτελούν για πάντα σύμβολα του απόλυτου εγκλήματος σε βάρος του ανθρώπου.

Η εξασθένηση του διεθνούς ρόλου της Ευρώπης Η αποδυνάμωση της διεθνούς θέσης της Ευρώπης, που είχε ξεκινήσει με τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, επισφραγίστηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Η κατεστραμμένη Ευρώπη του 1945 ήταν, πλέον, αντικείμενο ανταγωνισμού των δύο νέων υπερδυνάμεων, των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης. Παράλληλα, φούντωνε το κίνημα ανεξαρτητοποίησης των αποικιών.

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) Η θηριωδία του πολέμου επανέφερε την ιδέα δημιουργίας ενός διεθνούς οργανισμού που θα ρύθμιζε τις διαφορές μεταξύ των κρατών αποτρέποντας νέες συγκρούσεις. Το 1945, λοιπόν, ιδρύθηκε ο *Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ)* με τη συμμετοχή πενήντα κρατών. Η έδρα του αποφασίστηκε να είναι στη Νέα Υόρκη, σύμπτωμα και αυτό της ενίσχυσης του διεθνούς ρόλου των ΗΠΑ.

Το κυριότερο όργανο αποφάσεων του ΟΗΕ είναι το *Συμβούλιο Ασφαλείας,* το οποίο αποτελείται από μόνιμα μέλη με δικαίωμα βέτο [ΗΠΑ, Σοβιετική Ένωση (σήμερα Ρωσία), Μ. Βρετανία, Γαλλία και Κίνα] και από μη μόνιμα μέλη που εκλέγονται από τη Γενική Συνέλευση. Άλλα σημαντικά όργανα του ΟΗΕ είναι η ετήσια *Γενική Συνέλευση,* στην οποία συμμετέχουν όλα τα κράτη-μέλη, και η *Γενική Γραμματεία.*

Σκοποί του ΟΗΕ αποφασίστηκε να είναι η διαφύλαξη της ειρήνης, η προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, η εξασφάλιση ίσων δικαιωμάτων για όλους τους λαούς, η φροντίδα για τους πρόσφυγες, η προστασία του περιβάλλοντος. Ο ΟΗΕ, ωστόσο, έγινε από νωρίς πεδίο ανταγωνισμού των ισχυρών, κυρίως των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης. Σε ορισμένες περιπτώσεις (1947: ιταλο-γιουγκοσλαβική διένεξη για την Τεργέστη) πέτυχε τους στόχους του. Δεν ήταν λίγες, όμως, οι φορές που αποδείχθηκε αδύναμος να επιβάλει το διεθνές δίκαιο (1974: τουρκική εισβολή στην Κύπρο). Τέλος, σημαντικό υπήρξε και εξακολουθεί να είναι το έργο του ΟΗΕ στην παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας και στη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 2 και λάβετε υπόψη σας όλα όσα γνωρίζετε για τα Ηνωμένα Έθνη, να κάνετε άσκηση (σε σχήμα) άστρου θέτοντας στο κέντρο τον όρο «Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών».
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε το βιβλίο του Πρίμο Λέβι *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος,* να δείτε την ταινία του Ρομπέρτο Μπενίνι *Η ζωή είναι ωραία,* να συγκεντρώσετε όποια άλλα στοιχεία κρίνετε εσείς ενδιαφέροντα για τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης και στη συνέχεια να παρουσιάσετε το θέμα αυτό στην τάξη σας.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

- ✓ ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος άρχισε το 1939 στην Ευρώπη, εξαπλώθηκε σε πολλές περιοχές του πλανήτη και έληξε, μετά από σχεδόν πέντε χρόνια, με ήττα του Άξονα (Γερμανία, Ιαπωνία, Ιταλία)
- ✓ η Ελλάδα δέχτηκε αρχικά επίθεση από την Ιταλία, που αναχαιτίστηκε αποτελεσματικά, αλλά στη συνέχεια η επίθεση από τη Γερμανία οδήγησε στην κατάληψη της χώρας
- ✓ κατά την Κατοχή, η έλλειψη βασικών αγαθών και ο αυταρχισμός των κατακτητών είχαν ως αποτέλεσμα την εξαθλίωση μεγάλου τμήματος του πληθυσμού της Ελλάδας
- ✓ οι παραπάνω παράγοντες, σε συνδυασμό με την ισχυρή θέληση των Ελλήνων να απαλλαγούν από τον κατακτητή, γέννησαν ένα ρωμαλέο κίνημα αντίστασης που κατάφερε να ελέγξει σημαντικό τμήμα της χώρας
- ✓ οι επιπτώσεις του Β' Παγκόσμιου πολέμου υπήρξαν βαριές για ολόκληρη την ανθρωπότητα
- ✓ μεταπολεμικά, ιδρύθηκε ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών, με κύριο στόχο την αποτροπή μελλοντικών συγκρούσεων.

Μέρος Τρίτο

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Η πολιτική διαίρεση της μεταπολεμικής Ευρώπης το 1950.
Κατά το μεγαλύτερο μέρος του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα η ανατολική Ευρώπη παρέμεινε υπό σοβιετική επιρροή και η δυτική Ευρώπη υπό αμερικανική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ τη διαμόρφωση των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης υπό σοβιετική επιρροή
✓ την ανοικοδόμηση της Δ. Ευρώπης υπό αμερικανική επιρροή
✓ την ανάδειξη των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης σε υπερδυνάμεις και τον μεταξύ τους ανταγωνισμό
✓ την ανεξαρτητοποίηση των αποικιών
✓ τους λόγους κατάρρευσης των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης
✓ τις προσπάθειες οικονομικής και πολιτικής ενοποίησης της Ευρώπης (1951-2001)
✓ την εικόνα της σημερινής Ευρώπης.

ΕΝΟΤΗΤΑ 50

Η πολιτική διαίρεση της μεταπολεμικής Ευρώπης

Οι διασκέψεις της Γιάλτας και του Πότσνταμ Καθώς ο πόλεμος είχε πλέον κριθεί, οι ηγέτες των ΗΠΑ Ρούζβελτ, της Σοβιετικής Ένωσης Στάλιν και της Βρετανίας Τσόρτσιλ συναντήθηκαν, τον Φεβρουάριο του 1945, στη Γιάλτα της Ουκρανίας. Εκεί συμφώνησαν να απαιτήσουν την άνευ όρων παράδοση της Γερμανίας και να ιδρύσουν ένα διεθνή οργανισμό προάσπισης της ειρήνης. Ακόμη, ΗΠΑ και Βρετανία αναγνώρισαν τις φιλοσοβιετικές κυβερνήσεις που είχαν αναλάβει την εξουσία στις χώρες της Α. Ευρώπης, όπου και βρίσκονταν σοβιετικά στρατεύματα. Το καλοκαίρι του 1945, στη διάσκεψη του Πότσνταμ (προάστιο του Βερολίνου) συμφωνήθηκε η διαίρεση της Γερμανίας σε τέσσερις ζώνες κατοχής (αγγλική, γαλλική, αμερικανική και σοβιετική), με το Βερολίνο υπό κοινό έλεγχο.

Οι λαϊκές δημοκρατίες της Α. Ευρώπης Μέχρι το 1950 εγκαθιδρύθηκαν, στις χώρες που βρίσκονταν υπό σοβιετική επιρροή (Α. Γερμανία, Πολωνία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία και Τσεχοσλοβακία), καθεστώτα παρόμοια με το σοβιετικό καθεστώς που ονομάστηκαν *λαϊκές δημοκρατίες* (βλέπε γλωσσάριο). Εκεί οι προπολεμικές κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις παραμερίστηκαν. Τα κομμουνιστικά κόμματα που κατέλαβαν την εξουσία εφάρμοσαν εκτεταμένες κρατι-

Η πολιτική αναδιοργάνωση της μεταπολεμικής Ευρώπης

α. Οι θέσεις του Βρετανού πρωθυπουργού Τσόρτσιλ

Από το Στεττίνο στη Βαλτική μέχρι την Τεργέστη στην Αδριατική, ένα Σιδηρούν Παραπέτασμα έχει υψωθεί και διασχίζει την (ευρωπαϊκή) ήπειρο. [...] Πίσω από τη διαχωριστική αυτή γραμμή βρίσκονται όλες οι πρωτεύουσες παλαιών κρατών στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη. [...] Δεν πιστεύω η Ρωσία να επιθυμεί τον πόλεμο. Αυτό που επιθυμεί είναι οι καρποί του πολέμου και η απεριόριστη εξάπλωση της ισχύος της.

Αποσπάσματα ομιλίας του Τσόρτσιλ στις ΗΠΑ, 5 Μαρτίου 1946.

Πηγή: S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 3, σ. 177.

β. Οι θέσεις του Σοβιετικού ηγέτη Στάλιν

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής εισβολής και κατοχής, η Σοβιετική Ένωση είχε 20 εκατομμύρια περίπου απώλειες σε ανθρώπινες ζωές. [...] Μπορεί κάποιοι να προσπαθούν να ρίξουν στη λήθη αυτές τις θυσίες των Σοβιετικών, που συνέβαλαν στην απελευθέρωση της Ευρώπης από τον χιτλερικό ζυγό. Αλλά η Σοβιετική Ένωση δεν μπορεί να τις ξεχάσει. Επομένως, πώς μπορεί να εκπλήσσεται κάποιος, επειδή η Σοβιετική Ένωση, μεριμνώντας για τη μελλοντική της ασφάλεια, προσπαθεί ώστε αυτές οι χώρες να έχουν κυβερνήσεις φιλικές προς τη Σοβιετική Ένωση;

Αποσπάσματα συνέντευξης του Στάλιν στην εφημερίδα *Πράβντα*, 14 Μαρτίου 1946.

Πηγή: Η Μεγάλη Ιστορία του 20ού αιώνα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, τόμ. 5, σ. 14.

1 και 2. Όψεις των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης.
Αριστερά, η ανάπτυξη των σοβιετικών σιδηροδρόμων (1955). Δεξιά, εισβολή σοβιετικών τανκς στην Τσεχοσλοβακία (1968).

κοποιήσεις. Επιτυχίες σημειώθηκαν στον βιομηχανικό τομέα και στην οργάνωση συστημάτων υγείας και εκπαίδευσης. Επίσης, βελτιώθηκε αισθητά η θέση της γυναίκας.

Σύντομα, ωστόσο, εμφανίστηκαν σημαντικά προβλήματα. Τα κομμουνιστικά κόμματα διαχειρίζονταν μονοπωλιακά την εξουσία, η δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης πολιτικών απόψεων ήταν περιορισμένη, οι διώξεις αντιφρονούντων συχνό φαινόμενο, ενώ ο στενός έλεγχος της αγοράς, από το κράτος, προκαλούσε, συχνά, ελλείψεις σε καταναλωτικά αγαθά.

Μετά τον θάνατο του Στάλιν (1953), ασκήθηκε έντονη κριτική στις παραπάνω πρακτικές, χωρίς, ωστόσο, να αλλάξει, ουσιαστικά, η κατάσταση. Αποτέλεσμα της δυσαρέσκειας, που συνεχώς μεγάλωνε, ήταν η έκρηξη σειράς εξεγέρσεων στην Α. Ευρώπη (1953: Α. Γερμανία, 1956: Ουγγαρία και Πολωνία, 1968: Τσεχοσλοβακία), ορισμένες από τις οποίες αντιμετωπίστηκαν με την επέμβαση σοβιετικού στρατού.

Ιδιαίτερες περιπτώσεις υπήρξαν η Γιουγκοσλαβία και η Αλβανία, δύο χώρες στις οποίες, μετά την υποχώρηση των ναζί, την εξουσία κατέλαβαν εθνικά αντιστασιακά κινήματα με κομμουνιστική ιδεολογία. Καθώς οι χώρες αυτές δεν καταλήφθηκαν από σοβιετικό στρατό αλλά είχαν κομμουνιστικές κυβερνήσεις, αποτέλεσαν ιδιόμορφες περιπτώσεις σοβιετικής επιρροής. Το 1948 η Γιουγκοσλαβία ήρθε σε σύγκρουση με τη Σοβιετική Ένωση και ακολούθησε ένα δικό της σοσιαλιστικό δρόμο. Η Αλβανία, αφού συνδέθηκε διαδοχικά με τη Γιουγκοσλαβία, τη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα, επέλεξε, τελικά, την πλήρη απομόνωση.

Η ανοικοδόμηση της Δ. Ευρώπης Οι ανθρώπινες και υλικές απώλειες της Ευρώπης, εξαιτίας του πολέμου, υπήρξαν τεράστιες. Στη Δ. Ευρώπη το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα βρισκόταν στα πρόθυρα της κατάρρευσης. Οι ΗΠΑ, προκειμένου να αποτρέψουν κάτι τέτοιο και θέλοντας να εμποδίσουν μια ενδεχόμενη επέκταση της σοβιετικής επιρροής, παραχώρησαν στην Ευρώπη, μέσω του *σχεδίου Μάρσαλ* (βλέπε γλωσσάριο), περίπου 13 δισεκατομμύρια δολάρια. Η Σοβιετική Ένωση κατήγγειλε το σχέδιο Μάρσαλ ως μια μορφή επέμβασης στα εσωτερικά των ευρωπαϊκών χωρών και πίεσε τις λαϊκές δημοκρατίες να μη δεχτούν την αμερικανική βοήθεια, όπως και έγινε. Πάντως, στη Δ. Ευρώπη τα αποτελέσματα φάνηκαν γρήγορα, καθώς, από το 1948 ακόμη, η παραγωγή και το εμπόριο είχαν επανέλθει στα προπολεμικά επίπεδα.

3. Γερμανία, Βερολίνο, 1945: Μαθήτριες καθαρίζουν ερείπια.

Την ίδια εποχή άρχισε στη Δ. Ευρώπη η προσπάθεια δημιουργίας του *κράτους πρόνοιας* (βλέπε γλωσσάριο). Καθώς το πολίτευμα που επικράτησε σε όλες σχεδόν τις χώρες της Δ. Ευρώπης ήταν η κοινοβουλευτική δημοκρατία, υποστηρίχτηκε, από τις εργατικές οργανώσεις και τα κεντροαριστερά και αριστερά κόμματα, η θέση ότι οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί χάνουν το αληθινό τους νόημα, όταν δεν προ-

4 και 5. Τα κινήματα αμφισβήτησης της δεκαετίας του '60.
Αριστερά, Παρίσι, Μάης 1968: Βίαιες συγκρούσεις φοιτητών με αστυνομικούς.
Δεξιά, Ν. Υόρκη, 1969: Η συναυλία του Γούντστοκ ήταν μία από τις κορυφώσεις του κινήματος αμφισβήτησης στις ΗΠΑ.

ωθούν την κοινωνική δικαιοσύνη. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, το κράτος οφείλει να εξασφαλίζει στον πολίτη το δικαίωμα στην εργασία, στην εκπαίδευση, στην υγεία και να παίρνει μέτρα για την ενίσχυση των ασθενέστερων κοινωνικών τάξεων. Τα κράτη της Δ. Ευρώπης, βασισμένα σε απόψεις σαν τις παραπάνω, αλλά και επηρεασμένα από την κοινωνική πολιτική των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης, προχώρησαν σε εκτεταμένες παροχές προς τους πολίτες τους. Σύντομα, η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η κοινωνική ασφάλιση και η εκπαίδευση έγιναν κτήμα εκατομμυρίων ανθρώπων.

Κινήματα αμφισβήτησης τη δεκαετία του '60 Όλα τα παραπάνω έκαναν τη Δ. Ευρώπη να εμφανίζει στη δεκαετία του '60 την εικόνα μιας κοινωνίας έντονα καταναλωτικής, στην οποία έτεινε να κυριαρχήσει η ατομική προσπάθεια κάθε ανθρώπου να εξασφαλίσει για τον εαυτό του και την οικογένειά του όσο το δυνατόν μεγαλύτερες ανέσεις (ηλεκτρικά είδη, μέσο μετακίνησης, ψυχαγωγία). Αυτός ακριβώς ο τρόπος κοινωνικής οργάνωσης και ζωής, που αναγόρευε τα υλικά αγαθά σε κυρίαρχες αξίες, αμφισβητήθηκε έντονα στα τέλη της δεκαετίας του '60 σε όλες τις δυτικές κοινωνίες, κυρίως από τους νέους. Κινήματα ειρηνικά, όπως οι χίπις («τα παιδιά των λουλουδιών»), ή και λιγότερο ειρηνικά, όπως το κίνημα του Μάη του '68 στη Γαλλία, αμφισβήτησαν τον «αστικό τρόπο ζωής» και αναζήτησαν εναλλακτικούς τρόπους οργάνωσης της κοινωνίας.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Πώς εξηγείτε το γεγονός ότι οι ΗΠΑ και η Βρετανία αποδέχτηκαν τη σοβιετική επιρροή στην Α. Ευρώπη μετά τον πόλεμο, παρ' ότι η Σοβιετική Ένωση ήταν κατεστραμμένη; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε τις πηγές α και β.
2. Ποιοι παράγοντες υπαγόρευσαν, κατά τη γνώμη σας, τη δημιουργία του κράτους πρόνοιας στη μεταπολεμική Δ. Ευρώπη;
3. **Διαθεματική δραστηριότητα** Να μελετήσετε το χάρτη της σ. 137. Ποια είναι η κύρια αλλαγή μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο; Πού οφείλεται; Ποια είδη πολιτευμάτων συναντάμε στην Ευρώπη το 1950; Ποια είναι τα κύρια γνωρίσματά τους;

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

- ✓ Γκίντερ Γκρας, ***Το τενεκεδένιο ταμπούρλο*** (1959). Μυθιστόρημα με φόντο τη νεότερη ιστορία της Γερμανίας.
- ✓ Βέρα Πανόβα, ***Ο Σεριόζα*** (1982). Οι χώρες της Α. Ευρώπης κατά τη δεκαετία του 1950.
- ✓ Ίλια Έρενμπουργκ, ***Το λιώσιμο των πάγων*** (1954). Ένα μυθιστόρημα που συνδέθηκε με το τέλος του σταλινισμού στη Σοβιετική Ένωση.

...δείτε κινηματογραφική ταινία

- ✓ Βιτόριο ντε Σίκα, ***Κλέφτης ποδηλάτων*** (1948). Μια εικόνα της μεταπολεμικής Ευρώπης μέσα απ' τη μεταπολεμική Ιταλία.

...ακούστε μουσική

- ✓ Beatles, ***All you need is love*** (1967) και John Lennon, ***Imagine*** (1971).

ΕΝΟΤΗΤΑ 51

Διπολισμός και Ψυχρός Πόλεμος

Οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση γίνονται υπερδυνάμεις Το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου ανέδειξε τις ΗΠΑ σε υπερδύναμη. Πανίσχυρες οικονομικά και στρατιωτικά, ήταν η μόνη χώρα που διέθετε τότε το πιο φοβερό όπλο, την ατομική βόμβα.

Παρ' όλα αυτά, η αμερικανική ηγεσία είχε θορυβηθεί από την επέκταση της σοβιετικής επιρροής στην Α. Ευρώπη. Οι ηγέτες των ΗΠΑ πίστευαν ότι, για να διασφαλίσουν σε παγκόσμιο επίπεδο τα συμφέροντα της χώρας τους, θα έπρεπε να αναλάβουν αγώνα εναντίον του κομμουνισμού: η χορήγηση στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας, οι επενδύσεις από Αμερικανούς κεφαλαιούχους, αλλά και η ανατροπή καθεστώτων που ακολουθούσαν πολιτική αντίθετη προς τα αμερικανικά συμφέροντα υπήρξαν τα κύρια μέσα άσκησης της εξωτερικής τους πολιτικής. Παράλληλα, στο εσωτερικό των ΗΠΑ εντάθηκε ο αντικομμουνισμός. Με επικεφαλής τον γερουσιαστή Μακάρθι εξαπολύθηκαν άγριες διώξεις εναντίον πολιτών που ήταν ή θεωρήθηκε ότι ήταν κομμουνιστές. Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση αυτής της πολιτικής έπαιξε ο Χάρι Τρούμαν, νέος πρόεδρος των ΗΠΑ μετά τον Ρούζβελτ.

Παράλληλα, στη δεκαετία του '50 η Σοβιετική Ένωση, χάρη στη συνεργασία της με τα άλλα κομμουνιστικά καθεστώτα, την εξαιρετικά γρήγορη οικονομική της ανάπτυξη και την κατασκευή ατομικής βόμβας, εξελίχθηκε και αυτή σε υπερδύναμη.

Διπολισμός και Ψυχρός Πόλεμος Η ύπαρξη δύο υπερδυνάμεων οδήγησε στον διπολισμό, ένα σύστημα διεθνών σχέσεων που ισορροπούσε σε δύο αντίπαλους πόλους. Ο έντονος και πολύμορφος ανταγωνισμός (ιδεολογικός, οικονομικός, πολιτικός, πολιτιστικός, αθλητικός) ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις, που άρχισε στα τέλη του Β' Παγκόσμιου πολέμου και τερματίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980, χωρίς ποτέ να εξελιχθεί σε ένοπλη σύγκρουση μεταξύ τους, ονομάστηκε *Ψυχρός Πόλεμος*.

Η πρώτη φάση του Ψυχρού Πολέμου (1947-1962 περίπου) Κατά την πρώτη και πιο επικίνδυνη φάση του Ψυχρού Πολέμου η ένταση κλιμακώθηκε επικίνδυνα.

Αρχικά, ο πρόεδρος των ΗΠΑ Τρούμαν διατύπωσε ένα πολιτικό αξίωμα, το *δόγμα Τρούμαν*, σύμφωνα με το οποίο η χώρα του θα βοηθούσε εκείνα τα κράτη της Δύσης που δέχονταν πιέσεις από τον κομμουνισμό και μάχονταν να αποφύγουν την επικράτησή

1. Πύραυλοι των ΗΠΑ. Ο ανταγωνισμός των εξοπλισμών ήταν ένα από τα κύρια γνωρίσματα του Ψυχρού Πολέμου.

Δύο αντίθετες απόψεις για τον διεθνή ρόλο των ΗΠΑ

α. Η άποψη του προέδρου των ΗΠΑ Ρούζβελτ

Δεν θέλω οι Ηνωμένες Πολιτείες να επωμιστούν το μεταπολεμικό φορτίο ανοικοδόμησης της Γαλλίας, της Ιταλίας και των Βαλκανίων. Δεν είναι κάτι που εντάσσεται στα καθήκοντά μας από μια απόσταση 5500 χιλιομέτρων. Θα πρέπει, επιτέλους, να ασχοληθούμε και με τα εσωτερικά μας. Η θέση των ΗΠΑ δεν είναι στην Ευρώπη.

Επιστολή του προέδρου των ΗΠΑ Ρούζβελτ στον Τσόρτσιλ, 1944 [απόσπασμα].

Πηγή: H. Kissinger, *Διπλωματία*, μτφρ. Γ. Κοβαλένκο, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 1995, σ. 442.

β. Η άποψη του προέδρου των ΗΠΑ Τρούμαν

Χωρίς τους φίλους μας του εξωτερικού, η απειλή της σοβιετικής εισβολής θα πλησίαζε επικίνδυνα τις ακτές μας. Χωρίς τους στρατούς τους και τις βάσεις που έχουν εγκατασταθεί στα εδάφη τους [...], η στρατιωτική μας ισχύς θα δυσκολευόταν να εξασφαλίσει τις ΗΠΑ και η οικονομία μας θα εξασθενούσε. Επομένως, η υποστήριξη των ΗΠΑ προς τα άλλα έθνη δεν είναι ελεημοσύνη. [...] Το πρόβλημα της επιβίωσης των ΗΠΑ θα γινόταν πιο περίπλοκο, αν επρόκειτο να αντιμετωπίσουμε τη σοβιετική απειλή μόνοι μας.

Ομιλία του προέδρου των ΗΠΑ Τρούμαν στο Κογκρέσο, 1947 [αποσπάσματα].

Πηγή: H. Kissinger, *Διπλωματία*, μτφρ. Γ. Κοβαλένκο, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 1995, σ. 458.

2. Τουρίστες στον δυτικό τομέα του Βερολίνου κοιτούν πάνω από το Τείχος, προς τον ανατολικό τομέα της πόλης.

του στο έδαφός τους (Μάρτιος 1947). Μάλιστα, εφάρμοσε την πολιτική αυτή, για πρώτη φορά, στην Ελλάδα, ενισχύοντας, από το 1947, τις κυβερνητικές δυνάμεις εναντίον των κομμουνιστών στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, που είχε ξεκινήσει λίγο νωρίτερα (βλέπε ενότητα 54).

Παράλληλα, ολοκληρώθηκε ο διαμελισμός της Γερμανίας: οι δυτικές δυνάμεις ίδρυσαν, στα γερμανικά εδάφη που κατείχαν, την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (Μάιος 1949) και οι Σοβιετικοί αντίστοιχα, στη δική τους ζώνη κατοχής, τη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας (Οκτώβριος 1949). Το Βερολίνο χωρίστηκε στη μέση. Το 1961 η Α. Γερμανία οικοδόμησε ένα τείχος που διέσχιζε την πόλη οριοθετώντας τους δύο τομείς της. Το τείχος του Βερολίνου, μια γραμμή που κατά κάποιον τρόπο χώριζε στα δύο τον κόσμο, αναδείχθηκε σε σύμβολο του Ψυχρού Πολέμου.

Με την ίδια λογική οι ΗΠΑ δημιούργησαν, το 1949, το ΝΑΤΟ (North Atlantic Treaty Organization = Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου), μια στρατιωτική συμμαχία στην οποία αρχικά συμμετείχαν οι ίδιες, ο Καναδάς και οι περισσότερες χώρες της Δ. Ευρώπης. Στο ΝΑΤΟ εντάχθηκαν, από το 1952, η Ελλάδα και η Τουρκία. Σε απάντηση, η Σοβιετική Ένωση ίδρυσε, το 1955, το σύμφωνο της Βαρσοβίας, στο οποίο συμμετείχε η ίδια και οι λαϊκές δημοκρατίες της Α. Ευρώπης.

Ενώ στην Ευρώπη συνέβαιναν αυτά, στην Κίνα επικράτησαν οι κομμουνιστές, με επικεφαλής τον Μάο Τσε Τουνγκ, δημιουργώντας ένα τεράστιο σοσιαλιστικό κράτος (1949). Λίγο αργότερα, οι Βορειοκορεάτες κομμουνιστές προσπάθησαν να καταλάβουν τη Νότια Κορέα. Οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους –ανάμεσά τους και η Ελλάδα– επενέβησαν ένοπλα. Ο πόλεμος της Κορέας (1950-1953) έληξε με τη δημιουργία δύο κρατών, της υπό σοβιετική επιρροή Βόρειας Κορέας και της υπό αμερικανική επιρροή Νότιας Κορέας.

Το 1962 η Σοβιετική Ένωση αποφάσισε να εγκαταστήσει πυραύλους λίγα χιλιόμετρα από το αμερικανικό έδαφος, στο νησιωτικό κράτος της Κούβας, όπου, με επανάσταση, είχε επικρατήσει, από το 1959, φιλοσοβιετικό καθεστώς με ηγέτη τον Φιντέλ Κάστρο. Οι ΗΠΑ αντέδρασαν έντονα. Η απειλή ενός Γ' Παγκόσμιου πολέμου ξεπεράστηκε με συμβιβασμό: απομακρύνθηκαν τόσο οι σοβιετικοί πύραυλοι από την Κούβα όσο και αμερικανικοί πύραυλοι που βρίσκονταν εγκατεστημένοι στην Τουρκία, κοντά στα νότια σύνορα της Σοβιετικής Ένωσης.

3. Αμερικανικό πολεμικό σκάφος ελέγχει σοβιετικό φορτηγό πλοίο κατά τη διάρκεια της κουβανικής «κρίσης των πυραύλων» το 1962.

Η δεύτερη φάση του Ψυχρού Πολέμου (1962-1974 περίπου) Ο πόλεμος της Κορέας και η κρίση της Κούβας έδειξαν ότι μια ολοκληρωτική πυρηνική καταστροφή δεν ήταν μακρινό ενδεχόμενο. Έτσι, οι δύο υπερδυνάμεις αποφάσισαν να έρθουν σε συνεννόηση και, με συμφωνίες αμοιβαίου περιορισμού των εξοπλισμών, εγκαινίασαν μια περίοδο ύφεσης.

Οι πόλεμοι, ωστόσο, δεν έλειψαν. Οι ΗΠΑ πολέμησαν εναντίον του κομμουνιστικού Βόρειου Βιετνάμ, υπερασπιζόμενες τη δικτατορία του Νότιου

4. Αμερικανοί αποχωρούν από το Βιετνάμ, νικημένοι από τους Βιετναμέζους κομμουνιστές.

5. Σοβιετικοί αποχωρούν από το Αφγανιστάν, νικημένοι από Αφγανούς αντάρτες.

Βιετνάμ (1964-1975). Τα μέσα που χρησιμοποίησαν, ακόμη και εναντίον αμάχων, οι βαριές τους απώλειες και η τελική ήττα του αμερικανικού στρατού άφησαν ανεξίτηλα σημάδια στην αμερικανική κοινωνία.

Η τρίτη φάση του Ψυχρού Πολέμου (1974-1987 περίπου) Στη δεκαετία του '70 οι ΗΠΑ κλιμάκωσαν τον ανταγωνισμό των εξοπλισμών. Λίγο μετά, η Σοβιετική Ένωση εισέβαλε στο Αφγανιστάν (1980-1988), για να στηρίξει το φιλοσοβιετικό καθεστώς του. Η ήττα των Σοβιετικών από τους μουσουλμάνους Αφγανούς αντάρτες υπήρξε ανάλογη με την αμερικανική ήττα στο Βιετνάμ. Ακριβώς εκείνα τα χρόνια ο νέος ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, βλέποντας ότι ο ανταγωνισμός των εξοπλισμών είχε οδηγήσει τη χώρα του σε οικονομικό αδιέξοδο, προσπάθησε να συνδιαλλαγεί με τις ΗΠΑ με σκοπό μια νέα παγκόσμια ισορροπία συνύπαρξης. Με τις διασκέψεις κορυφής στο Ρέικιαβικ της Ισλανδίας, το 1986, και στην Ουάσινγκτον, το 1987, επήλθε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...δείτε κινηματογραφικές ταινίες

- ✓ Στάνλεϊ Κιούμπρικ, ***SOS, Πεντάγωνο καλεί Μόσχα*** (1964). Χιουμοριστική αλλά και αιχμηρή ματιά στον Ψυχρό Πόλεμο.
- ✓ Σίντνεϊ Λιούμετ, ***Ο συναγερμός του θανάτου*** (1968). Ένα σχόλιο για την πυρηνική «ισορροπία του τρόμου».
- ✓ Πίτερ Ντέιβις, ***Καρδιές και σκέψεις*** (1974). Εξομολογήσεις Αμερικανών βετεράνων του Βιετνάμ, όσο ακόμα κρατούσε ο πόλεμος.
- ✓ Φράνσις Φορντ Κόπολα, ***Αποκάλυψη τώρα!*** (1979). Μία από τις σημαντικότερες ταινίες με θέμα τον πόλεμο του Βιετνάμ.

...ακούστε μουσική

- ✓ John Lennon & Plastic Ono Band, ***Give peace a chance*** (1969).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε τις πηγές α και β, επιχειρήστε να ερμηνεύσετε τις διιστάμενες απόψεις των Αμερικανών προέδρων Ρούζβελτ και Τρούμαν αναφορικά με την εξωτερική πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσουν οι Η.Π.Α. μεταπολεμικά.
2. Να εκπονήσετε άσκηση άστρου θέτοντας στο κέντρο τον όρο «Ψυχρός Πόλεμος».
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να δείτε την ταινία *Αποκάλυψη τώρα!* και να τη συζητήσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 52

Το τέλος της αποικιοκρατίας και η ανάδυση του Τρίτου Κόσμου

Τα αντιαποικιακά κινήματα ανεξαρτησίας Η μετατροπή αποικιών σε ανεξάρτητα κράτη, δηλαδή η *αποαποικιοποίηση*, ήταν ένα φαινόμενο που εκδηλώθηκε, αρχικά με αργά βήματα, στα χρόνια του Μεσοπολέμου, και πήρε ευρύτερες διαστάσεις στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Τότε, εκατομμύρια άνθρωποι, κυρίως στην Αφρική και στην Ασία, κινητοποιήθηκαν, δημιούργησαν αντιαποικιακά κινήματα και διεκδίκησαν την ανεξαρτησία τους από τους αποικιοκράτες.

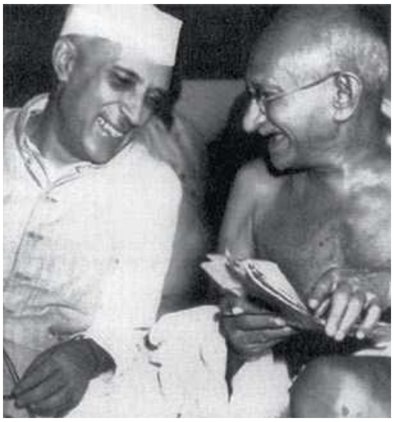

1. Ο Παντίτ Νεχρού (αριστερά) και ο Μαχάτμα Γκάντι (δεξιά), ηγέτες του αντιαποικιακού αγώνα των Ινδών εναντίον της βρετανικής κυριαρχίας.

Παράγοντες των αντιαποικιακών κινημάτων Πολλοί ήταν οι παράγοντες που οδήγησαν στην ανάπτυξη των αντιαποικιακών κινημάτων.

Ένας από αυτούς ήταν η διαμόρφωση στις αποικίες ενός κοινωνικού στρώματος που συνειδητοποιούσε απόλυτα το χάσμα ανάμεσα στην αληθινή ελευθερία και το καθεστώς καταπίεσης που είχαν επιβάλει οι αποικιοκράτες. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν μορφωμένοι, υιοθετούσαν ιδέες ριζοσπαστικές και από αυτούς προήλθαν οι ηγέτες των αντιαποικιακών κινημάτων. Ονειρεύονταν να οδηγήσουν τις χώρες τους στον δρόμο της ανάπτυξης και της ευημερίας, καλύπτοντας το χάσμα που τις χώριζε από τις αναπτυγμένες χώρες.

Ένας άλλος αποφασιστικός παράγοντας στάθηκε ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος. Η εύκολη κατάκτηση κάποιων μητροπόλεων (Γαλλία, Βέλγιο, Ολλανδία) από τους ναζί έδειξε ότι οι αποικιοκράτες κάθε άλλο παρά άτρωτοι ήταν. Παράλληλα, η κατάταξη των κατοίκων των αποικιών στους στρατούς των μητροπόλεων και η συμμετοχή τους σ' έναν πόλεμο που έγινε στο όνομα της ελευθερίας τούς έκανε να μη συμβιβάζονται, πλέον, με τη στέρηση της δικής τους ελευθερίας.

Τέλος, σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι πολιτικές συνθήκες μετά τον πόλεμο. Οι μητροπόλεις (Βρετανία, Γαλλία, Βέλγιο, Ολλανδία) είχαν αποδυναμωθεί και δεν μπορούσαν να επιβάλουν τη θέλησή τους στις αποικίες. Παράλληλα, τόσο η Σοβιετική Ένωση όσο και οι ΗΠΑ ήταν υπέρ της χειραφέτησης των αποικιών, η καθεμιά για τους δικούς της λόγους.

Η ανάδυση του Τρίτου Κόσμου Κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, ο πολιτικός χάρτης του κόσμου άλλαξε ριζικά όψη, ύστερα από σκληρούς αντιαποικιακούς αγώνες. Στους κυριότερους από αυτούς, οι Ινδοί κέρδισαν την ανεξαρτησία τους από τη Βρετανία (1947), οι Ινδονήσιοι από την Ολλανδία (1947), οι Βιετναμέζοι από τη Γαλλία (1954), οι Κύπριοι από τη Βρετανία (1960) και οι Αλγερινοί από τη Γαλλία (1962). Αυτά τα παραπάνω νέα κράτη και άλλα ακόμη αποτέλεσαν τον λεγόμενο *Τρίτο Κόσμο* (βλέπε γλωσσάριο).

Ιδιόμορφη παρέμεινε η κατάσταση σε ορισμένες χώρες της Αφρικής, για πολλά χρόνια μετά την ανεξαρτησία τους. Σ' αυτές τις χώρες κυβερνούσαν μειοψηφίες λευκών εφαρμόζοντας την πολιτική του *απαρτχάιντ*, δηλαδή διαχωρίζοντας τους

1. Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας της Λαϊκής Δημοκρατίας του Βιετνάμ

Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη της γαλλικής επανάστασης βροντοφωνάζει ότι «οι άνθρωποι είναι ίσοι και παραμένουν, δικαιωματικά, ελεύθεροι και ίσοι». [...] Όμως, εδώ και ογδόντα χρόνια, οι Γάλλοι ιμπεριαλιστές, αρνούμενοι τις αρχές τους –ελευθερία, ισότητα, αδελφότητα– βίασαν τη γη των προγόνων μας και καταπίεσαν τους συμπατριώτες μας. Οι πράξεις τους είναι αντίθετες με τα ιδανικά του ανθρωπισμού και της δικαιοσύνης [...].

Γι' αυτούς τους λόγους, εμείς, μέλη της προσωρινής κυβέρνησης, διακηρύσσουμε ότι στο εξής δε θα έχουμε κανένα δεσμό με τη Γαλλία, θα ακυρώσουμε όλες τις συνθήκες που η Γαλλία υπέγραψε στο όνομα του Βιετνάμ, θα καταργήσουμε όλα τα προνόμια που με τη βία οι Γάλλοι απέκτησαν στη χώρα μας.

Πηγή: www.nhandan.org.vn/english/history/index.html
(δικτυακός τόπος της επίσημης εφημερίδας της σοσιαλιστικής δημοκρατίας του Βιετνάμ).

2. Χο Τσι Μινχ (1890-1969): Χαρακτηριστική περίπτωση ηγέτη αντιαποικιακού κινήματος, ο Χο Τσι Μινχ σπούδασε στη Γαλλία, μυήθηκε εκεί στον κομμουνισμό και έγινε ο ηγέτης του αγώνα των Βιετναμέζων τόσο εναντίον της Γαλλίας όσο και εναντίον των ΗΠΑ.

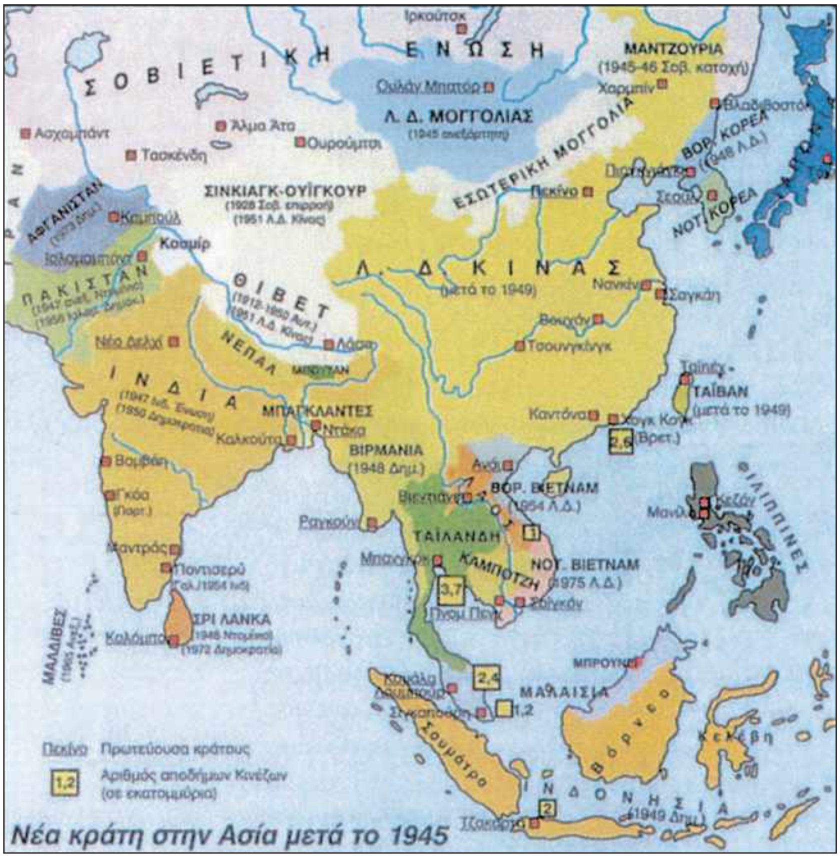

3. Η αποαποικιοποίηση της Ασίας.

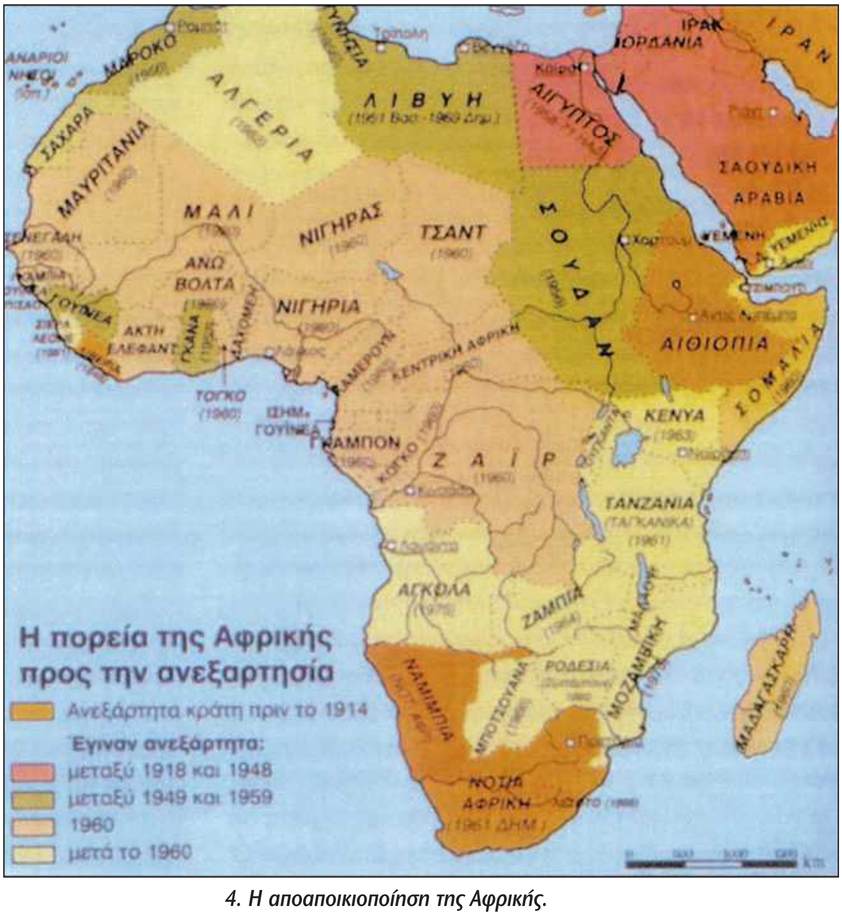

4. Η αποαποικιοποίηση της Αφρικής.

ανθρώπους, σε κάθε κοινωνική δραστηριότητα, με κριτήριο τη φυλή (race: φυλή, racism: ρατσισμός) και επιβάλλοντας σε βάρος της πλειονότητας των μαύρων φυλετικές διακρίσεις. Στη Ζιμπάμπουε (πρώην Ροδεσία) το ρατσιστικό καθεστώς καταργήθηκε το 1980, ενώ στη Νότια Αφρική έγιναν για πρώτη φορά εκλογές με συμμετοχή και μαύρων μόλις το 1994.

Το κίνημα των Αδεσμεύτων Οι χώρες του Τρίτου Κόσμου προσπάθησαν να βρουν ανεξάρτητη πολιτική έκφραση, δημιουργώντας το 1955 το κίνημα των Αδεσμεύτων. «Αδέσμευτα» επικράτησε να ονομάζονται όλα εκείνα τα κράτη που προσπαθούσαν να κρατούν ίσες αποστάσεις από τις δύο υπερδυνάμεις και έδιναν ιδιαίτερη σημασία σε ζητήματα οικονομικής ανάπτυξης.

Τα κύρια προβλήματα του Τρίτου Κόσμου Οι χώρες του Τρίτου Κόσμου, μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας τους, βρέθηκαν αντιμέτωπες με τα τεράστια προβλήματα που άφησε πίσω της η πολύχρονη αποικιοκρατία.

Το κύριο πρόβλημα ήταν η οικονομική ανάπτυξη. Ο τρόπος που οι αποικιοκράτες είχαν οργανώσει τις οικονομίες των αποικιών δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες των κατοίκων τους αλλά στις απαιτήσεις των μητροπόλεων. Έτσι, οι περισσότερες τέως αποικίες, παρά τα σημαντικά βήματα ανάπτυξης ορισμένων από αυτές, υποχρεώνονται, ακόμα και σήμερα, να αγοράζουν σε υψηλές τιμές πολλά προϊόντα από τις παλιές μητροπόλεις. Με αυτό τον τρόπο συνεχίζεται, σ' ένα βαθμό, η οικονομική και πολιτική εξάρτησή τους από τις πρώην μητροπόλεις.

Το πρόβλημα του υπερπληθυσμού επιδεινώνει την κατάσταση. Κατά την περίοδο 1950-1990 ο παγκόσμιος πληθυσμός διπλασιάστηκε και η αύξηση αυτή αφορούσε σε συντριπτικό ποσοστό τις φτωχότερες από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου. Άμεσο απο-

2. Ο Νέλσον Μαντέλα μιλά για την Αφρική των ονείρων του

Κατά τη διάρκεια της ζωής μου, αφιέρωσα τον εαυτό μου σ' αυτή την πάλη για τον αφρικανικό λαό. Αγωνίστηκα κατά της λευκής κυριαρχίας και κατά της μαύρης κυριαρχίας. Υποστήριξα το ιδανικό μιας δημοκρατικής και ελεύθερης κοινωνίας, στην οποία όλοι οι άνθρωποι ζουν μαζί αρμονικά και με ίσες ευκαιρίες. Είναι ένα ιδανικό το οποίο ελπίζω να ζήσω για να το πετύχω. Ωστόσο, είναι ένα ιδανικό, για το οποίο είμαι έτοιμος και να πεθάνω.

Ν. Μαντέλα, *Απολογία στη δίκη του για προδοσία*, 20 Απριλίου 1964.
Πηγή: Εγκυκλοπαίδεια *Grand Larousse*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, τόμ. 2, σ. 64.

5. Απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική: οι μη Ευρωπαίοι δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιούν τη σκάλα που χρησιμοποιούσαν οι Ευρωπαίοι.

τέλεσμα είναι ο υποσιτισμός και οι μαζικοί θάνατοι από πείνα, φαινόμενο αρκετά συχνό, ιδίως στην Αφρική.

Η έλλειψη καθαρού νερού είναι μια ακόμη μάστιγα. Υπολογίζεται ότι τα αμέσως επόμενα χρόνια εκατομμύρια κάτοικοι φτωχών χωρών του Τρίτου Κόσμου θα πεθάνουν από έλλειψη καθαρού νερού.

Επίσης, στα σοβαρά προβλήματα του Τρίτου Κόσμου θα πρέπει να συμπεριληφθούν η πολιτική αστάθεια, τα αυταρχικά καθεστώτα, ο θρησκευτικός φανατισμός που οδηγεί σε ακρότητες, οι συχνοί και άγριοι πόλεμοι μεταξύ φυλών, καθώς και το μεγάλο πρόβλημα του AIDS. Τα δύο τελευταία είναι ιδιαίτερα έντονα στην Αφρική.

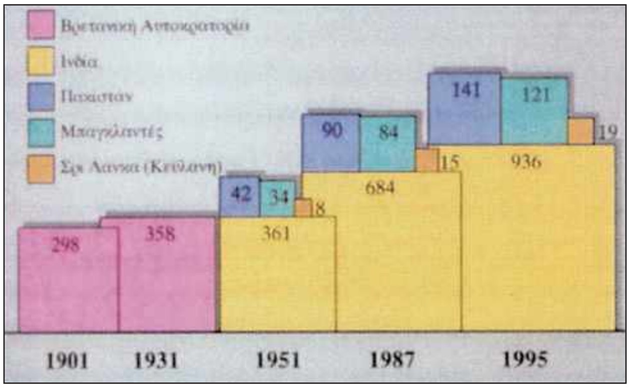

6. Η πληθυσμιακή αύξηση της Ν. Ασίας, σε εκατομμύρια κατοίκους κατά τον 20ό αιώνα.

Όλα τα παραπάνω αποτελούν τις κύριες αιτίες της μαζικής μετανάστευσης που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια από τον Τρίτο Κόσμο προς τον Πρώτο Κόσμο (βλέπε γλωσσάριο).

3. Η οικονομική οργάνωση των αποικιών από τους αποικιοκράτες

Μπορεί να σας ενδιαφέρει να μάθετε ότι ακόμη και σήμερα ο αναποφλοίωτος καφές είναι γνωστός στην Ουγκάντα ως *κιμπόκο*. Η λέξη «κιμπόκο» σημαίνει μαστίγωμα. Προέρχεται από το ότι, πριν τη δεκαετία του 1930, αν ένας αγρότης αρνιόταν να καλλιεργήσει καφέ μετά από αποικιακή εντολή, θα μαστιγωνόταν [...] Υποχρεωνόμασταν να παράγουμε προϊόντα που δεν καταναλώναμε και να καταναλώνουμε αυτά που δεν παρήγαμε.

Γιοβερί Μουσεβενί, Πρόεδρος της Ουγκάντα
Λόγος για τις δομικές αλλαγές που πρέπει να γίνουν στην Αφρική, 1989.
Πηγή: Εγκυκλοπαίδεια *Grand Larousse*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, τόμ. 2, σ. 62.

7. Πεινασμένα παιδιά στη Σομαλία.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε τις πηγές 1 και 2, να παρουσιάσετε τις αρχές στις οποίες σκέφτονταν να θεμελιώσουν οι ηγέτες των αντιαποικιακών κινημάτων τις νέες κοινωνίες που οραματίζονταν να δημιουργήσουν μετά την εκδίωξη των αποικιοκρατών.
2. Να μελετήσετε τη φωτογραφία 5 και στη συνέχεια να εκπονήσετε άσκηση άστρου θέτοντας στο κέντρο τον όρο «απαρτχάιντ».
3. Ποια η ευθύνη των αποικιοκρατών για την υπανάπτυξη που μαστίζει σήμερα πολλές πρώην αποικίες; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε την πηγή 3.
4. Να συγκεντρώσετε στοιχεία για τη δράση του Μαχάτμα Γκάντι και του Παντίτ Νεχρού.

ΕΝΟΤΗΤΑ 53

Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών και η μεταψυχροπολεμική Ευρώπη

Όξυνση των προβλημάτων των λαϊκών δημοκρατιών Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι λαϊκές δημοκρατίες της Α. Ευρώπης οξύνθηκαν στη δεκαετία του '80. Η οικονομία δεν ανταποκρινόταν στις σύγχρονες ανάγκες, πράγμα που φαινόταν ιδιαίτερα στην ανεπάρκεια καταναλωτικών αγαθών. Η Σοβιετική Ένωση ξόδευε σε εξοπλισμούς, για να μην υστερήσει από τις ΗΠΑ, ποσά πολύ μεγαλύτερα από αυτά που άντεχε η οικονομία της. Παράλληλα, το σύστημα λήψης αποφάσεων είχε γίνει τόσο συγκεντρωτικό, που οι πολίτες ένιωθαν ολότελα ξένοι προς αυτό.

1. Σοβιετικοί πύραυλοι. Οι στρατιωτικές δαπάνες της Σοβιετικής Ένωσης ήταν μια αληθινή οικονομική αιμορραγία, καθώς το 1985 ξεπερνούσαν το 15% του ακαθάριστου εθνικού προϊόντός της.

Οι μεταρρυθμίσεις Γκορμπατσόφ Η ανάδειξη, το 1985, του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ στη θέση του ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης υπήρξε καταλυτική. Ο Γκορμπατσόφ επικέντρωσε τις προσπάθειές του στην αναδιάρθρωση της οικονομικής και πολιτικής δομής της χώρας (*περεστρόικα:* ανασυγκρότηση, κατάργηση του αυστηρού κρατικού ελέγχου της οικονομίας και εκδημοκρατισμός των πολιτικών διαδικασιών) και στην επίτευξη της διαφάνειας, της ελεύθερης πληροφόρησης και διατύπωσης γνώμης *(γκλάσνοστ)*. Παράλληλα, ενθάρρυνε την κριτική, παραχώρησε κάποιες πολιτικές ελευθερίες και χαλάρωσε τους δεσμούς της Μόσχας με τις άλλες σοβιετικές δημοκρατίες αλλά και με τις λαϊκές δημοκρατίες της Α. Ευρώπης.

Η σύγχυση, ωστόσο, που προκλήθηκε από την απόπειρα εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων οδήγησε σε δραματική οικονομική κρίση. Ταυτόχρονα, άρχισαν να εκδηλώνονται αποσχιστικές τάσεις σε διάφορες περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης. Επιπλέον, ο Γκορμπατσόφ βρέθηκε αντιμέτωπος με στελέχη του ίδιου του καθεστώτος που δεν επιθυμούσαν τις μεταρρυθμίσεις.

Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης Η επιλογή του Γκορμπατσόφ να πάψει η Σοβιετική Ένωση να ασκεί έλεγχο στις χώρες της Α. Ευρώπης και η πίεση που άσκησε σ' αυτές για μεταρρυθμίσεις οδήγησαν στην κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών. Στο πλαίσιο αυτό, γεγονότα με τεράστια πολιτική αλλά και συμβολική σημασία υπήρξαν η κατεδάφιση του τείχους του Βερολίνου (Νοέμβριος 1989) και η ένωση της Γερμανίας (3 Οκτωβρίου 1990).

Σ' αυτές τις συνθήκες, αξιωματούχοι του σοβιετικού καθεστώτος οργάνωσαν πραξικόπημα εναντίον του Γκορμπατσόφ

Ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ αναφέρεται στη σημασία της περεστρόικα

Η περεστρόικα είναι επιτακτική αναγκαιότητα που πηγάζει από τις διαδικασίες ανάπτυξης στη σοσιαλιστική κοινωνία μας. Αυτή η κοινωνία είναι πλέον ώριμη για αλλαγή. Την αποζητούσε από πολύ καιρό. Κάθε καθυστέρηση στην έναρξη της περεστρόικα θα μπορούσε να οδηγήσει, στο κοντινό μέλλον, σε μια οξυμένη εσωτερική κατάσταση, η οποία, για να το θέσω ωμά, θα εγκυμονούσε σοβαρές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές κρίσεις.

Μ. Γκορμπατσόφ, *Περεστρόικα*, μτφρ. Α. Βερυκοκάκη, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 1987, σ. 22.

2. Μιχαήλ Γκορμπατσόφ: Ο τελευταίος ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης δεν κατάφερε να ελέγξει τις μεταρρυθμίσεις που προσπάθησε να εφαρμόσει, με αποτέλεσμα την ανατροπή τόσο του ίδιου όσο και του σοβιετικού καθεστώτος.

3. Τα κράτη που προέκυψαν από τη διάλυση της ΕΣΣΔ, το 1991.

(Αύγουστος 1991), το οποίο απέτυχε, επιταχύνοντας την πορεία προς την κατάρρευση. Παράλληλα, πολλές από τις Δημοκρατίες της Σοβιετικής Ένωσης διακήρυξαν την ανεξαρτησία τους. Υπό το βάρος αυτών των εξελίξεων επήλθε η επίσημη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης (Δεκέμβριος 1991). Στις 31 Δεκεμβρίου 1991 έγινε η υποστολή της κόκκινης σημαίας με το σφυροδρέπανο και η έπαρση της τρίχρωμης ρωσικής σημαίας.

Η νέα ευρωπαϊκή πραγματικότητα Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης έφερε πλήθος αλλαγών σε ολόκληρο τον κόσμο.

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης συνοδεύτηκε από συγκρούσεις που οφείλονταν είτε στην προσπάθεια ελέγχου διαφιλονικούμενων περιοχών από διάφορες εθνότητες είτε στην επιθυμία κάποιων εθνοτήτων για ανεξαρτησία. Ορισμένες από αυτές τις συγκρούσεις συνεχίστηκαν για χρόνια.

Η Γιουγκοσλαβία διαλύθηκε ύστερα από ένα σκληρό πόλεμο (1991-1999) στον οποίο αναμείχθηκαν, με διάφορους τρόπους, τόσο οι ΗΠΑ όσο και η Ευρωπαϊκή Ένωση.

4. Η πτώση του τείχους του Βερολίνου σήμανε, και σε επίπεδο συμβόλων, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Η Τσεχοσλοβακία διαλύθηκε ειρηνικά σε δύο νέα ανεξάρτητα κράτη, την Τσεχία και τη Σλοβακία, ενώ ειρηνικά, επίσης, ενώθηκε η Ανατολική Γερμανία με τη Δυτική Γερμανία.

Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων έκανε εκατομμύρια ανθρώπους να αναζητήσουν καλύτερη τύχη στη Δύση. Η μεγάλη διαφορά πλούτου δυτικής-ανατολικής Ευρώπης και Ευρώπης-Τρίτου Κόσμου προκάλεσε ένα τεράστιο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης.

Η μεταψυχροπολεμική Ευρώπη έπρεπε να αντιμετωπίσει τόσο τα προβλήματα της Δ. Ευρώπης, που υπήρχαν πριν από την κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών, όσο και τη νέα πρόκληση της οικονομικής αφομοίωσης των χωρών της Α. Ευρώπης. Η οικονομική κρίση, έντονη και πριν από την κατάρρευση, επιδεινώθηκε τη δεκαετία του ’90.

Στο πλαίσιο αυτό, ένας αριθμός Ευρωπαίων είδε το εισόδημά του να συρρικνώνεται ή έχασε την εργασία του. Τα προβλήματα αυτά, σε συνδυασμό με την αίσθηση ότι απειλούνταν η ασφάλεια και η πολιτισμική συνοχή των ευρωπαϊκών κοινωνιών από τη μαζική παρουσία μεταναστών, αναζωπύρωσαν την ξενοφοβία και τον ρατσισμό. Το φαινόμενο απέκτησε, σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, και πολιτική έκφραση που θυμίζει άλλες εποχές (φασιστικά κόμματα).

Παράλληλα, οι Ευρωπαίοι ήρθαν πιο κοντά. Αφού πέρασαν αιώνες σκληρών αναμετρήσεων, οι λαοί της Ευρώπης ανακαλύπτουν σήμερα, ίσως περισσότερο από κάθε άλλη εποχή, ότι, πέρα από τις διαφορές των γλωσσών και

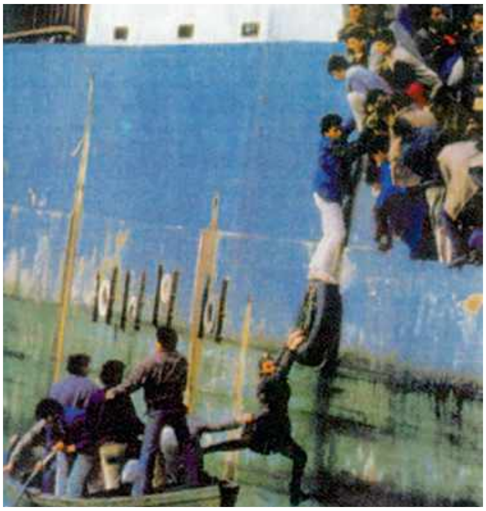

5. Αλβανοί μετανάστες προσπαθούν να φτάσουν στην Ιταλία. Συχνά, η «Γη της Επαγγελίας» αποδεικνύεται εξαιρετικά αφιλόξενη.

των εθίμων, είναι φορείς, παρά τις επιμέρους διαφορές, ενός κοινού πολιτισμού. Παράλληλα, η σύγκλιση που σημειώνεται στον τρόπο ζωής και στις κοινωνικές και πολιτιστικές πρακτικές των ευρωπαϊκών λαών αποτελεί θεμελιακό στοιχείο που θα μπορούσε, παρά τις δυσκολίες, να οδηγήσει στη δημιουργία μιας ισχυρής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Όλα δείχνουν ότι η Ευρώπη βρίσκεται σε μια νέα ιστορική εποχή, μια εποχή που τα τελευταία χαρακτηριστικά της βρίσκονται ακόμη υπό διαμόρφωση.

Σε μια εποχή που οι ΗΠΑ μοιάζουν παντοδύναμες και νέες δυνάμεις αναδύθηκαν και αναδύονται στην Ανατολή (Ιαπωνία, Κίνα, Ινδία), η Ευρώπη, ο αστερισμός που άρχισε να συγκροτείται πριν από πενήντα περίπου χρόνια, μπορεί να γίνει ισχυρός παράγοντας παγκόσμιας ισορροπίας και ειρήνης. Το αν πράγματι θα συμβεί κάτι τέτοιο στον 21ο αιώνα θα εξαρτηθεί από τη διεθνή συγκυρία και από τις επιλογές των ίδιων των Ευρωπαίων.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ Στέλιος Κούλογλου,
Μια φορά κι έναν καιρό ήταν μία Σοβιετική Ένωση... (1992),
Μην πας ποτέ μόνος στο ταχυδρομείο (2002).
Δύο βιβλία που αναφέρονται στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης.

...δείτε κινηματογραφικές ταινίες

✓ Λ. Μποντρόβα, ***Σ' εκείνη τη χώρα*** (1997).
Οι αλλαγές στη Σοβιετική Ένωση μέσα από τη ζωή ενός μικρού ρωσικού χωριού.

✓ Λικ και Ζαν Πιερ Νταρντέν, ***Η υπόσχεση*** (1996).
Η εκμετάλλευση των μεταναστών στην Ευρώπη.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να εντοπίσετε και να καταγράψετε τις μεταβολές που επέφερε στον ευρωπαϊκό πολιτικό χάρτη της Ευρώπης η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης.
2. Να παρουσιάσετε σε σύντομο κείμενο ένα από τα σημαντικά θέματα που καλείται να αντιμετωπίσει η σημερινή Ευρώπη.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

✓ μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου η Ευρώπη χωρίστηκε σε ανατολική, υπό σοβιετική επιρροή, και δυτική, υπό αμερικανική
✓ στην Α. Ευρώπη εγκαθιδρύθηκαν λαϊκές δημοκρατίες
✓ στη Δ. Ευρώπη η ανοικοδόμηση στηρίχτηκε στην αμερικανική βοήθεια
✓ η ανάδειξη των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ σε υπερδυνάμεις οδήγησε στον Ψυχρό Πόλεμο
✓ μεταπολεμικά πολλές από τις αποικίες κέρδισαν την ανεξαρτησία τους
✓ οι λαϊκές δημοκρατίες της Α. Ευρώπης κατέρρευσαν στα τέλη της δεκαετίας του '80
✓ η σημερινή Ευρώπη βρίσκεται σε αναζήτηση εσωτερικής ισορροπίας, αλλά και μιας θέσης στη νέα διεθνή πραγματικότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ τα αίτια και τις επιπτώσεις του ελληνικού εμφύλιου πολέμου (1946-1949)
✓ τα κύρια προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας την περίοδο 1949-1967
✓ την επιβολή και την κατάρρευση της απριλιανής δικτατορίας (1967-1974)
✓ τις εξελίξεις στην Ελλάδα από την πτώση της δικτατορίας έως το τέλος του αιώνα
✓ τις συνέπειες που είχε στην Ελλάδα η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης

Τα κρίσιμα χρόνια, 1944-1974

Η ιστορία της μεταπολεμικής Ελλάδας μπορεί να διακριθεί σε δύο περιόδους, 1944-1974 και 1974-2001, με σημείο τομής την πτώση της δικτατορίας, το 1974. Η περίοδος 1944-1974 σημαδεύτηκε από τα πάθη του εμφύλιου πολέμου και την επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974).

ΕΝΟΤΗΤΑ 54

Ο εμφύλιος πόλεμος και τα κύρια προβλήματα της μετεμφυλιακής Ελλάδας (1944-1963) Ο κυπριακός αγώνας (1955-1960)

Η εμφύλια σύγκρουση

Αμέσως μετά την Απελευθέρωση, η απόφαση της κυβέρνησης εθνικής ενότητας για αφοπλισμό μόνο του ΕΛΑΣ προκάλεσε την αντίδραση του ΕΑΜ, που οργάνωσε συλλαλητήριο διαμαρτυρίας στο κέντρο της Αθήνας (3 Δεκεμβρίου 1944). Οι συγκεντρωμένοι δέχτηκαν πυρά και περίπου 30 άνθρωποι σκοτώθηκαν. Τότε ξεκίνησαν μάχες σε ολόκληρη την Αθήνα ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τις κυβερνητικές δυνάμεις, που υποστηρίζονταν από βρετανικό στρατό. Οι συγκρούσεις ήταν πολύνεκρες, κράτησαν περίπου ένα μήνα *(Δεκεμβριανά* ή *μάχη της Αθήνας)* και έληξαν με ήττα των δυνάμεων του ΕΑΜ και αποχώρησή τους από την Αθήνα.

Τα Δεκεμβριανά ήταν η πρώτη φάση της εμφύλιας σύγκρουσης.

> ***1. Η αγγλική ανάμειξη στα Δεκεμβριανά***
>
> Είναι εξαιρετικά σημαντικό να χτυπήσουμε απροειδοποίητα, χωρίς να προηγηθεί καμιά φανερή κρίση. Αυτός είναι ο καλύτερος τρόπος για να προκαταλάβουμε το ΕΑΜ.
>
> Τηλεγράφημα του Τσόρτσιλ προς τον Ήντεν (υπ. Εξωτερικών της Αγγλίας).
> *Πηγή:* Γ. Ανδρικόπουλος, *1944, Κρίσιμη χρονιά,* τόμ. Β΄, κείμ. 197.

1. Νεκροί στο συλλαλητήριο της 3ης Δεκεμβρίου 1944.

2. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος ως κοινωνική επανάσταση

Κάθε εμφύλιος πόλεμος αντιπροσωπεύει, τελικά, μια μορφή κοινωνικής επανάστασης [...]. Έτσι, και ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, αν εξεταστεί στην ουσία του, πέρα από τα πολιτικά επιφαινόμενα, τις στρατιωτικές του πτυχές και τις διεθνείς διαπλοκές του, εμφανίζεται, στην πρώτιστη δομή του, ως μια κοινωνική επανάσταση η οποία, με αφετηρία υπαρκτές, οξυμένες αντιθέσεις της ελληνικής κοινωνίας, αποσκοπούσε στην ανατροπή των υφισταμένων δομών εξουσίας και στην αναδιάρθρωση του πλέγματος των κοινωνικών σχέσεων, σε μια προοπτική σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, με τους τρόπους, προφανώς, που οι κομμουνιστές της εποχής εκείνης αντιλαμβάνονταν και «οικοδομούσαν» το σοσιαλισμό.

Φ. Ηλιού, «Η πορεία προς τον εμφύλιο», Η. Νικολακόπουλος, Ά. Ρήγος, Γ. Ψαλίδας (επιμ.), *Ο εμφύλιος πόλεμος*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σ. 25.

Κύρια αιτία του εμφύλιου πολέμου ήταν οι αντιτιθέμενες απόψεις που υπήρχαν σε ευρύτερα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας σχετικά με το πολιτικό μέλλον της Ελλάδας. Στο θέμα αυτό είχε λόγο, πλέον, και η Βρετανία, καθώς η Ελλάδα ανήκε στη δική της σφαίρα επιρροής.

Λίγο μετά υπογράφτηκε, από την κυβέρνηση και το ΕΑΜ, συμφωνία ειρήνης στη Βάρκιζα της Αττικής (12 Φεβρουαρίου 1945). Με βάση τους όρους της, δινόταν αμνηστία για ορισμένα από τα αδικήματα που διαπράχθηκαν κατά τα Δεκεμβριανά και προβλεπόταν ότι ο ΕΛΑΣ θα διαλυόταν, θα οργανωνόταν νέος εθνικός στρατός, θα διασφαλίζονταν οι ελευθερίες όλων των πολιτών, θα γινόταν δημοψήφισμα για να αποφασίσει ο λαός αν θα επιστρέψει ή όχι ο βασιλιάς και θα απομακρύνονταν από τις κρατικές υπηρεσίες όσοι συνεργάστηκαν με τη μεταξική δικτατορία και τους κατακτητές.

Η συμφωνία της Βάρκιζας δεν έφερε την ειρήνευση, επειδή κύριες ρυθμίσεις της δεν εφαρμόστηκαν. Αντιθέτως, εξαπολύθηκαν διώξεις σε βάρος αριστερών πολιτών, που έγιναν με την ανοχή, κάποτε και με την ενθάρρυνση, της κυβέρνησης. Σε αυτές τις συνθήκες, το ΚΚΕ αποφάσισε να απέχει από τις εκλογές του 1946, θεωρώντας ότι θα ήταν νόθες. Οι εκλογές, που έγιναν με σοβαρές παρατυπίες, ανέδειξαν νικητή το φιλοβασιλικό Λαϊκό κόμμα. Την παραμονή των εκλογών ομάδα ένοπλων κομμουνιστών επιτέθηκε σε αστυνομικές δυνάμεις στο Λιτόχωρο Πιερίας, γεγονός που θεωρήθηκε το έναυσμα του Εμφυλίου.

Στις αρχές του 1946, τόσο η Δεξιά όσο και η Αριστερά κινούνταν, πλέον, στη λογική της ένοπλης σύγκρουσης. Σε αυτό το κλίμα, ένα, αμφίβολης γνησιότητας, δημοψήφισμα (Σεπτέμβριος 1946) επέτρεψε την επιστροφή στην Ελλάδα του Γεώργιου Β', τον οποίο διαδέχθηκε, μετά τον θάνατό του (1947), ο αδερφός του Παύλος. Παράλληλα, στην ύπαιθρο συγκροτούνταν ένοπλες αριστερές ομάδες που πήραν την ονομασία *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας* (Δεκέμβριος 1946).

Στις αρχές του 1947 οι ΗΠΑ ανακοίνωσαν την πρόθεσή τους να αναλάβουν ενεργό ρόλο στην Ελλάδα (δόγμα Τρούμαν), μετά την απόφαση της Βρετανίας να αποσυρθεί, στρατιωτικά, από τη χώρα. Οι ΗΠΑ επιδίωκαν να περιορίσουν τη σοβιετική επιρροή, καθώς εκτιμούσαν ότι η Σοβιετική Ένωση προέτρεπε το ΚΚΕ σε σύγκρουση. Οι Σοβιετικοί, ωστόσο, δεν αναμείχθηκαν, άμεσα, στον ελληνικό Εμφύλιο.

2. Ο στρατηγός Βαν Φλιτ (αριστερά), επικεφαλής της αμερικανικής αποστολής στην Ελλάδα στη διάρκεια του Εμφυλίου, και ο στρατηγός Παπάγος (δεξιά), επικεφαλής του κυβερνητικού στρατού, το Πάσχα του 1949.

Παράλληλα, δημιουργήθηκαν στρατόπεδα συγκεντρώσεως, στα οποία οδηγήθηκαν χιλιάδες αριστεροί πολίτες. Το μεγαλύτερο από αυτά ήταν στη Μακρόνησο, ένα έρημο νησί απέναντι από το νότιο άκρο της Αττικής. Το ΚΚΕ και το ΕΑΜ κηρύχθηκαν παράνομα (τέλη 1947).

Η αμερικανική επέμβαση και η ρήξη Σοβιετικής Ένωσης-Γιουγκοσλαβίας (που στέρησε τον Δημοκρατικό Στρατό από ένα σημαντικό στήριγμα, τη γιουγκοσλαβική βοήθεια) άλλαξαν τα δεδομένα του Εμφυλίου. Τελικά, ο κυβερνητικός στρατός, υπό την ηγεσία του στρατηγού Αλέξανδρου Παπάγου, απώθησε τον Δημοκρατικό Στρατό προς τα ελληνοαλβανικά σύνορα και τον νίκησε (Αύγουστος 1949).

Ο Εμφύλιος άφησε πίσω του περίπου 50.000 νεκρούς, περίπου 80.000 πολιτικούς πρόσφυγες, που κατέφυγαν στις χώρες της Α. Ευρώπης, 700.000 ανθρώπους που υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και τεράστιες υλικές ζημιές. Επιπλέον, ο Εμφύλιος άνοιξε ένα βαθύ χάσμα ανάμεσα στους Έλληνες το οποίο σφράγισε τη μεταπολεμική ελληνική κοινωνία.

3. Οι επιπτώσεις του εμφύλιου πολέμου στις πολιτικές ελευθερίες

Το πεδίο των ελευθεριών ήταν εκείνο στο οποίο έγιναν, ίσως περισσότερο από κάθε άλλο, αισθητές οι επιπτώσεις του εμφυλίου πολέμου στις δεκαετίες του 1950 και του 1960: στο *θεσμικό* καταρχήν *επίπεδο*, όπου, παράλληλα με ένα σύνταγμα που κι αυτό έφερε τα σημάδια των ψυχώσεων της περιόδου 1946-1949, διατηρήθηκαν σε όλη τη διάρκεια της περιόδου [...] τα λεγόμενα «έκτακτα» μέτρα, τα οποία είχαν υιοθετηθεί κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου [...]· κατά δεύτερο λόγο, στο *επίπεδο της καθημερινής άσκησης των ελευθεριών*, όπου ο διαχωρισμός των πολιτών ανάλογα με την ιδεολογική και πολιτική τους ένταξη συνεχίστηκε [...].

Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ. 525.

Τα κύρια προβλήματα της μετεμφυλιακής Ελλάδας (1949-1963)

Το πολίτευμα της μετεμφυλιακής Ελλάδας ήταν βασιλευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Οι πολίτες, ωστόσο, που κρίνονταν ύποπτοι αριστερών φρονημάτων στέλνονταν στις φυλακές και στα στρατόπεδα εξορίας. Κάποιοι εκτελούνταν. Το κράτος απαιτούσε την υπογραφή «δηλώσεων νομιμοφροσύνης». Το σύνταγμα του 1952, αν και παραχωρούσε πολιτικά δικαιώματα και στις γυναίκες, ήταν αυταρχικό και κάλυπτε, νομικά, αυτές τις αντιδημοκρατικές πρακτικές. Με άλλα λόγια, το ελληνικό πολίτευμα εμφάνιζε σοβαρές δυσλειτουργίες.

3. Νίκος Μπελογιάννης, στέλεχος του ΚΚΕ: Θύμα του μετεμφυλιακού κλίματος, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε, με τρεις συντρόφους του, τον Μάρτιο του 1952.

Κύρια στηρίγματα του καθεστώτος ήταν οι ΗΠΑ, η μοναρχία και το *παρακράτος* (βλέπε γλωσσάριο). Οι ΗΠΑ, με εδραιωμένη την επιρροή τους μετά την ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ (1952) και την εγκατάσταση αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων στη χώρα (1953), είχαν πρωτεύοντα λόγο στα ελληνικά πράγματα. Οι βασιλείς αναμειγνύονταν διαρκώς στην πολιτική ζωή. Οι παρακρατικοί δεν δίσταζαν να επιτίθενται εναντίον των πολιτικών αντιπάλων του καθεστώτος.

Στο πλαίσιο αυτό, σχηματίστηκαν, την περίοδο 1949-1952, διάφορες κυβερνήσεις που έμειναν για λίγο στην εξουσία. Αξιοσημείωτη ανάμεσα σε αυτές υπήρξε η κυβέρνηση του Νικόλαου Πλαστήρα, η οποία προχώρησε σε αμνηστεύσεις πολιτικών κρατουμένων (μέτρα ειρήνευσης) σε μια προσπάθεια κατευνασμού των παθών του πρόσφατου εμφύλιου πολέμου.

Το 1952 πρωθυπουργός αναδείχτηκε ο στρατάρχης Αλέξανδρος Παπάγος, επικεφαλής του κόμματος *Ελληνικός Συναγερμός* (1952-1955).

Διάδοχός του υπήρξε ο *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, επιτυχημένος υπουργός στις κυβερνήσεις Παπάγου, που ίδρυσε το κόμμα *Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις* (ΕΡΕ) και κυβέρνησε την περίοδο 1955-1963.

4. Παύλος και Κ. Καραμανλής. Οι σχέσεις τους οδηγήθηκαν σε ρήξη το 1963.

Το Κέντρο απέκτησε ενιαία πολιτική έκφραση μόλις το 1961, μετά την ίδρυση της *Ενώσεως Κέντρου*, με επικεφαλής τον Γεώργιο Παπανδρέου.

Μεγαλύτερο νόμιμο κόμμα της Αριστεράς ήταν η *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά* (ΕΔΑ), που ιδρύθηκε το 1951. Το ΚΚΕ βρισκόταν εκτός νόμου.

Στα τέλη της περιόδου που εξετάζουμε η πολιτική κρίση οξύνθηκε. Η εκλογική νίκη της ΕΡΕ, το 1961, αμφισβητήθηκε έντονα. Παράλληλα, αναπτύχθηκαν σημαντικοί κοινωνικοί αγώνες. Χιλιάδες πολίτες κατέβηκαν στους δρόμους ζητώντας δημοκρατικές ελευθερίες, βελτίωση των οικονομικών συνθηκών ζωής και αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση. Σε αυτό το κλίμα, παρακρατικοί δολοφόνησαν, με τη συνεργασία της αστυνομίας (όπως αποδείχτηκε στη δίκη που ακολούθησε), τον βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη στη Θεσσαλονίκη (1963). Ο Κ. Καραμανλής, αντιμετωπίζοντας προβλήματα στις σχέσεις του με τα ανάκτορα, παραιτήθηκε (1963) και εγκαταστάθηκε στο Παρίσι (1964).

Οι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης, παρά τα εσωτερικά πολιτικά προβλή-

ματα, ήταν υψηλοί. Το 1950 ιδρύθηκε η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ). Κατά την οκταετία Καραμανλή έγιναν σημαντικά έργα υποδομής (δρόμοι, γέφυρες, εγγειοβελτιωτικά έργα) και μεγάλες ξένες επενδύσεις. Γεγονός-σταθμός υπήρξε η έναρξη, το 1961, της διαδικασίας ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ).

Η συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας στην Αττική, αλλά και ο φόβος πολιτικών αντεκδικήσεων έφεραν χιλιάδες ανθρώπους στην Αθήνα, που αναπτύχθηκε δίχως σχέδιο. Την ίδια στιγμή εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες μετανάστευαν στο εξωτερικό. Η φυγή τους υπήρξε μια αληθινή αιμορραγία για την Ελλάδα.

Οι προσδοκίες και οι αγώνες των Ελλήνων της Δωδεκανήσου για ένωση με την Ελλάδα, η ουσιαστική συμβολή της Ελλάδας στη συμμαχική νίκη και οι αλλαγές στους ευρύτερους διεθνείς συσχετισμούς δυνάμεων είχαν ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στο ελληνικό κράτος (7 Μαρτίου 1948).

Ο κυπριακός αγώνας (1955-1960)

Οι προσπάθειες των Κυπρίων για ανεξαρτησία κορυφώθηκαν μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και μάλιστα από το 1955 άρχισε στην Κύπρο ένοπλος αγώνας εναντίον της αγγλικής κυριαρχίας. Οι αγγλικές αρχές αντέδρασαν με συλλήψεις και απαγχονισμούς (Μιχάλης Καραολής, Ανδρέας Δημητρίου, Ευαγόρας Παλληκαρίδης κ.α.). Παράλληλα, στην Ελλάδα γίνονταν μαζικά και ενθουσιώδη συλλαλητήρια υποστήριξης του αγώνα των Κυπρίων. Το 1959, οι συνθήκες της Ζυρίχης και του Λονδίνου αναγνώρισαν την ανεξαρτησία της Κύπρου ορίζοντας εγγυήτριες δυνάμεις την Ελλάδα, την Τουρκία και την Βρετανία.

Η ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία ιδρύθηκε το 1960 και πρώτος πρόεδρος της εκλέχθηκε ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ένας από τους πρωτεργάτες του αντιαποικιακού αγώνα των Κυπρίων.

5. Ο Μιχάλης Καραολής οδηγείται στο δικαστήριο. Θα καταδικαστεί σε θάνατο και θα εκτελεστεί από τους Άγγλους δι' απαγχονισμού στις 10 Μαΐου 1956, μαζί με τον Αντρέα Δημητρίου. Αμέσως ένα μεγάλο κύμα μαχητικών αντιβρετανικών διαδηλώσεων θα σαρώσει όλη την Ελλάδα.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε λογοτεχνία

✓ Π. Χάρης, ***Μέρες οργής*** (1978).
Παρουσίαση της εποχής των Δεκεμβριανών.

✓ Ρ. Αποστολίδης, ***Πυραμίδα 67*** (1950).
Μια παρουσίαση του Εμφυλίου μέσα από την καταγραφή των θέσεων των δύο παρατάξεων.

✓ Μ. Λουντέμης, ***Οδός Αβύσσου αριθμός 0***.
Αρκετά ρεαλιστική περιγραφή της ζωής των κρατουμένων στη Μακρόνησο.

✓ Α. Φραγκιάς, ***Λοιμός*** (1972).
Αλληγορική παρουσίαση της ζωής των πολιτικών κρατουμένων στη Μακρόνησο.

✓ Ά. Αλεξάνδρου, ***Το κιβώτιο*** (1975).
Ένα από τα σημαντικότερα μυθιστορήματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αποτύπωση των διαψεύσεων του Εμφυλίου και της μετεμφυλιακής εποχής.

✓ Β. Βασιλικός, ***Ζ*** (1966).
Λογοτεχνική μετάπλαση της δολοφονίας του Λαμπράκη και των όσων ακολούθησαν.

...δείτε στον κινηματογράφο

✓ Κ. Γαβράς, ***Ζ*** (1969).
Ταινία βασισμένη στο ομώνυμο μυθιστόρημα του Β. Βασιλικού.

✓ Π. Βούλγαρης, ***Χάπι ντέι*** (1976).
Η ζωή στο στρατόπεδο της Μακρονήσου.

✓ Ν. Τζήμας, ***Ο άνθρωπος με το γαρίφαλο*** (1980).
Η δίκη και η εκτέλεση του Νίκου Μπελογιάννη.

✓ Π. Βούλγαρης, ***Πέτρινα χρόνια*** (1985).
Οι πολιτικές διώξεις στην Ελλάδα του Εμφυλίου και των μετεμφυλιακών χρόνων.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 3 και πάρετε υπόψη σας όποια άλλα στοιχεία της ενότητας σας φαίνονται σχετικά, να γράψετε σύντομο κείμενο με θέμα «Η λειτουργία του πολιτεύματος στην Ελλάδα τα χρόνια μετά το τέλος του εμφύλιου πολέμου».
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Η δολοφονία του Λαμπράκη: το γεγονός και οι πολιτικές του προεκτάσεις, αντανακλάσεις στη λογοτεχνία (Β. Βασιλικός, *Ζ*) και στον κινηματογράφο (Κ. Γαβράς, *Ζ*).

ΕΝΟΤΗΤΑ 55

Όξυνση της πολιτικής κρίσης και η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 (1963-1974)

Οι δύο κυβερνήσεις Γεώργιου Παπανδρέου (1963-1965) Ο πρόεδρος της Ενώσεως Κέντρου Γεώργιος Παπανδρέου, διακηρύσσοντας την ανάγκη ομαλής λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών, κέρδισε τις εκλογές και κυβέρνησε από το 1963 έως το 1965. Ο βασιλιάς Παύλος, για να μετριαστεί το αντιβασιλικό κλίμα και να ξεπεραστεί η πολιτική ένταση των προηγούμενων ετών, φάνηκε να δέχεται τη λαϊκή ετυμηγορία υπέρ της Ένωσης Κέντρου. Στους κόλπους της, εξάλλου, υπήρχαν στελέχη με τα οποία διατηρούσε καλές σχέσεις.

Κατά τη 17μηνη θητεία του, ο Γ. Παπανδρέου έλαβε μέτρα ανακούφισης των ασθενέστερων τάξεων, κατάργησε ορισμένα από τα πιο αυταρχικά μέτρα σε βάρος της Αριστεράς και προσπάθησε να περιορίσει τις αμερικανικές επεμβάσεις στη χώρα. Σε συνεργασία με τον παιδαγωγό Ευάγγελο Παπανούτσο, επιχείρησε να προωθήσει καίριες αλλαγές στα εκπαιδευτικά πράγματα, όπως τη θέσπιση της δωρεάν παιδείας, την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας και γενικότερα τον εκδημοκρατισμό και εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης.

1. Οι Κωνσταντίνος και Γ. Παπανδρέου.

2. Ιουλιανά, 1965.

Το 1965, ωστόσο, ξέσπασε σοβαρή κρίση στις σχέσεις του Γ. Παπανδρέου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο, που είχε ανέβει στον θρόνο το 1964, μετά τον θάνατο του πατέρα του Παύλου. Βλέποντας τις αλλαγές που έκανε ή δοκίμαζε να κάνει ο Γ. Παπανδρέου, ο Κωνσταντίνος και όλο το μετεμφυλιακό κατεστημένο φοβήθηκαν μήπως χάσουν τον πλήρη έλεγχο του στρατού, του κύριου στηρίγματός τους. Με πρόσχημα, λοιπόν, καταγγελίες της αντιπολίτευσης ότι δήθεν στον στρατό δρούσε, με την ανοχή της κυβέρνησης Παπανδρέου, μια αντιβασιλική οργάνωση αξιωματικών, ο Κωνσταντίνος αξίωσε να επιλέξει ο ίδιος τον υπουργό Εθνικής Άμυνας, πράγμα αντίθετο με το σύνταγμα. Επίσης, δεν επέτρεψε στον πρωθυπουργό να αναλάβει ο ίδιος αυτό το νευραλγικό υπουργείο. Όπως ήταν αναμενόμενο, ο Γ. Παπανδρέου αντέδρασε. Τότε ο Κωνσταντίνος, όχι μόνο εξανάγκασε, τον Ιούλιο του 1965, τον πρωθυπουργό σε παραίτηση, αλλά και προχώρησε σε διάσπαση του κόμματός του, της Ενώσεως Κέντρου, πείθοντας, με ποικίλους τρόπους, στελέχη του να εγκαταλείψουν τον αρχηγό τους. Οι πολιτικοί αυτοί ονομάστηκαν, από τον λαό, *αποστάτες* και η ενέργειά τους *αποστασία*.

Η πορεία προς τη δικτατορία (1965-1967) Σχεδόν ταυτόχρονα τεράστιες διαδηλώσεις αποδοκίμασαν τις βασιλικές ενέργειες το καλοκαίρι του 1965 (Ιουλιανά). Ύστερα από δύο αποτυχημένες προσπάθειες, σχηματίστηκε, και με τις ψήφους της ΕΡΕ, κυβέρνηση από πολιτικούς που είχαν εγκαταλείψει την Ένωση Κέντρου (κυβέρνηση αποστατών). Η πολιτική ζωή, ωστόσο, δεν εξομαλύνθηκε. Με κοινή απόφαση του Γ. Παπανδρέου και του

1. Επιστολές του βασιλιά Κωνσταντίνου προς τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου

- [...] Η αποστολή σε εμένα για υπογραφή σχεδίου Βασιλικού Διατάγματος με θέμα την αντικατάσταση του υπουργού Εθνικής Άμυνας, χωρίς να έχει προηγηθεί συνεργασία μας [...] αποτελεί πράξη αήθη αλλά και προσβλητική [...]. Ως εγγυητής της διαφύλαξης του Συντάγματος είμαι υποχρεωμένος να ενδιαφέρομαι ιδιαίτερα για τις Ένοπλες Δυνάμεις [...] (10 Ιουλίου 1965).
- Μην επιμείνετε να αναλάβετε αυτή τη στιγμή το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας. [...] Θεωρώ αναγκαίο, η αποχώρηση του σημερινού υπουργού να συνοδευτεί από ταυτόχρονο διορισμό και ορκωμοσία υπουργού, τον οποίο θα έχουμε επιλέξει σε συνεργασία [...]. Δεν πρόκειται να ωφεληθείτε από την τεχνητή [...] δημιουργία στην κοινή γνώμη κλίματος που στρέφεται εναντίον μου [...] (14 Ιουλίου 1965).

Πηγή: Η Μεγάλη Ιστορία του 20ού αιώνα, Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 6, σ. 235.

Παναγιώτη Κανελλόπουλου, που είχε διαδεχθεί τον Κ. Καραμανλή στην ηγεσία της ΕΡΕ, προκηρύχτηκαν εκλογές για τον Μάιο του 1967. Μπροστά στο ενδεχόμενο να προκύψουν πολιτικές λύσεις ανεπιθύμητες στο μετεμφυλιακό κατεστημένο, ομάδα στρατηγών σχεδίαζε να ζητήσει τη συνεργασία του βασιλιά προκειμένου να εγκαθιδρύσει δικτατορία.

Η απριλιανή δικτατορία (1967-1974) Ωστόσο, τα σχέδια των στρατηγών πρόφτασε να τα κάνει πράξη μια άλλη συνωμοτική ομάδα μεσαίων και ανώτερων αξιωματικών (*χούντα*, βλέπε γλωσσάριο), με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Γεώργιο Παπαδόπουλο, η οποία, την 21η Απριλίου 1967, κατέλαβε, με πραξικόπημα, την εξουσία. Οι πραξικοπηματίες επικαλέστηκαν, για να δικαιολογήσουν τις αντιδημοκρατικές πράξεις τους, την ανικανότητα των πολιτικών να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα και τον κίνδυνο επιβολής κομμουνισμού στην Ελλάδα.

3. Άρμα μάχης μπροστά στη Βουλή την 21η Απριλίου 1967, ημέρα επιβολής της απριλιανής δικτατορίας.

Μετά την εκδήλωση του πραξικοπήματος, ο Κωνσταντίνος συνεργάστηκε με τους πραξικοπηματίες, και μάλιστα ο πρώτος πρωθυπουργός της δικτατορίας διορίστηκε με υπόδειξή του. Λίγο αργότερα, έδειξε, με κινητοποίηση πιστών του στρατιωτικών μονάδων, ότι θέλει να ανατρέψει τη δικτατορία. Ωστόσο, μετά την αποτυχία αυτής της προσπάθειας, αναχώρησε ανενόχλητος στο εξωτερικό.

Αξίζει να επισημανθεί, επίσης, το γεγονός ότι, ενώ η ΕΟΚ ανέστειλε τη διαδικασία σύνδεσης με την Ελλάδα, οι ΗΠΑ συνεργάστηκαν με τους δικτάτορες, θέτοντας, έτσι, σε δοκιμασία, και μάλιστα μακροχρόνια, τα αισθήματα των Ελλήνων απέναντί τους.

2. Ο δικτάτορας Παπαδόπουλος παρουσιάζει τις «μεθόδους» του

Κάθε ένας ο οποίος δεν κάθεται καλά, έστω και αν μου κοστίζη ως κράτος ακριβά, θα τον θέτω υπό περιορισμόν. [...] Δεν θα τους αφήσω να γίνουν θηρία κάτω από τα κομμουνιστικά κελεύσματα. Διότι εάν γίνουν θηρία και απολυθούν από το κλουβί, θα υποχρεωθώ να τους τουφεκάω [...] Προκειμένου λοιπόν να τους τουφεκάω και να έχω αίματα εις την άσφαλτον, δεν θα τους αφήσω, έστω και αν προσβάλλεται ο προηγμένος ανθρωπισμός ορισμένων ...

Πηγή: Αρ. Μάνεσης, «Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας», στο συλλογικό τόμο *Η δικτατορία 1967-1974*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 37.

Οι δικτάτορες ανέστειλαν βασικά άρθρα του συντάγματος, διέκοψαν τη λειτουργία του Κοινοβουλίου, διέλυσαν τα κόμματα και οργάνωσαν συστηματικές διώξεις πολιτικών, κάθε πολίτη αριστερού παρελθόντος ή όποιου εκδήλωνε φανερά την αντίθεσή του στη δικτατορία. Οι εκτοπίσεις, οι φυλακίσεις, τα βασανιστήρια, οι καταδίκες μελών αντιστασιακών οργανώσεων αποτέλεσαν συνήθη πρακτική.

Παρ' όλα αυτά, δημοκρατικοί πολίτες που είχαν διαφύγει τη σύλληψη άρχισαν να δημιουργούν πυρήνες αντίστασης. Οι κηδείες του Γ. Παπανδρέου (1968) και του νομπελίστα ποιητή Γ. Σεφέρη (1971) μετατράπηκαν σε μεγάλες αντιδικτατορικές διαδηλώσεις. Κορυφαίες αντιδικτατορικές εκδηλώσεις υπήρξαν η απόπειρα δολοφονίας του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου από τον Αλέκο Παναγούλη (Αύγουστος 1968), το κίνημα του Ναυτικού (Μάιος 1973), που έδειξε ότι στις ένοπλες δυνάμεις υπήρχαν πολλοί αξιωματικοί που δυσφορούσαν για την κατάλυση της δημοκρατίας, και το φοιτητικό κίνημα σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, με σημαντικότερες εκδηλώσεις του τις καταλήψεις, από φοιτητές, του κτιρίου της Νομικής Σχολής (Φεβρουάριος-Μάρτιος 1973) και του Πολυτεχνείου (Νοέμβριος 1973).

Ειδικά η κατάληψη του Πολυτεχνείου υπήρξε σημείο-σταθμός στον αντιδικτατορικό αγώνα. Ο μεγάλος αριθμός φοιτητών και άλλων πολιτών που είχαν συγκεντρωθεί μέσα και γύρω από το Πολυτεχνείο, καθώς και τα αντιδικτατορικά

3. Η διακήρυξη της Συντονιστικής Επιτροπής κατάληψης του Πολυτεχνείου, 16 Νοεμβρίου 1973 (απόσπασμα)

Πρωταρχική προϋπόθεση για την επίλυση όλων των λαϊκών προβλημάτων θεωρούμε την άμεση παύση του τυραννικού καθεστώτος της χούντας και την παράλληλη εγκαθίδρυση της λαϊκής κυριαρχίας. Η εγκαθίδρυση της λαϊκής κυριαρχίας συνδέεται αναπόσπαστα με την εθνική ανεξαρτησία από τα ξένα συμφέροντα, που χρόνια στήριζαν την τυραννία στη χώρα μας.

Πηγή: Καθημερινή, «Ιστορικό Λεύκωμα», 1973, σ. 40, 42.

4. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 1973, υπήρξε η κορυφαία πράξη αντίστασης εναντίον της δικτατορίας των συνταγματαρχών.

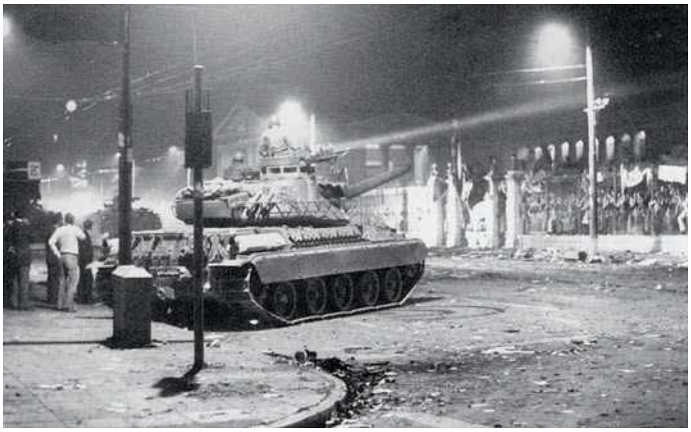

5. Το άρμα μάχης που έριξε την πύλη του Πολυτεχνείου, λίγο πριν την εισβολή. Η 17η Νοεμβρίου αποτελεί σήμερα σχολική γιορτή.

συνθήματα που εξέπεμπε ο ραδιοφωνικός σταθμός των εξεγερμένων ανησύχησαν σοβαρά τους δικτάτορες, που απάντησαν με ωμή βία: ένα άρμα μάχης έριξε την κεντρική πύλη του Πολυτεχνείου τα ξημερώματα της 17ης Νοεμβρίου 1973. Ακολούθησαν δολοφονίες, συλλήψεις και ξυλοδαρμοί πολιτών.

Η δικτατορία κατέρρευσε από ένα δικό της εγκληματικό λάθος. Προκάλεσε πραξικόπημα στην Κύπρο, με το οποίο ανέτρεψε, πρόσκαιρα, τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας αρχιεπίσκοπο Μακάριο, που δεν ήταν αρεστός ούτε στις ΗΠΑ ούτε στους δικτάτορες. Τότε η Τουρκία, με το πρόσχημα ότι ήταν μία από τις εγγυήτριες δυνάμεις της Κυπριακής Δημοκρατίας, αποβίβασε στρατό στην Κύπρο και κατέλαβε μεγάλο μέρος του νησιού. Αδυνατώντας η δικτατορική κυβέρνηση να αντιμετωπίσει την κρίση, παρέδωσε, στις 23 Ιουλίου 1974, την εξουσία στους πολιτικούς.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε λογοτεχνία

✓ Στρατής Τσίρκας, ***Η χαμένη άνοιξη*** (1976). Ελπίδες και διαψεύσεις τη δεκαετία του ’60.

...δείτε στον κινηματογράφο

✓ Νίκος Περράκης, ***Λούφα και παραλλαγή*** (1984). Η Ελλάδα της δικτατορίας με χιουμοριστική διάθεση.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποια επιλογή του Γεώργιου Παπανδρέου στάθηκε αφορμή για τη σύγκρουσή του με τον βασιλιά Κωνσταντίνο; Να αναζητήσετε τα βαθύτερα αίτια των γεγονότων μελετώντας την πηγή 1 και όποια άλλα στοιχεία έχετε στη διάθεσή σας ή μπορείτε να εντοπίσετε.
2. Να μελετήσετε την πηγή 2 και να προσπαθήσετε να σκιαγραφήσετε την πολιτική ιδεολογία του ομιλητή.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Κάθε χρόνο, στις 17 Νοεμβρίου, γιορτάζεται στα ελληνικά σχολεία η επέτειος του Πολυτεχνείου. Αφού αναζητήσετε σχετικά κείμενα, προφορικές μαρτυρίες, οπτικοακουστικό και άλλο υλικό, να προτείνετε τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να οργανωθεί η εκδήλωση.

Η Γ΄ Ελληνική Δημοκρατία, 1974-2001

Με τη Μεταπολίτευση (βλέπε γλωσσάριο), δηλαδή την επάνοδο στη δημοκρατία, το 1974, και την ψήφιση δημοκρατικού συντάγματος, το 1975, άνοιξε η μεγαλύτερη περίοδος πολιτικής ομαλότητας της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Αυτή η περίοδος διαρκεί μέχρι σήμερα. Γι' αυτό ως τομή, προσωρινά, μπορεί να θεωρηθεί το 2001, έτος ένταξης της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ). Ο τίτλος «Η Γ΄ Ελληνική Δημοκρατία» προτιμήθηκε, γιατί κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου που διανύουμε, όπως και των περιόδων 1828-1832 και 1924-1935, είναι το δημοκρατικό, με την έννοια του αβασίλευτου, πολίτευμα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 56

Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως τις αρχές της δεκαετίας του '80 (1974-1981)

Η Μεταπολίτευση και η κυβέρνηση εθνικής ενότητας Αμέσως μετά την πτώση της απριλιανής δικτατορίας επέστρεψε από το Παρίσι ο Κ. Καραμανλής και σχημάτισε κυβέρνηση εθνικής ενότητας (βλέπε γλωσσάριο) με τη συμμετοχή πολιτικών της ΕΡΕ και της Ένωσης Κέντρου, των δύο μεγαλύτερων κομμάτων της προδικτατορικής περιόδου.

Η κυβέρνηση εθνικής ενότητας απελευθέρωσε, αμέσως, όλους τους πολιτικούς κρατούμενους και φρόντισε να απομακρύνει στελέχη του δικτατορικού καθεστώτος από τις θέσεις τους, προκειμένου να αποκτήσει τον έλεγχο του κράτους και, κυρίως, του στρατού.

Επίσης, η νέα κυβέρνηση προσπάθησε να αντιμετωπίσει, με διπλωματικά μέσα, τη σοβαρότατη κρίση που προκλήθηκε από την τουρκική προέλαση στην Κύπρο, δίχως, όμως, αποτέλεσμα, καθώς ο τουρκικός στρατός κατέλαβε τελικά το 37% του κυπριακού εδάφους. Αντιδρώντας στην αδράνεια του ΝΑΤΟ, ο Κ. Καραμανλής αποφάσισε την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό του σκέλος.

1. Ο Καραμανλής επιστρέφει στην Ελλάδα το 1974 και γίνεται δεκτός από πλήθος κόσμου.

1. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απευθύνει διάγγελμα ως πρωθυπουργός της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, 25 Ιουλίου 1974 [αποσπάσματα]

[...] Απευθύνομαι προς όλους σας και ιδιαίτερα προς την νεολαίαν και τας Ενόπλους Δυνάμεις της χώρας, με πρωτοβουλίαν των οποίων ήνοιξεν ο δρόμος προς την ομαλότητα. Και σας ζητώ να εξαρθήτε εις το ύψος των περιστάσεων. [...]

Η Κυβέρνησις, [...] έχει πρώτον και υπέρτατον χρέος να αντιμετωπίση όλους τους εξωτερικούς κινδύνους, που επεσωρεύθησαν από τα πρόσφατα, δραματικά γεγονότα. Την ώραν αυτήν η σκέψις μου στρέφεται πρωτίστως προς την δοκιμαζομένην Μεγαλόνησον, της οποίας την ανεξαρτησίαν και ακεραιότητα θα προασπίσωμεν δι' όλων μας των δυνάμεων [..].

[...] Όταν, [...] θα έχη αντιμετωπισθή το εθνικόν θέμα, που συνταράσσει ολόκληρον τον Ελληνισμόν, η Κυβέρνησις [...] θα ασχοληθή με τα πιεστικώτερα προβλήματα του τόπου. Και το κυριώτερον εξ' αυτών είναι η ταχεία χάραξις της διαδικασίας που θα οδηγήση στην θεμελίωσιν μιας πραγματικής και προοδευτικής δημοκρατίας, στο πλαίσιο της οποίας θα έχουν θέσιν όλοι οι Έλληνες.

Εις την ζωήν όλων των εθνών υπάρχουν στιγμαί που επιβάλλουν έξαρσιν ηθικήν και εθνικήν. Είναι αι στιγμαί εκείναι κατά τας οποίας ένας λαός απογοητευμένος από το πρόσφατον και το απώτερον παρελθόν αναζητεί με αγωνία τον δρόμον του. Και τας στιγμάς αυτάς ακριβώς ζη σήμερον η χώρα μας. [...]

Πηγή: Κ. Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο. Γεγονότα και έγγραφα,* Ίδρυμα Κ. Καραμανλής – Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, τόμ. 8, σελ. 29-30.

2. Πολίτες περιμένουν στο λιμάνι της Ραφήνας την επιστροφή των εξορίστων από το στρατόπεδο της Γυάρου, που έκλεισε στις 24 Ιουλίου 1974.

2. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ομαλή μετάβαση της Ελλάδας στη δημοκρατία

Η Ελλάδα κατάφερε όχι απλώς να αντεπεξέλθει στις δυσκολίες, αλλά, σε λιγότερο από ένα χρόνο, και αναίμακτα, να αποκτήσει ένα νέο Σύνταγμα, να υποβάλει αίτηση για ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, και στα επόμενα χρόνια να κατοχυρώσει τους δημοκρατικούς θεσμούς, να διαχειριστεί την εξωτερική κρίση και να γίνει πλήρες μέλος της ενοποιούμενης Ευρώπης. Παρά το γεγονός ότι από δυνάμεις της αντιπολίτευσης εκφράστηκαν επιφυλάξεις ως προς την έκταση της πολιτικής αλλαγής, από άλλες πλευρές η διαδικασία αυτή χαρακτηρίστηκε ως το «ελληνικό θαύμα», ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της σύγχρονης ιστορίας της χώρας, που συγκέντρωσε τον θαυμασμό της παγκόσμιας κοινής γνώμης και σε μεγάλο βαθμό αποδόθηκε στην πράγματι καταλυτική πολιτική παρουσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Ευ. Χατζηβασιλείου, «Η σύσταση και εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, 1974-1981», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΣΤ', σ. 294-295.

3. Πολίτες πανηγυρίζουν τη νίκη της Δημοκρατίας, στο δημοψήφισμα του 1974.

4. Μεγάλη συγκέντρωση της Νέας Δημοκρατίας στη Θεσσαλονίκη, λίγο πριν τις εκλογές του 1974, με ομιλητή τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Η πλήρης αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας απαιτούσε τη διεξαγωγή εκλογών και δημοψηφίσματος, με το οποίο ο λαός θα αποφάσιζε για τη μορφή του πολιτεύματος, καθώς και τη σύνταξη νέου συντάγματος.

Στο πλαίσιο αυτό, ιδρύθηκαν δύο νέα κόμματα, η *Νέα Δημοκρατία* (ΝΔ), με ηγέτη τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, και το *Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα* (ΠΑΣΟΚ), με ηγέτη τον Ανδρέα Παπανδρέου, γιο του Γ. Παπανδρέου, ενώ επανεμφανίστηκε η προδικτατορική *Ένωση Κέντρου*, με ηγέτη τον Γεώργιο Μαύρο. Επίσης, νομιμοποιήθηκε το ΚΚΕ, που ήταν εκτός νόμου από το 1947.

Κυβερνήσεις Νέας Δημοκρατίας, 1974-1981 Οι εκλογές του 1974 ανέδειξαν νικήτρια τη Νέα Δημοκρατία, η οποία με επικεφαλής τον Κ. Καραμανλή συγκέντρωσε το υψηλότερο εκλογικό ποσοστό της μεταπολεμικής εποχής (54,37%). Η κυβέρνηση Καραμανλή εστίασε την προσοχή της κυρίως στην οικοδόμηση μιας νέας, δημοκρατικής νομιμότητας, καθώς και στην εδραίωση του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας.

Στις 8 Δεκεμβρίου 1974 έγινε δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος και ο ελληνικός λαός αποφάσισε, με ποσοστό 69,2%, την κατάργηση της μοναρχίας. Έτσι, λύθηκε –για πρώτη φορά κατά τρόπο μη αμφισβητήσιμο– ένα από τα προβλήματα που είχαν ταλανίσει την ελληνική κοινωνία πολλές φορές κατά τον 20ό αιώνα.

Με την ψήφιση νέου συντάγματος (7 Ιουνίου 1975), θεσπίστηκε το πολίτευμα της προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, που ισχύει και σήμερα στη χώρα μας.

Παράλληλα, οι πρωτεργάτες της δικτατορίας οδηγήθηκαν σε δίκη και οι κορυφαίοι ανάμεσα σ' αυτούς καταδικάστηκαν σε θάνατο, επειδή, καταλύοντας τη δημοκρατία, διέπραξαν έγκλημα εσχάτης προδοσίας, δηλαδή πρόδωσαν την πατρίδα. Ωστόσο, η ποινή τους μετατράπηκε σε ισόβια, καθώς κρίθηκε ότι δεν ήταν αναγκαία η εκτέλεσή τους.

Επίσης, από τη νέα κυβέρνηση πραγματοποιήθηκαν:

– η επίσημη ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ (υπογράφτηκε στις 28 Μαΐου 1979 και άρχισε να ισχύει από την 1η Ιανουαρίου 1981), καθώς ο Κ. Καραμανλής εκτιμούσε ότι η κίνηση αυτή ήταν ένας ακόμη τρόπος για να σταθεροποιηθούν οι δημοκρατικοί θεσμοί και ότι αυτό θα εξυπηρετούσε μακροπρόθεσμα την ασφάλεια της χώρας

5. Στιγμιότυπο από τη δίκη των δικτατόρων.

– η επανένταξη της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ (1980)

– εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, η οποία, μεταξύ άλλων, αύξησε τη βασική υποχρεωτική εκπαίδευση από έξι σε εννιά χρόνια

– η αναγνώριση της δημοτικής ως γλώσσας της εκπαίδευσης και ως επίσημης γλώσσας του κράτους.

Τέλος, οι κυβερνήσεις Καραμανλή χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν, ιδίως κατά την περίοδο 1974-1977, σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Πολλά από αυτά ήταν επιπτώσεις της μεγάλης διεθνούς πετρελαϊκής κρίσης του 1974 (ξαφνική αύξηση των διεθνών τιμών του πετρελαίου), ενώ άλλα είχαν κληροδοτηθεί από τη δικτατορία. Παρά τα κυβερνητικά μέτρα, που βελτίωσαν κάπως την κατάσταση, δεν ξεπεράστηκε η κρίση, που οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στην αρνητική διεθνή συγκυρία. Παράλληλα, οι κυβερνήσεις Καραμανλή πήραν μέτρα αναδιοργάνωσης της οικονομίας και ενίσχυσης των υποδομών της χώρας.

Πριν ολοκληρωθεί η δεύτερη τετραετία διακυβέρνησής του, ο Κ. Καραμανλής αποφάσισε να παραιτηθεί και να διεκδικήσει την εκλογή του στη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, όπου και εκλέχθηκε (5 Μαΐου 1980).

3. Η ομιλία του Κωνσταντίνου Καραμανλή κατά την τελετή υπογραφής της συνθήκης προσχωρήσεως της Ελλάδας στην ΕΟΚ, 28 Μαΐου 1979 [αποσπάσματα]

[...] Η Ευρωπαϊκή Ένωση θα σταθεί αποφασιστικός παράγοντας της ειρήνης στον κόσμο. [...] Θα σταθεροποιήσει και [...] θα διασώσει τους δημοκρατικούς μας θεσμούς που διέρχονται σήμερα αναμφισβήτητη κρίση. [...] Με την ενοποίηση εξ' άλλου, θα διασωθεί και εν συνεχεία θα προαχθεί ο ευρωπαϊκός πολιτισμός. Αλλά εξίσου θεμελιώδης για την επιβίωση της Ευρώπης είναι η σταδιακή οικονομική της ενοποίηση [...].

Πηγή: Κ. Σβολόπουλος (επιμ.), *Κ. Καραμανλής, Αρχείο. Γεγονότα και έγγραφα*, Ίδρυμα Κ. Καραμανλής - Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, τόμ. 11, σελ. 144, 146.

6. Η υπογραφή της συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, στις 28 Μαΐου 1979.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού διαβάσετε την πηγή 1, να καταγράψετε σε σύντομο κείμενο τα κύρια ζητήματα που είχε να αντιμετωπίσει, σύμφωνα με τον Κ. Καραμανλή, η Ελληνική Δημοκρατία αμέσως μετά την πτώση της επτάχρονης δικτατορίας.
2. Αφού μελετήσετε τις εικόνες 2, 3 και 4, να παρουσιάσετε τις επιλογές της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, καθώς και των κυβερνήσεων Καραμανλή (1974-1980) που συνέβαλαν στην αντιμετώπιση των ζητημάτων που παρουσιάζονται στην πηγή 1.
3. Να συγκεντρώσετε στοιχεία για το πολιτειακό δημοψήφισμα του 1974 και να αποτιμήσετε τη σημασία του.

ΕΝΟΤΗΤΑ 57

Η Ελλάδα κατά τη δεκαετία του ’80 (1981-1989)

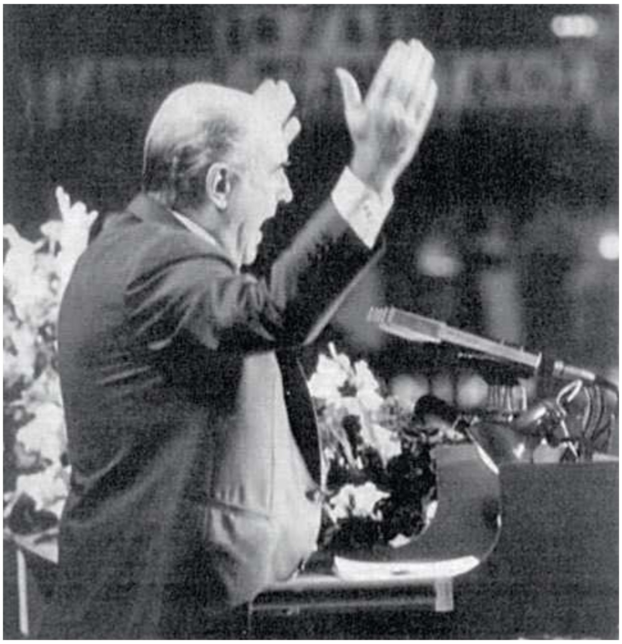

1. Ο Α. Παπανδρέου απευθύνεται σε συγκέντρωση του ΠΑΣΟΚ.

Κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ, 1981-1985 Η νίκη του ΠΑΣΟΚ με επικεφαλής τον Ανδρέα Παπανδρέου στις εκλογές του 1981 αποτέλεσε μια σημαντική τομή στην ελληνική μεταπολεμική ιστορία, καθώς για πρώτη φορά ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας ένα κόμμα με τόσο ριζοσπαστικό πρόγραμμα.

Το ΠΑΣΟΚ κέρδισε τις εκλογές απευθυνόμενο στην κοινωνική κατηγορία των «μη προνομιούχων» και προβάλλοντας μια ριζοσπαστική πρόταση μετασχηματισμού της κοινωνίας που συνοψιζόταν στο σύνθημα «Αλλαγή» και εκφραζόταν με το τρίπτυχο «λαϊκή κυριαρχία, εθνική ανεξαρτησία, κοινωνική δικαιοσύνη».

Οι εκλογές του 1981 εγκαινίασαν την πρώτη περίοδο πρωθυπουργίας του Ανδρέα Παπανδρέου, η οποία κράτησε, μετά και την εκλογική νίκη του 1985, έως το 1989 και σφραγίστηκε από μια σειρά σημαντικών πολιτικών επιλογών.

Πρώτα απ’ όλα, η επίσημη αναγνώριση όλων των αντιστασιακών οργανώσεων –δηλαδή, πρακτικά, των οργανώσεων της Αριστεράς, που δεν είχαν αναγνωριστεί μετά τον Εμφύλιο– διαμόρφωσε ένα εντελώς νέο πολιτικό κλίμα, επουλώνοντας πληγές ανοιχτές για σαράντα χρόνια. Η απόφαση αυτή συνοδεύτηκε από τιμητικές συνταξιοδοτήσεις και άλλες παροχές (μετάλλια, τιμητικά διπλώματα), καθώς και από την άρση πολλών δυσμενών συνεπειών του Εμφυλίου και της μετεμφυλιακής εποχής. Στο πλαίσιο αυτό, διευκολύνθηκε και η επιστροφή χιλιάδων πολιτικών προσφύγων από τη Σοβιετική Ένωση και τις άλλες λαϊκές δημοκρατίες της Α. Ευρώπης.

Μέτρα κοινωνικού χαρακτήρα, όπως ο διπλασιασμός των κατώτατων συντάξεων και οι σημαντικές αυξήσεις των

1. Διακήρυξη βασικών αρχών και στόχων του ΠΑΣΟΚ, 3 Σεπτεμβρίου 1974 (αποσπάσματα)

[...] Ανακοινώνουμε σήμερα την εκκίνηση ενός νέου πολιτικού κινήματος που πιστεύουμε ότι εκφράζει τους πόθους και τις ανάγκες του απλού Έλληνα, ενός Κινήματος που να ανήκει στον αγρότη, τον εργάτη, τον βιοτέχνη, τον μισθωτό, τον υπάλληλο, στην θαρραλέα και φωτισμένη νεολαία μας. [...]

Βασικός, κυρίαρχος στόχος του Κινήματος είναι η δημιουργία πολιτείας απαλλαγμένης από έλεγχο ή επιρροή της οικονομικής ολιγαρχίας, πολιτείας ταγμένης στην προστασία του έθνους και στην υπηρεσία του λαού. Η εθνική ανεξαρτησία είναι αναπόσπαστα δεμένη με τη λαϊκή κυριαρχία, με τη δημοκρατία σε κάθε φάση της ζωής του τόπου, με την ενεργό συμμετοχή του πολίτη σ' όλες τις αποφάσεις που τον αφορούν. [...]. Και βέβαια πρέπει η Ελλάδα να αποχωρήσει και από το στρατιωτικό και από το πολιτικό ΝΑΤΟ. [...] Μα πίσω από το ΝΑΤΟ, πίσω από τις αμερικανικές βάσεις είναι οι μονοπωλιακές, πολυεθνικές επιχειρήσεις και τα ντόπια υποκατάστατά τους. Γι' αυτό η κοινωνική απελευθέρωση, ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός, αποτελεί τον θεμέλιο λίθο του Κινήματός μας. Για να απολαμβάνει ο αγρότης το προϊόν του ιδρώτα και της γης του, για να απολαμβάνει ο εργάτης, ο βιοτέχνης, ο μισθωτός, ο υπάλληλος, ο απλός Έλληνας το προϊόν του μόχθου του. [...] Για να πάψει η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Για να συμμετέχει ενεργά ο λαός στον προγραμματισμό της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής πορείας της χώρας. [...]. Για να καταργηθούν τα προνόμια των ολίγων στην ιατρική, νοσοκομειακή και φαρμακευτική περίθαλψη. [...]. Για να κατοχυρωθεί η κοινωνική και οικονομική ισότητα των δύο φύλων. Για να ελευθερωθεί η σκέψη και να γίνει η παιδεία κτήμα όλων των Ελλήνων.

Πηγή: Χρ. Χαλαζιάς (επιμ.), *Ανδρέας Παπανδρέου, 31 χρόνια πολιτικής δημιουργίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σ. 137-144.

2. Οι λόγοι που έφεραν το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία: η ερμηνεία ενός μελετητή

Το ΠΑΣΟΚ θεμελίωσε την απήχησή του στο εκλογικό σώμα σε μια ριζοσπαστική πρόταση για τον «σοσιαλιστικό» μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας [...].

Ελάχιστοι θα αμφισβητήσουν ότι, χωρίς τη χαρισματική προσωπικότητα και τις ηγετικές ικανότητες του Ανδρέα Παπανδρέου, το ΠΑΣΟΚ θα είχε τη θεαματική πορεία που διέγραψε κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης [...].

Η συζήτηση για την προσωπικότητα [...] του Ανδρέα Παπανδρέου συνδέεται με έναν ακόμη παράγοντα που συνέβαλε στην επιτυχία του ΠΑΣΟΚ. Πρόκειται για τη συγκρότηση και ανάπτυξη μιας κομματικής οργάνωσης, η οποία διακρινόταν για τον μαζικό χαρακτήρα της και την [...] αποτελεσματική δράση της [...].

Χρ. Λυριντζής, «Το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΣΤ', σ. 350-351.

2. Προεκλογική συγκέντρωση του ΠΑΣΟΚ, κατά τις παραμονές των εκλογών του 1981, στην πλατεία Συντάγματος.

κατώτατων μισθών και ημερομισθίων στόχο είχαν να ανακουφίσουν τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στη δημιουργία του Εθνικού Συστήματος Υγείας (ΕΣΥ), το οποίο, παρά τα προβλήματα που εμφανίστηκαν στην εφαρμογή του, υπήρξε ένας από τους πιο επιτυχημένους θεσμούς αυτής της περιόδου. Πυρήνας του ΕΣΥ ήταν η δημιουργία τριών νοσηλευτικών βαθμίδων: κέντρων υγείας, περιφερειακών νοσοκομείων και νομαρχιακών νοσοκομείων. Σημαντική καινοτομία υπήρξε το γεγονός ότι, στο πλαίσιο του ΕΣΥ, δικαίωμα στην περίθαλψη σε νοσοκομεία είχαν όλοι οι πολίτες, χωρίς όρους και προϋποθέσεις.

Η καθιέρωση του πολιτικού γάμου και του συναινετικού διαζυγίου αποτέλεσαν τομές στο ελληνικό οικογενειακό δίκαιο, ενώ η θεσμική αναγνώριση της ισότητας των δύο φύλων και η κατάργηση της προίκας συνέβαλαν, σε συνδυασμό με τους αγώνες του γυναικείου κινήματος, στη βελτίωση της θέσης της γυναίκας.

Σε ό,τι αφορά την εξωτερική πολιτική, υπήρξαν σημαντικές πρωτοβουλίες που απέβλεπαν στη βελτίωση των όρων συμμετοχής της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Αποτέλεσμα αυτών των πρωτοβουλιών ήταν να αυξηθούν τα κονδύλια που δίνονταν από την ΕΟΚ στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, στις οποίες ανήκε και η Ελλάδα. Παράλληλα, έγιναν ανοίγματα προς τις χώρες της Α. Ευρώπης και προς τον Τρίτο Κόσμο, ιδίως προς τις αραβικές χώρες. Τέλος, απέναντι στην Τουρκία χρησιμοποιήθηκε επανειλημμένα σκληρή γλώσσα, ιδίως μετά την προκλητική ίδρυση του τουρκικού ψευδοκράτους στην κατεχόμενη βόρεια Κύπρο (Νοέμβριος 1983).

Επίσης, κατασκευάστηκαν διάφορα δημόσια έργα και επιχειρήθηκε η εξυγίανση επιχειρήσεων, που αντιμετώπιζαν προβλήματα (προβληματικές επιχειρήσεις), προκειμένου να καταστούν παραγωγικές και να διασφαλιστούν οι θέσεις εργασίας. Τέλος, ακολουθήθηκε πολιτική ενίσχυσης του εισοδήματος των αγροτών και των μικρομεσαίων επιχειρηματιών.

Κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ, 1985-1989 Οι κυβερνήσεις της δεύτερης τετραετίας του ΠΑΣΟΚ βρέθηκαν αντιμέτωπες με σοβαρά οικονομικά προβλήματα και εφάρμοσαν, ιδίως κατά τη διετία 1985-1987, σταθεροποιητικό οικονομικό πρόγραμμα με σκοπό τη μείωση των ελλειμμάτων και του πληθωρισμού.

3. Ο Α. Παπανδρέου με τον ηγέτη της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης Γιάσερ Αραφάτ.

3. Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης

[...] Πήραμε από τη μια πλευρά μια σειρά από μέτρα που έχουν συμβολικό χαρακτήρα συλλογικής μνήμης και εθνικής ενότητας, όπως για παράδειγμα η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης ενάντια στην Κατοχή κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Από την άλλη, μια σειρά μέτρα που κλείνουν ένα κεφάλαιο της ιστορίας μας που σημαδεύτηκε από τις συνέπειες του εμφύλιου πολέμου της δεκαετίας του '40, όπως για παράδειγμα ο ελεύθερος επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων [...]

Α. Παπανδρέου, Ομιλία στη συνάντηση των σοσιαλιστών ηγετών, Παρίσι, 23.01.1983.

4. Ο Α. Παπανδρέου μιλά σε τελετή εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης στον Γοργοπόταμο. Το 1982, η 25η Νοεμβρίου (ημέρα ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοπόταμου) καθιερώθηκε ως ημέρα επίσημου εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης.

Επίσης, στα 1985-1986 έγινε αναθεώρηση του συντάγματος με την οποία περιορίστηκαν οι εξουσίες του προέδρου της Δημοκρατίας και ενισχύθηκαν οι ρόλοι του Κοινοβουλίου και του πρωθυπουργού στο πλαίσιο του πολιτεύματος.

Σημαντικές εξελίξεις υπήρξαν, ακόμη, στο πεδίο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, όπου, ενώ αρχικά η ελληνική πλευρά έδειξε καλή θέληση, στη συνέχεια αντέδρασε αποφασιστικά στην απόπειρα της Τουρκίας να δημιουργήσει «τετελεσμένη» κατάσταση συνεκμετάλλευσης του πετρελαίου του Αιγαίου. Υπό την απειλή ενδεχόμενου πολέμου, η Τουρκία υποχρεώθηκε να υποχωρήσει (Μάρτιος 1987).

Στα τέλη της τετραετίας, οι καταγγελίες σε βάρος στελεχών της κυβέρνησης για οικονομικά σκάνδαλα όξυναν την πολιτική αντιπαράθεση. Επιπλέον, η κατάσταση επιβαρύνθηκε από τα σοβαρά προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζε ο Α. Παπανδρέου.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...δείτε στον κινηματογράφο

- ✓ Θόδωρος Μαραγκός, ***Μάθε παιδί μου γράμματα*** (1981).
  Η προσπάθεια μιας ελληνικής επαρχιακής πόλης να συμφιλιωθεί με τις μνήμες και τα τραύματα του πρόσφατου παρελθόντος.
- ✓ Θόδωρος Μαραγκός, ***Τι έχουν να δουν τα μάτια μου*** (1984).
  Μια σατιρική πολιτική ματιά στην Ελλάδα της δεκαετίας του '80.
- ✓ Νίκος Περράκης, ***Βίος και πολιτεία*** (1987).
  Η Ελλάδα της δεκαετίας του 1980.
- ✓ Κώστας Βρεττάκος, ***Τα παιδιά της χελιδόνας*** (1987).
  Ταινία που αναφέρεται στα τραύματα του Εμφυλίου και στις προσπάθειες να επουλωθούν κατά τη δεκαετία του '80.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε την πηγή 2. Ποιοι παράγοντες, σύμφωνα με το κείμενο, έπαιξαν ουσιαστικό ρόλο στην άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981;
2. Ποια από τις αλλαγές που έγιναν, κατά την περίοδο 1981-1989, συνέβαλε καθοριστικά στη θεαματική αλλαγή του πολιτικού κλίματος; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε την πηγή 3 και την εικόνα 4.

ΕΝΟΤΗΤΑ 58

Η Ελλάδα στη μεταψυχροπολεμική εποχή (1989-2001)

Οι εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις

Περίοδος πολιτικής αστάθειας, 1989-1990 Οι εκλογές του Ιουνίου 1989 δεν έδωσαν αυτοδυναμία σε κανένα κόμμα. Δημιουργήθηκε κυβέρνηση συνεργασίας της Νέας Δημοκρατίας και του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου, ενός σχηματισμού στον οποίο συμμετείχαν το ΚΚΕ και άλλα κόμματα της Αριστεράς.

1. Κωνσταντίνος Μητσοτάκης.

Κυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας, 1990-1993 Μετά από δύο νέες εκλογικές αναμετρήσεις (Νοέμβριος 1989 και Απρίλιος 1990) σχηματίστηκε κυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη. Η νέα κυβέρνηση επιδίωξε την ιδιωτικοποίηση δημόσιων επιχειρήσεων, που κρίθηκε ότι δεν ήταν βιώσιμες. Επίσης, εξαιρετικά σημαντική εξέλιξη υπήρξε η υπογραφή –και από την Ελλάδα– της συνθήκης του Μάαστριχτ (βλέπε ενότητα 59). Λίγο αργότερα, ωστόσο, σοβαρές διαφωνίες στο εσωτερικό της κυβέρνησης Μητσοτάκη οδήγησαν στην παραίτησή της (Σεπτέμβριος 1993).

Κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ, 1993-2000 Οι εκλογές του Οκτωβρίου 1993 έφεραν ξανά στην κυβέρνηση το ΠΑΣΟΚ. Τον Ιανουάριο του 1996, όμως, ο Α. Παπανδρέου, που αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα υγείας, παραιτήθηκε. Νέος πρωθυπουργός αναδείχθηκε ο Κώστας Σημίτης, που ανέλαβε και την ηγεσία του ΠΑΣΟΚ μετά τον θάνατο του ιδρυτή του (Ιούνιος 1996) και παρέμεινε πρωθυπουργός μέχρι το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε. Την ίδια εποχή, με αφορμή τη διεκδίκηση της βραχονησίδας Ίμια, στα Δωδεκάνησα, ξέσπασε κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις που αποκλιμακώθηκε με αμοιβαίες υποχωρήσεις (1996).

2. Ο Κώστας Σημίτης (αριστερά) με τον πρόεδρο της Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο και μέλη της πρώτης κυβέρνησής του.

Στα χρόνια αυτά, δόθηκε ιδιαίτερο βάρος στην κατασκευή μεγάλων δημόσιων έργων που, σε σημαντικό βαθμό, χρηματοδοτήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση (οδικός άξονας Πάτρας-Αθήνας-Θεσσαλονίκης-συνόρων με πρώην Γ.Δ.Μ., Εγνατία οδός, αεροδρόμιο «Ελευθέριος Βενιζέλος», γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου, μετρό της Αθήνας). Επίσης, σημαντικό γεγονός υπήρξε η ανάληψη από την Ελλάδα, το 1997, των Ολυμπιακών Αγώνων, που έγιναν με επιτυχία το 2004.

Πάντως, κύριος στόχος των κυβερνήσεων Σημίτη υπήρξε η εκπλήρωση των κριτηρίων οικονομικής σύγκλισης που έθετε η Ευρωπαϊκή Ένωση (χαμηλός πληθωρισμός, χαμηλό δημόσιο έλλειμμα, χαμηλό δημόσιο χρέος, σταθερό νόμισμα κ.ά.), προκειμένου η Ελλάδα να ενταχθεί πλήρως στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και να υιοθετήσει το ευρωπαϊκό νόμισμα, το ευρώ. Πράγματι, την 1η Ιανουαρίου 2001 η Ελλάδα εντάχθηκε στην ΟΝΕ και από την 1η Ιανουαρίου 2002 άρχισε η χρησιμοποίηση του ευρώ, το οποίο αντικατέστησε τη δραχμή.

Οι αλλαγές στα Βαλκάνια και η νέα διεθνής θέση της Ελλάδας

Η Ελλάδα χώρα υποδοχής μεταναστών και παλιννοστούντων Η πτώση των λαϊκών δημοκρατιών και οι συνακόλουθες αλλαγές στα Βαλκάνια είχαν ως άμεσο αποτέλεσμα την άφιξη στην Ελλάδα μεγάλου αριθμού οικονομικών μεταναστών και παλιννοστούντων ελληνικής καταγωγής, από τα τέλη της δεκαετίας του ‘80 και μετά.

Τα πρώτα χρόνια εργάζονταν με εξευτελιστικές αμοιβές σε εποχιακές, συνήθως, εργασίες. Με το πέρασμα των χρόνων, όμως, πολλοί μετανάστες ενσωματώθηκαν στην ελληνική κοινωνία, απέκτησαν μόνιμη εργασία και αξιοπρεπείς αμοιβές. Αποτελούν το 8-10% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας, ενώ η αύξηση του πληθυσμού της Ελλάδας, την περίοδο 2000-2001, οφειλόταν αποκλειστικά σε αυτούς.

1. Η Ελλάδα και η διένεξη με την ΠΓΔΜ την περίοδο 1991-1995

Η διένεξη περί το «Σκοπιανό» –όπως εξορκιστικά μεταλλάχθηκε το παραδοσιακό «Μακεδονικό»– κυριάρχησε στις διεθνείς σχέσεις και, σε σημαντικό βαθμό και στην εσωτερική πολιτική της χώρας, κατά την κρίσιμη πενταετία 1991-1995. Επικριτές της μονομέρειας αυτής, ομιλούν, όχι άδικα, για «σκοπιανοποίηση» της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Γιατί η εμμονή σε μαξιμαλιστικές θέσεις και η επιλογή μεθόδων εξαναγκασμού ενός αδύναμου γείτονα, με την επιβολή εμπάργκο, εξάντλησαν τα αποθέματα καλής διάθεσης που έχαιρε η Ελλάδα μέσα στις συμμαχίες της και έστρεψαν εναντίον της τη διεθνή κοινή γνώμη, τις ποικιλόμορφες μη κυβερνητικές οργανώσεις και, τελικά, τις κυβερνήσεις των εταίρων και συμμάχων. Έτσι, καθώς μαίνονταν η μία μετά την άλλη οι κρίσεις στα Βαλκάνια, η Ελλάδα αντί να διαδραματίζει τον ρόλο του σταθεροποιητικού παράγοντα στην περιοχή, κινδύνευε να καταστεί μέρος του προβλήματος.

Ευ. Κωφός, «Ελλάδα και Βαλκάνια», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΣΤ', σ. 418.

Το ελληνικό κράτος επιχείρησε κατά καιρούς την καταγραφή και τη νομιμοποίηση των μεταναστών, υπό όρους. Παράλληλα, οι ελληνικές εργατικές οργανώσεις απαίτησαν τη νομιμοποίησή τους, τη σταθεροποίηση του αριθμού τους και την εξίσωση των δικαιωμάτων τους με εκείνα των Ελλήνων εργαζομένων.

Η θέση της Ελλάδας στα Βαλκάνια στα τέλη του 20ού αιώνα Οι αλλαγές στα Βαλκάνια (1989-1991) ανέτρεψαν ισορροπίες επωφελείς για την Ελλάδα.

3. Συλλαλητήριο στη Θεσσαλονίκη το 1992 για το ζήτημα της ονομασίας της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας.

Ειδικότερα, από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας προέκυψε ένα κράτος που υιοθέτησε την ονομασία «Δημοκρατία της Μακεδονίας» (Σεπτέμβριος 1991), διατύπωνε στο σύνταγμά του διεκδικήσεις κατά της Ελλάδας και χρησιμοποιούσε ως έμβλημα το «αστέρι ή ήλιο της Βεργίνας» (16άκτινο αστέρι ή ήλιος, έμβλημα των Μακεδόνων βασιλέων κατά την αρχαιότητα, κοσμεί τη χρυσή βασιλική λάρνακα που βρέθηκε στους τάφους της Βεργίνας).

Η Ελλάδα απαίτησε, προκειμένου να αναγνωρίσει επίσημα αυτό το κράτος, να δεσμευτεί το τελευταίο ότι δεν έχει διεκδικήσεις έναντι γειτονικών κρατών, δεν θα ασκεί εχθρική προπαγάνδα και δεν θα χρησιμοποιεί το όνομα «Μακεδονία». Η πολιτική αυτή διαμορφώθηκε σε σειρά συσκέψεων των πολιτικών αρχηγών. Παράλληλα, έγιναν μεγάλα συλλαλητήρια σε Θεσσαλονίκη και Αθήνα (1992).

Η Ελλάδα απευθύνθηκε και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία αποφάσισε (Σύνοδος Κορυφής της Λισαβόνας, Ιούνιος 1992) να μην αναγνωριστεί το κράτος αυτό με το όνομα «Μακεδονία». Λίγο καιρό αργότερα, ο ΟΗΕ δέχτηκε ως μέλος του τη νέα χώρα με το προσωρινό όνομα «Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας» (ΠΓΔΜ), αλλά δεν της επέτρεψε να χρησιμοποιεί τη σημαία με το αστέρι της Βεργίνας.

Παράλληλα, οι ευρωπαϊκές χώρες και οι ΗΠΑ προχώρησαν σε σύναψη διπλωματικών σχέσεων με την ΠΓΔΜ (1994), αλλά η Ελλάδα, αντιδρώντας, κήρυξε οικονομικό εμπάργκο (απαγόρευση εμπορίου ως μέσο επιβολής κυρώσεων ή άσκησης πίεσης) σε βάρος αυτής της χώρας. Ύστερα από νέες διαπραγματεύσεις, ωστόσο, υπογράφτηκε η λεγόμενη *Μεταβατική Συμφωνία* της Νέας Υόρκης (Σεπτέμβριος 1995). Η Ελλάδα αναγνώρισε τη γείτονα χώρα με το προσωρινό της όνομα και της παρείχε οικονομικές διευκολύνσεις. Η ΠΓΔΜ άλλαξε επίμαχα άρθρα του συντάγματός της και αφαίρεσε το αστέρι της Βεργίνας από τη σημαία της. Το θέμα του ονόματος παραπέμφθηκε σε μελλοντικές διαπραγματεύσεις.

Κατά τη δεκαετία του 1990 οι ελληνικές κυβερνήσεις έθεσαν ως κύριο στόχο τους τη δημιουργία ισχυρών αμοιβαίων οικονομικών συμφερόντων ανάμεσα στην Ελλάδα και τις βαλκανικές χώρες. Αυτή η «οικονομική διπλωματία» στηρίχτηκε στις ελληνικές επενδύσεις στα Βαλκάνια. Παράλληλα, οργανώθηκε, χάρη σε ελληνική πρωτοβουλία, συνάντηση των ηγετών των βαλκανικών χωρών (Κρήτη, Νοέμβριος 1997).

Έτσι, η Ελλάδα άρχισε να διεκδικεί ένα σημαντικότερο ρόλο στην περιοχή. Η ελληνική διπλωματία δραστηριοποιήθηκε με σκοπό την ένταξη των βαλκανικών χωρών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκτιμώντας ότι αυτό αποτελεί βασική

2. Τα προβλήματα και οι προοπτικές των Βαλκανίων

[...] Τα προβλήματα και οι προοπτικές της νοτιοανατολικής Ευρώπης σήμερα [...] είναι διλήμματα οικεία [...] στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες: πώς να συμβιβάσουν τα παλιά σχήματα κοινωνικής πρόνοιας με τις ανταγωνιστικές πιέσεις του παγκόσμιου καπιταλισμού· πώς να εξασφαλίσουν φτηνή ενέργεια, διαφυλάσσοντας ταυτόχρονα το φυσικό περιβάλλον από τη μόλυνση· πώς να αποτρέψουν την πλήρη παρακμή του αγροτικού τρόπου ζωής και να δημιουργήσουν μια οικονομική ευημερία που θα μειώσει τα θέλγητρα του οργανωμένου εγκλήματος και θα επιτρέψει την άνθηση της δημοκρατίας.

Μ. Μαζάουερ, *Τα Βαλκάνια*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Πατάκης, Αθήνα 2001, σ. 252.

προϋπόθεση για την εδραίωση της σταθερότητας και της δημοκρατίας στα Βαλκάνια, καθώς και για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξε η υπογραφή του *συμφώνου σταθερότητας για τη νοτιοανατολική Ευρώπη* (1999) από εκπροσώπους των βαλκανικών χωρών, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των οκτώ πιο αναπτυγμένων χωρών του πλανήτη. Το σύμφωνο αυτό προβλέπει την παραχώρηση βοήθειας προς τις βαλκανικές χώρες προκειμένου να αναδιοργανώσουν την οικονομία τους.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ Σωτήρης Δημητρίου, ***Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου*** (1993).

✓ Σωτήρης Δημητρίου, ***Τους τα λέει ο Θεός*** (2002).

Δύο βιβλία με θέμα τη ζωή των μεταναστών από την Αλβανία στην Ελλάδα.

...δείτε κινηματογραφικές ταινίες

✓ Σωτήρης Γκορίτσας, ***Απ' το χιόνι*** (1993).

Τρεις Βορειοηπειρώτες προσπαθούν να ριζώσουν στην Ελλάδα.

✓ Κωνσταντίνος Γιάνναρης, ***Από την άκρη της πόλης*** (1998).

Η ζωή μιας παρέας νεαρών Ρωσοπόντιων προσφύγων στην Ελλάδα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες η Ελλάδα ήταν χώρα αποστολής μεταναστών, ενώ σήμερα είναι χώρα υποδοχής. Να ερμηνεύσετε αυτή τη μεταβολή.
2. Να αναφερθείτε στον ρόλο που διαδραματίζει σήμερα η Ελλάδα στα Βαλκάνια.
3. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τη γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου και να τις παρουσιάσετε στην τάξη σας.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

✓ μετά την Απελευθέρωση, στην Ελλάδα ακολούθησε ένας σκληρός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949)

✓ τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια (1949-1967) σφραγίστηκαν από τη συστηματική καταπίεση των νικημένων, τις συνεχείς παρεμβάσεις του αμερικανικού παράγοντα, των βασιλέων και του παρακράτους, καθώς και από σοβαρές προσπάθειες οικονομικής ανάπτυξης

✓ κατά την περίοδο 1967-1974 επιβλήθηκε στην Ελλάδα δικτατορία

✓ μετά την πτώση της δικτατορίας, θεμελιώθηκε η Γ' Ελληνική Δημοκρατία, σταθεροποιήθηκε ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας και έκλεισαν, βαθμιαία, οι πληγές του Εμφυλίου

✓ η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης και οι ανακατατάξεις στα Βαλκάνια έδωσαν στην Ελλάδα την ευκαιρία να διεκδικήσει ένα σημαντικότερο ρόλο στην περιοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

✓ τις προσπάθειες πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης της Ευρώπης κατά την περίοδο 1951-2001
✓ τα κύρια όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη λειτουργία τους
✓ τη συμμετοχή της Ελλάδας στις προσπάθειες ενοποίησης της Ευρώπης και τη θέση της σήμερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

ΕΝΟΤΗΤΑ 59

Οι κυριότεροι σταθμοί στις προσπάθειες ενοποίησης της Ευρώπης (1951-2001)

Οι πρώτες σκέψεις για ενοποίηση της Ευρώπης έγιναν τον 19ο αιώνα. Τότε, μάλιστα, οι ΗΠΑ θεωρήθηκαν από κάποιους Ευρωπαίους ηγέτες το επιτυχημένο πρότυπο που θα έπρεπε να ακολουθηθεί. Όμως τον 19ο αιώνα οι ιδέες για εθνική ανεξαρτησία ήταν πολύ πιο ισχυρές από τις ιδέες για υπερεθνική ενότητα.

Παράγοντες που οδήγησαν στην ευρωπαϊκή ενοποίηση Το θέμα άρχισε να συζητείται συστηματικά κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Καθοριστικό ρόλο γι' αυτό έπαιξαν οι καταστροφές που είχαν υποστεί σχεδόν όλες οι ευρωπαϊκές χώρες και κατ' επέκταση η ανάγκη κοινής προσπάθειας, η απώλεια των αποικιών που στερούσε την Ευρώπη από σημαντικούς οικονομικούς πόρους και η ανάδυση δύο υπερδυνάμεων, των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης, που έλεγχαν πλέον τις διεθνείς εξελίξεις. Τα δεδομένα αυτά έκαναν αναγκαία την αποφυγή νέων πολέμων, αλλά και τη συνεργασία μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Επιπλέον, η ευρωπαϊκή ενοποίηση ήταν μια διαδικασία που ενισχυόταν και από τις ΗΠΑ, οι οποίες έβλεπαν σε μια ισχυρή και ενωμένη Ευρώπη ένα αποτελεσματικό εμπόδιο στην επέκταση της σοβιετικής επιρροής στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

1. Η υπογραφή της συνθήκης της Ρώμης, 25 Μαρτίου 1957.

> ***1. Η συνθήκη ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (1957)***
> Άρθρο 1. Με την παρούσα συνθήκη, τα ανωτέρω συμβαλλόμενα μέρη θεσπίζουν μεταξύ τους μια ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ.
> Άρθρο 2. Η Κοινότητα θα έχει ως στόχο της, με την καθιέρωση μιας κοινής αγοράς και μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης και με την εφαρμογή κοινών πολιτικών [...], να προωθήσει σε όλη την Κοινότητα μια αρμονική και ισορροπημένη ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων, της βιώσιμης και μη πληθωριστικής ανάπτυξης που θα σέβεται το περιβάλλον, έναν υψηλό βαθμό σύγκλισης της οικονομικής επίδοσης, ένα υψηλό επίπεδο απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας, τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και την ποιότητα της ζωής, την οικονομική και κοινωνική συνοχή και την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών.
> *Πηγή: www.europa.eu.int* (ο δικτυακός τόπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

Τα πρώτα βήματα Το πρώτο βήμα έγινε το 1949 με την ίδρυση του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στις 9 Μαΐου 1950 ο Ρομπέρ Σουμάν, υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας, παρουσίασε ένα σχέδιο στενότερης συνεργασίας. Με βάση το σχέδιο αυτό ιδρύθηκε το 1951 στο Παρίσι η *Ευρωπαϊκή Κοινοπραξία Άνθρακα και Χάλυβα* (ΕΚΑΧ), στην οποία συμμετείχαν οι Γαλλία, Ομοσπονδιακή (Δυτική) Γερμανία, Ιταλία, Βέλγιο, Ολλανδία και Λουξεμβούργο. Το 1957 υπογράφτηκε στη Ρώμη από τις χώρες της ΕΚΑΧ η συνθήκη ίδρυσης της *Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας* (ΕΟΚ).

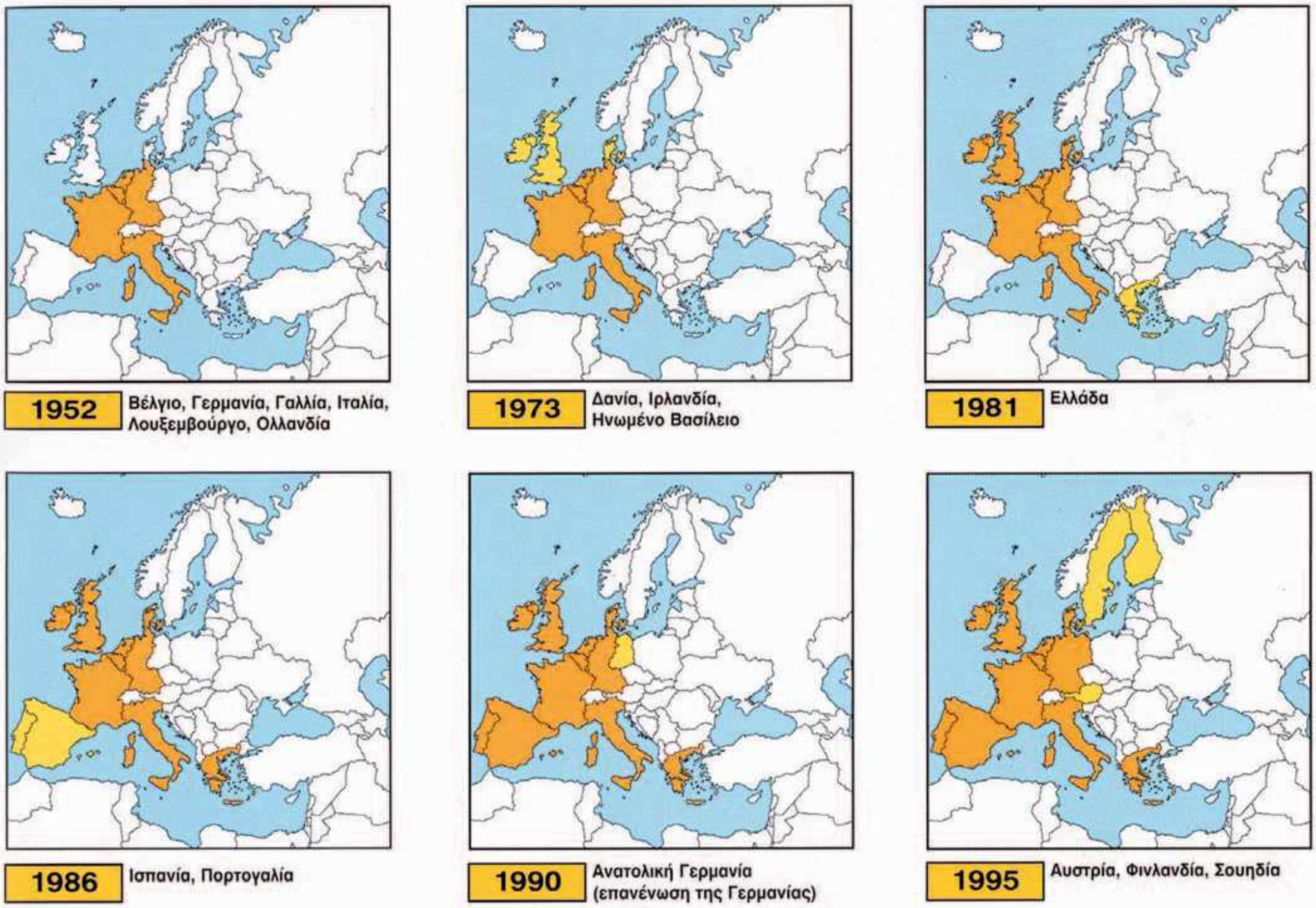

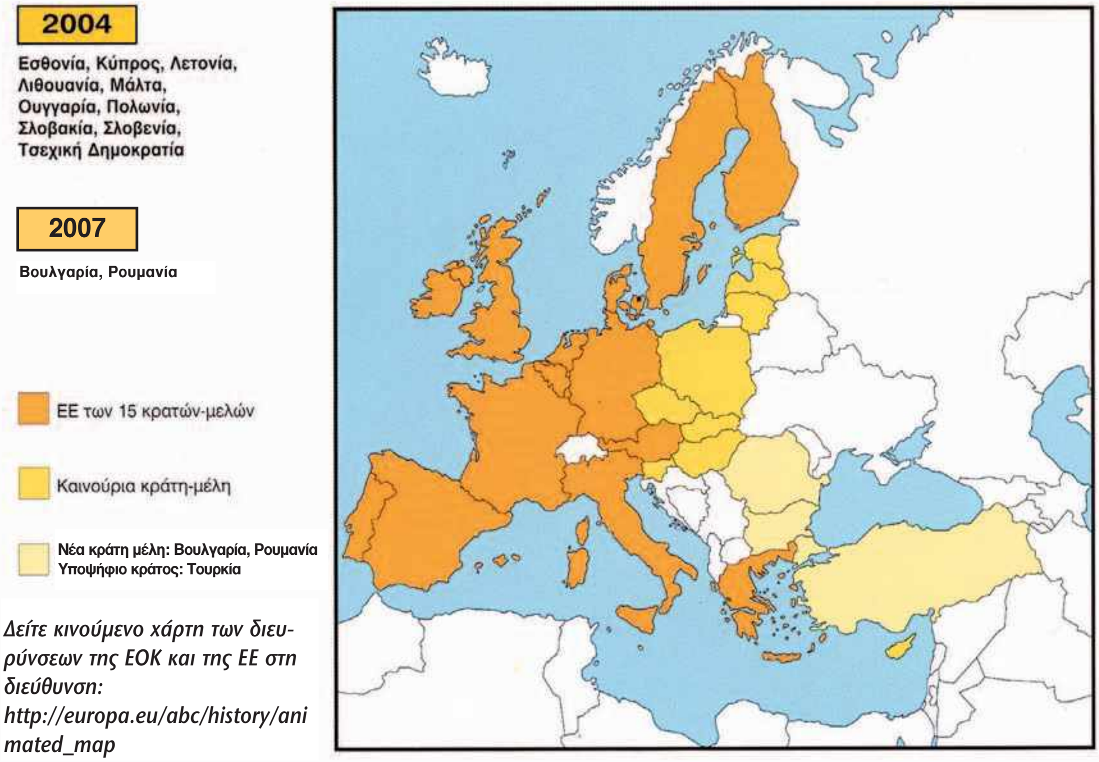

Δείτε κινούμενο χάρτη των διευρύνσεων της ΕΟΚ και της ΕΕ στη διεύθυνση: http://europa.eu/abc/history/animated_map

2. Οι διευρύνσεις της ΕΟΚ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

2. Ο ιστορικός Φερνάντ Μπροντέλ για την οικοδόμηση της Ευρώπης

Τι είναι ακόμη ικανός να εισφέρει στον αυριανό κόσμο ο ευρωπαϊκός πολιτισμός; Χρειάζεται άραγε να πούμε ότι αυτό μοιάζει να είναι το έσχατο μέλημα των δημιουργών της Ευρώπης; Και οι φρόνιμες συζητήσεις τους για τα τελωνεία, για τα επίπεδα των τιμών και την παραγωγή, και οι πιο γενναιόδωρες αμοιβαίες παραχωρήσεις τους είναι πάντοτε αποτέλεσμα ψυχρών υπολογισμών. [...] Αλλά θα πρέπει να μην τους γνωρίζουμε καλά, τους ανθρώπους, για να τους δίνουμε ως μοναδική τροφή αυτές τις φρόνιμες μαθηματικές πράξεις, που τόσο ωχριούν εμπρός στους ενθουσιασμούς, στις όχι και τόσο απερίσκεπτες παραφροσύνες που ξεσήκωσαν την Ευρώπη και στα παλιά χρόνια και στα πιο πρόσφατα. Μπορεί ποτέ μια συλλογική ευρωπαϊκή συνείδηση να οικοδομηθεί μόνο πάνω σε αριθμούς;

Είναι ανησυχητικό το γεγονός ότι η Ευρώπη ως πολιτισμικό ιδεώδες κατέχει την τελευταία θέση ανάμεσα στους στόχους των διαφόρων προγραμμάτων που εκπονούνται. Κανείς δεν ασχολείται ούτε με μυστικισμό, ούτε με ιδεολογία, ούτε με τα δήθεν ήρεμα τώρα νερά πια νερά της Επανάστασης ή του σοσιαλισμού, ούτε με τα ταραγμένα νερά των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Και όμως, είναι αδύνατον να οικοδομηθεί η Ευρώπη, αν δε στηριχθεί στις αρχέγονες δυνάμεις που τη δημιούργησαν, και που δουλεύουν στα κατάβαθά της. Με άλλα λόγια, αν δε ληφθούν υπόψη όλοι οι ζωντανοί ουμανισμοί της.

Δεν έχει άλλη επιλογή: είτε σ' αυτούς θα στηριχτεί, είτε, μοιραία, κάποια στιγμή, θα την ανατρέψουν και θα της επιβληθούν. Η Ευρώπη των λαών: να ένα πρόγραμμα που θα άξιζε πραγματικά τον κόπο! Αλλά που παραμένει ακόμη ευσεβής πόθος. [1963]
F. Braudel, *Γραμματική των πολιτισμών*, μτφρ. Ά. Αλεξάκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σ. 563.

Παράγοντες που επηρέασαν την ευρωπαϊκή ενοποίηση Οι προσπάθειες ενοποίησης της Ευρώπης προχώρησαν επηρεαζόμενες κυρίως από την ταχύρρυθμη οικονομική ανάπτυξη που σημειώθηκε στη γηραιά ήπειρο, ιδίως κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, καθώς και από το εκάστοτε διεθνές περιβάλλον. Η θεαματική οικονομική ανάπτυξη της Ευρώπης κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες επέτρεψε τη διαμόρφωση συνθηκών οικονομικής ευημερίας για μεγάλο αριθμό Ευρωπαίων. Η βελτίωση του μέσου βιοτικού επιπέδου έφερε αύξηση των αναγκών και αυτή με τη σειρά της σταθερή οικονομική ανάπτυξη και συνεχή διεύρυνση των αγορών. Παράλληλα, η ευημερία εξασφάλισε και την πολιτική σταθερότητα.

Επιπλέον, η πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης επηρεάστηκε από πολλούς παράγοντες, όπως οι σχέσεις μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΟΚ, οι σχέσεις της ΕΟΚ με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και οι σχέσεις της ΕΟΚ με τις ΗΠΑ. Ήταν άλλωστε εξαρχής σαφές –και πρέπει να είναι και σήμερα– ότι η διαδικασία ενοποίησης της Ευρώπης δεν υπήρξε και δεν είναι ένα θέμα που εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από τις διαθέσεις των Ευρωπαίων. Αντιθέτως, επηρεάστηκε και επηρεάζεται, συχνά σε μεγάλο βαθμό, από την παγκόσμια πολιτική ατμόσφαιρα και τους διεθνείς συσχετισμούς δυνάμεων.

Η ωρίμανση της ευρωπαϊκής ενοποίησης Στο πλαίσιο αυτό, προχώρησε και η ωρίμανση της ευρωπαϊκής ενοποίησης στον πολιτικό, οικονομικό και θεσμικό τομέα.

Σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση αυτή υπήρξε η υπογραφή, το 1986, της *Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης*. Με αυτή επιταχύνθηκαν οι διαδικασίες διαμόρφωσης ενιαίας εσωτερικής αγοράς και ενίσχυσης της οικονομικής συνοχής της Ευρώπης. Για να επιτευχθεί αυτό, καταρτίστηκαν τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ), δηλαδή ειδικά προγράμματα χρηματοδότησης των οικονομικά ασθενέστερων κρατών-μελών.

Ιδιαίτερα σημαντική για την προώθηση της ευρωπαϊκής ενοποίησης ήταν η υπογραφή, τον Φεβρουάριο του 1992, της *συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση*, που έγινε ευρύτερα γνωστή ως *συνθήκη του Μάαστριχτ* (ολλανδική πόλη όπου υπογράφτηκε). Με αυτή ιδρύθηκε η *Ευρωπαϊκή Ένωση* (ΕΕ), η οποία ενσωμάτωσε την ΕΟΚ, τέθηκε ο στόχος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) έως το 1999, διευρύνθηκαν οι αρμοδιότητες της Κοινότητας και θεσπίστηκαν η κοινή εξωτερική πολιτική και η συνεργασία σε θέματα ασφάλειας. Το ευρώ (σε λογιστική μορφή, όχι σε φυσική μορφή) υιοθετήθηκε ως νόμισμα έντεκα κρατών-μελών της ΕΕ από την 1η Ιανουαρίου 1999.

Τα κύρια όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τα κύρια όργανα της ΕΕ είναι η *Ευρωπαϊκή Επιτροπή*, ένα είδος ευρωπαϊκής υπερκυβέρνησης στην οποία κάθε χώρα έχει έναν εκπρόσωπο, το *Συμβούλιο Υπουργών*, που συγκροτείται κάθε φορά από τους υπουργούς του ίδιου αντικειμένου (π.χ. όλοι οι υπουργοί Γεωργίας), το *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο*, το οποίο συνεδριάζει σε τακτά διαστήματα με τη συμμετοχή των πρωθυπουργών των κρατών-μελών, το *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*, το μόνο όργανο που εκλέγεται απευθείας από τους πολίτες της ΕΕ, και το *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο*.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να εκπονήσετε άσκηση άστρου θέτοντας στο κέντρο τον όρο «Ενοποίηση της Ευρώπης».
2. Να μελετήσετε και να σχολιάσετε το κείμενο του Φερνάντ Μπροντέλ (πηγή 2)

ΕΝΟΤΗΤΑ 60

Η Ελλάδα και οι διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης. Η Ελλάδα κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης

1. Έλληνες και Ευρωπαίοι ηγέτες μετά την υπογραφή της συνθήκης σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ, το 1961. Στο κέντρο διακρίνεται ο Κωνσταντίνος Καραμανλής.

1. Οι ελληνικές προσδοκίες από την ένταξη στην ΕΟΚ

Η Ελλάς προσέρχεται στην Ευρώπη με τη βεβαιότητα ότι στα πλαίσια της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης εμπεδώνεται για όλα τα μέρη η εθνική ανεξαρτησία, κατοχυρώνονται οι δημοκρατικές ελευθερίες, επιτυγχάνεται η οικονομική ανάπτυξη και γίνεται με τη συνεργασία όλων κοινός καρπός η κοινωνική και οικονομική πρόοδος [...] Παράλληλα, όμως, η χώρα μας φιλοδοξεί να συμβάλλη, στο μέτρο των δυνατοτήτων της, στην πραγματοποίηση της ιδέας της Ενωμένης Ευρώπης, στην οποία βαθύτατα πιστεύει.

Κ. Καραμανλής, Ομιλία κατά την τελετή υπογραφής της συνθήκης Προσχωρήσεως της Ελλάδας στην ΕΟΚ, Αθήνα, 28 Μαΐου 1979.

Πηγή: Κ. Σβολόπουλος, «Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, 1974-1981», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΣΤ', σ. 345.

Πρώτο βήμα για τη συμμετοχή της Ελλάδας στις διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης ήταν η υπογραφή, το 1961, της συμφωνίας σύνδεσης της χώρας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Ωστόσο, η σοβαρή πολιτική αστάθεια που ακολούθησε, με αποκορύφωμα την επιβολή της απριλιανής δικτατορίας (1967-1974), είχε ως αποτέλεσμα ένα μακροχρόνιο «πάγωμα» της συμφωνίας.

Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, το 1974, η πρώτη μεταπολιτευτική κυβέρνηση Καραμανλή αποφάσισε να υποβάλει αίτηση για πλήρη ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, παρακινημένη όχι μόνο από τα οικονομικά οφέλη που θα είχε η χώρα αλλά και από σοβαρούς πολιτικούς λόγους. Ο Κ. Καραμανλής εκτιμούσε ότι η ένταξη στην ΕΟΚ θα βοηθούσε τη σταθεροποίηση των δημοκρατικών θεσμών στην Ελλάδα και θα εξυπηρετούσε μακροπρόθεσμα την ασφάλεια της χώρας. Πράγματι, τον Ιούνιο του 1975 υποβλήθηκε η ελληνική αίτηση ένταξης στην ΕΟΚ. Την αντίθεσή τους εξέφρασαν το ΠΑΣΟΚ, το ΚΚΕ, καθώς και τμήματα της ελληνικής κοινωνίας προσκείμενα στην Αριστερά. Επιφυλάξεις διατυπώθηκαν, επίσης, και από ορισμένα κράτη-μέλη της ΕΟΚ, που θεωρούσαν ότι η Ελλάδα δεν ήταν ακόμη ώριμη οικονομικά για να ενταχθεί στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Τελικά, μετά από κοπιώδεις διαπραγματεύσεις, υπογράφτηκε, στις 28 Μαΐου 1979 στην Αθήνα, η συνθήκη Προσχωρήσεως της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Η επίσημη ένταξη της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες έγινε την 1η Ιανουαρίου 1981.

Λίγους μήνες αργότερα (Οκτώβριος 1981) ανήλθε στην εξουσία το ΠΑΣΟΚ, που αντιμετώπιζε τουλάχιστον με σκεπτικισμό την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ.

Κατά την περίοδο 1981-1985 η πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων απέναντι στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα στηρίχτηκε σε δύο κύριες εκτιμήσεις: πρώτον, ότι δεν συνέφερε πλέον την Ελλάδα να αποχωρήσει από την ΕΟΚ, γιατί το κόστος θα ήταν μεγάλο· δεύτερον, ότι η Ελλάδα θα έπρεπε μέσα στην ΕΟΚ να προσπαθήσει, διαφοροποιούμενη από πολιτικές που έκρινε ότι ήταν βλαπτικές για τα συμφέροντά της, να βελτιώσει τη θέση της. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα διεκδίκησε και πέτυχε την εκπόνηση των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων (ΜΟΠ), που αφορούσαν τη χρηματοδότηση από την ΕΟΚ διαφόρων αναπτυξιακών έργων στα μεσογειακά κράτη-μέλη της.

Στο ίδιο πολιτικό πλαίσιο, κατά την περίοδο 1985-1989 οι ελληνικές κυβερνήσεις ακολούθησαν μια πολιτική διαπραγμάτευσης με την ΕΟΚ που είχε ως κύριο σκοπό την ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου. Τα ευνοϊκά αποτελέσματα ήρθαν λίγο αργότερα, όταν η ΕΟΚ με μια δέσμη μέτρων (γνωστή ως *πακέτο Ντελόρ*, από το όνομα του τότε προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής) διπλασίασε τους πόρους που διέθετε στα μεσογειακά κράτη-μέλη της.

Κατά την περίοδο 1989-1996 όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις για την επεξεργασία της

> **2. Ελλάδα και Ευρώπη**
>
> [...] Η προοπτική της Ελλάδας εξαρτάται από την πορεία της Ευρώπης. Ποιας Ευρώπης, θα διερωτηθούν πολλοί; Της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αρκείται να μοιράζει επιδοτήσεις και να εξασφαλίζει την κυκλοφορία του κεφαλαίου; Που εμφανίζεται ως ένας απρόσωπος και απόμακρος γραφειοκρατικός μηχανισμός; Της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αδυνατεί να λύσει καίρια προβλήματα της κοινωνικής ζωής και της καθημερινότητας των πολιτών; Που δεν είναι σε θέση να ορθώσει το ανάστημά της σε προκλήσεις της παγκόσμιας σκηνής;
>
> Όχι βέβαια. Μιλώ για την Ευρώπη που ως πολιτικό εγχείρημα κατάφερε μέχρι σήμερα να κατακτήσει αθροιστικά το ύψιστο πολιτιστικό αγαθό. Να συγκεράσει ειρήνη, δημοκρατία, ελευθερία, ευημερία και κοινωνική δικαιοσύνη σε πρωτόγνωρο βαθμό στην ιστορία του παγκόσμιου πολιτισμού. Αυτή η Ευρώπη μπορεί να ολοκληρωθεί, μπορεί να δώσει και τις άλλες απαντήσεις.
>
> Κ. Σημίτης, ομιλία με θέμα «Το μέλλον της Ευρώπης», 1η Δεκεμβρίου 2004.

2. Οι ηγέτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Αθήνα την ημέρα ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

συνθήκης του Μάαστριχτ, εξασφάλισαν την παραχώρηση από την ΕΕ και την εφαρμογή στην Ελλάδα ειδικών προγραμμάτων με σκοπό την ανάπτυξη της χώρας (Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης – ΚΠΣ), προώθησαν τις διαδικασίες ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως πλήρους μέλους και έλαβαν μέτρα προετοιμασίας της χώρας για την ένταξή της στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ).

Μετά το 1996 η Ελλάδα επιτάχυνε τις διαδικασίες εκπλήρωσης όλων των προϋποθέσεων (χαμηλός πληθωρισμός, χαμηλό δημόσιο έλλειμμα, χαμηλό δημόσιο χρέος, σταθερό νόμισμα κ.ά.) που είχαν τεθεί προκειμένου μια χώρα να ενταχθεί στην ΟΝΕ και να υιοθετήσει το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα, το ευρώ. Πράγματι, παρά τις αρχικές δυσκολίες, η Ελλάδα κατάφερε να ενταχθεί στον λεγόμενο «σκληρό πυρήνα» της ΕΕ. Έτσι, από την 1η Ιανουαρίου 2001 η Ελλάδα υιοθέτησε το ευρώ (σε λογιστική μορφή), το οποίο άρχισε να χρησιμοποιείται σε φυσική μορφή από την 1η Ιανουαρίου 2002. Επίσης, το 2004 εντάχθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, χάρη και σε ελληνικές προσπάθειες, η Κύπρος μαζί με άλλες χώρες.

Στις αρχές του 21ου αιώνα η Ελλάδα εμφανίζεται να υιοθετεί τη λογική της διαδικασίας ευρωπαϊκής ενοποίησης. Το γεγονός αυτό πιστεύεται ότι θα ενισχύσει τη θέση της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, θα συμβάλει στην περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη της χώρας και θα τονώσει τον περιφερειακό και διεθνή ρόλο της.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 1, να καταγράψετε σε σύντομο κείμενο τους παράγοντες που έκαναν επιβεβλημένη, κατά τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ.
2. Η συμμετοχή της Ελλάδας στις διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης: να συνθέσετε χρονολόγιο με τα γεγονότα-σταθμούς.
3. **Παιχνίδι ρόλων:** Ας υποθέσουμε ότι η τάξη σας αποτελεί την ελληνική αντιπροσωπεία στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Να συζητήσετε ποια μέτρα θα προτείνατε προκειμένου η Ευρωπαϊκή Ένωση να αντιμετωπίσει το ζήτημα της μετανάστευσης στην Ευρώπη ανθρώπων από άλλες ηπείρους.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

✓ οι συστηματικές προσπάθειες ενοποίησης της Ευρώπης άρχισαν μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου από ένα σχετικά μικρό πυρήνα κρατών και συμπεριέλαβαν, στις αρχές του 21ου αιώνα, 25 κράτη

✓ τα κύρια όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Συμβούλιο Υπουργών, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο

✓ η Ελλάδα συνδέθηκε με την ΕΟΚ το 1961, αλλά, εξαιτίας της επτάχρονης δικτατορίας, κατάφερε να ενταχθεί πλήρως σε αυτή μόλις το 1981· σήμερα είναι μία από τις χώρες που συμμετέχουν στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε στο πλαίσιο του 20ού αιώνα:

✓ τα κύρια επιτεύγματα των επιστημών και της τεχνολογίας
✓ τις κύριες εξελίξεις στη ζωγραφική, στην αρχιτεκτονική, στη μουσική και στον κινηματογράφο
✓ τα κύρια λογοτεχνικά ρεύματα
✓ τις ανάλογες επιστημονικές, πνευματικές και καλλιτεχνικές εξελίξεις στην Ελλάδα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 61

Επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις στον κόσμο τον 20ό αιώνα

Κατά τον 20ό αιώνα, τα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα του 19ου αιώνα εξελίχθηκαν θεαματικά –υπό την επίδραση και των αναγκών των δύο παγκόσμιων πολέμων– και ενσωματώθηκαν στην καθημερινότητα εκατομμυρίων ανθρώπων, τουλάχιστον στον δυτικό κόσμο. Παράλληλα, νέες επιστημονικές εξελίξεις άλλαξαν ριζικά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατανοούσαν τον κόσμο γύρω τους. Οι μεταβολές αυτές ήταν τόσο θεαματικές, ώστε ο 20ός αιώνας ονομάστηκε και «αιώνας των επιστημονικών επαναστάσεων».

Στις **φυσικές επιστήμες** τα ερωτήματα που δέσποζαν στις αρχές του 20ού αιώνα σχετίζονταν με τους νόμους της θερμοδυναμικής, που είχαν διατυπωθεί λίγες δεκαετίες νωρίτερα, και αφορούσαν το πώς διαδίδεται η θερμότητα που εκπέμπεται από ένα σώμα.

Πολλά από τα ερωτήματα αυτά βρήκαν πειστικές απαντήσεις στη διάρκεια του 20ού αιώνα. Η αρχή έγινε με τον *Μαξ Πλανκ* (1858-1947), που υποστήριξε ότι η ενέργεια δεν εκπέμπεται με τρόπο συνεχή αλλά με διακριτές ποσότητες, τα *κβάντα*. Αυτή ήταν, με δυο λόγια, η *κβαντική θεωρία* (1900). Λίγα χρόνια αργότερα, ο *Ερνστ Ράδερφορντ* (1871-1937) παρουσίασε μια νέα εικόνα της ύλης, σύμφωνα με την οποία το άτομο αποτελείται από τον πυρήνα, που περιλαμβάνει πρωτόνια και νετρόνια, και περιβάλλεται από ηλεκτρόνια, τα οποία κινούνται γύρω του σε τροχιά (1909). Τέλος, ο *Άλμπερτ Αϊνστάιν* (1879-1955) διατύπωσε τη *θεωρία της σχετικότητας*, με την οποία υποστήριξε ότι ο χρόνος είναι σχετικός, γιατί εξαρτάται από τον τρόπο μέτρη-

1. Ο Άλμπερτ Αϊνστάιν για τη χρήση της ατομικής ενέργειας

Μέσω της ανακάλυψης της ατομικής ενέργειας, η γενιά μας πρόσφερε στον κόσμο την πιο επαναστατική δύναμη από τότε που ο προϊστορικός άνθρωπος ανακάλυψε τη φωτιά. Αυτή η εξαιρετικά σημαντική δύναμη της ανθρωπότητας δεν μπορεί να περιοριστεί στο ξεπερασμένο πλαίσιο των στενών εθνικισμών. [...] Γιατί η ατομική ενέργεια δεν μπορεί να ελεγχθεί με κανέναν άλλο τρόπο παρά μόνο μέσω των αφυπνισμένων συνειδήσεων και της επιμονής των λαών όλου του κόσμου. Εμείς, οι επιστήμονες, αναγνωρίζουμε την αναμφισβήτητη ευθύνη μας να βοηθήσουμε τους συμπολίτες μας να καταλάβουν τι είναι η ατομική ενέργεια καθώς και τις επιπτώσεις της στην κοινωνία. Άλλωστε σε αυτό βρίσκεται η μόνη ασφάλειά μας και η μόνη ελπίδα μας· πιστεύουμε ότι ένα ενημερωμένο σύνολο πολιτών θα ενεργήσει για τη ζωή και όχι για τον θάνατο.

Αρχεία Άλμπερτ Αϊνστάιν, Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ.
Πηγή: www.albert-einstein.org (δικτυακός τόπος των Αρχείων Άλμπερτ Αϊνστάιν).

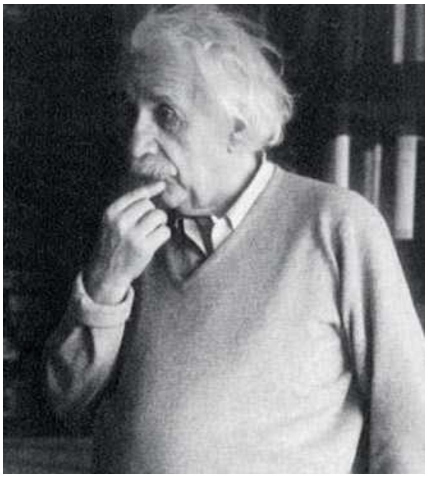

1. Άλμπερτ Αϊνστάιν

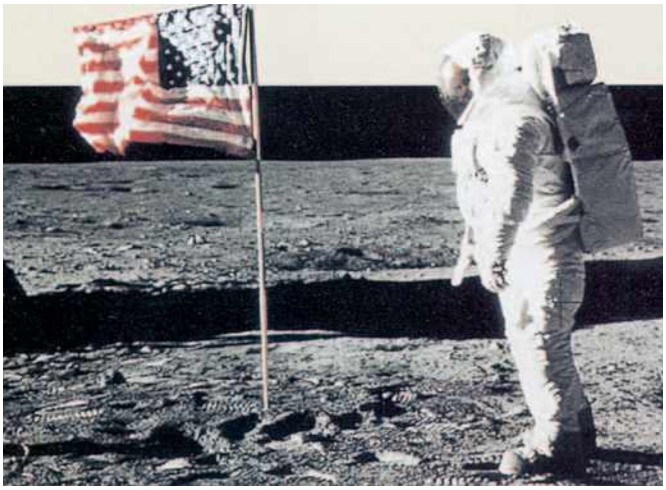

2. Ο Αμερικανός αστροναύτης Νιλ Άρμστρονγκ βαδίζει στη Σελήνη.

σής του, όπως σχετικές είναι και οι διαστάσεις των σωμάτων, αφού κάθε σώμα αλλάζει μορφή όταν κινείται (1905 και 1916). Η θεωρία του Αϊνστάιν (Νόμπελ Φυσικής 1921) υπήρξε μια επανάσταση, που άλλαξε ριζικά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι έβλεπαν τον κόσμο.

Στα επιτεύγματα των φυσικών επιστημών βασίστηκε η ανάπτυξη της πυρηνικής βιομηχανίας (κατασκευή πυρηνικών βομβών, παραγωγή πυρηνικής ενέργειας) και η τεχνολογία κατασκευής και εκτόξευσης σκαφών στο διάστημα (διαστημική). Το 1957 η Σοβιετική Ένωση εκτόξευσε τον πρώτο δορυφόρο (Σπούτνικ Ι), το 1961 ο Σοβιετικός *Γιούρι Γκαγκάριν* έγινε ο πρώτος άνθρωπος που ταξίδεψε στο Διάστημα και το 1969 ο Αμερικανός *Νιλ Άρμστρονγκ* έγινε ο πρώτος άνθρωπος που πάτησε στη Σελήνη.

Η **ηλεκτρονική**, αποτέλεσμα συνεργασίας της φυσικής με την ηλεκτρική βιομηχανία, αξιοποιήθηκε αρχικά για τη βελτίωση των τηλεπικοινωνιών. Βαθμιαία, άρχισε να επεκτείνεται η χρήση συσκευών ήδη γνωστών, όπως ήταν το τηλέφωνο, ο τηλέγραφος και το ραδιόφωνο. Όμως, τα πιο εντυπωσιακά αποτελέσματα της ηλεκτρονικής ήταν η ανάπτυξη και διάδοση της *τηλεόρασης* και του *ηλεκτρονικού υπολογιστή*. Το τέλος του αιώνα σφραγίστηκε από το παγκόσμιο ηλεκτρονικό διαδίκτυο, το Internet, με τις τεράστιες δυνατότητές του.

Η **βιολογία** και η **γενετική** επέτρεψαν στον άνθρωπο να αναπτύξει σε εντυπωσιακό βαθμό τις γνώσεις του για την ίδια την προέλευση και την ύπαρξή του. Στα 1952-1953 η Αγγλίδα φυσικός *Ρόζαλιντ Φράνκλιν*, ο συμπατριώτης της *Φράνσις Κρικ* και ο Αμερικανός βιοχημικός *Τζέιμς Γουότσον* παρουσίασαν τη δομή του γενετικού κώδικα (DNA), υποστηρίζοντας ότι έχει τη μορφή διπλής έλικας, αντιγράφεται χωρίς να μεταβάλλεται η δομή του και μεταφέρει τα κληρονομικά χαρακτηριστικά κάθε οργανισμού. Κατά τη δεκαετία του '70 η επιστήμη της γενετικής μηχανικής άρχισε τις προσπάθειες παρέμβασης στον γενετικό κώδικα, προκειμένου να παραχθούν ζώα και φυτά με βελτιωμένες ιδιότητες. Ήταν οι απαρχές μια επανάστασης που τα αποτελέσματά της ίσως αποδειχθούν πιο καταλυτικά από αυτά της βιομηχανικής επανάστασης. Το 1998 γεννήθηκε το πρώτο ζώο από κλωνοποίηση, το πρόβατο Ντόλι. Σήμερα πολλά από τα προϊόντα της καθημερινής μας διατροφής (φρούτα, λαχανικά, άλλα τρόφιμα) είναι αποτελέσματα γενετικής τροποποίησης.

2. Η Ρόζαλιντ Φράνκλιν για τη σχέση της επιστήμης με τη ζωή

Δηλώνετε συχνά, και στην επιστολή σας το υπονοείτε, ότι έχω αναπτύξει μια απολύτως μονόπλευρη οπτική και εξετάζω και σκέφτομαι τα πάντα με επιστημονικούς όρους. Προφανώς η μέθοδος σκέψης και συλλογισμού μου είναι επηρεασμένη από την επιστημονική μου κατάρτιση [...]. Αλλά εξετάζετε την επιστήμη [...] σαν να είναι κάποια εφεύρεση που φθείρει τον άνθρωπο, κάτι έξω από την πραγματική ζωή, κάτι που πρέπει να το προσέξουμε ιδιαίτερα και να το κρατήσουμε μακριά από την καθημερινή μας ύπαρξη.

Αλλά η επιστήμη και η καθημερινή ζωή δεν μπορούν και δεν πρέπει να είναι διαχωρισμένες. Η επιστήμη, για μένα, εξηγεί εν μέρει τη ζωή, εφόσον η εξέλιξη της επιστήμης βασίζεται στο γεγονός, στην εμπειρία και στο πείραμα.

Ρόζαλιντ Φράνκλιν, γράμμα στον πατέρα της, καλοκαίρι 1940.
Πηγή: www.spartacus.schoolnet.co.uk/

Η **ιατρική** σημείωσε, επίσης, εκπληκτικές προόδους. Ασθένειες που στις αρχές του 20ού αιώνα ήταν θανατηφόρες (φυματίωση, ελονοσία) αντιμετωπίστηκαν αποτελεσματικά. Επίσης, η ανακάλυψη των ιών της πενικιλίνης (Αλεξάντερ Φλέμινγκ, 1928) και των αντιβιοτικών επέτρεψαν την αντιμετώπιση ιογενών ασθενειών. Επιπλέον, έγιναν εφικτές οι μεταμοσχεύσεις οργάνων, οι καρδιοχειρουργικές επεμβάσεις και οι επεμβάσεις με ακτίνες λέιζερ. Τεράστιο βήμα στην αντιμετώπιση των προβλημάτων ανθρώπινης στειρότητας υπήρξε η γέννηση το 1978 του πρώτου *παιδιού του σωλήνα*, δηλαδή του πρώτου βρέφους που είχε προέλθει από εξωσωματική γονιμοποίηση.

Οι επιστήμες του ανθρώπου κινήθηκαν κι αυτές σε κλίμα αναζήτησης.

Η **ψυχανάλυση** ήταν η επιστήμη που άνοιξε πραγματικά νέους δρόμους στη μελέτη της ανθρώπινης ύπαρξης. Θεμελιωτής της υπήρξε ο Αυστριακός *Σίγκμουντ Φρόιντ*, ο οποίος, αναζητώντας τη θεραπεία της υστερίας, οδηγήθηκε στην ανακάλυψη του ασύνειδου ή ασυνείδητου, που μαζί με το συνειδητό και το προσυνειδητό αποτελούν τις τρεις βαθμίδες του ανθρώπινου ψυ-

χισμού. Η ψυχανάλυση μελετά το ασυνείδητο (τις απωθημένες σκέψεις και επιθυμίες, καθώς και τις μεταξύ τους διασυνδέσεις) και προσπαθεί να ανακαλύψει εκεί τους παράγοντες που προκαλούν τις ψυχικές διαταραχές και συνδέονται, κατά τον Φρόιντ, με τη σεξουαλική επιθυμία (λίμπιντο).

Στην **ιστορία** η επανάσταση ήρθε με το *ιστοριογραφικό κίνημα των Αννάλ* [Annales (Χρονικά), γαλλικό ιστορικό περιοδικό, 1929]. Οι ιστορικοί των Αννάλ μετατόπισαν το ενδιαφέρον τους από την πολιτική στην οικονομία, στις κοινωνικές δομές και στις νοοτροπίες. Επιδιώκοντας μια όσο το δυνατόν συνολική ιστορική προσέγγιση του αντικειμένου τους, ανέπτυξαν ένα γόνιμο διάλογο με τις κοινωνικές επιστήμες, την οικονομία, την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία και τη γεωγραφία.

3. Σίγκμουντ Φρόιντ

Τέλος, η **διαμόρφωση της μαζικής κουλτούρας** υπήρξε ένα από τα νέα φαινόμενα του 20ού αιώνα. Τα τεχνολογικά επιτεύγματα [κινηματογράφος, τηλεόραση, ραδιόφωνο, πικάπ, walkman, ψηφιακός δίσκος (cd, dvd), Internet κ.ά.] επέτρεψαν την ευρύτατη διάδοση των πολιτιστικών αγαθών. Παράλληλα, όμως, διαμορφώθηκε μια κατηγορία πολιτιστικών προϊόντων, συχνά χαμηλής ποιότητας, που παράγονται μαζικά, προορίζονται για «μαζική κατανάλωση» (π.χ. τηλεοπτικές σειρές χαμηλής καλλιτεχνικής αξίας) και συνιστούν αυτό που λέγεται απαξιωτικά, όχι άδικα, *μαζική κουλτούρα*.

Η εξέλιξη των μέσων μεταφοράς τον 20ό αιώνα.

4. Το υπερηχητικό αεροπλάνο Κονκόρντ.

5. Ο γαλλικός σιδηρόδρομος υψηλής ταχύτητας (TGV).

3. Η ανάπτυξη της φιλοσοφίας συνδεδεμένη με την εξέλιξη της επιστήμης

Νομίζετε πως υπάρχει θέση για τη φιλοσοφία στο σημερινό κόσμο; Φυσικά, αλλά μόνο αν βασίζεται στη σημερινή κατάσταση της επιστημονικής γνώσης και των επιστημονικών επιτευγμάτων [...]. Οι φιλόσοφοι δεν μπορούν να απομονώσουν τον εαυτό τους απέναντι στην επιστήμη. Διότι η επιστήμη όχι μόνο διεύρυνε και μεταμόρφωσε την αντίληψή μας για τη ζωή και τον κόσμο, αλλά μετέβαλε επίσης επαναστατικά τους κανόνες με τους οποίους λειτουργεί το μυαλό μας.

Cl. Lévi-Strauss & D. Eribon, *De Prés et de Loin,* Παρίσι 1988.

Πηγή: E. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991,* μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 662.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ο Αϊνστάιν, στην πηγή 1, και η Φράνκλιν, στην πηγή 2, αναφέρονται, ο καθένας από τη δική του σκοπιά, στη σχέση επιστήμης-ζωής. Να εντοπίσετε και να σχολιάσετε την κύρια διαπίστωση στην οποία συγκλίνουν τα δύο κείμενα.
2. Να καταγράψετε στοιχεία της καθημερινής σας ζωής που είτε δεν θα υπήρχαν είτε θα είχαν εντελώς διαφορετική μορφή αν δεν είχαν προηγηθεί οι επιστημονικές και τεχνολογικές κατακτήσεις του 20ού αιώνα.
3. Ένα από τα φαινόμενα που σφράγισαν τον 20ό αιώνα ήταν το ότι μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας απέκτησε πρόσβαση σε πλήθος πληροφοριών και πολιτιστικών αγαθών. Ποιες θετικές προοπτικές και ποιοι κίνδυνοι προκύπτουν από αυτή την εξέλιξη;

ΕΝΟΤΗΤΑ 62

Τέχνες στον κόσμο τον 20ό αιώνα

1. Ανρί Ματίς, Γυναίκα με καπέλο, 1905.

Κατά τον 20ό αιώνα αναπτύχθηκαν διάφορα καλλιτεχνικά ρεύματα, που έγιναν γνωστά ως *μοντερνισμός*, και τα οποία, παρά τις διαφορές τους, συνέκλιναν σε ορισμένες κοινές θέσεις: κάθε μορφή δημιουργίας δεν πρέπει να αποτελεί προσπάθεια απεικόνισης του εξωτερικού περιβάλλοντος αλλά μέσο έκφρασης του εσωτερικού κόσμου του δημιουργού· κατά την καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία το πρωτεύον δεν είναι η κυριαρχία της λογικής αλλά η έκφραση του ασυνείδητου, που αντανακλά πιο πιστά την ανθρώπινη ύπαρξη· τα καλλιτεχνικά έργα δεν πρέπει να αξιολογούνται με παραδοσιακά κριτήρια (νόημα κτλ.)· αντιθέτως, το ενδιαφέρον πρέπει να εστιάζεται στη διαδικασία δημιουργίας του έργου.

Ο ***φοβισμός*** ή ***φωβισμός*** [από τη γαλλική λέξη fauves (: αγρίμια, θηρία), επειδή οι κριτικοί θεώρησαν πως οι συγκεκριμένοι καλλιτέχνες ζωγράφιζαν παραμορφωτικά, σαν «θηρία»] εμφανίστηκε το 1905 και υποστήριξε με πάθος την επικράτηση του ενστίκτου στη λογική, του καθαρού χρώματος στη μορφή. Οι φοβιστές (Ματίς, Ντεραίν, Βλαμένκ κ.ά.) δεν ζωγράφιζαν ό,τι έβλεπαν αλλά ό,τι αισθάνονταν βλέποντας το θέμα τους.

Ο ***εξπρεσιονισμός*** χαρακτηρίστηκε από την απόλυτη κυριαρχία του ενστίκτου για έκφραση (express: εκφράζω), καθώς και από τη χρήση του χρώματος με παθιασμένο τρόπο. Γνώρισε τη μεγάλη ανάπτυξή του στη Γερμανία με τις καλλιτεχνικές ομάδες *Η Γέφυρα* (1905: Κίρχνερ, Χέκελ κ.ά.) και *Γαλάζιος Καβαλάρης* (1912: Καντίνσκι κ.ά.). Στο κλίμα αυτό κινήθηκαν και διάφοροι μεμονωμένοι καλλιτέχνες, όπως ο Νόλντε, ο Κοκόσκα, η Κόλβιτς κ.ά.

2. Πάμπλο Πικάσο, Βιολί και σταφύλια, 1912.

3. Βασίλι Καντίνσκι, Η πρώτη αφηρημένη ακουαρέλα, 1910.

Ο **κυβισμός** υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα –για ορισμένους το σημαντικότερο μετά την Αναγέννηση– κινήματα της τέχνης του 20ού αιώνα. Οι κυβιστές καλλιτέχνες, με κύριους εκπροσώπους τους Πικάσο και Μπρακ, έθεταν ως πρωταρχικό σκοπό τη δημιουργία μιας τέχνης που να απευθύνεται στη νόηση και έρχονταν να επιβάλουν τη δύναμη της λογικής και τη θέληση για οργάνωση. Τα έργα τους αποτελούν συστηματικές προσπάθειες αποτύπωσης του τρισδιάστατου κόσμου στη δισδιάστατη επιφάνεια του πίνακα. Επηρεασμένοι από τις επιστημονικές εξελίξεις του καιρού τους, ιδίως από τη θεωρία της σχετικότητας, οι κυβιστές θεωρούσαν την εξωτερική εμφάνιση των πραγμάτων σχετική ή ακόμη και μη αληθινή.

Ο ***φουτουρισμός*** (future: μέλλον) εμφανίστηκε το 1909 ως ένα κίνημα που αξίωνε τη γενική αλλαγή, αναπτύχθηκε κυρίως στην Ιταλία με κυριότερο εκφραστή τον Μαρινέτι, στράφηκε με σφοδρότητα εναντίον κάθε στοιχείου του παρελθόντος και εξιδανίκευσε το νέο. Στη ζωγραφική κύριοι εκφραστές του ήταν οι Μποτσιόνι, Ρούσολο, Καρά και Σεβερίνι.

Η ***αφηρημένη τέχνη*** ή ***ανεικονική τέχνη*** αναφέρεται στις μορφές τέχνης που δεν αναπαριστούν αναγνωρίσιμα θέματα. Ο πρώτος τέτοιος πίνακας παρουσιάστηκε το 1910 από τον Καντίνσκι. Η αφηρημένη ζωγραφική θεμελιώθηκε στην ιδέα ότι η αξία της τέχνης προκύπτει όχι από την απεικόνιση ενός θέματος αλλά από τις μορφές και τα χρώματα.

Ο ***νταντα̈ισμός*** (από τη φράση dada) υπήρξε γέννημα της αποστροφής που προκάλεσε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος και

χλεύασε κάθε στοιχείο κοινωνικής ζωής που θεωρούσε συμβατικό. Αναζητώντας εναλλακτικούς τρόπους έκφρασης, οι ντανταϊστές (Τζαρά, Ντισάν, Πικαμπιά κ.ά.) ανέδειξαν κοινά αντικείμενα της καθημερινής ζωής σε έργα τέχνης.

Ο ***σουρεαλισμός*** (υπερρεαλισμός) εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1920 και επηρεάστηκε βαθύτατα από τον ντανταϊσμό, την ψυχανάλυση, αλλά και από τις πολιτικές εξελίξεις του καιρού του (1917: ρωσική επανάσταση). Δεν υπήρξε απλώς ένα καλλιτεχνικό ρεύμα αλλά μάλλον ένα επαναστατικό κίνημα που αξίωσε γενικότερες αλλαγές. Πρωτεργάτης ήταν ο διανοητής Αντρέ Μπρετόν. Κύριοι εκφραστές του στη ζωγραφική υπήρξαν ο Μιρό, γνωστός για τα ονειρικά γεωμετρικά του σχήματα, ο Ερνστ, που επιδίωκε να υποβάλει στον θεατή την αίσθηση αποπροσανατολισμού που υπάρχει στα όνειρα, ο Νταλί, ο Μαγκρίτ κ.ά.

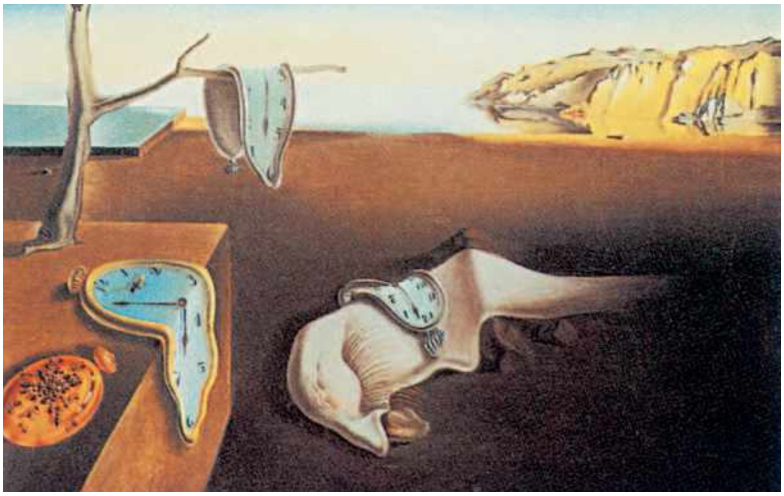

4. Σαλβαδόρ Νταλί, Η επιμονή της μνήμης - Τα μαλακά ρολόγια, 1931.

Το ***μπαουχάους*** εμφανίστηκε το 1919, με κέντρο την ομώνυμη σχολή σχεδίου που διεύθυνε ο αρχιτέκτονας Βάλτερ Γκρόπιους (1919-1928) στη Γερμανία. Θεωρώντας ότι εκείνο που προέχει είναι η λειτουργικότητα ενός κτιρίου, οι δημιουργοί του μπαουχάους επιδίωξαν να γεφυρώσουν την απόσταση ανάμεσα στην υψηλή τέχνη και την εφαρμοσμένη δημιουργία. Μετά την επικράτηση του ναζισμού, το μπαουχάους θεωρήθηκε εκφυλισμένη τέχνη, η σχολή έκλεισε και οι πρωτεργάτες της εγκατέλειψαν τη χώρα. Οι αρχές του μπάουχαους, ωστόσο, υιοθετήθηκαν από τον Γαλλοελβετό Λε Κορμπιζιέ, τον κορυφαίο, ίσως, αρχιτέκτονα του 20ού αιώνα, που μεταπολεμικά προχώρησε, στο πλαίσιο πάντα του μοντερνισμού, και σε πιο προσωπικές αναζητήσεις.

5. Βάλτερ Γκρόπιους, Το Μπαουχάους, Ντεσάου, 1926.

Εντελώς ξεχωριστές περιπτώσεις δημιουργών υπήρξαν ο Κλέε, που διακρίθηκε για τη λεπτότητα των σχεδίων του και τη μαγική απόδοση του βάθους, ο Σαγκάλ, τα έργα του οποίου διακρίνονται για την απόλυτη περιφρόνηση κάθε αρχής και κανόνα, ο Μοντιλιάνι, που χάρη στις προσωπογραφίες του κατέχει μοναδική θέση στη σύγχρονη ιστορία της τέχνης, και ο Ουτριλό, που ασχολήθηκε με την απεικόνιση γαλλικών πόλεων δίνοντας έργα που χαρακτηρίζονται από άρτια οργάνωση του χώρου.

Κατά τον Μεσοπόλεμο, οι καλλιτεχνικές πρωτοπορίες άρχισαν να χάνουν τη δημιουργική τους δύναμη. Οι διώξεις που εξαπέλυσαν εναντίον τους οι ναζί, οι οποίοι χαρακτήρισαν όλα τα πρωτοποριακά δημιουργήματα «εκφυλισμένη τέχνη», συνέβαλαν σίγουρα σε αυτό. Την ίδια εποχή, στη Σοβιετική Ένωση επιβαλλόταν ο *σοσιαλιστικός ρεαλισμός*, ένα αισθητικό δόγμα που είχε ως σκοπό την προβολή των ιδεωδών του καθεστώτος.

Ο ***αφηρημένος εξπρεσιονισμός*** αναπτύχθηκε μεταπολεμικά στις ΗΠΑ με εκπρόσωπο τον Πόλοκ, που ενδιαφέρθηκε για τη διαδικασία δημιουργίας του έργου τέχνης.

6. Τζάκσον Πόλοκ, Η σύγκλιση, 1952.

Η ***pop art*** (pop από το popular: λαϊκός) ήταν μια απόπειρα κάλυψης της απόστασης ανάμεσα στην «υψηλή τέχνη» και τη «λαϊκή κουλτούρα» που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1960 με κύριο εκπρόσωπο τον Άντι Ουόρχολ.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα εμφανίστηκαν ρεύματα που αξιοποίησαν μέσα έκφρασης όπως το ανθρώπινο σώμα (body art) και οι νέες τεχνολογίες (video art).

7. Οι Μπιτλς, ένα από τα σημαντικότερα μουσικά συγκροτήματα του 20ού αιώνα.

Η **μουσική** ανανεώθηκε. Στις αρχές του 20ού αιώνα εμφανίστηκε στις ΗΠΑ η *τζαζ*, που είχε τις ρίζες της στις παραδόσεις των Αφροαμερικανών. Η εποχή μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο σφραγίστηκε από το *ροκ εν ρολ*, με πρώτο μεγάλο είδωλο τον τραγουδιστή Έλβις Πρίσλεϊ. Η μουσική αυτή εξελίχθηκε σ' ένα παγκόσμιο κίνημα και μέσα από συγκροτήματα όπως οι Μπιτλς και οι Ρόλινγκ Στόουνς άγγιξε κάποιες φορές και κοινωνικά θέματα.

Ο **κινηματογράφος**, αν και βωβός αρχικά, εξελίχθηκε τόσο γρήγορα, ώστε πριν ακόμη τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο γινόταν λόγος για *βιομηχανία του κινηματογράφου*. Κορυφαία φυσιογνωμία υπήρξε ο *Τσάρλι Τσάπλιν*, ο θρυλικός Σαρλό. Όταν αργότερα συνδυάστηκαν εικόνα και ήχος, ο κινηματογράφος απέκτησε τεράστια δύναμη. Σημαντική υπήρξε την περίοδο αυτή η ανάπτυξη του σοβιετικού κινηματογράφου, με κορυφαίο εκπρόσωπο τον σκηνοθέτη *Σεργκέι Αϊζενστάιν*. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο ο *ιταλικός νεορεαλισμός* και η *γαλλική νουβέλ βαγκ* (νέο κύμα) ανανέωσαν τον κινηματογράφο.

8. Ο Τσάρλι Τσάπλιν στην ταινία Μοντέρνοι Καιροί (1936).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να μελετήσετε τον πίνακα του Ματίς *Γυναίκα με καπέλο* (εικόνα 1) ανιχνεύοντας σε αυτόν τα κύρια γνωρίσματα του φοβισμού.
2. Ο πίνακας του Νταλί *Η επιμονή της μνήμης - Τα μαλακά ρολόγια* (εικόνα 4) συμπυκνώνει ορισμένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της σουρεαλιστικής ζωγραφικής. Να τα αναζητήσετε και να τα καταγράψετε σε σύντομο κείμενο.
3. Να περιγράψετε το κτίριο του Μπαουχάους (εικόνα 5) καταγράφοντας τα κύρια γνωρίσματά του.

ΕΝΟΤΗΤΑ 63

Η ποίηση και η πεζογραφία στον κόσμο τον 20ό αιώνα[1]

Ποίηση

Η κληρονομιά του συμβολισμού Ο συμβολισμός, που εμφανίστηκε γύρω στα 1870 στη Γαλλία, κυριάρχησε έως τις αρχές της δεκαετίας του 1920 κυρίως με τη μορφή της «καθαρής ποίησης», μιας προσπάθειας ποιητικής έκφρασης απαλλαγμένης από καθετί μη ποιητικό με κύριο εκφραστή τον Βαλερί. Παράλληλα, οι Ρίλκε στη Γερμανία, Χιμένεθ (Νόμπελ 1956) και Ματσάδο στην Ισπανία, Γέιτς στη Μ. Βρετανία, Ντ' Ανούντσιο στην Ιταλία είναι οι σημαντικότεροι μόνο από τους Ευρωπαίους ποιητές που επηρεάστηκαν.

Οι ανακατατάξεις των αρχών του 20ού αιώνα – Ο μοντερνισμός Τα κινήματα του μοντερνισμού οδήγησαν τους ποιητές στην εγκατάλειψη των παραδοσιακών ποιητικών τεχνικών και στην αναζήτηση νέων λύσεων. Πρωτοπόρος υπήρξε ο Γάλλος Απολιναίρ.

Ο ***φουτουρισμός*** και ο ***νταντάισμός*** υποστήριξαν ότι η ποίηση έπρεπε να απελευθερωθεί πλήρως από τη μορφή. Η φουτουριστική ποίηση, εκτός από την Ιταλία, γνώρισε σημαντική απήχηση και στη Ρωσία (1913-1920), με κύριους εκφραστές τον Χλέμπνικοφ και τον ένθερμο υποστηρικτή της ρωσικής επανάστασης Μαγιακόφσκι.

Ο ***σουρεαλισμός*** (υπερρεαλισμός) πρότεινε ένα νέο τρόπο πρόσληψης της πραγματικότητας, τον ψυχικό αυτοματισμό, που στηριζόταν στην εξάλειψη κάθε ελέγχου από τη λογική. Μέσα από το έργο κυρίως των Μπρετόν, Ελιάρ και Αραγκόν διαμορφώθηκε η μέθοδος της «αυτόματης γραφής», που επιδίωκε την ανάσυρση από το υποσυνείδητο στοιχείων που είχαν απωθηθεί εκεί από τη λογική.

Ο ***αγγλοσαξονικός μοντερνισμός*** (μέσα δεκαετίας 1910-τέλη δεκαετίας 1940), με κύριους εκφραστές τους Έλιοτ (Νόμπελ 1948) και Πάουντ, μιλώντας για παρακμή του πολιτισμού και υποστηρίζοντας τη θέση ότι ο σύγχρονος κατακερματισμένος άνθρωπος πρέπει να ολοκληρωθεί για να λυτρωθεί, άλλαξε την αγγλόφωνη ποίηση ασκώντας μεγάλη επίδραση και σε μη αγγλόφωνους δημιουργούς. Ξεχωριστές μορφές της αγγλόφωνης ποίησης κατά τον 20ό αιώνα υπήρξαν, επίσης, ο Ντίλαν Τόμας και ο Ιρλανδός Γέιτς (Νόμπελ 1923).

Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα η ποίηση εξέφρασε τόσο τη φρίκη από την εμπειρία του Β' Παγκόσμιου πολέμου όσο και τις νέες ανασφάλειες που γέννησαν η πυρηνική απειλή, η αποξένωση των ανθρώπων και η καταστροφή του περιβάλλοντος.

> ***1. Ο Αντρέ Μπρετόν εξηγεί τον μηχανισμό της «αυτόματης γραφής»***
>
> Συγκεντρωθείτε σ' αυτό που έχετε να γράψετε, αφού εγκατασταθείτε σ' ένα μέρος όσο το δυνατόν ευνοϊκότερο γι' αυτό τον σκοπό. Περάστε στην πιο παθητική ή την πιο δεκτική κατάσταση που σας είναι δυνατόν. Αφαιρέστε το μυαλό σας, τα ταλέντα σας, κι όλων των άλλων. Πείτε στον εαυτό σας ότι η λογοτεχνία είναι ένας από τους πιο θλιβερούς δρόμους που οδηγούν παντού. Γράψτε γρήγορα χωρίς προσχεδιασμένο θέμα, αρκετά γρήγορα ώστε να μη συγκρατήσετε και να μη βρεθείτε στον πειρασμό να ξαναδιαβάσετε αυτά που έχετε γράψει. Η πρώτη φράση θα έρθει τελείως μόνη, αφού αληθεύει πως κάθε δευτερόλεπτο υπάρχει στη συνειδητή σκέψη μας μια παράξενη φράση που δεν επιδιώκει παρά να εξωτερικευτεί. Είναι αρκετά δύσκολο να εκφρασθείτε στην περίπτωση της επόμενης φράσης [...]. Λίγο πρέπει να σας ενδιαφέρει εξ άλλου· σ' αυτό εδρεύει, κατά το μεγαλύτερο μέρος, το ενδιαφέρον του σουρεαλιστικού παιχνιδιού.
>
> A. Breton, *Μανιφέστα του σουρεαλισμού*, μτφρ. Ε. Μοσχονά, Δωδώνη, Αθήνα 1972, σ. 33-34.

Πεζογραφία

Το ***νεοτεριστικό*** ή ***μοντερνιστικό μυθιστόρημα*** ήταν το αποτέλεσμα της εφαρμογής των αρχών του μοντερνισμού στην πεζογραφία. Όσοι πεζογράφοι τις υιοθέτησαν διακήρυξαν ότι η πραγματικότητα είναι σχετική και ότι η αλήθεια, εάν υπάρχει, βρίσκεται μόνο στην ατομική συνείδηση κάθε ανθρώπου. Το ενδιαφέρον στράφηκε από το εξωτερικό περιβάλλον στον εσωτερικό κόσμο των ηρώων. Οι παραδοχές αυτές οδήγησαν στην εγκατάλειψη της γραμμικής αφήγησης, στη συχνή χρησιμοποίηση του εσωτερικού μονολόγου και στη σκιαγράφηση των χαρακτήρων των ηρώων σύμφωνα με τις επιταγές της ψυχο-

1. Η παγκόσμια λογοτεχνία του 20ού αιώνα θα εξεταστεί στο μάθημα της Λογοτεχνίας. Εδώ περιοριζόμαστε στη συνοπτική παρουσίαση της ποίησης και της πεζογραφίας του 20ού αιώνα, προσεγγίζοντας το θέμα με κριτήρια ιστορικά, δίχως να επιδιώκεται η εξαντλητική διαπραγμάτευσή του.

λογίας. Έτσι, άρχισε να διαμορφώνεται το *νεοτεριστικό* ή *μοντερνιστικό μυθιστόρημα*, με πρωτεργάτες τους Προυστ, Τζόις, Κάφκα, Μούζιλ, Τόμας Μαν (Νόμπελ 1929) και τη Γουλφ.

Το ***ρεαλιστικό μυθιστόρημα*** συνέχισε να δίνει σημαντικά έργα. Η φρίκη του Α' Παγκόσμιου πολέμου προκάλεσε ένα ισχυρό κύμα ρεαλιστικής αντιπολεμικής πεζογραφίας που έγινε ιδιαίτερα αισθητό στη Γαλλία τη δεκαετία του 1920 (έργα των Μπαρμπίς, Ντορζελές, Ντιαμέλ κ.ά.) και ενέπνευσε δύο από τους σημαντικότερους Αμερικανούς συγγραφείς του 20ού αιώνα, τον Ντος Πάσος και τον Χεμινγουέι (Νόμπελ 1954). Οι συνθήκες κρίσης που προκάλεσε στις ΗΠΑ το κραχ του 1929 έδωσαν σπουδαία μυθιστορήματα από τους Φόκνερ (Νόμπελ 1949) και Στάινμπεκ (Νόμπελ 1962). Μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο η γερμανική πεζογραφία στράφηκε στη μελέτη της ανθρώπινης αποξένωσης και στον πολιτικό προβληματισμό στα έργα των δύο σημαντικότερων μεταπολεμικών Γερμανών συγγραφέων Μπελ (Νόμπελ 1972) και Γκρας (Νόμπελ 1999).

2. Ο Τζον Στάινμπεκ δηλώνει πίστη στην απόλυτη ελευθερία

Και να σε τι πιστεύω: πως το ελεύθερο κι ερευνητικό πνεύμα του ανθρώπινου ατόμου είναι το πολυτιμότερο πράμα στον κόσμο. Και να για ποιο θ' αγωνιστώ: για να 'ναι ελεύθερο το πνεύμα να πάρει οποιαδήποτε διεύθυνση θέλει, χωρίς να το κατευθύνουν. Και να τι θα καταπολεμήσω: οποιαδήποτε ιδέα, θρησκεία ή κυβέρνηση που περιορίζει ή εξοντώνει το άτομο. Αυτός είμαι, κι αυτήν τη θέση παίρνω.
Τζ. Στάινμπεκ, *Ανατολικά της Εδέμ*, μτφρ. Κ. Πολίτης, γράμματα, Αθήνα 1982.

Ο ***σοσιαλιστικός ρεαλισμός*** ασχολήθηκε με την παρουσίαση της σύγκρουσης εργατών-αστών, στις διάφορες μορφές της, καθώς και με την εξύμνηση της ζωής στις λαϊκές δημοκρατίες. Τα έργα που έδωσε είχαν, σε ορισμένες περιπτώσεις, υψηλή αισθητική αξία (Σόλοχοφ, Νόμπελ 1965), συχνά, όμως, διακρίνονταν από σχηματικότητα. Παράλληλα, συγγραφείς όπως ο Πάστερνακ (Νόμπελ 1958) και ο Σολτζενίτσιν (Νόμπελ 1970) απέρριψαν τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό και άσκησαν με τα έργα τους κριτική στο σοβιετικό καθεστώς.

Η ***λογοτεχνία του παραλόγου*** εκφράστηκε σε υψηλό επίπεδο στο έργο του Κάφκα ήδη από τη δεκαετία του 1920. Αναδύθηκε, ωστόσο, με ιδιαίτερη ένταση στη Γαλλία μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο ως αντίδραση στην παραδοσιακή λογοτεχνία. Για διανοητές όπως ο φιλόσοφος Σαρτρ (Νόμπελ 1964 – δεν το δέχτηκε) και συγγραφείς όπως οι Καμί (Νόμπελ 1957), Μπέκετ (Νόμπελ 1969) και Ζενέ, από τους κύριους εκπροσώπους της λογοτεχνίας του παραλόγου, ο άνθρωπος είναι μια μεμονωμένη ύπαρξη ριγμένη σε ένα αφιλόξενο σύμπαν.

3. Αλμπέρ Καμί: ο άνθρωπος ζει σ' έναν παράλογο κόσμο

[...] μέσα σ' ένα σύμπαν στερημένο από ψευδαισθήσεις και φώτα, ο άνθρωπος νιώθει ξένος. Σ' αυτή την εξορία [...] δεν υπάρχει βοήθεια. Αυτή η απόσταση του ανθρώπου από τη ζωή του [...] αποτελεί κυριολεκτικά το συναίσθημα του παραλόγου.
Α. Καμί, *Ο μύθος του Σίσυφου. Δοκίμιο πάνω στο παράλογο*, μτφρ. Β. Χατζηδημητρίου, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1973, σ. 14.

Η *λογοτεχνία του φανταστικού*, αν και προϋπήρχε, γνώρισε κατά τον 20ό αιώνα σημαντική ανάπτυξη με τα έργα των Χάξλεϊ, Ασίμοφ και Κλαρκ. Σε αυτή την κατηγορία μπορούν να ενταχθούν και ορισμένα έργα του Όργουελ, που μίλησε για το μέλλον υπογραμμίζοντας τους κινδύνους ελέγχου της σκέψης.

Ο ***μαγικός ρεαλισμός*** είναι όρος ο οποίος επινοήθηκε για να περιγράψει μια μορφή πεζογραφήματος που συνδυάζει ρεαλιστικές περιγραφές με έντονα φανταστικά ή μυθικά στοιχεία. Κύριοι εκπρόσωποί του ο Μπόρχες, ο Μαρκές (Νόμπελ 1982) και η Αλιέντε.

Τέλος, στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα αναπτύχθηκε η πεζογραφία, που αφορούσε ομάδες οι οποίες είχαν βιώσει ή βίωναν τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η κοινωνική θέση των γυναικών απασχόλησε έργα των ντε Μποβουάρ, Ντιράς και Γιουρσενάρ. Η θέση των Αφροαμερικανών στην κοινωνία των ΗΠΑ ήταν, επίσης, ζήτημα που έθιξαν κυρίως Αφροαμερικανοί λογοτέχνες, ανάμεσα στους οποίους ξεχώρισε η μυθιστοριογράφος Τόνι Μόρισον, η πρώτη μαύρη γυναίκα που έλαβε το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας (1993). Παράλληλα, σημαντικά μυθιστορήματα με αναφορές στο απαρτχάιντ έδωσε η λευκή Νοτιοαφρικανή Γκόρτιμερ (Νόμπελ 1991).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να σχολιάσετε τα όσα λέει ο Αντρέ Μπρετόν (πηγή 1) για την αυτόματη γραφή.
2. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Να διαβάσετε το μυθιστόρημα του Χεμινγουέι *Αποχαιρετισμός στα όπλα*, να δείτε την ομώνυμη κινηματογραφική ταινία και στη συνέχεια να κάνετε σχετική παρουσίαση στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 64

Τα Γράμματα στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα

Η περίοδος 1900-1922 Οι κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές εξελίξεις των αρχών του 20ού αιώνα γέννησαν το «ιδεολογικό μυθιστόρημα». Λογοτέχνες όπως οι Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Κωνσταντίνος Θεοτόκης και Δημοσθένης Βουτυράς, έχοντας υιοθετήσει σοσιαλιστικές ιδέες, ασχολήθηκαν με κοινωνικά θέματα. Παράλληλα, δημιουργοί όπως ο Περικλής Γιαννόπουλος, ο Ίων Δραγούμης και η Πηνελόπη Δέλτα μίλησαν για τους αγώνες του ελληνισμού.

Στην ποίηση, ο Άγγελος Σικελιανός, υιοθετώντας την παλαμική αντίληψη για την ενότητα του ελληνικού παρελθόντος με το παρόν, μίλησε στο πλούσιο ποιητικό και θεατρικό του έργο για την αρχαία Ελλάδα επιχειρώντας την αναβίωση των αρχαίων Δελφικών Εορτών.

Παράλληλα, εκδηλώνονταν και κάποιες προσπάθειες ανανέωσης της ελληνικής ποίησης που αντλούσαν κυρίως από τον γαλλικό συμβολισμό και εκφράστηκαν στα έργα των Α. Μελαχρινού, Κ. Βάρναλη, Μ. Αυγέρη και Ν. Λαπαθιώτη.

Ακριβώς τη στιγμή που ο Κωστής Παλαμάς ολοκλήρωνε, ουσιαστικά, το έργο του, ο Κωνσταντίνος Καβάφης έφτανε στην ωριμότητά του ως ποιητής. Στον αντίποδα όχι μόνο της παλαμικής αλλά και ολόκληρης της ελληνικής ποίησης της εποχής, ο Καβάφης κατέληξε, αναζητώντας νέους ποιητικούς δρόμους, στη διαμόρφωση ενός εντελώς προσωπικού ύφους, που διακρίνεται για τη λιτότητα, τη λεπτή ειρωνική διάθεση και την παραδοχή ότι οι αξίες είναι πάντα σχετικές. Όλα αυτά κάνουν πολλούς να πιστεύουν ότι ο Καβάφης υπήρξε ο κορυφαίος Έλληνας ποιητής κι ένας από τους σημαντικότερους της ανθρωπότητας για τον 20ό αιώνα.

1. Κωνσταντίνος Καβάφης, ένας σύγχρονος ποιητής

Αντίθετα απ' τον πληθωρικό και πολύπλευρο Παλαμά, τον «ποιητή του καιρού του και του γένους του», ο απομονωμένος έξω απ' τον ελληνικό χώρο και αφοσιωμένος σχεδόν μόνο στην ποίηση και στην ανάγνωση της ιστορίας Καβάφης, ο εκλεκτικός και ιδιόρυθμος, στάθηκε πιο πολύ ποιητής του δικού μας παρόντος και του ελληνιστικού παρελθόντος. [...] πέρα απ' τους οποιουσδήποτε δεσμούς με την εποχή του, περιέχει τόσα στοιχεία σύγχρονα και βρίσκεται τόσο κοντά στην ψυχολογία του μεταπολεμικού ανθρώπου, ώστε δικαιολογημένα να θεωρείται σήμερα ο «υπ' αριθμό ένα» πρόδρομος της νεότερης ποίησης. Και δεν είναι μονάχα το σπάσιμο της παραδοσιακής μορφής ό,τι του δίνει τον τίτλο του προδρόμου, ούτε η επίδραση που άσκησε κι εξακολουθεί να ασκεί. Εκτός απ' τα εξωτερικά γνωρίσματα, έχει και βαθύτερες συγγένειες με τη σύγχρονη ποίηση.

Κ. Στεργιόπουλος (επιμ.), *Η ελληνική ποίηση*, Σοκόλης, Αθήνα 1990, τόμ. 3ος, σ. 197.

1. Κωνσταντίνος Καβάφης

Η λογοτεχνία του Μεσοπολέμου Οι προσπάθειες ανανέωσης της ποίησης συνεχίστηκαν και στη δεκαετία του 1920. Ξεχώρισε ο Κώστας Καρυωτάκης, που στράφηκε κατά της συμβατικότητας αλλά οδηγήθηκε σε αδιέξοδο και τελικά αυτοκτόνησε (1928).

Ένα χρόνο μετά την αυτοκτονία του Καρυωτάκη δημοσιεύθηκε από τον νεαρό τότε Γιώργο Θεοτοκά το βιβλίο *Ελεύθερο πνεύμα*, ένα κείμενο-μανιφέστο που ασκούσε αυστηρή, σχεδόν απορριπτική, κριτική σε όλη την προγενέστερη ελληνική λογοτεχνία και ζητούσε τον αναπροσανατολισμό προς την Ευρώπη. Ήταν ένα έργο που έμελλε να σημαδέψει την ελληνική λογοτεχνία, η οποία μετά την ήττα στη Μικρά Ασία και την οριστική κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας αναζητούσε ένα νέο όραμα.

Στην ατμόσφαιρα αυτή δημοσιεύθηκε, το 1931, η συλλογή *Στροφή* του Γιώργου Σεφέρη. Ποιητής αδρός και λιτός, αφομοίωσε γόνιμα τους ποιητικούς τρόπους των Έλιοτ και Πάουντ αρχίζοντας να δημιουργεί το δικό του ποιητικό σύμπαν. Παράλληλα, έκαναν την εμφάνισή τους ο Ανδρέας Εμπειρίκος *(Υψικάμινος)* και ο Νίκος Εγγονόπουλος *(Μπολιβάρ)*, πρώτοι εκ-

2. Λογοτέχνες της γενιάς του '30.

2. Η γενιά του '30: σε αναζήτηση της ελληνικότητας

Μέχρι το 1922 το κύριο ζήτημα για το ελληνικό έθνος ήταν πρόβλημα ενότητας και συνέχειας [...], ενώ από το 1923 το ζήτημα μετασχηματίζεται σε πρόβλημα διαφοράς (ελληνικότητα): πώς δηλαδή θα ξεχωρίσουμε από τα άλλα έθνη και πώς θα προβληθεί η ελληνική ιδιαιτερότητα. Συγγραφείς, όπως ο Σεφέρης και ο Θεοτοκάς, προσπάθησαν να αντιπαραθέσουν τον «ελληνικό ελληνισμό» στον «ευρωπαϊκό ελληνισμό» και να τονίσουν το στρατηγικό του ρόλο στο δυτικό πολιτισμό. Ο Θεοτοκάς μάλιστα οραματιζόταν ένα νέο ξύπνημα του ελληνισμού ως μελλοντικού καθοδηγητή της Ευρώπης.

Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σ. 51-52.

φραστές του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα, ο Οδυσσέας Ελύτης *(Προσανατολισμοί)*, ο Γιάννης Ρίτσος *(Επιτάφιος)*, ο Νικηφόρος Βρεττάκος, ο Νικόλας Ράντος και ο Γιώργος Σαραντάρης.

Οι νέοι αυτοί δημιουργοί καθιερώθηκε να αποκαλούνται *γενιά του '30* και ήταν εκείνοι που ανανέωσαν ουσιαστικά την ελληνική ποίηση εγκαταλείποντας το μέτρο, την ομοιοκαταληξία και αδιαφορώντας για τη λογική αλληλουχία του ποιήματος· την ίδια στιγμή υιοθετούσαν τον ελεύθερο στίχο και το λεξιλόγιο της καθημερινής ομιλίας.

Παράλληλα, ιδιαίτερη ανάπτυξη γνώρισε το μυθιστόρημα. Ο Θεοτοκάς με την *Αργώ* άνοιξε κι αυτή τη φορά τον δρόμο. Ακολούθησαν οι Μ. Καραγάτσης, Θ. Πετσάλης και Ά. Τερζάκης. Άλλοι, όπως οι Γ. Μπεράτης, Γ. Σκαρίμπας και Μέλπω Αξιώτη, στράφηκαν σε πιο ριζοσπαστικές αναζητήσεις. Την ίδια εποχή στη Θεσσαλονίκη λογοτέχνες όπως οι Στέλιος Ξεφλούδας, Γιώργος Δέλιος και Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης επιχειρούσαν να αφομοιώσουν κατακτήσεις του ευρωπαϊκού μοντερνισμού

3. Οδυσσέας Ελύτης.

4. Γιάννης Ρίτσος.

5. Γιώργος Σεφέρης.

Τρεις κορυφαίοι Νεοέλληνες λογοτέχνες.

όπως ο εσωτερικός μονόλογος. Συγχρόνως, η ιστορία σημάδεψε το έργο των συγγραφέων που καταπιάστηκαν με τη λογοτεχνική μετάπλαση της εμπειρίας του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και του μικρασιατικού πολέμου, όπως ο Στράτης Μυριβήλης *(Η ζωή εν τάφω)*, ο Στρατής Δούκας *(Η ιστορία ενός αιχμαλώτου)* και ο Ηλίας Βενέζης *(Το Νούμερο 31328)*. Εντελώς ιδιόμορφη περίπτωση λογοτέχνη, ο Νίκος Καζαντζάκης ταλαντεύτηκε ανάμεσα σε διάφορα φιλοσοφικά πιστεύω, ιδεολογίες και θρησκείες, παρουσίασε προπολεμικά το ποιητικό έργο *Οδύσσεια*, για να δώσει αργά, τις δεκαετίες του '40 και του '50, τα σημαντικότερα έργα του.

3. Η ποίηση του Μανόλη Αναγνωστάκη

Η πολιτική ποίηση του Αναγνωστάκη αλλά και των άλλων ποιητών που συγκαταλέγονται στο ρεύμα αυτό, του Άρη Αλεξάνδρου, του Πάνου Θασίτη, του Κλείτου Κύρου, του Τίτου Πατρίκιου, έδωσε το μεγαλύτερο δυνατό εύρος και βάθος στη σχέση της πολιτικής με την ποίηση· απομακρυνόμενη από την κοινώς λεγόμενη στράτευση, κατάφερε να συνδέσει την πολιτική εμπειρία [...] με την ερωτική και την υπαρξιακή αγωνία αλλά και τα ερωτηματικά για την ίδια τη φύση και το σκοπό της ποίησης.

Β. Αποστολίδου, «Μεταπολεμική λογοτεχνία, 1949-1974», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 9ος, σ. 205-206.

Η μεταπολεμική λογοτεχνία Οι Σεφέρης, Ρίτσος και Ελύτης, δημιουργοί γνωστοί προπολεμικά, έδωσαν τα πιο ώριμα δείγματα του έργου τους μετά τον πόλεμο. Ο Γ. Σεφέρης (Νόμπελ 1963) δέχτηκε επιρροές τόσο από τον συμβολισμό *(Στροφή)* όσο και από τον υπερρεαλισμό *(Ημερολόγιο καταστρώματος Β΄)*. Ο Γ. Ρίτσος (Βραβείο Λένιν 1977), στρατευμένος στις ιδέες του κομμουνισμού, μίλησε μέσα από την ποίησή του *(Ρωμιοσύνη, Επιτάφιος)* για τον λαό και την ιστορία του. Ο Οδ. Ελύτης (Νόμπελ 1979), επηρεασμένος από τον υπερρεαλισμό, αναφέρθηκε τόσο στα ιστορικά βιώματα του ελληνισμού *(Άξιον Εστί)* όσο και στην αναζήτηση του ωραίου και του έρωτα *(Μαρίνα των βράχων)*.

Η *πρώτη μεταπολεμική γενιά* ποιητών (Άρης Αλεξάνδρου, Μανόλης Αναγνωστάκης, Νάνος Βαλαωρίτης, Έκτωρ Κακναβάτος Μιχάλης Κατσαρός, Κλείτος Κύρου, Τάσος Λειβαδίτης, Τίτος Πατρίκιος, Μίλτος Σαχτούρης, Τάκης Σινόπουλος κ.ά.) έγραψε βαθιά επηρεασμένη από τα βιώματα της περιόδου 1940-1949. Στην ίδια ατμόσφαιρα κινήθηκαν και οι πεζογράφοι της (Στ. Τσίρκας, Μ. Αλεξανδρόπουλος, Ά. Αλεξάνδρου, Ν. Κάσδαγλης, Αλ. Κοτζιάς, Σπ. Πλασκοβίτης, Α. Φραγκιάς, Δ. Χατζής).

Η *δεύτερη μεταπολεμική γενιά* ποιητών (Ντίνος Χριστιανόπουλος, Κική Δημουλά, Νίκος Αλέξης Ασλάνογλου, Βύρων Λεοντάρης, Μάριος Μακρίδης, Σπύρος Τσακνιάς, Στέφανος Ροζάνης, Ανέστης Ευαγγέλου, Β. Καραβίτης κ.λ.) στράφηκε περισσότερο στον εσωτερικό κόσμο, δίχως, ωστόσο, να εγκαταλείψει εντελώς τις πολιτικές αναφορές. Η στροφή αυτή οδήγησε ορισμένους δημιουργούς σε πιο ατομικές αναζητήσεις, στις οποίες δέσποσε η υπαρξιακή και μεταφυσική αγωνία (Κ. Δημουλά). Οι πεζογράφοι (Μ. Κουμανταρέας, Γ. Ιωάννου, Θ. Βαλτινός, Χρ. Μηλιώνης, Ηλ. Χ. Παπαδημητρακόπουλος, Π. Αμπατζόγλου, Β. Βασιλικός) πρόσθεσαν στα κοινωνικοπολιτικά θέματα την ενασχόληση με καταστάσεις της ιδιωτικής ζωής υιοθετώντας τόνο εξομολογητικό.

Η *ποιητική γενιά του '70* (Λευτέρης Πούλιος, Βασίλης Στεριάδης, Γιάννης Κοντός, Μαρία Λαϊνά, κ.ά.) ωρίμασε στα χρόνια της δικτατορίας και εξέφρασε μια απορριπτική διάθεση απέναντι σε κάθε μορφής εξουσία.

Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα εκδηλώθηκαν στο πλαίσιο της ελληνικής πεζογραφίας ποικίλες αναζητήσεις. Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες ήταν εκείνη που, τοποθετώντας την πλοκή σε περιοχές που άλλοτε υπήρχε έντονη ελληνική παρουσία (Μ. Ασία, Αίγυπτος κ.ά.), επιδίωξε να ορίσει το ελληνικό μέσα από την αλληλεπίδρασή του με το αλλοεθνές και το αλλόθρησκο. Το αποτέλεσμα ήταν ένα νέου τύπου ιστορικό μυθιστόρημα, με κύριους εκπροσώπους τους Ν. Θέμελη, Ρ. Γαλανάκη, Αλ. Πανσέληνο, Σ. Τριανταφύλλου, Θ. Γρηγοριάδη και Μ. Δούκα.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

Η νεοελληνική λογοτεχνία στο Διαδίκτυο

Επισκεφτείτε τον ηλεκτρονικό κόμβο του Σπουδαστηρίου Νέου Ελληνισμού (www.snhell.gr), όπου υπάρχουν πλούσιες αναφορές στο έργο των περισσότερων Νεοελλήνων λογοτεχνών.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. **Διαθεματική δραστηριότητα:** Αφού μελετήσετε τα ποιήματα του Κ. Καβάφη που υπάρχουν στο βιβλίο των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της τάξης σας, να αναζητήσετε στοιχεία τους που να τεκμηριώνουν την εκτίμηση του Κ. Στεργιόπουλου (πηγή 1) ότι ο Κ. Καβάφης πρέπει να θεωρηθεί «"υπ' αριθμό ένα" πρόδρομος της νεότερης ποίησης».
2. Αφού μελετήσετε την πηγή 2, να παρουσιάσετε και να σχολιάσετε τις κύριες ιδεολογικές επιδιώξεις της γενιάς του '30.
3. Ποια επίδραση άσκησαν οι εξελίξεις της περιόδου 1940-1949 στο έργο των ποιητών της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς;

ΕΝΟΤΗΤΑ 65

Οι Τέχνες στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα

1. Κωνσταντίνος Παρθένης, Το λιμάνι της Καλαμάτας, 1911.

Η **ζωγραφική** στις αρχές του 20ού αιώνα βρισκόταν, ακόμη, υπό την επιρροή της σχολής του Μονάχου με κύριο εκπρόσωπο τον Γ. Ιακωβίδη.

Σχεδόν παράλληλα, όμως, άρχισε η βαθμιαία εισαγωγή και στην Ελλάδα νέων καλλιτεχνικών προτύπων. Οι Κωνσταντίνος Παρθένης (1878-1967), Κωνσταντίνος Μαλέας (1879-1928) και Γιώργος Μπουζιάνης (1885-1959), οι θεωρούμενοι τρεις «πατέρες» της ελληνικής τέχνης του 20ού αιώνα, θα υπερβούν την απλή αποτύπωση της οπτικής πραγματικότητας. Δίχως να απορρίψουν την έως τότε ζωγραφική παράδοση, θα ακολουθήσουν, επηρεασμένοι από τον ιμπρεσιονισμό, σύγχρονους εκφραστικούς δρόμους, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στο φως, δείχνοντας ενδιαφέρον για το τοπίο και χρησιμοποιώντας το χρώμα με λιτότητα.

Περίπου την ίδια εποχή, η ήττα στη Μικρά Ασία, η κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και οι συζητήσεις που ακολούθησαν αναφορικά με τη θέση και τον ρόλο του ελληνισμού έστρεψαν ορισμένους καλλιτέχνες στη βυζαντινή ζωγραφική παράδοση. Κύριος εκφραστής αυτής της κίνησης υπήρξε ο Φώτης Κόντογλου (1899-1965), που υποστήριξε την επιστροφή στη βυζαντινή ελληνικότητα και την εγκατάλειψη της δυτικής τέχνης. Γύρω του σχηματίστηκε ένας μικρός κύκλος μαθητών, οι οποίοι επέκτειναν τις αναζητήσεις του και σε άλλες μορφές λαϊκής ζωγραφικής (το έργο του αυτοδίδακτου ζωγράφου Θεόφιλου) και λαϊκής τέχνης (Καραγκιόζης). Σημαντικότερος ανάμεσά τους υπήρξε ο Γιάννης Τσαρούχης (1910-1989).

2. Γιάννης Τσαρούχης, Οι τέσσερις εποχές 1968-1969.

Σχεδόν παράλληλα, αν και με διαφορετικές αναζητήσεις, δημιούργησαν ο Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας (1906-1994), κύριος εκπρόσωπος του κυβισμού στην Ελλάδα, ο Σπύρος Βασιλείου (1903-1985), ο Νίκος Εγγονόπουλος (1910-1985), από τους χαρακτηριστικότερους εκπροσώπους του υπερρεαλισμού στην ελληνική ζωγραφική, και ο Γιάννης Μόραλης (1916), εισηγητής μιας ζωγραφικής λιτής που εστιάζεται στην απόδοση της ανθρώπινης μορφής.

3. Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Ανατολή στην Ύδρα, 1948-1976.

Λίγο μεταγενέστεροι, ο Γιάννης Γαΐτης

4. Νίκος Εγγονόπουλος, Εμφύλιος πόλεμος, 1948.

5. Γιάννης Μόραλης, Αυτοπροσωπογραφία με τον ζωγράφο Νίκο Νικολάου, 1937.

6. Γιάννης Γαΐτης, Πατινέρ, 1980.

7. Πάρις Πρέκας, Τάνκερ ΙΙ, 1984.

8. Κώστας Τσόκλης, Θάλασσα, 1991.

(1923-1984) με τα χαρακτηριστικά «ανθρωπάκια» του θα μιλήσει για τον σύγχρονο δίχως πρόσωπο άνθρωπο, ο Παναγιώτης Τέτσης (1925) θα δώσει έμφαση στο χρώμα, ο Βλάσης Κανιάρης (1928) θα προχωρήσει σε μια κριτική αντιμετώπιση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Οι αναζητήσεις θα συνεχιστούν με το έργο των Πάρι Πρέκα (1926-1999), Δημοσθένη Κοκκινίδη (1929), Νίκου Κεσσανλή (1930-2004), Κώστα Τσόκλη (1930), Χρύσας (1933), Δημήτρη Μυταρά (1934), Αλέκου Φασιανού (1935), Γιάννη Κουνέλλη (1936), Λουκά Σαμαρά (1936), Αλέξη Ακριθάκη (1939-1994), Γιάννη Ψυχοπαίδη (1945) κ.ά.

Η **μουσική** στην Ελλάδα του 20ού αιώνα χαρακτηρίστηκε από διάφορες απόπειρες ανανέωσης των μουσικών μορφών.

9. Νίκος Κεσσανλής, Χωρίς τίτλο, 2000.

Οι ανακατατάξεις των αρχών του 20ού αιώνα σε συνδυασμό με την αναζωπύρωση της συζήτησης για το νόημα και τη μοίρα του ελληνισμού έκαναν ορισμένους συνθέτες να επιδιώξουν τη δημιουργία μιας ελληνικής εθνικής μουσικής σχολής. Κύριοι εκφραστές αυτής της προσπάθειας ήταν ο Γεώργιος Λαμπελέτ και ο Μανόλης Καλομοίρης, που με τα έργα τους θέλησαν να αναπλάσουν τα δημοτικά μουσικά μοτίβα αναβιώνοντας πολλά στοιχεία της ελληνικής μουσικής παράδοσης. Παράλληλα, οι Δημήτρης Μητρόπουλος και Νίκος Σκαλκώτας επηρεάστηκαν από τις σύγχρονες διεθνείς τάσεις και επιχείρησαν να εκφραστούν με πρωτοποριακά μουσικά σχήματα επηρεασμένα από τον υπερρεαλισμό.

Ευρύτερα, πάντως, επικρατούσαν είτε η δημοτική μουσική, κυρίως στην ύπαιθρο, είτε τα εξελληνισμένα ελαφρά ευρωπαϊκά και αμερικανικά τραγούδια (τραγούδια του Αττίκ). Επιπλέον, μετά το 1922 άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους, κυρίως σε κύκλους του κοινωνικού περιθωρίου, τα πρώτα *ρεμπέτικα τραγούδια*, που είχαν φέρει μαζί τους οι Μικρασιάτες πρόσφυγες και τα οποία μιλούσαν για θέματα της καθημερινής λαϊκής ζωής.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, το λαϊκό τραγούδι, με κορυφαίες μορφές τον συνθέτη Βασίλη Τσιτσάνη και τον τραγουδιστή Στέλιο Καζαντζίδη, κυριάρχησε. Νεότεροι συνθέτες στράφηκαν προς τη μουσική παράδοση και άντλησαν από αυτή διάφορα στοιχεία (Διονύσης Σαββόπουλος), ενώ, παράλληλα, το ρεμπέτικο άρχισε να απενοχοποιείται και να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των συνθετών. Το μπουζούκι, όργανο-σύμβολο της λαϊκής μουσικής, έγινε αποδεκτό. Κύριοι πρωταγωνιστές αυτών των αλλαγών υπήρξαν ο Μάνος Χατζιδάκις και ο Μίκης Θεοδωράκης. Ιδιαίτερα λυρικός και ρομαντικός ο πρώτος, περισσότερο επικός και με έντονο κοινωνικό προβληματισμό ο δεύτερος, καθόρισαν τη μορφή της σύγχρονης ελληνικής μουσικής. Δίπλα τους ιδιαίτερη ήταν και η συμβολή του Σταύρου Ξαρχάκου. Παράλληλα, στη λεγόμενη λόγια μουσική ξεχώρισαν οι συνθέτες Ιάννης Ξενάκης και Γιάννης Χρήστου, που με τα πρωτοποριακά έργα τους κατατάσσονται στις σημαντικότερες μορφές της παγκόσμιας μουσικής του 20ού αιώνα. Μετά την πτώση της δικτατορίας γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση το πολιτικό τραγούδι, κυρίως μέσα από τις συνθέσεις των Μίκη Θεοδωράκη, Μάνου Λοΐζου και Γιάννη Μαρκόπουλου και τις φωνές του Γρηγόρη Μπιθικώτση και του Νίκου Ξυλούρη. Στα χρόνια, ωστόσο, που ακολούθησαν επικράτησε η τάση παραγωγής τραγουδιών άμεσης κατανάλωσης. Αυτό, βέβαια, δεν εμπόδισε την παράλληλη εμφάνιση νέων, ιδιαίτερα αξιόλογων συνθετών και τραγουδιστών.

Ο **κινηματογράφος** στην Ελλάδα διαδόθηκε ουσιαστικά στα χρόνια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου. Αμέσως μετά ακολούθησαν ταινίες επηρεασμένες από τον ιταλικό νεορεαλισμό που μιλούσαν με ευαισθησία για κοινωνικά θέματα (Γ. Γρηγορίου, *Πικρό ψωμί*, Στ. Τατασόπουλος, *Μαύρη γη*, Γκρεγκ Τάλας, *Ξυπόλυτο τάγμα*). Παράλληλα μ' έναν κινηματογράφο υψηλής ποιότητας, με κύριους εκπροσώπους τον Ν. Κούνδουρο *(Μαγική πόλη, Δράκος)* και τον Μ. Κακογιάννη *(Στέλλα, Ηλέκτρα, Ζορμπάς)*, αναπτύχθηκε και ο εμπορικός κινηματογράφος.

Γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1960 έκανε τα πρώτα βήματά του ο νέος ελληνικός κινηματογράφος, με κύριο εκπρόσωπο τον Θόδωρο Αγγελόπουλο. Από τους σημαντικότερους σκηνοθέτες του 20ού αιώνα παγκοσμίως, ο Αγγελόπουλος μίλησε για την ελληνική ιστορία *(Μέρες του '36, Θίασος, Κυνηγοί)*, αλλά και για τον άνθρωπο του τέλους του 20ού αιώνα *(Το βλέμμα του Οδυσσέα, Το λιβάδι που δακρύζει)*.

> ***Νεοελληνική ιστορία και νεοελληνικός κινηματογράφος***
>
> Στο πλαίσιο των «εκκρεμοτήτων με την ιστορία», η ταινία που θέτει με εντελώς νέο τρόπο το πρόβλημα [...] είναι *Ο θίασος* (1974) του Θόδωρου Αγγελόπουλου. [...] Το «συμπέρασμα» που προκύπτει μετά την παρακολούθηση της ταινίας, [...] δεν είναι η συνέχεια ή η ασυνέχεια στην τραγική μοίρα ενός λαού, οι «αστείρευτες δυνάμεις» που συντελούν στην επιβίωση αλλά ο νέος, ριζοσπαστικός και απρόβλεπτος τρόπος αναστοχασμού πάνω στην ιστορία. [...] Ο διάλογος με την ιστορία αποτέλεσε το θέμα μιας σειράς ταινιών σε όλη την περίοδο από το 1974 μέχρι το 2000.
>
> Φ. Λαμπρινός, «Ελληνικός κινηματογράφος», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 10ος, σ. 204-206.

Σκηνοθέτες με σημαντικό έργο είναι, επίσης, οι Παντελής Βούλγαρης (*Χάπι ντέι*, *Πέτρινα χρόνια*, *Νύφες*), Κώστας Φέρρης (*Ρεμπέτικο*), Παύλος Τάσσιος (*Βαρύ πεπόνι*, *Παραγγελιά*), Νίκος Περράκης (*Λούφα και παραλλαγή*) και από τους νεότερους οι Περικλής Χούρσογλου, Σωτήρης Γκορίτσας, Αντώνης Κόκκινος και Κωνσταντίνος Γιάνναρης.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να σχολιάσετε το έργο του Κ. Παρθένη *Το λιμάνι της Καλαμάτας* (εικόνα 1).
2. Να περιγράψετε το έργο του Ν. Εγγονόπουλου *Εμφύλιος πόλεμος* (εικόνα 4).

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι τον 20ό αιώνα...

✓ σημειώθηκαν θεαματικές επιστημονικές και τεχνολογικές πρόοδοι
✓ ο μοντερνισμός επιδίωξε την ανανέωση της καλλιτεχνικής δημιουργίας
✓ τα περισσότερα από τα ρεύματα του μοντερνισμού βρήκαν απήχηση και στην Ελλάδα.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974,* Θεμέλιο, Αθήνα 1983.
Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα,* Εξάντας, Αθήνα 1975.
Βερέμης Θ. & Κρεμμυδάς Β., *Ο σύγχρονος κόσμος,* Γνώση, Αθήνα 1985.
Berstein S. & Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης,* τόμοι 3, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
Braudel F., *Μεσόγειος,* ΜΙΕΤ, Αθήνα 1993.
Burns E.M., *Ευρωπαϊκή ιστορία,* τόμοι 2, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1984.
Γιανουλόπουλος Γ., *Ο μεταπολεμικός κόσμος (1945-1963),* Παπαζήσης, Αθήνα 1992.
Γιανουλόπουλος Γ., *«Η ευγενής μας τύφλωσις...», εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή,* Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.
Dakin D., *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833,* ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983.
Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923,* ΜΙΕΤ, Αθήνα 1989.
Δερτιλής Γ., *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920,* τόμοι 2, Εστία, Αθήνα 2005.
Δημάκης Ι. Δ., *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και των ετεροχθόνων,* Θεμέλιο, Αθήνα 1991.
Δημαράς Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός,* Ερμής, Αθήνα 1977.
Δημαράς Κ.Θ., *Ελληνικός Ρωμαντισμός,* Ερμής, Αθήνα 1982.
Εκδοτική Αθηνών (συλλογικό), *Ιστορία του ελληνικού έθνους,* Αθήνα 1986-2000.
Κιτρομηλίδης Π., *Νεοελληνικός διαφωτισμός,* ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996.
Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας,* Εξάντας, Αθήνα 1988.
Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην οικονομική ιστορία της Ευρώπης,* Γνώση, Αθήνα 1991.
Λιάκος Α., *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα,* Θεμέλιο, Αθήνα 1985.
Λιάκος Α., *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου,* ΙΕΠΕΤΕ, Αθήνα 1993.
Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού εμφύλιου πολέμου,* τόμοι 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001.
Μαυρογορδάτος Γ.Θ. & Χατζηιωσήφ Χρ. (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός,* Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 1988.
Μουζέλης Ν., *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημιπεριφέρεια,* Θεμέλιο, Αθήνα 1987.
Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής,* Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995.
Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας,* Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
Μαζάουερ Μ., *Τα Βαλκάνια,* Πατάκης, Αθήνα 2002.
Meynaud J., *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα,* τόμοι 2, Σαββάλας, Αθήνα 2002.
Νικολακόπουλος Ηλ., *Η καχεκτική δημοκρατία,* Πατάκης, Αθήνα 2001.
Petropoulos J., *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο 1833-1843,* τόμοι 2, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1985.
Σβολόπουλος Κ. (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο, γεγονότα και κείμενα,* Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995-1997.
Σκοπετέα Έ., *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα,* Πολύτυπο, Αθήνα 1988.
Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922,* Θεμέλιο, Αθήνα 1977.
Φλάισερ Χ., *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης,* Παπαζήσης, Αθήνα 1988.
Φυρέ Φρ. & Ρισέ Ντ., *Η Γαλλική Επανάσταση,* μτφρ. Η. Αθανασιάδης, Β. Μαργώνη, Εστία, Αθήνα 1997.
Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα,* Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.
Hobsbawm E., *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848,* ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990.
Hobsbawm E., *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875,* ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994.
Hobsbawm E., *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914,* ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000.
Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων, 1914-1991,* Θεμέλιο, Αθήνα 1995.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Ανατολικό ζήτημα: Όρος που περιγράφει την πολύπλοκη πολιτική κατάσταση που δημιουργήθηκε στα Βαλκάνια και στην Εγγύς Ανατολή, κυρίως μετά τον 18ο αιώνα, ως αποτέλεσμα της παρακμής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και του ανταγωνισμού των Δυνάμεων (Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία, Αυστρία) για την τύχη της. Ανάλογα με την εκάστοτε εκτίμηση των συμφερόντων τους, οι Δυνάμεις άλλοτε πρόκριναν την ακεραιότητα του κράτους του σουλτάνου, άλλοτε τον διαμελισμό του και άλλοτε την απόσπαση εδαφών του.

Αναθεωρητική Βουλή: Βουλή που εκλέγεται έχοντας τη δυνατότητα να αναθεωρήσει οποιοδήποτε άρθρο του συντάγματος, εκτός αυτών που ορίζουν τη μορφή του πολιτεύματος.

Ανεξαρτησία ή ανεξάρτητο κράτος: Ανεξάρτητο ονομάζεται ένα κράτος όταν διαθέτει δική του κυβέρνηση η οποία αποφασίζει για όλα τα θέματα που αφορούν αυτό το κράτος.

Αυτονομία ή αυτόνομο κράτος: Αυτόνομο ονομάζεται ένα κράτος όταν αυτοδιοικείται, δίχως, όμως, η κυβέρνησή του να αποφασίζει για όλα τα θέματα που το αφορούν. Τα αυτόνομα κράτη συνδέονται, συνήθως, στενά με μεγαλύτερα κράτη.

Γιρονδίνοι: Πολιτική ομάδα στα χρόνια της γαλλικής επανάστασης με πυρήνα αντιπροσώπους της Γιρόνδης, περιοχής της Γαλλίας. Τα μέλη της, με ηγέτη τον Μπρισό, υιοθετούσαν μετριοπαθείς πολιτικές θέσεις.

Έθνος: Ομάδα ανθρώπων που κατοικούν, συνήθως, στην ίδια γεωγραφική περιοχή, έχουν κοινή καταγωγή, κοινή γλώσσα, κοινούς δεσμούς ιστορικής παράδοσης, πολιτισμού και κουλτούρας, καθώς και συνείδηση ότι ανήκουν σε μια κοινότητα με αυτά τα γνωρίσματα.

Επταετής πόλεμος (1756-1763): Ένοπλη σύγκρουση με πρωταγωνιστές την Αγγλία και τη Γαλλία. Κύρια αιτία της ήταν ο αγγλογαλλικός ανταγωνισμός για τον έλεγχο των αποικιών του Καναδά και της Ινδίας. Η Γαλλία ηττήθηκε και υποχρεώθηκε να παραχωρήσει στην Αγγλία όλες τις αποικίες της στη Βόρεια Αμερική (Καναδάς, τμήμα της Λουιζιάνα), τους εμπορικούς σταθμούς της στη Σενεγάλη (Δ. Αφρική) και να παραιτηθεί από κάθε αξίωση αποικιακής εξάπλωσης στις Ινδίες. Ακόμη, η Αγγλία κέρδισε τη Φλόριντα από την Ισπανία.

Καρμπονάροι (carbonari): Μέλη μυστικής εταιρείας που ιδρύθηκε στην Ιταλία, μεταξύ 1808 και 1810, με σκοπό την απελευθέρωση της ιταλικής χερσονήσου από την αυστριακή κυριαρχία και την ανατροπή των αποφάσεων του συνεδρίου της Βιέννης. Τα νέα μέλη εντάσσονταν στην οργάνωση μετά από μια περίοδο δοκιμασίας και αφού πρώτα έδιναν αυστηρούς όρκους ότι θα διαφυλάξουν τα μυστικά της και θα υπηρετήσουν τους σκοπούς της. Κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα ιδρύθηκαν στην Ευρώπη πολλές οργανώσεις καρμποναρικού τύπου. Μία από αυτές ήταν και η Φιλική Εταιρεία.

Κράτος πρόνοιας: Μορφή κράτους που επιδιώκει να εξασφαλίσει ικανοποιητικό επίπεδο ζωής σε όλους τους πολίτες με την παροχή δωρεάν υπηρεσιών υγείας, εκπαίδευσης, στέγασης κτλ. Αναπτύχθηκε στη μεταπολεμική Ευρώπη ως αποτέλεσμα αφενός της βούλησης των κρατών και αφετέρου των αγώνων των εργαζομένων.

Κυβέρνηση εθνικής ενότητας: Κυβέρνηση από εκπροσώπους όλων των πολιτικών δυνάμεων, που δημιουργείται σε ειδικές συνθήκες (μετά από πόλεμο, δικτατορία, σοβαρή πολιτική κρίση κτλ.) για να οδηγήσει μια χώρα στη δημοκρατική ομαλότητα.

Λαϊκή δημοκρατία: Σύστημα οργάνωσης της κοινωνίας που επικράτησε στη Σοβιετική Ένωση και μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο στις χώρες της Α. Ευρώπης. Κύρια γνωρίσματά του ήταν η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και της ιδιωτικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, ο κρατικός έλεγχος της οικονομίας και η πολιτική κυριαρχία του κομμουνιστικού κόμματος.

Μερκαντιλισμός (ή εμποροκρατία): Οικονομική πρακτική που κυριάρχησε στην Ευρώπη από τον 16ο έως και τον 18ο αιώνα και αξιολογούσε τον πλούτο μιας χώρας με κριτήριο τα αποθέματά της σε πολύτιμα μέταλλα. Για τον μερκαντιλισμό, η αξία των εξαγωγών έπρεπε να είναι υψηλότερη από την αξία των εισαγωγών, ώστε με το πλεόνασμα να αγοράζονται πολύτιμα μέταλλα. Για να επιτευχθεί αυτό, το κράτος παρενέβαινε δραστικά στην οικονομία επιδιώκοντας την αύξηση των εξαγωγών και τον περιορισμό των εισαγωγών (ενίσχυση εγχώριων βιομηχανιών, επιβολή υψηλών δασμών σε κάποια εισαγόμενα προϊόντα κτλ.). Η πολιτική αυτή έθετε σοβαρούς φραγμούς στην οικονομική δραστηριότητα των αστών.

Μέσα παραγωγής: Το σύνολο των υλικών στοιχείων που είναι απαραίτητα για την παραγωγική διαδικασία (πρώτες ύλες, υλικά, ενέργεια, μηχανές, μεταφορικά μέσα κτλ.).

Μεταπολίτευση: Αλλαγή πολιτεύματος. Στη σύγχρονη ελληνική ιστορία ο όρος καθιερώθηκε να δηλώνει την πτώση της απριλιανής δικτατορίας το 1974 και την περίοδο αμέσως μετά.

Μπολσεβίκοι (από το ρωσικό μπόλσε: περισσότερο, πλειοψηφία)**:** Η μεγαλύτερη και πιο ριζοσπαστική μερίδα του Σοσιαλιστικού Δημοκρατικού Εργατικού Κόμματος της Ρωσίας έως το 1912. Τότε αποχώρησαν και σχημάτισαν το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ρωσίας.

Ντεϊσμός: Θρησκευτική και φιλοσοφική θεωρία που γνώρισε μεγάλη διάδοση μεταξύ των μορφωμένων την εποχή του Διαφωτισμού. Κατά τον ντεϊσμό, ο θεός είναι ο δημιουργός του κόσμου, αλλά δεν ρυθμίζει την τύχη του και δεν παρεμβαίνει στις ανθρώπινες υποθέσεις.

Ορεινοί: Πολιτική ομάδα στα χρόνια της γαλλικής επανάστασης αποτελούμενη από μέλη των λεσχών των Ιακωβίνων και των Κορδελιέρων που υιοθετούσε αντιμοναρχικές θέσεις και υποστήριζε τη λήψη μέτρων υπέρ των ασθενέστερων τάξεων. Οφείλει το όνομά της στο ότι τα μέλη της κάθονταν συνήθως στα άνω (ορεινά) έδρανα της αίθουσας. Ηγέτες της ήταν οι Δαντόν, Μαρά και Ροβεσπιέρος.

Παρακράτος: Αφανής μηχανισμός με αντικομμουνιστικές ιδέες που διαμορφώθηκε στην Ελλάδα κατά τη μετεμφυλιακή εποχή, συνδεόταν με κρατικές υπηρεσίες και δρούσε στο όνομα της προστασίας του κοινωνικού καθεστώτος.

Παροικία: Κοινότητα ομοεθνών που κατοικεί σε πόλη ξένης χώρας. Οι ελληνικές παροικίες στην Ευρώπη άρχισαν να σχηματίζονται από τον 16ο αιώνα. Κατοικούνταν, κυρίως, από εμπόρους και υπήρξαν κέντρα οικονομικής και πνευματικής ανάπτυξης του ελληνισμού. Οι κυριότερες βρίσκονταν στη Βιέννη, στη Βενετία, στην Οδησσό, στην Τεργέστη, στο Λιβόρνο και (από τα μέσα του 19ου αι.) στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

Συνδικαλισμός: Συλλογική δραστηριότητα ανθρώπων που ασκούν το ίδιο επάγγελμα και δραστηριοποιούνται με στόχους την προάσπιση των κοινών τους συμφερόντων και την προβολή των διεκδικήσεών τους. Μορφές συνδικαλισμού είναι η ίδρυση επαγγελματικών ενώσεων (σωματείων, συνδικάτων), η συλλογική προβολή και διεκδίκηση αιτημάτων, η απεργία κτλ.

Συντακτική Βουλή: Βουλή που εκλέγεται προκειμένου να συντάξει σύνταγμα στο οποίο πρωτίστως καθορίζεται η μορφή του πολιτεύματος.

Συντεχνία: Ένωση τεχνιτών ή εμπόρων με σκοπό την προάσπιση των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών και την αλληλοβοήθειά τους. Οι συντεχνίες άκμασαν στη δυτική Ευρώπη από τον 11ο έως και τον 16ο αιώνα. Η γαλλική επανάσταση συνετέλεσε στην οριστική κατάργησή τους.

Σχέδιο Μάρσαλ: Πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας που χορήγησαν οι ΗΠΑ μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στα κράτη της Δ. Ευρώπης. Πήρε το όνομά του από τον Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών Τζορτζ Μάρσαλ. Συνέβαλε ουσιαστικά στην οικονομική ανόρθωση της Δ. Ευρώπης, αλλά, παράλληλα, ενίσχυσε την πολιτική επιρροή των ΗΠΑ στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες.

Τρεις Κόσμοι: Στις αρχές της δεκαετίας του '50 επικράτησαν οι εξής όροι:

Πρώτος Κόσμος: οι ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης.

Δεύτερος Κόσμος: η Σοβιετική Ένωση και οι κομμουνιστικές χώρες.

Τρίτος Κόσμος: τα εκτός Ευρώπης φτωχά κράτη και οι τέως αποικίες.

Χούντα (ισπανική λέξη junta)**:** Στρατιωτική ή παραστρατιωτική ομάδα ή οργάνωση που καταλαμβάνει την εξουσία με πραξικόπημα και την ασκεί τυραννικά.

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Ιστορία του ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977-1998.

Εκπαιδευτική ελληνική εγκυκλοπαίδεια, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992.

Παγκόσμια Ιστορία Time Life, Καπόπουλος, Αθήνα 1993.

Ελληνική Τέχνη, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996.

Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.

Η Μεγάλη Ιστορία του 20ού αιώνα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.

Ιστορία του νέου ελληνισμού, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄)

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.